

การนับถือผีของชาวไทยย่อ: ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อและนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

อชิราชย์ นันขันตี

คุณูปนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาไทยศึกษา

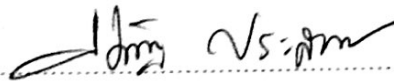
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

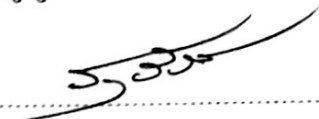
มิถุนายน 2558

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยบูรพา

คณะกรรมการควบคุมคุณวุฒิบัณฑิตและคณะกรรมการสอบคุณวุฒิบัณฑิต ได้พิจารณา
คุณวุฒิบัณฑิตของ อธิราชย์ นันจันดี ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา ของมหาวิทยาลัยบูรพาได้

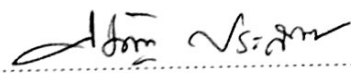
คณะกรรมการควบคุมคุณวุฒิบัณฑิต

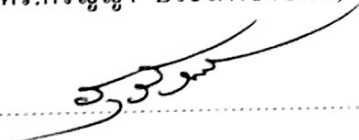
 ..... อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(ดร.ศรัณญา ประสพชิงชนะ)

 ..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ราชนันท์ นิลวรรณภา)

คณะกรรมการสอบคุณวุฒิบัณฑิต

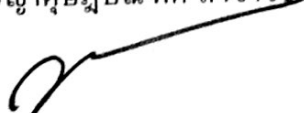
 ..... ประธาน
(ศาสตราจารย์ ดร.วิวัฒน์ นุณยะกาญจน)

 ..... กรรมการ
(ดร.ศรัณญา ประสพชิงชนะ)

 ..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ราชนันท์ นิลวรรณภา)

 ..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จรัส จกรรงค์แดง)

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ อนุมัติให้รับคุณวุฒิบัณฑิตฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา ของมหาวิทยาลัยบูรพา

 ..... คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
(ดร.บุญรอด บุญเกิด)

วันที่ 12 เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2558

กิตติกรรมประกาศ

คุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาจาก อาจารย์ ดร.ศรัญญา ประสพชิงชนะ อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ราชนันท์ นิลวรรณภา อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ที่กรุณาให้คำปรึกษาแนะแนวทางที่ถูกต้อง ตลอดจนแก้ไขข้อบกพร่อง เอาใจใส่ด้วยดีเสมอมา โดยมีได้ปรึกษาด้วยความเบื่อบ้านเลข ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง จึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร.ฉวีลักษณ์ บุญยะกาญจน ที่กรุณารับเป็นประธานกรรมการสอบคุษฎีนิพนธ์ ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จรัส ฉกรรจ์แดง กรรมการสอบคุษฎีนิพนธ์ ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์รัชวัช ปุณ โนนทก ผู้ล่วงลับที่จุดประเด็นของหัวข้อวิจัยระหว่างการศึกษา ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณทุนการศึกษาในโครงการผลิตและพัฒนาอาจารย์สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ที่ให้โอกาสในการศึกษา

ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.สุวิทย์ เลาหะศิริวงศ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยนครพนม รองศาสตราจารย์ ดร.ประสาธ อิศรปริดา คณบดีคณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม ที่อนุญาติให้ผู้วิจัยลาศึกษาต่อเต็มเวลา ขอขอบพระคุณอาจารย์ยุวดี ดปนิยากร รองอธิการบดีฝ่ายนโยบายและแผน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม รองศาสตราจารย์วิภา วัสเพ็ญ ประธานโครงการอนุรักษ์โบราณคดี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม อาจารย์ปฐมพงศ์ ลิมเจริญ รองคณบดีคณะการท่องเที่ยวและการโรงแรม มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ผู้ผลักดันแนะแนวทางในการดำเนินชีวิต ให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือ จนคุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้ลุล่วงเสร็จสมบูรณ์ ขอขอบพระคุณอาจารย์ลีลาวดี ชนะมาร ที่กรุณาเป็นธุระเรื่องส่งเอกสารต่าง ๆ

ขอกราบขอบพระคุณชาวไทยเชื้อสายอุเทน ท่าขอนยาง ท่าดอกแก้ว ไชยบุรี ตาลปากน้ำ ท่าจำปา บ้านโพธิ์ ที่เปิดพื้นที่ให้ข้าพเจ้าได้เข้าไปศึกษา พร้อมทั้งดูแลให้ความสะดวกอย่างเป็นกันเองตลอดเวลาที่เก็บข้อมูลภาคสนามจนสำเร็จเป็นคุษฎีนิพนธ์เล่มนี้ ขอขอบคุณ คุณครูกฤษณานันท์ขันดี ผู้อันเป็นที่รัก และคอยให้กำลังใจเสมอมา

คุณค่าและประโยชน์ของคุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นกตัญญูกตเวทิตาแด่ บพการี บุรพาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่านทั้งในอดีตและปัจจุบัน ที่ทำให้ข้าพเจ้าเป็นผู้มีการศึกษา และประสบความสำเร็จมาจนตราบนานเท่านานนี้

อิทธิราชย์ นันท์ขันดี

53810218: สาขาวิชา: ไทยศึกษา; ปร.ค. (ไทยศึกษา)

คำสำคัญ: การนับถือผี/ ชาวไทยย้อ/ ความเชื่อ/ นิเวศวิทยาวัฒนธรรม

อภิชราษย์ นันขันตี: การนับถือผีของชาวไทยย้อ: ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อและ
นิเวศวิทยาวัฒนธรรม (SPIRITS WORSHIP OF THAI-NYO: RELATIONS OF BELIEFS AND
CULTURAL ECOLOGY) คณะกรรมการควบคุมคณานิพนธ์: ศรัญญา ประสพชิงชนะ, Ph.D.,
ราชันย์ นิลวรรณภา, ปร.ค. 201 หน้า. พ.ศ. 2557.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงการนับถือของชาวไทยย้อ
อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม 2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ด้านความเชื่อกับชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง
และนิเวศวิทยาวัฒนธรรมผ่านการนับถือผีของชาวไทยย้อ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม และ
3. เพื่อศึกษาบทบาทและความสำคัญของการนับถือผีต่อวิถีชีวิตชาวไทยย้ออำเภอท่าอุเทน
จังหวัดนครพนม โดยวิธีการดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research)

ผลการวิจัยพบว่า การนับถือผีของชาวไทยย้อท่าอุเทน เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเชิงสห
วิทยาการที่คอยชี้แนะ อธิบาย ให้ความรู้ ช่วยเหลือ คุ้มครอง ป้องกัน ชาวไทยย้อจากภาวะการณ
ต่าง ๆ เมื่อประสบปัญหาและขาดที่พึ่ง ขณะเดียวกันการนับถือผีของชาวไทยย้อยังสัมพันธ์กับ
เครือข่ายทางสังคมความเชื่อของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งมีรากฐานวัฒนธรรมในฐานะผีประจำ
พื้นที่จากตำนานอุรังคธาตุ แต่เมื่อเวลาผ่านไป เรื่องเล่า ประสพการณ์ อาจส่งผลให้เกิดความเชื่อ
แตกต่างกันมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยของแต่ละพื้นที่ โดยปัจจุบันชาวไทยย้อได้สถาปนาผี
ประจำชาติพันธุ์ (ผีญาพ่อ) ขึ้นเป็นศาลเจ้าพ่อหลักเมืองท่าอุเทน ซึ่งเปรียบเสมือนเอกลักษณ์หรือ
ตัวแทนของทุกคนที่สร้างความผูกพันบนสำนึกแห่งชุมชน (Community sense) อันจะส่งผลถึง
ความเป็นเอกภาพให้ชุมชนดำรงอยู่ต่อไป โดยมีพิธีกรรมทรงเมืองเป็นกลไกกระชับความสัมพันธ์
ของความเป็นพวกเดียวกันอันจะก่อให้เกิดความรักสามัคคีกัน และธำรงวัฒนธรรมของกลุ่มชน
สืบไป

นอกจากนี้การนับถือผีของชาวไทยย้อท่าอุเทน ยังมีบทบาทสำคัญเกี่ยวกับนิเวศวิทยา
วัฒนธรรม เป็นการใช้ภูมิปัญญาจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยมีข้อปฏิบัติใน
การใช้ทรัพยากรที่มีส่วนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนและเป็นระบบ จนนำไป
สู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต และประยุกต์ภูมิปัญญามาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคม
และร่วมกันหาทางออกของปัญหาทรัพยากรที่จะเกิดขึ้นในอนาคตต่อไป

53810218 : MAJOR: THAI STUDY; Ph.D. (THAI STUDY)

KEYWORDS: SPIRITS WORSHIP/ THAI-NYO PEOPLE/ BELIEFS/ CULTURAL ECOLOGY

ATHIRACH NANKHANTEE: SPIRITS WORSHIP OF THAI-NYO: RELATIONS
OF BELIEFS AND CULTURAL ECOLOGY. ADVISORY COMMITTEE: SARUNYA
PRASOPCHINGCHANA, Ph.D. , RACHAN NILWANAPHA, Ph.D. 201 P. 2014.

The aims of this study were 1. to study the conversion of Tai-Nyo people beliefs in Tha Uthen district, Nakhorn Phanom, 2. to study the spiritual beliefs and culture of the community along the Mekong River 3. to study the role and significant of spirit believing of Tai-Nyo community. The research was conducted with Qualitative Method approach.

According to the research, spiritual beliefs of the Thai-Nyo is an eco-cultural heritage that guides and supports the community when they face with problems and are in need of support. At the same time, spiritual beliefs of the Thai-Nyo are correlated with the network of social beliefs of the Mekong River community which share a similar culture from the “U-Rang-Ka-Tad” legend. As time passes by, the legend has been distorted through the variation of stories and experiences. This alternate version creates a variety of beliefs which continuously changes through time and place. Nowadays, the Thai-Nyo has established the “ethnic” spirit (Phee Yha Phau) residing in the shrine of the town pillar. The shrine has a symbolic meaning in terms of the community identity and represents the community relationship known as the community sense. A ceremony is one of the means that tightens the relationship and the sense of unity and facilitates the continuous existence of the culture.

Furthermore, in terms of the cultural ecology, spiritual beliefs of the Thai-Nyo also play a significant role in managing and conserving the local natural resources under the compliance of rules and regulations. Quality of life and practical knowledge also create a social-shared value and drive the community forward with a solution for natural resource issue in the future.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง	ช
สารบัญภาพ	ฌ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์การวิจัย	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
ระเบียบวิธีวิจัย.....	5
ขอบเขตการวิจัย	6
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	7
กรอบความคิดที่ใช้ในการวิจัย.....	7
นิยามศัพท์เฉพาะ	14
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	15
2 ประวัติศาสตร์ชุมชนชาวไทยเชื้อ อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครพนม.....	26
สภาพภูมิศาสตร์บริเวณแอ่งสกลนคร	26
พัฒนาการของเมืองในแอ่งสกลนคร	31
ประวัติและความเป็นมาของชาวไทยเชื้อ	45
สภาพสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทยเชื้ออำเภอกำแพงแสนจังหวัดนครพนม ในปัจจุบัน	60
สรุป.....	63
3 การเปลี่ยนแปลงการนับถือผีของชาวไทยเชื้อทำอุเทน	67
ความเชื่อเรื่องผีของชาวอีสานทั่วไป.....	67
การเปลี่ยนแปลงการนับถือผีของชาวไทยเชื้อ อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครพนม	75

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
การนับถือผีของชาวไทยเชื้อ อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครพนม ในปัจจุบัน.....	92
สรุป.....	105
4 การนับถือผี: ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อกับชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงและนิเวศวิทยา	
วัฒนธรรม	108
การนับถือผี: ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อกับชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง.....	108
นิเวศวิทยาวัฒนธรรม	122
สรุป.....	149
5 บทบาทและความสำคัญของการนับถือผีต่อวิถีชีวิตไทยเชื้อในปัจจุบัน	153
การสร้างความมั่นคงทางจิตใจ	153
การแสดงพลังและการอบรมระเบียบสังคม.....	160
สรุป.....	166
6 บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	169
สรุปผลการศึกษา.....	169
อภิปรายผล	175
ข้อเสนอแนะ	177
บรรณานุกรม	178
ภาคผนวก..	188
ภาคผนวก ก.....	189
ภาคผนวก ข.....	193
ภาคผนวก ค.....	198
ประวัติย่อของผู้วิจัย	201

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
3.1	แสดงวิถีชีวิตชาวไทยชื้อที่สัมพันธ์กับฝักระดับครัวเรือน.....	79
3.2	แสดงกิจกรรมที่สัมพันธ์กับฝักระดับชุมชน.....	81
4.1	แสดงชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่สัมพันธ์กับความเชื่อ ญาพ่อโต้ง.....	117
4.2	แสดงชุมชนไทยชื้อและการนับถือผีต่างๆ.....	121
4.3	แสดงการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องฝัอรัักษ์.....	151
4.4	แสดงภาพรวมของข้อห้ามของฝัอรัักษ์	153
4.5	เปรียบเทียบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติระหว่าง ชุมชนไทยชื้อกับรัฐ.....	155

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
2.1	60
2.2	66
3.1	83
3.2	
อ.ทำอุเทน จ.นครพนม.....	96
3.3	96
3.4	
อดีตเมืองไชยบุรี.....	97
4.1	120
4.2	125
4.3	127
4.4	129
4.5	148

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ชุมชนอีสานเป็นวัฒนธรรมในกลุ่มแม่น้ำโขง ได้รับการสืบทอดประเพณีวัฒนธรรมมาจากบรรพบุรุษที่ยาวนาน ทำให้ชาวอีสานมีการสะสมความรู้ ความเชื่อ ภูมิปัญญา โลกทัศน์ ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว อาทิ ความเชื่อเรื่องผีวิญญาณ ไสยศาสตร์ โชคลาง อาถรรพ์ ขวัญ เทพเจ้า บุญ บาป กรรม ฯลฯ ซึ่งคติความเชื่อดังกล่าวมีความหมายต่อวิถีชีวิต ตลอดจนแบบแผนในการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งคติความเชื่อเกี่ยวกับผีวิญญาณที่ดำรงหนาแน่นอยู่ในชุมชนท้องถิ่นอีสาน เช่น ผีฟ้า ผีแถน ผีตาแฮก ผีปู่ตา ผีบ้าน ผีเรือน ผีบรรพบุรุษ ผีอุป ผีแม่หม้าย ผีมหัศจรรย์ ๆ จึงมีการประกอบพิธีกรรมเพื่อแสดงความเคารพ บูชา อัญเชิญ หรือบอกกล่าว แก่ภูตผีวิญญาณ เพื่อให้เกิดอำนาจศักดิ์สิทธิ์มาดลบันดาลให้เกิดผลตามที่มนุษย์ต้องการ เช่น เมื่อเกิดความเจ็บไข้ได้ป่วย ชาวอีสานจะหันไปพึ่งอำนาจของผีฟ้าผีแถน ประกอบพิธีกรรมล่าบัว เพื่อให้อำนาจของผีฟ้ามาช่วยดลบันดาลให้หายป่วย การประกอบพิธีกรรมนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไข เวลา สถานที่ ความจำเป็น เมื่อยามที่หลักการทางพุทธศาสนาไม่สามารถตอบสนองความต้องการทางใจ หรือสามารถเป็นที่พึ่งทางใจได้ ในขณะที่เกิดภัยพิบัติแก่ตนเองและครอบครัว ซึ่งความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้มีมาก่อนที่พุทธศาสนาจะแผ่ขยายเข้ามา ดังที่ ธวัช ปุณโณทก (2534, หน้า 67-68) กล่าวว่า ความเชื่อของชาวอีสานส่วนใหญ่ยังมีความเชื่อเรื่องภูมิผีวิญญาณอย่างเหนียวแน่น แม้ว่าพุทธศาสนาจะเข้ามามีบทบาทในวิถีชีวิตของคนในสังคมอย่างแท้จริงก็ตาม หลักปรัชญา หรือหลักธรรมของพุทธศาสนาหาได้ลบเลือนความเชื่อภูตผีวิญญาณของสังคมอีสานได้ไม่ นอกจากความเชื่อเรื่องภูตผีวิญญาณของชาวอีสานส่วนใหญ่ดังกล่าวแล้ว กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในภาคอีสานมีความเชื่อและการนับถือผีเฉพาะในแต่ละกลุ่ม เช่น ผีถลา ผีเหยา ผีหมอ ของกลุ่มผู้ไทย ผีเนียะตา ผีโดนตา ผีม้าวัดในกลุ่มไทยเขมร ผีแซงสะนาม ของกลุ่มไทยโซ่ องค์กรมุข ของไทยแสก ๆ การนับถือผีบรรพบุรุษของแต่ละกลุ่มสะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ ต้นตระกูล ความเป็นเครือญาติ ทั้งยังใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหาในยุค ๆ หนึ่ง

ไทยย้อเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่ง มีความเชื่อและนับถือผีมาช้านาน อาศัยอยู่อย่างกระจัดกระจายทั้งในประเทศไทย และ ประเทศลาว มีประวัติว่า เดิมมีถิ่นฐานอยู่เมืองหงสา ทางตอนเหนือของประเทศลาวติดกับประเทศจีน ในปี พ.ศ. 2351 ได้อพยพลงมาทางตอนใต้และได้ตั้งเมืองอยู่ปากน้ำสงคราม ซึ่งเป็นชัยภูมิที่อุดมสมบูรณ์ นามว่า เมืองไชยสุทธิตมบุรี เป็นเมืองขึ้นต่อ

เวียงจันทน์ จนถึงรัชกาลที่ 3 จากกรณีกบฏเจ้าอนุวงศ์ ได้อพยพข้ามแม่น้ำโขงไปตั้งเมืองหลวง
 ปุณฺณ เมืองคำเกิด และเมืองคำม่วน ต่อมาในปี พ.ศ. 2375 พระยาบดินทรเดชา ได้กวาดต้อนชาวฮ้อ
 กลับ มาตั้งเมืองอยู่ที่ท่าอุเทน หลังจากนั้นยังได้อพยพมาตั้งเมืองแซงบาดาล เมืองท่าซอนยางใน
 เวลาต่อมา (เมธี ดวงสงค์, 2514) ในงานของ เดิม วิชาลัยพจนกิจ (2542, หน้า 1495-196) กล่าวว่า
 ชาวไทยฮ้อตั้งบ้านเมืองในอดีตได้แก่ เมืองไชยบุรี เมืองท่าอุเทน เมืองแซงบาดาล เมืองท่าซอนยาง
 และได้ขยายตัว อพยพเข้ามาอีกหลายครั้ง เกิดเป็นชุมชนหมู่บ้านที่ปรากฏในปัจจุบัน คือ บ้านโพน
 บ้านท่าอุเทน บ้านท่าดอกแก้ว บ้านตาลปากน้ำ จังหวัดนครพนม บ้านนายาง จังหวัดอุดรธานี
 บ้านกุดนาแดง บ้านหนามแท้ง บ้านจำปา บ้านคอกนอ บ้านนุ่งเป่า บ้านนาสีนวล จังหวัดสกลนคร
 บ้านลิม บ้านหนองแวง บ้านสา บ้านหนองไม้ตาย บ้านบึงกระดาน จังหวัดกาฬสินธุ์ บ้านท่าซอน
 ยาง บ้านกุดน้ำใส บ้านยาง บ้านลิ้นผ้า บ้านเหล่ากลาง จังหวัดมหาสารคาม ฯ

ชาวไทยฮ้อมีความเชื่อและนับถือผี สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ จากการศึกษาของ
 วิศิษฐ์ ดวงสงค์ (2542, หน้า 3877-3889) กล่าวถึงชาวไทยฮ้อในอำเภอท่าอุเทน ประกอบพิธีกรรม
 ทรงเมือง เพื่ออัญเชิญผีญาพ่อ ที่ชาวไทยฮ้อเคารพนับถือ อาทิ ญาพ่อหงสา สถิตอยู่เมืองหงสา
 ประเทศลาว ญาพ่อเจ้าโต้ง สถิตอยู่เมืองไชยบุรี (ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม
 ปัจจุบัน) ญาอ้ายหัวข้อล่อ สถิตอยู่เมืองหินบูน ประเทศลาว ญาพ่อสุวรรณราช สถิตอยู่เมืองหลวง
 ปุณฺณ เมืองในตำนานไทยฮ้อ ซึ่งสถานที่เหล่านี้ชาวไทยฮ้อเคยพักพิงอาศัยดำรงชีวิตในช่วงเวลาหนึ่ง
 แล้วอพยพย้ายถิ่นมาสร้างบ้านแปงเมืองที่อำเภอท่าอุเทนในปัจจุบัน อัญเชิญ อ้ายคำแดง อ้ายโต้ง
 กว้างปากกระดิ่ง อ้ายคำไหล ท้าวแสนตา อ้ายบุญเหลือ อ้ายหาญสะด่อง ในฐานะผี วีระบุรุษ
 นายด่าน รักษาความปลอดภัยในการอพยพมาตั้งถิ่นฐานในครั้งนั้น เมื่อชาวไทยฮ้อได้อพยพมาตั้ง
 ถิ่นฐานในอำเภอท่าอุเทนปัจจุบัน อัญเชิญ ญาพ่อศรีสุทโธ สถิตอยู่บึงมอ ท้าวแสนตา สถิตอยู่
 ห้วยกะบะ นางแอกไค้ เป็นลูกสาวพญานาค สถิตอยู่แม่น้ำโขง นางจันทา สถิตอยู่วังมน เป็นผู้
 พิทักษ์รักษาปลาอยู่ลำห้วยทวย ทางตอนใต้ของท่าอุเทน ท้าวคำโค สถิตรักษาอยู่ช่องแซง ทาง
 ตอนใต้ของท่าอุเทน ท้าวอำคา สถิตรักษาหนองสูง ทางตอนเหนือของท่าอุเทน ความเชื่อและนับถือ
 ผีญาพ่อ ที่เป็นเจ้าที่ สถิตในสถานที่นี้ เป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญให้ชาวท่าอุเทนได้ดำรงชีวิต
 ในขณะที่ชาวไทยฮ้อกลุ่มอื่นยอมรับนับถือผีที่แตกต่างออกไป คือ ไทยฮ้อท่าซอนยาง อำเภอ
 กันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคามนับถือผี เจ้าพ่อพิลือ เจ้าพ่อสำราญ และเจ้าแม่สองนาง (บุญยงค์
 เกศเทศ, 2354) ชาวชาวไทยฮ้อบ้านโพน อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนมนับถือผีเจ (รุ่งอรุณ
 ทิทขุมหเสถียร และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2532, หน้า 168) ไทยฮ้อในอำเภอรัญประเทศ จังหวัด
 สระแก้ว นับถือผี ศาลนักราเจ้าเมืองเพชร ศาลนักราพระครูจันทร์ และศาลนักราเจ้าพ่อเขาน้อย

ลีชมพู (ศิริกมล สายสร้อย, 2547, หน้า 53-60) และการศึกษาภาคสนามที่ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม พบว่า ชาวไทยยื้อนับถือผีญาพ่อ โต้ง ญาพ่อหงสา และญาพ่อเสน (สิพจันทร์ ริมสกุล, 31 ตุลาคม 2555, สัมภาษณ์) ส่วนชาวไทยยื้อหินบูร ประเทศลาวนับถือผี ญาอ้ายหัวข่อล่อ (สำลี อุปะแก้ว, 4 กุมภาพันธ์ 2554, สัมภาษณ์) มีข้อสังเกตว่าชาวไทยยื้อท่าอุเทนมีการนับถือผีอย่างหนาแน่นมากที่สุด คือมีจำนวน 19 คน (วิศิษฐ์ ดวงสงค์, 2542 ข, หน้า 3877-3889) มีการประกอบพิธีกรรมเฉพาะไทยยื้อท่าอุเทนเท่านั้น แตกต่างกับไทยยื้อกลุ่มอื่น และผีบรรพบุรุษที่สำคัญ จะสถิตในสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของชาวไทยยื้อ การกล่าวถึงอดีตที่เป็นการสร้างความทรงจำร่วมของกลุ่มและต่อยอดประวัติศาสตร์ความเป็นชาติพันธุ์ไทยยื้อ เพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของกลุ่ม เช่น ประวัติศาสตร์ชัยชนะเหนือกลุ่มอื่น ความกล้าหาญของวีระบุรุษ รวมทั้งการพรรณนาถึงสังคมไทยยื้อในอดีตที่มีความสงบสุข การแสดงภาพสังคมกึ่งจริง กึ่งจินตนาการ ข้อมูลบทบาท ตำแหน่งหน้าที่และการลำดับชั้นทางสังคมของผีสะท้อนให้เห็นถึงระบบการปกครอง ตำแหน่งนายด่านเป็นการปกครองในระบบอาญาสี่ของสังคมอีสานในอดีต การถ่ายทอดหลักธรรมในพุทธศาสนาผ่านพิธีกรรมการนับถือผี ที่เน้นในระดับชาวบ้าน เรื่องปากท้อง นอกจากนั้น ผีบรรพบุรุษ วีระบุรุษ มีความเป็นเครือข่ายทางด้านชาติพันธุ์ไทยยื้อสูง ทั้งไทยยื้อไชยบุรี ไทยยื้อหินบูร ประเทศลาว ไทยยื้อท่าอุเทน และความสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นในแถบลุ่มแม่น้ำโขง ข้อสังเกตดังกล่าวสามารถเชื่อมโยงให้เห็นภาพความสัมพันธ์ของความเชื่อกับพื้นที่ สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ หากมีการศึกษาอย่างเจาะลึกจะค้นพบองค์ความรู้ท้องถิ่นที่มีเบื้องหลังของวิถีคิด วิธีการแก้ปัญหา วิธีการตัดสินใจ และแบบแผนการดำรงชีวิต รวมทั้งประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พัฒนาการการสร้างบ้านแปงเมืองผ่านสายตาของท้องถิ่น

ข้อสังเกตการนับถือผีของไทยยื้อท่าอุเทนประเด็นต่อมา คือ การนับถือผีที่สัมพันธ์กับพื้นที่ ภูมิประเทศในอำเภอท่าอุเทน แหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ถือเป็นความสัมพันธ์ของ “คน” “ทรัพยากรธรรมชาติ” “ผี” เป็นนิเวศวัฒนธรรมชุมชน ในการจัดสรรและอนุรักษ์ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้กับคนไทยยื้อได้ใช้สอยอย่างยั่งยืน โดยการดูแล ควบคุมจากผี ชาวไทยยื้อจึงให้ความเคารพผี เพื่อเข้าใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตที่ยึดธรรมชาติเป็นหลัก เงื่อนไขและขั้นตอนการใช้ทรัพยากร มีกฎ ระเบียบ ข้อบังคับ ที่ดูแลควบคุมด้วย ผี และ ผีเป็นผู้ลงโทษหากผู้ใดไม่ปฏิบัติตาม เป็น องค์ความรู้ชุดหนึ่งที่เกิดขึ้นโดยท้องถิ่น มีวิถีคิดที่เป็นระบบ เบื้องหลังปรากฏการณ์ที่มีความหมาย

อย่างไรก็ตามเกิดเหตุการณ์สำคัญที่ส่งผลให้พฤติกรรมการนับถือผีของชาวไทยยื้ออำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เปลี่ยนแปลงไป คือ 1. หลังจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์ได้ทรงปราบปรามพวกผีบาปผีบุญได้แล้ว ทรงให้มี

ตราประกาศห้ามไม่ให้ราษฎรนับถือผีต่าง ๆ ทั้งสิ้นอีกเป็นอันขาด เช่น เข้าทรงลงเจ้า สุนผี มีผีให้ ผีฟ้า ผีมะเหศักดิ์หลักเมือง ผีปอบ ฯลฯ ต่างด้วยอาการใด ๆ ก็ดี ถ้าจับผู้ลงผีถือผีนั้นไปทำการ ไล่สวนพิจารณาได้ความจริง ให้ปรับเป็นเงิน 12 บาทหรือ จำคุก 1 เดือน ต่อมาได้มีพระบรม ราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้มีกฎหมายเรื่องผีต่างขึ้นเมื่อ ร.ศ. 123-124 (พ.ศ. 2448-2449) กรณี พระอาจารย์สีหัตถ์ สุวรรณมาโจ (พ.ศ. 2408-2483) พระเถระชาวอำเภอท่าอุเทน เห็นว่าชาวไทยย้อ มีความเชื่อและนับถือผีเป็นอันมาก ทั้งยึดถือเป็นของอัชฌา จึงได้ปลุกเสกหิน หรือ ปฐวีธาตุ ให้ ประชาชนชาวไทยย้อนำไปเป็นของอัชฌาแทนการนับถือผี ทำให้ประชาชนชาวไทยย้อหันมานับถือ พุทธศาสนามากขึ้น และนำสร้างพระธาตุท่าอุเทนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2454 เพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ทางพระพุทธรูปของชาวไทยย้อ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม (สมโภชพระธาตุท่าอุเทน 100 ปี, 2554) เหตุการณ์ที่สำคัญข้างต้นได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการนับถือผี ของชาวไทยย้อท่าอุเทน ครั้งหนึ่ง การประกอบพิธีกรรมทรงเมือง ได้รับการปฏิบัติอย่างเคร่งครัด สถานที่สถิตของผีวิระบุรุษและการประกอบพิธีกรรมแต่ละครั้งอยู่ในบริเวณคุ้มเจ้าเมืองท่าอุเทน เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย สำหรับ “นางเทียม” ได้รับการดูแลรักษาอย่างดีโดยเจ้าเมืองท่าอุเทน ปัจจุบัน ได้ย้ายสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมอยู่ที่ปากคลองบึงมอ ผู้นำประกอบได้เปลี่ยนเป็นปราชญ์ ชาวบ้าน นางเทียม ซึ่งพบว่าเป็นผู้สูงอายุและเพชวีดี และประชาชนชาวท่าอุเทน ทั้ง ชาวไทยย้อ ชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม และกลุ่มอื่น ๆ ปัจจุบันชาวอำเภอท่าอุเทนได้สถาปนาเป็นศาลญาพ่อโต่ง เป็นศาลหลักเมือง

จากข้อสังเกตข้างต้นผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นการศึกษา โดยมีคำถามว่า 1. การนับถือผีของ ชาวไทยย้อมีพลวัตอย่างไรภายใต้บริบทแห่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมท่ามกลาง ยุคโลกาภิวัตน์ 2. ผีมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับความเชื่อและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ไทยย้อ อย่างไร 3. “ผี” “คน” และ “ทรัพยากรธรรมชาติ” สัมพันธ์กันอย่างไร เป็นระบบนิเวศวิทยา วัฒนธรรม ที่มีกฎ ระเบียบ แบบแผน แนวปฏิบัติอย่างไรบ้าง 4. การนับถือผีและพิธีกรรมเกี่ยว กับการนับถือผีมีบทบาทและความสำคัญต่อชุมชนชาวไทยย้อท่าอุเทนในปัจจุบันอย่างไร ในขณะที่เดียวกันในอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม พบว่ามีประชาชนเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นระลอก อีกหลายกลุ่ม ซึ่งนอกจากไทยย้อแล้วยังมีชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม และชาวไทยอื่น ๆ อีก แต่ก็ได้ไม่ได้ทำให้การนับถือผีของชาวไทยย้อเสื่อมคลายลงแต่อย่างใด ขณะเดียวกันยังคงฝังแน่น ในจิตใจ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาในประเด็นการนับถือผีของชาวไทยย้อ ซึ่งจะนำไปสู่ข้อมูลเบื้องหลัง ปรัชญาการอันเป็นวิถีคิด วิถีปฏิบัติ การดำเนินชีวิตอย่างมีวัฒนธรรม และเป็นเหตุผลสนับสนุนว่า การนับถือผี ไม่ได้เป็นสิ่งที่ยั่งยืนแต่มีข้อมูลทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ความเชื่อ และภูมิ ปัญญาท้องถิ่นในรูปแบบต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับระบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมโดยผ่านการนับถือผี

ของชาวไทยเชื้อ อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครพนม ซึ่งเป็น โอกาสดีที่จะทำความเข้าใจชาติพันธุ์
ชาวไทยเชื้อผ่านชุดข้อมูลท้องถิ่น อันนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวไทยเชื้อต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงการนับถือของชาวไทยเชื้อ อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครพนม
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ด้านความเชื่อกับชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขงและนิเวศวิทยา
วัฒนธรรมผ่านการนับถือผีของชาวไทยเชื้อ อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครพนม
3. เพื่อศึกษาบทบาทและความสำคัญของการนับถือผีต่อวิถีชีวิตชาวไทยเชื้อ
อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครพนม

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้การเปลี่ยนแปลงการนับถือของชาวไทยเชื้อ อำเภอกำแพงแสน
จังหวัดนครพนม
2. ได้องค์ความรู้ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อกับชุมชนกลุ่มแม่น้ำโขง และนิเวศวิทยา
วัฒนธรรม ผ่านการนับถือผีของชาวไทยเชื้อ อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครพนม
3. ได้องค์ความรู้บทบาทและความสำคัญของการนับถือผีที่มีต่อชุมชนชาวไทยเชื้อ
อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครพนม
4. เป็นองค์ความรู้ที่สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของ
ชาวไทยเชื้อ เช่น ด้านสาธารณสุข ด้านการพัฒนาท้องถิ่น ด้านการพัฒนาการท่องเที่ยว เป็นต้น

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล
  - 1.1 การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research)
    - 1.1.1 รวบรวมข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษากลุ่มชนเผ่าไทยเชื้อต่าง ๆ เช่น
เอกสารวิชาการ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ เอกสารโบราณ จารึก จากหน่วยงานต่าง ๆ เช่น
ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอกำแพงแสน สำนักงานวัฒนธรรมประจำจังหวัดนครพนม สำนักวิทยบริการ
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยนครพนม นอกจากนั้นยังรวบรวมเอกสาร
ที่ราษฎรท้องถิ่นได้รวบรวม เขียนประวัติของพื้นที่

1.1.2 วิเคราะห์และประเมินข้อมูลเอกสาร หลักจากที่รวบรวมเอกสารแล้ว ตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล เช่น ใครเขียน เขียนเมื่อใด วิธีการรวบรวมข้อมูล ลักษณะของเอกสารเป็นอย่างไร ข้อมูลเอกสารตรงกันหรือไม่ เป็นต้น

1.2 การวิจัยภาคสนาม (Field work) ศึกษาในพื้นที่ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ด้วยวิธีการสัมภาษณ์ การสำรวจ สังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม กับกลุ่มตัวอย่าง ให้ตรงตามจุดประสงค์ของการวิจัย เช่น เอกลักษณะทางด้านศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิต ชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลทางด้านกายภาพ ความสัมพันธ์ บทบาทหน้าที่ วัฒนธรรมของชุมชน และการจัดระบบองค์ความรู้ของชนเผ่าไทยย้อ

1.2.1 เข้าร่วมและสังเกตการณ์ในพิธีกรรมทรงเมืองประจำปี จำนวน 3 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 ระหว่าง ขึ้น 3-4 ค่ำ เดือน 3 จำนวน 2 วัน ครั้งที่ 2 ระหว่าง ขึ้น 3-4 ค่ำ เดือน 6 จำนวน 2 วัน และครั้งที่ 3 ระหว่าง แรม 1-2 ค่ำ เดือน 11 จำนวน 2 วัน

1.2.2 สังเกตการณ์การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการนับถือผี เช่น การเลี้ยงผีตา แสก การขึ้นของรักษา ลูกเผ็งลูกเทียน การบนบาน การเซ่นไหว้ การแก้บน การเซ่นไหว้ผีก่อนการประกอบพิธีกรรมแข่งเรือ งานบุญต่าง ๆ

1.3 สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

2. การนำเสนอข้อมูล

นำเสนอข้อมูลแบบพรรณนาวิเคราะห์ โดยแยกบทเป็น 6 บท ดังต่อไปนี้

บทที่ 1 บทนำ

บทที่ 2 ประวัติศาสตร์ชุมชนชาวไทยย้อ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงการนับถือผีของชาวไทยย้อท่าอุเทน

บทที่ 4 การนับถือผี: ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อกับชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงและนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

บทที่ 5 บทบาทและความสำคัญของการนับถือผีต่อวิถีชีวิตชาวไทยย้อท่าอุเทน

บทที่ 6 สรุป

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านพื้นที่

ชุมชนไทยย้อ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

2.1 สภาพทั่วไป

- 2.2 การนับถือผีของชาวไทยย้อ
- 2.3 ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อและนิเวศวิทยาวัฒนธรรม
- 2.4 บทบาทและความสำคัญของพิธีกรรม

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

เลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงผู้ให้ข้อมูลหลักคือ

1. นางเทียม (ผู้นำพิธีกรรม) ในพิธีกรรมทรงเมือง จำนวน 8 คน
2. ผู้นำพิธีกรรมในการนับถือผีอื่น ๆ ในอำเภอท่าอุเทน
3. ผู้อาวุโส มีอายุ 60 ปีขึ้นไป มีประสบการณ์ในการเข้าร่วมพิธีกรรมมากกว่า 10 ปี
4. ผู้นำชุมชน ปราชญ์ท้องถิ่น ผู้รู้ในชุมชน นักวิชาการ
5. ประชาชนชาวไทยย้อ อำเภอท่าอุเทน
6. ประชาชนชาวไทยเชื้อสายเวียดนาม ในอำเภอท่าอุเทน

กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

แนวคิดเรื่องผี และวิญญาณ (Animism)

ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีเป็นศาสนาดั้งเดิมของมนุษยชาติ โดยแรกเริ่มของพัฒนาการทางศาสนานั้น มนุษย์ไม่สามารถหาคำอธิบายกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ฝนตกฟ้าร้อง จึงเชื่อว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติอยู่เบื้องหลัง ต่อมาเชื่อว่าในธรรมชาตินั้นมี ผีวิญญาณที่มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่และพัฒนาการความเชื่อมาเรื่อย ๆ จนกระทั่งยอมรับเอาพุทธศาสนามาเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจและผสมผสานความเชื่ออย่างสอดคล้องลงตัว และใช้เป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิต ซึ่งมีผู้ที่ได้ศึกษาระบบความเชื่อเรื่องผี และให้ความหมายไว้ ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2542) ได้ให้ความหมายของคำว่า “ผี” ไว้ว่า “ผีเป็นสิ่งที่มนุษย์เชื่อว่าเป็นสภาพลึกลับ มองไม่เห็นตัวแต่อาจปรากฏเหมือนมีตัวตนได้ อาจให้คุณหรือให้โทษ มีทั้งดีและร้าย เช่น ผีปญาดายาย ผีเรือน ผีห่า และเรียกคนที่ตายแล้วว่าผีด้วย ผีดิบ หมายถึง ผีที่ยังไม่ได้เผา ส่วนผีเรือน เป็นผีที่อยู่ประจำเรือน” สอดคล้องกับ แก้วมงคล ชัยสุริยันธ์ (2546, หน้า 1) กล่าวว่า ผี คือ วิญญาณของคนที่ล่วงลับไปแล้ว ที่แลเห็นไม่ได้ในเวลาปกติ และ เสถียร โกเศศ นาคะประทีป (2515, หน้า 307) กล่าวว่า ผีเป็นสิ่งที่ปกติมองไม่เห็น คนถือและเข้าใจเอาว่ามีฤทธิ์และอำนาจเหนือคน อาจให้คุณหรือโทษแก่คน ทำให้คนนับถือเกรงกลัว ซึ่งสอดคล้องกับ มณี พยอมยงค์ (2529, หน้า 247) ที่กล่าวว่า ผีเป็นสิ่งที่ใครก็ตามที่ปกติไม่สามารถมองเห็นตัวได้ แต่เรารู้เข้าใจเองว่ามีฤทธิ์และอำนาจอยู่เหนือคน อาจให้ดีหรือให้ร้าย คือให้คุณหรือโทษแก่เราได้

สิ่งเหล่านี้เราทรงกลัวและบางทีก็นับถือด้วย จะเห็นได้ว่าความเชื่อผีเป็นความเชื่อที่สืบเนื่องมาจากความไม่เข้าใจ ความไม่เห็นตลอดจนความกลัวที่เกิดขึ้นเองภายในใจมนุษย์ พิสิษฐ โศทรสุโพธิ์ (2549, หน้า 59) กล่าวถึง สาเหตุที่ทำให้เกิดความเชื่อเรื่องวิญญาณว่า

1. ความฝัน ความฝันเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดมาพร้อมมนุษย์ เป็นลักษณะเมื่อมนุษย์นอนหลับและฝันไป โดยในความฝันนั้นพบกับสิ่งต่าง ๆ มากมาย แต่เมื่อตื่นขึ้นมากลับพบว่าตนเองยังนอนอยู่ในห้อง จึงทำให้คิดได้ว่าน่าจะมีอีกสิ่งหนึ่งในร่างกายออกไปเที่ยวเดินทางไป ซึ่งหมายถึงวิญญาณ

2. ความคิดแบบนามธรรม ในขณะที่คนเราใช้ความคิดอย่างหนักอยู่นั้น หรือกำลังคิดสูตร ดูเหมือนว่าเขาลืมโลกภายนอกที่อยู่รอบข้าง แม้ว่าตาจะเป็นรูปหรือเหตุการณ์อะไรต่าง ๆ รอบข้าง แต่เขาไม่รู้รู้สึก ไม่ได้ใส่ใจว่ามีอะไรเกิดขึ้นบ้าง แสดงว่า ร่างกายและใจสามารถแยกกันทำงานได้

3. ความหวาดกลัวต่อคนตาย เมื่อเราพบเห็นคนที่ตายใหม่ ๆ โดยสาเหตุต่าง ๆ พอกลับมาบ้าน นอนหลับตาจะมองเห็นภาพหลอนติดตา ทำให้เกิดความกลัว เหมือนว่าคุณที่ตายไปมาปรากฏต่อหน้า ด้วยเหตุนี้คนเราจึงกลัววิญญาณคนตายมากที่สุด

4. ประสบการณ์ทางวิญญาณแบบต่าง ๆ หลายคนเคยพบเห็นเพื่อนที่สนิท มาพูดคุยจำเวลาและเหตุการณ์อย่างชัดเจน แต่มาทราบภายหลังว่า วันเวลาที่ได้พบกันนั้น เป็นการจากไปของเขาแล้ว แสดงว่า วิญญาณของเขามาส่งข่าว

ผู้วิจัยนำแนวความคิด “ผีและวิญญาณ” มาเป็นเครื่องมือการวิเคราะห์ในการวิจัยครั้งนี้ เพราะชาวไทยย่อมมีความเชื่อเรื่อง ผีและวิญญาณ ที่เป็นเอกลักษณ์ เป็นรูปแบบเฉพาะแตกต่างไปจากไทยย้อยและกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ซึ่งทำให้สามารถเปรียบเทียบและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อกับตำนาน สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ชาติพันธุ์ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม ภาพสะท้อนของพิธีกรรมที่ดูแลรับใช้สังคม การเปลี่ยนแปลงไปตามวิถีชีวิต ทำให้สามารถเข้าใจโลกทัศน์ วิถีคิด วิถีแก้ปัญหา การดำเนินชีวิตของชาวไทยย้อยได้อย่างมีพัฒนาการ

แนวคิดประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า (Oral history)

ศรีศักร วัลลิโภดม (2550, หน้า 7-10) กล่าวว่า ในสังคมโบราณทุกแห่งล้วนมี “ตำนาน หรือ Myth” ที่เป็นเรื่องเล่าเพื่อบอกความเป็นมาของผู้คนที่เป็นบรรพบุรุษ บอกเล่าเหตุการณ์ บอกเล่าการมีตัวตนของบรรพบุรุษของกลุ่มชน รวมถึงตำนานหรือเรื่องเล่ามีลักษณะของการสร้างสำนึกร่วมในการอยู่ร่วมกันของผู้คนที่เป็นผู้สร้างและรับรู้ตำนานนั้นอีกด้วย ศรีศักร วัลลิโภดม (2550) กล่าวเพิ่มเติมว่า ความเป็นประวัติศาสตร์จากตำนานนั้น ไม่ใช่ประวัติศาสตร์ที่สร้างขึ้นจาก

การแสวงหาข้อเท็จจริงตามเหตุการณ์และเวลาที่เป็นจริง แต่เป็นการสร้างประวัติศาสตร์มาจากความเชื่อในเรื่องเวลา และเหตุการณ์เรื่องราวในลักษณะของเรื่องเล่าสมมุติขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดการยอมรับการบูรณาการผู้คนที่มีความแตกต่างทางด้านสังคมวัฒนธรรมให้อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีจารีตประเพณีและศีลธรรมมากกว่าที่จะให้เป็นประวัติศาสตร์สังคมการเมืองการปกครอง

สมชาติ มณีโชติ (2554, หน้า 27) กล่าวว่า ตำนาน คือ ประวัติศาสตร์ในมิติของความเป็นจริงของมนุษย์ชาติและการเป็นมนุษย์ อีกทั้งตำนานยังมีสถานะของการเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์แบบที่หาข้อเท็จจริงได้อีกด้วย ตำนานยังมีลักษณะของการเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรม เพราะเป็นสิ่งที่ผู้คนในสังคมยุคหนึ่งสมัยหนึ่งสร้างขึ้นเพื่ออธิบายความเป็นมาและการมีชีวิตร่วมกันในสังคม นอกจากนั้นตำนานยังมีลักษณะของการเป็น “ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า” เพราะตำนานเกิดจาก ผู้คนในท้องถิ่นบอกเล่าสืบทอดต่อ ๆ กันมา ถูกปลุกฝังให้เกิดความเชื่อความศรัทธาไปในทิศทางเดียวกัน และที่สำคัญตำนานนั้นส่วนใหญ่ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ที่ตำนานยังคงอยู่ในการรับรู้ของผู้คนในท้องถิ่น เพราะได้มีการสร้างความทรงจำเรื่องราวในตำนานด้วยวิธีการเล่าเรื่องที่มีลักษณะเป็นตำนานท้องถิ่นจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ในทัศนะของ ธิดา สาระยา (2525, หน้า 55-63) ยังแสดงให้เห็นว่า การนำตำนานมาใช้เป็นหลักฐานเพื่อการอธิบายเรื่องราวเกี่ยวกับผู้คนในท้องถิ่นในมิติด้านประวัติศาสตร์ย่อมทำให้เห็นความเป็นมาหรือการคลี่คลายของอดีตได้ตั้งแต่สมัยก่อนที่จะมีการบันทึกเรื่องราวเป็นลายลักษณ์อักษร ตำนานคือ ข้อมูลพื้นฐานที่เป็นความรู้อีกชุดหนึ่งที่น่าไปสู่การทำความเข้าใจในเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มผู้คนในสังคม ชุดความรู้จากตำนานคือองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยทำให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้ง อีกทั้งยังเชื่อมโยงกับบุคคลในประวัติศาสตร์ หรือเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในอดีตที่อยู่ในความทรงจำของผู้คนในท้องถิ่น ตำนานจึงเปรียบเหมือน ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า

การนำแนวความคิด “ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า” มาเป็นเครื่องมือการวิเคราะห์ในการวิจัยครั้งนี้ จะช่วยให้เกิดความเข้าใจความเป็นมา เอกลักษณ์ ตัวตน ของชาวไทยย้อนจากชุดข้อมูลท้องถิ่นที่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ก่อนมีการบันทึกเป็นประวัติศาสตร์ของเมืองท่าอุเทน และแตกต่างไปจากประวัติศาสตร์ชาติที่มีการบันทึกไว้ นอกจากนั้นยังทำให้เกิดการปะติดปะต่อประวัติศาสตร์ของชาวไทยย้อนอย่างละเอียด โดยเฉพาะสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ในเส้นทาง การอพยพย้ายถิ่น ที่ไม่มีการบันทึกไว้

3. แนวคิดจักรวาลวิทยา

3.1 แนวคิดจักรวาลในศาสนาพุทธ แนวคิดจักรวาลในศาสนาพุทธ ได้มาจากเอกสารชิ้นสำคัญคือ จักรวาลทีปนี (กรมศิลปากร, 2523) โลกที่ปกสาร (กรมศิลปากร, 2529) และไตรภูมิ กถา พระราชนิพนธ์ของพญาลิไทแห่งกรุงสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. 1888 โดยคัมภีร์ทั้งสามมีเนื้อหาคล้ายกัน มีเนื้อหาอธิบายสามโลกที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้คือ 1. สังขารโลกหรือโลกของสภาวะธรรม ทั้งปวง 2. สัตว์โลกหรือโลกของหมู่สัตว์ที่อาศัยในสามภูมิหรือไตรภูมิ 3. โอกาสโลกหรือโลกตามลักษณะกายภาพซึ่งเป็นเรื่องภูมิศาสตร์

โลกนั้นมีรูปร่างเป็นแผ่นกลม ศูนย์กลางของจักรวาลมีภูเขาพระสุเมรุหรือภูเขาสิเนรุ เป็นภูเขาสูงและใหญ่ที่สุดใน โลกตั้งอยู่ เขาพระสุเมรุล้อมรอบด้วยภูเขาวงแหวนเรียงซ้อนกัน ออกมาเป็นชั้น ๆ และมีความสูงลดหลั่นกันลงมาเป็นหมู่เขาบริวารเรียกว่า เขาสัตตบริภัณฑ์ โดยมีชื่อเรียงลำดับคือ ยุคนธร อสิินธร กรวิก สุทัสนะ เนมิินธร วินตกะ และอัศกัณ ในระหว่างช่องของภูเขาสัตตบริภัณฑ์มีมหาสมุทรคั่นเป็นห้วง ๆ อยู่ 7 มหาสมุทร เรียกว่า สัตตนครสมุทร หรือมหาสมุทรน้ำจืด และระหว่างวงเขาสัตตบริภัณฑ์วงสุดท้ายคือ เขาอัศกัณกับภูเขาจักรวาลซึ่งเป็นขอบจักรวาลมีมหาสมุทรชื่อสีทสมุทรหรือ โลกนสมุทรหรือมหาสมุทรน้ำเค็ม เป็นที่ตั้งของทวีปใหญ่ทั้งสี่ คือ อุดรกรทวิป อยู่ทางทิศเหนือมีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยม บพวิเททวิปอยู่ทางทิศตะวันออกมีฐานกลม ชมพูทวิปตั้งอยู่ทางทิศใต้มีฐานเป็นรูปไข่หรือวงรี และอมรโคยานทวิปทางทิศตะวันตกมีฐานเป็นรูปครึ่งวงกลม ชมพูทวิป ที่ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของภูเขาพระสุเมรุนี้มีป่าใหญ่ชื่อหิมพานต์อันเป็นที่อยู่อาศัยของฟิซ สัตว์และเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำใหญ่ 5 สาย คือ คงคา ขมูนา อจิรวดี สรรภู และมहि เป็นทวีปที่เป็นแหล่งอุบัติของพระพุทธเจ้าและพระจักรพรรดิทุกพระองค์

เขาพระสุเมรุนั้น จักกภาพทีปนีกล่าวไว้ว่า “ภูเขาเขาสิเนรุยาว 84,000 โยชน์ กว้าง 84,000 โยชน์ หยั่งลงในมหาสมุทร 84,000 โยชน์ ขึ้นไปจากมหาสมุทร 84,000 โยชน์” และเหนือภูเขาพระสุเมรุที่เป็นศูนย์กลางนั้นเป็นเทวภูมิ 6 ประกอบด้วย จาคุมหาราชิก ดาวดึงส์ ยามาคุสิต นิมมานนรดี และปรนิมมิตวสวัตดี โดยเหนือขึ้นไปเป็นรูปพรหม 16 ประกอบด้วย ปาริสัชชา ปุโรหิตา มหาพรหม ปริตรตาภา อัปมาณาภา อาภัสสรา ปริตตสุภา อัประมาณสุภา สุภิกินหา เวหัพผลา อัสัญญีสัตตา อวิหา อตปปา สุทัสสา สุทัสสี และอกนิษฐ และอรุปรหม 4 ประกอบด้วย อากาสนัญญาตนะ วิญญานัญญาตนะ อากัญญาตนะ และเนวสัญญานาตัญญาตนะ และที่อยู่เหนือขึ้นไปคือ แคนนิพพาน

โดยความสูงของภูเขาพระสุเมรุนั้นแบ่งเป็นสองส่วนคือ ส่วนเมขลาและส่วนบริภัณฑ์ ส่วนเมขลาคือส่วนที่หายเข้าไปในเมฆ และส่วนบริภัณฑ์คือเขตป้องกันทั้งห้าเขตซึ่งอยู่บริเวณไหล่

เขาเป็นเขตที่ท้าวสักกะหรือพระอินทร์ผู้ครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์จัดกองกำลัง 5 ด่าน แต่ละด่านมีขนาดกว้าง 5,000 โยชน์ เพื่อป้องกันพวกอสูรไม่ให้มายึดสวรรค์ โดยเรียงลำดับผู้คุ้มครองจากชั้นต่ำสุดถึงชั้นสูงสุด คือ นาค เพราะพวกนาคเป็นสัตว์มีกำลังในน้ำฉะนั้นจึงมีหน้าที่อารักขาในระเบียงแรกแห่งภูเขาสิเนรุ ครุฑที่มีหน้าที่อารักขาระเบียงที่สอง กุมภัณฑ์คือพวกทานพและ รากษสมีหน้าที่อารักขาระเบียงที่สาม ยักษ์ซึ่งเป็นพวกที่มีความพระพุดิไม่เรียบร้อยเป็นนักเลงที่ชอบการสู้รบมีหน้าที่อารักขาระเบียงที่สี่ และมหาราชทั้งสี่ (ท้าวจตุรมาหาราช) มีหน้าที่อารักขาระเบียงที่ห้า

เขาพระสุเมรุมีลักษณะกลม มีภูเขาขนาดเล็กสามเขาเรียกว่า เขาตรีภูฏ หรือผาสามเส้า มีลักษณะเหมือนกันสามเส้า ตั้งอยู่หินแกร่ง เป็นสิ่งรองรับเขาพระสุเมรุ โดยเชิงเขาพระสุเมรุ สอดผืนดินแน่นลงไประหว่างเขาตรีภูฏเป็นระยะทาง 4,000 โยชน์ ทำให้เขาพระสุเมรุไม่โคลงเคลง และตรงช่องว่างระหว่างเขาตรีภูฏใต้เขาพระสุเมรุนี้เป็นพิภพอสูร เป็นที่อยู่ของ อสูรกาย เปรต เจริจณาน และเป็นที่ตั้งของนรกยม โลก หรือนรกอื่น เป็นมหานรกใหญ่ 8 ขุม โดยจักรวาลนั้นมีเขาจักรวาลเป็นเขตสิ้นสุดของโลกเป็นกำแพงจักรวาลและเป็นเขตสิ้นสุดของแสงจากพระอาทิตย์และพระจันทร์ ดังนั้นรอบนอกของเขจักรวาลหรือนอกเขตโลกจึงมีแต่ความมืดและมีนรกชื่อ โลกกันต์ นรกหรือนรกอื่นตั้งอยู่สุดขอบจักรวาล

3.2 แนวคิดจักรวาลในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คัมภีร์ปุราณ อธิบายลักษณะและสภาวะความเป็นมาของสิ่งต่าง ๆ โดยลักษณะที่ประกอบมี 5 ประการ คือ (เสถียร พันธะรังสี, 2513, หน้า 88)

3.2.1 กล่าวถึงการสร้างโลก

3.2.2 กล่าวถึงการพิनाศของโลกและการที่โลกกลับมีขึ้นใหม่

3.2.3 เรื่องเผ่าพันธุ์ของเทพเจ้า

3.2.4 เรื่องการเริ่มต้นของพระมนูและยุคแห่งพระมนู เรียกว่ามนวัตร

3.2.5 เรื่องของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์

จักรวาลประกอบด้วย สวรรค์อยู่เหนือ โลกมนุษย์ขึ้นไปในอากาศ ส่วนโลกมนุษย์มีทวีป 7 ทวีป แต่ละทวีปถูกแยกออกจากกันด้วยมหาสมุทร มีชมพูทวีปเป็นทวีปที่อยู่ตรงกลาง ที่กลางชมพูทวีปมีเขาพระสุเมรุเป็นภูเขาสีทองตั้งอยู่บนเนินศูนย์กลางของจักรวาลบนยอดเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งนครเทพต่าง ๆ อยู่ติดกับแม่น้ำคงคา ที่เชิงเขาพระสุเมรุมีภูเขาค้ำยันอยู่ที่ทิศทั้งสี่ ถัดมามีทิวเขาซึ่งเป็นที่ประทับของบรรดาเทพชั้นรองอยู่อีกทั้งสี่ทิศ และถัดออกมายังรอบนอกสุด ขอบทิวเขาทางทิศเหนือเป็นที่ตั้งของเมืองอุตตรกุรุ ทิศใต้เป็นที่ตั้งของเมืองภรต ทิศตะวันออกเป็นที่ตั้งของเมืองภทรว และทิศตะวันตกเป็นที่ตั้งของเมืองเกตุมถ ส่วน โลกบาดาลอยู่ถัดจากพื้นโลก

ไปข้างล่างเป็นที่อยู่ของอสูร ยักษ์ นาค และมีดินแดนแห่งการลงทัณฑ์คนบาป คือ นรก ตั้งอยู่ใต้พื้นดินและน้ำภายใต้การดูแลของพระยม โดยขอบเขตทั้งหมดของจักรวาลจะถูกห้อมล้อมไว้ด้วยภูเขาซึ่งช่วยปิดกั้นความมืดดำนั้นเอาไว้ มีเปลือกลงโทษของคำหุ้มนั้นส่วนประกอบทั้งหมดเหล่านี้ไว้อีกทีหนึ่ง

4. แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural ecology)

จูเลียน สจิวัด (Julian Steward) ได้อธิบายแนวความคิดแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่าเป็นการศึกษากระบวนการปรับตัวของสังคมภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการศึกษาวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการปรับตัว (Adaptation) ของสังคม แนวความคิดนี้มองสังคมในลักษณะเป็นพลวัตหรือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยมีพื้นฐานสำคัญคือ เทคโนโลยีการผลิตโครงสร้างสังคม และลักษณะของสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เป็นเงื่อนไข สจิวัด กล่าวเพิ่มเติมว่า นิเวศวิทยาวัฒนธรรมมุ่งแสวงหาทฤษฎีเพื่ออธิบายถึงที่มาของลักษณะและแบบแผนวัฒนธรรมบางประการซึ่งมีอยู่ในแต่ละสถานะแวดล้อม เรียกว่า “แก่นวัฒนธรรม” (Cultural core) หมายถึงกลุ่มของลักษณะหรือแบบแผนวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมากที่สุดกับกิจกรรมเพื่อการดำรงชีวิต และการจัดการทางเศรษฐกิจ แก่นวัฒนธรรมรวมหมายถึงแบบแผนทางสังคม การเมือง และศาสนา ซึ่งได้แสดงให้เห็นประจักษ์ว่ามีความสัมพันธ์ใกล้ชิด

สจิวัด มีทัศนะว่า วิวัฒนาการทางวัฒนธรรมอาจเกิดขึ้นได้หลายสาย (Multilinear evolution) และแต่ละแนวย่อมมีความแตกต่างกัน ความแตกต่างนี้เกิดจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เทคโนโลยีและโครงสร้างสังคมเป็นหลัก แนวความคิดนี้เน้นความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับสภาพแวดล้อมว่า มีความแนบแน่นใกล้ชิดและส่งผลกระทบซึ่งกันและกันอย่างแยกไม่ออก ในยุคสมัยที่พัฒนาการด้านเทคโนโลยียังอยู่ในระดับต่ำ มนุษย์จำต้องปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม และทำให้สภาพแวดล้อมมีศักยภาพในการเปลี่ยนหรือดัดแปลงสภาพแวดล้อมได้มากขึ้น อิทธิพลของสภาพแวดล้อมก็เริ่มลดถอยลง หากแต่รูปแบบและลักษณะทางวัฒนธรรม ประสพการณ์และความเคยชินในอดีต ตลอดจนวิถีชีวิตและขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างจะยังคงอยู่ และได้รับการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง

กล่าวโดยสรุปแล้ว นิเวศวิทยาวัฒนธรรมตามทัศนะของสจิวัด เป็นความพยายามศึกษาวิเคราะห์ถึง 1. ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับเทคโนโลยีทางการผลิต ซึ่งเป็นตัวกำหนดสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม 2. ความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับพฤติกรรมของมนุษย์ และ 3. ผลในการอธิบายต้นกำเนิดของลักษณะทางวัฒนธรรม (Cultural traits) ของกลุ่มชนต่าง ๆ เช่น เปรู เม็กซิโก เมโสโปเตเมีย อียิปต์ และจีน เป็นต้น ผลงานของสจิวัดมีส่วนสำคัญใน

การกระตุ้นให้นักมนุษยวิทยาหันมาสนใจศึกษาถึง ความสำคัญของสภาพแวดล้อมและอิทธิพลของสภาพแวดล้อมต่อพัฒนาการทางวัฒนธรรม

ศรีศักร วัลลิโภคม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ (2551, หน้า 13-14) ได้ให้ความหมายของนิเวศวิทยาวัฒนธรรมในงานเรื่อง นครแพร์ จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมินิเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นว่า นิเวศวัฒนธรรม คือ พื้นที่ธรรมชาติที่ผู้คนพากันมาตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านและเป็นเมือง ขึ้นมาโดยการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติร่วมกัน สร้างความรู้ร่วมกันในด้านการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดสรรแบ่งปันทรัพยากรระหว่างกัน รวมทั้งการกำหนดแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณีในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมร่วมกัน

สุริยา สมุทคุปดี และคณะ (2536 ก, บทคัดย่อ) ได้นำแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมมาเป็นกรอบในการศึกษาปรากฏการณ์ทางความเชื่อในสังคมไทย ในงานวิจัยเรื่อง พิธีกรรมทางศาสนาในฐานะที่เป็นกลไกการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชาวนาอีสาน พบว่า ชาวบ้านเชื่อว่า ผีซึ่งเป็นศาสนาดั้งเดิม มีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของความเชื่อและการจัดองค์กรทางสังคมชาวบ้านเพื่อจัดการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ดังนั้น ผีจึงเป็นเจ้าของทรัพยากรผู้มีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจอยู่เหนือความขัดแย้งและผลประโยชน์ของชาวบ้านในชุมชน ในขณะที่ คน หรือชาวบ้านได้รับผลประโยชน์จากทรัพยากรต่าง ๆ เช่น น้ำ ไม้ฟืน พุงหญ้าเลี้ยงสัตว์ ฯลฯ สามารถใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ทรัพยากร รวมทั้งจัดการความขัดแย้งได้ โดยผ่านอำนาจศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว หลังจากนั้น สุริยา สมุทคุปดี และคณะ (2536) ได้ศึกษาสิทธิอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชุมชนชาวนาลุ่มน้ำชี พบว่า ชาวนาลุ่มน้ำชี สร้างมโนทัศน์ทางวัฒนธรรม (Cultural construct) เรื่อง ผีอารักษ์ ขึ้นมาแล้วใช้ความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาประจำปี เสมือน กลไกทางสังคมวัฒนธรรม หรือ พันธะสัญญา ร่วม ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของส่วนรวม พิธีกรรมหรือบุญเลี้ยงผีแต่ละท้องถิ่นมีชื่อเรียกต่างกันแต่มีเนื้อหาสำคัญร่วมกันในการควบคุม และจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ที่ดินทำกิน แหล่งน้ำ และป่าไม้ ซึ่งเป็นทรัพยากรสาธารณะที่มีอยู่อย่างจำกัดในชนบทอีสานปัจจุบัน

ผู้วิจัยใช้แนวความคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเป็นกรอบในการศึกษาโดยพิจารณาบริบทพื้นที่และระบบความเชื่อในท้องถิ่นเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง

1. “คนไทยชื้อ” กับ “คนไทยชื้อ” และ “คนกลุ่มอื่น”
2. “คนไทยชื้อ” กับ “ทรัพยากรธรรมชาติส่วนรวม”
3. “คนไทยชื้อ” กับ “ผีไทยชื้อ อันเป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ในการจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติ”

ความสัมพันธ์ดังกล่าวจะเชื่อมโยงให้เห็นจักรวาลคคิของชาวไทยย้อว่า มนุษย์จำเป็นต้องพึ่งพาธรรมชาติในการดำเนินชีวิต ทุกสรรพสิ่งล้วนมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์สิ่งสถิต ควบคุม ดูแล ต้องใช้ด้วยความเคารพ เป็นวิถีคิด วิถีแก้ปัญหา รวมทั้งการสร้างพิธีกรรมขึ้นมาเป็นกลไกทางสังคม การศึกษานเน้นการศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติส่วนรวมโดยชุมชนไทยย้อ เป็นสำคัญ และพิจารณา การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยเอกชน และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติส่วนรวมโดยภาครัฐจากการบังคับใช้กฎหมาย เป็นตัวเปรียบเทียบ

นิยามศัพท์เฉพาะ

การนับถือผี หมายถึงการยอมรับนับถือผีบรรพบุรุษ ผีวิระบุรุษ ผีมหะลักข์ ผีต่าง ๆ เป็นเรื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวไทยย้ออำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

ไทยย้อ หมายถึง กลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่พูดภาษาตระกูลไท อาศัยอยู่ในอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม มีการใช้คำหลายคำเช่น “ไทญ้อ” “ญ้อ” “ไทยย้อ” แต่ ผู้วิจัยใช้คำว่า “ไทยย้อ” (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2542)

ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อกับชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง หมายถึง ความสัมพันธ์กันระหว่าง ผีกับสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ตำนาน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พื้นที่ ความเชื่อ ค่านิยมท้องถิ่น ทั้งชุมชนชาวไทยย้อ และชุมชนอื่นในลุ่มแม่น้ำโขง

นิเวศวิทยาวัฒนธรรม หมายถึง การศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างคน ผี และ ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการดำรงชีวิตในสภาพแวดล้อม ธรรมชาติเป็นตัวผลิต ผี เป็นตัวควบคุม มนุษย์เป็นผู้ใช้และดูแลรักษา เป็นวิถีคิด แบบแผน ประเพณี ธรรมเนียมปฏิบัติ ที่คิดขึ้นโดยคนท้องถิ่นไทยย้อ เพื่อใช้ในการแบ่งปัน จัดสรร อนุรักษ์ทรัพยากรต่าง ๆ อย่างยั่งยืน อาจเป็นในรูปแบบพิธีกรรม จารีต ข้อห้าม หรือแนวปฏิบัติผ่านความเชื่อการนับถือผี

ฮีต คอง หมายถึง จารีตประเพณีของชาวอีสานที่ถือปฏิบัติมาจากบรรพบุรุษ อาทิ ฮีต 12 คอง 14 เป็นประเพณี 12 เดือน

ชะล่า หมายถึง ข้อห้าม ข้อควรเว้น และแนวปฏิบัติที่กำหนดขึ้นโดยสังคมได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษชาวอีสาน

ของฮักษา หมายถึง สิ่งที่มีพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่สามารถปกป้องคุ้มครองให้ปลอดภัยจากภัยอันตรายทั้งปวง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้จำแนกประเด็นของเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเป็นประเด็นดังนี้
เอกสารด้านความเชื่อและการนับถือผี

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2542) ได้ให้ความหมายของคำว่า “ผี” ว่า “ผีเป็นสิ่งที่มนุษย์เชื่อว่าเป็นสภาพลึกลับ มองไม่เห็นตัวแต่อาจปรากฏเหมือนมีตัวตนได้ อาจให้คุณหรือให้โทษ มีทั้งดีและร้าย เช่น ปิศาจตายาย ผีเรือน ผีहां และเรียกคนที่ตายแล้วว่าเป็นผีด้วย ผีดิบ หมายถึงผีที่ยังไม่ได้เผา ส่วนผีเรือน เป็นผีที่อยู่ประจำเรือน” สอดคล้องกับ แก้วมงคล ชัยสุริยันธ์ (2546) กล่าวว่า ผี คือ วิญญาณของคนล่วงลับไปแล้ว ที่แลเห็นไม่ได้ในเวลาปกติ และเสถียร โกเศศ นาคะประทีป (2515) กล่าวว่า ผีเป็นสิ่งที่ปกติมองไม่เห็น คนถือและเข้าใจเอาว่ามีฤทธิ์และอำนาจเหนือคน อาจให้คุณหรือโทษแก่คน ทำให้คนนับถือเกรงกลัว ซึ่งสอดคล้องกับมณี พะยอมยงค์ (2519) ที่กล่าวว่า ผีเป็นสิ่งที่ปกติมองไม่เห็น คนถือเข้าใจเองว่ามีฤทธิ์และอำนาจเหนือคน อาจให้ดีหรือให้ร้าย คือให้คุณหรือโทษแก่เราได้ สิ่งเหล่านี้เราเกรงกลัวและบางทีก็นับถือด้วย จะเห็นได้ว่าความเชื่อผีเป็นความเชื่อที่สืบเนื่องมาจากความไม่เข้าใจ ความไม่เห็นตลอดจนความกลัวที่เกิดขึ้นเองภายในใจมนุษย์

เสถียร โกเศศ นาคะประทีป (2515) กล่าวว่า สิ่งที่เราเรียกว่าผีหรือวิญญาณ มีทั้งผีให้คุณและให้โทษ ผีให้คุณ ได้แก่ผีปู่ย่า ผีวีรบุรุษ ผีเทวดาอารักษ์ จะมีความพัวพันกันอยู่อย่างใกล้ชิด แยกจากกันได้ยาก ความเชื่อนี้เป็นคำเฉพาะในภาษาอังกฤษว่า Animism สอดคล้องกับทัศนะของอมรา พงศาพิชญ์ ว่า ความเชื่อในภูตผีปิศาจเป็นลักษณะของสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ตัวอย่างเช่น พระภูมิเจ้าที่ ผีปู่ตา เจ้าเข้าทรง เทพเจ้า ฯลฯ ส่วนประกอบความเชื่อที่สำคัญมี 3 ส่วน ส่วนแรกคือ ความเชื่อในปรมาตม์หรือส่วนที่สมาชิกของกลุ่มถือว่าเป็นความจริงสูงสุด ส่วนที่สองคือ ส่วนพิธีกรรมเมื่อมีความเชื่อซึ่งเป็นภาคทฤษฎีก็มีพิธีกรรมซึ่งเป็นภาคปฏิบัติ ส่วนที่สามคือผู้ประกอบพิธีกรรม

ในทัศนะของ ธวัช ปุณ โทท (2534) กล่าวว่า ความเชื่อภูตผีวิญญาณของสังคมไทยทุกภูมิภาคนั้นได้ผสมผสานกับพุทธศาสนาอย่างกลมกลืน แต่เราอาจจะพอแยกให้เห็นส่วนใดเป็นความเชื่อทางพุทธศาสนาและส่วนใดเป็นความเชื่อเรื่องภูตผี แต่อย่างไรก็ตามถ้าเป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Popular buddhism) นั้นจะแยกได้ยากมาก เพราะพิธีกรรมต่าง ๆ นั้นเป็นความเชื่อเรื่องภูตผีปะปนกันอยู่มาก นอกจากนี้ในทัศนะของนักวิชาการต่างประเทศส่วนใหญ่มองว่าระบบความเชื่อและศาสนาของคนไทยนั้นมีลักษณะผสมผสานกัน Keyes (1987, p. 35) ได้กล่าวถึงศาสนาของคนไทยใน Thailand: Buddhist Kingdom as Modern Nation State ว่า ถึงแม้คนไทยจะ

กลายมาเป็นผู้นับถือศาสนาพุทธ แต่พวกเขาก็ไม่ได้ละทิ้งความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับคติผี อำนาจเหนือธรรมชาติ วิศิษณ์ ดวงสงค์ (2542 ก) ได้ศึกษาการลงนางเทียมของชาวไทยย้อ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เขียนบทความเรื่อง “ลงนางเทียม (ย้อ,ท่าอุเทน)” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 11 สรุปความได้ว่า การลงนางเทียม เป็นพิธีกรรมทรงเจ้า หรือทรงผี ตามความเชื่อของชาวย้อ ในอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ซึ่งสืบทอดมาตั้งแต่ครั้งตั้งเมืองท่าอุเทน เมื่อ พ.ศ. 2381 จนถึงปัจจุบัน ควบคู่ไปกับการนับถือพุทธศาสนา

จุดมุ่งหมายของการลงนางเทียม

1. ขอความคุ้มครองชาวไทยย้อทุกคนให้อยู่เย็นเป็นสุข ไม่ถูกรบกวนจากผีร้ายต่างบ้านต่างเมืองให้เกิดความเจ็บป่วยและเกิดภัยพิบัติต่าง ๆ

2. ขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ได้ข้าวปลาอาหาร อุดมสมบูรณ์ไม่อดอยาก

3. ขอให้กำจัดปัดเป่าพวกโจรผู้ร้ายมิให้มาสร้างความเดือดร้อนแก่ชาวบ้าน

4. ขอให้ทำมาหากินของชาวบ้านประสบแต่ความเจริญรุ่งเรือง เช่น ค้าขายร่ำรวย

มีความก้าวหน้าในหน้าที่ราชการ เป็นต้น

5. ขอความคุ้มครองชาวไทยย้อที่เดินทางไปต่างถิ่น เช่น ไปค้าขาย ไปธุรกิจ ไปราชการ ไปศึกษาต่อ ฯลฯ ให้ได้รับความปลอดภัย ให้ประสบความสำเร็จ และให้เดินทางกลับมาถึงบ้านโดยสวัสดิภาพ

ช่วงเวลาการประกอบพิธีกรรมลงนางเทียม

ครั้งที่ 1 กระทำในวันขึ้น 3-4 ค่ำ เดือน 3 เป็นพิธีทรงเมืองเพื่อเลี้ยงผีบรรพบุรุษ ผีวิระบุรุษ ผีมหะลักข์ ในโอกาสเฉลิมฉลองวันขึ้นปีใหม่ของชาวย้อ ประกอบพิธีกรรม “ชำระบ้าน” เพื่อขับไล่ภูตผีปีศาจ และสิ่งเสนียดจัญไรทั้งหลายให้พ้นไปจากบ้านเมืองด้วย

ครั้งที่ 2 กระทำในวันขึ้น 3-4 ค่ำ เดือน 6 เป็นการทรงเมืองเพื่อเลี้ยงผีบรรพบุรุษ วิระบุรุษ และมหะลักข์ก่อนจะลงมือทำนา ขอให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล มีน้ำเพียงพอตลอดฤดูทำนา และได้ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ ไม่อดอยาก การประกอบพิธีกรรมจะชำระบ้านเช่นเดียวกับพิธีครั้งแรก

ครั้งที่ 3 แต่ก่อนได้กระทำในวันขึ้น 14-15 ค่ำ เดือน 11 แต่เนื่องจากว่าตรงกับวันพระ จึงได้เลื่อนเป็น วันแรม 1-2 ค่ำ เดือน 11 เป็นการทรงเมืองเพื่อเลี้ยงผีบรรพบุรุษ และมหะลักข์ที่เชิญมาร่วมงานรื่นเริงในเทศกาลแข่งเรือยาวประจำคุ้มต่าง ๆ และหมู่บ้านใกล้เคียง โดยยึดประเพณีตามฮีตสิบสอง เรียกว่า “บุญสว่างเฮือ” คือ จัดแข่งเรือยาวในวันออกพรรษา พิธีทรงเมืองครั้งนี้ไม่มีการชำระบ้าน

ผีบรรพบุรุษ ผีวิระบุรุษ และผีมหะลักข์ที่ลงนางเทียม

1. ญาพ่อแทนคำ เป็นเจ้าที่เจ้าฐาน เป็นใหญ่กว่าผีทั้งหลายในเมืองท่าอุเทน สถิตอยู่หอเจ้าหลังเหนือ มีหน้าที่คุ้มครองชาวไทยย้อทุกคนให้อยู่เย็นเป็นสุข ญาพ่อองค์นี้ใจดี เขือกเย็น ไม่ค้ำสุรายาเมา รับประทานแต่อาหารหวานเท่านั้น (ชาวไทยย้อใช้สรรพนามแทน ผี ว่า องค์ หรือ ท่าน แสดงถึงความเคารพ วัง โดยทั่วแ ใช้คำว่า ตน)
2. ญาพ่อเจ้าโต่ง เป็นรองญาพ่อเจ้าแทนคำ สถิตอยู่หอเจ้าหลังใต้ มีหน้าที่เป็นนายตะเวนด่านทั่วเขตเมืองท่าอุเทน คอยป้องกันมิให้หมู่มารพาลร้ายทั้งหลายเข้ามาทำความเดือดร้อนให้แก่ชาวเมือง ญาพ่อองค์นี้คุดมาก ชอบค้ำสุรายาเมา
3. ญาพ่อเต่า (ญาพ่อหงสา) สถิตอยู่ที่เมืองหงสา แขวงไชยบุรี ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน ชาวไทยย้อเชื่อว่าเป็นผีบรรพบุรุษที่ติดตามดูแลชาวไทยย้อ ตั้งแต่อพยพมาจากเมืองหงสา จนมาตั้งหลักแหล่งอยู่ที่เมืองท่าอุเทนทุกวันนี้ ญาพ่อองค์นี้ รับประทานแต่อาหารหวานเหมือนญาพ่อแทนคำ
4. ญาพ่อเป็ง สถิตอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ได้ติดตามคุ้มครองชาวไทยย้อ ตั้งแต่สมัยชาวไทยย้อได้อพยพ ตามลำแม่น้ำโขงผ่านเมืองหลวงพระบาง เมื่อถึงคราวช่วงเวลาการประกอบพิธีกรรมจะอัญเชิญ ญาพ่อเป็งมาร่วมในพิธี
5. ญาพ่อสุวรรณราช สถิตอยู่ที่เมืองหลวงปงลิ่ง ชาวไทยย้อเชื่อว่าเป็นผีบรรพบุรุษที่ดูแลปกป้องชาวไทยย้อ สมัยที่ชาวไทยย้ออพยพไปอยู่ที่เมืองหลวงปงลิ่ง จนกระทั่งชาวไทยย้อได้มาตั้งถิ่นฐานที่อำเภอท่าอุเทน ญาพ่อองค์นี้ก็คอยให้ความช่วยเหลือจนถึงปัจจุบัน
6. ญาเจ้าศรีสุทโธ สถิตอยู่ที่บึงมอ ซึ่งเป็นบึงขนาดใหญ่อยู่กลางเมืองท่าอุเทน ถือเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง นอกจากแม่น้ำโขง ชาวไทยย้อเชื่อว่า ญาพ่อศรีสุทโธ เป็นเจ้าของสัตว์น้ำทุกชนิดในบึงมอนี้ เมื่อชาวไทยย้อได้มาตั้งถิ่นฐานที่อำเภอท่าอุเทนครั้งแรก ได้อาศัยบึงมอเป็นที่ทำมาหากิน เพราะบึงมออุดมสมบูรณ์ ญาพ่อองค์นี้คุดมาก ผู้ใดจะลงไปจับปลาล่าสัตว์ในบึง ต้องขออนุญาตจากญาพ่อเสียก่อน มิฉะนั้นจะเกิดการเจ็บไข้ได้ป่วย
7. ท้าวข้อล่อ เป็นผีวีระบุรุษ ให้การช่วยเหลือชาวไทยย้อ ช่วงที่ชาวไทยย้อได้อพยพมาอยู่ที่ปากน้ำหिनบูน สถิตอยู่ที่ท่าด่าน ตรงปากน้ำหिनบูน ตรงข้ามกับเมืองท่าอุเทน ซึ่งชาวไทยย้อที่ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีความนับถือมาก มีการตั้งศาลเพียงตาไว้เป็นที่สักการะของชาวลาว นอกจากนั้นชาวไทยย้อ อำเภอท่าอุเทน ได้ตั้งศาลเพียงตาไว้ตรงข้ามกับปากน้ำหिनบูน ซึ่งอยู่ในบริเวณจุดผ่อนปรน ตลาดนัดไทยลาว
8. ญาอ้ายคำแดง สถิตอยู่ปากน้ำหिनบูนด้านใต้ เป็นผีวีระบุรุษ ให้การช่วยเหลือชาวไทยย้อ เวลาที่ไทยย้ออพยพตามลำน้ำหिनบูน จนข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งถิ่นฐานที่ อำเภอท่าอุเทน เชื่อกันว่าเป็นนายตะเวนด่านของไทยย้อมาก่อน

9. นายอ้ายหาญสะอาด สถิตอยู่ที่พักน้ำหินบูน ตรงข้ามเมืองท่าอุเทน เชื่อกันว่าเป็นผู้ช่วยนายอ้ายคำแดงในการตระเวนด่านของชาวไทยฮ้อ
10. นายอ้ายคำไหล สถิตอยู่ที่วังฆ้องใกล้เมืองหินบูน ริมฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เชื่อกันว่าเป็นผู้ช่วยเหลือชาวฮ้อให้อพยพจากเมืองหลวงปู่ถึงมายังเมืองหินบูน โดยสวัสดิภาพ
11. นายพ่อ โต้งกว้างปากกระดิ่ง สถิตอยู่ปากน้ำกระดิ่ง (เหนือไปจากปากน้ำหินบูน) เชื่อว่า เป็นนายตระเวนด่านเมืองท่าอุเทนสมัยเป็นหัวเมืองจัตวาขึ้นกับกรุงเทพฯ
12. นายเจ้าน้อยยอดทอง สถิตอยู่ลำน้ำทอน ตำบลสีไล อำเภอมือง จังหวัดบึงกาฬ ในปัจจุบัน เชื่อว่าเป็นผู้ช่วยเหลือนายพ่อ โต้งกว้างปากกระดิ่ง ในการตระเวนด่าน
13. นายอ้ายบุญเหลือ (บุญเหลือ) สถิตอยู่ปากน้ำหินบูน ตรงข้ามเมืองท่าอุเทน เชื่อว่าเป็นผู้ช่วยเจ้าอ้ายคำแดงในการตระเวนด่านของชาวฮ้อ
14. นายเจ้าอ้ายเฟียพัน (เฟือพัน) สถิตอยู่ปากน้ำหินบูน ตรงข้ามเมืองท่าอุเทน เชื่อว่าเป็นผู้ช่วยนายเจ้าอ้ายคำแดงในการตระเวนด่านของชาวไทยฮ้อ
15. นายอ้ายเขียวค่อม สถิตอยู่ปากน้ำหินบูน ตรงข้ามเมืองท่าอุเทน เชื่อว่าเป็นผู้ช่วยนายเจ้าอ้ายคำแดงในการตระเวนด่านของชาวฮ้อ
16. นายท้าวแสนดา สถิตอยู่ห้วยกะบะ ตรงข้ามตำบลไชยบุรี อำเภوتاอุเทน จังหวัดนครพนม ในปัจจุบัน เชื่อว่าเป็นผู้คอยสอดส่องดูแลความทุกข์สุขของชาวไทยฮ้อสองฝั่งโขง
17. นางแอกไค้ สถิตอยู่หนองแส เชื่อว่าเป็นลูกสาวพญานาค ชาวฮ้อเชิญมาเพื่อขอฝนในเดือน 6 และร่วมรื่นเริงในงานเทศกาลแข่งเรือยาว เดือน 11 ถ้าไม่เชิญมาร่วมรื่นเริงแล้ว จะทำให้งานแข่งเรือยาวมีอุปสรรค เช่นเรือล่ม คนจมน้ำตาย เป็นต้น
18. นางจันทา สถิตอยู่วันมน ในลำน้ำทวย ตำบลท่าอุเทน ในปัจจุบัน เชื่อว่าเป็นผู้พิทักษ์รักษาปลาในลำห้วย หนอง ผู้ใดจะจับปลาและสัตว์น้ำต้องขออนุญาตก่อน
19. ท้าวคำไล สถิตอยู่ปากห้วยแซง ในเขตสุขภิบาลตำบลท่าอุเทนในปัจจุบัน เชื่อว่าเป็นผู้ช่วยนายพ่อโต้งในการตระเวนด่าน และดูแลห้วยแซงตลอดแนว
20. ท้าวอำคา สถิตอยู่ หนองสูง เหนือตำบลท่าอุเทนไป ประมาณ 4 กิโลเมตร เชื่อว่าเป็นผู้คุ้มครองชาวฮ้อที่ไปทำไร่นาในบริเวณหนองสูง นาเหนือ ให้ได้รับความปลอดภัย และดูแลรักษาสัตว์น้ำที่หนองสูง
21. ท้าวคำเหลียง (คำเหลียง) สถิตอยู่ห้วยกุด เมืองเขมร เชื่อกันว่าเป็นผู้คุ้มครองให้การคมนาคมของชาวฮ้อตามลำน้ำโขงเป็นไปโดยสวัสดิภาพ

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมลงนางเทียม เดือนสาม

การประกอบพิธีกรรมทรงเมืองในเดือนสาม พบว่า มูลเหตุของการทรงเมือง เพราะชาวไทยย้อเชื่อว่า วันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 เป็นวันขึ้นปีใหม่ของชาวไทยย้อ เป็นวันเริ่มต้นแต่สิ่งที่ดีงาม เป็นสิริมงคล ดังที่ผู้เฒ่าได้ปรารภกันสืบมาว่า “ขึ้นสามค้ำเดือนสาม หมากขามป้อมสุกหวาน แม่มานท้องแวง เหล้ากลบตึกเจจ หัวสีเคออกดอก หมากกอกเต็มง่าคบ กบไขชู ปูไขคั้ง” ด้วยความสำนึกถึงบุญคุณของผี ชาวไทยย้อจึงพร้อมใจกันจัดพิธีทรงเมืองในโอกาสเฉลิมฉลองวันขึ้นปีใหม่ และเชิญผีมา “ชำระบ้าน” เพื่อขับไล่ภูตผีปีศาจ ตลอดจนสิ่งเสียดังจัญไรทั้งหลายให้พ้นไปจากบ้านเมือง

พิธีกรรมในวันที่ 1

วันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 หรือเรียกว่าวัน “ลงลิ้นลงกิน” เริ่มด้วยการเชิญพระอุปคุตที่ทำแม่น้ำโขง หน้า หอเจ้า และแห้วมาตั้งสถิตอยู่ที่หอพระอุปคุต เพื่อขอขอมมีพระอุปคุตคุ้มครองให้พิธีกรรมทรงเมืองเป็นไปด้วยความราบรื่น และเป็นสิริมงคลแก่ร่างและชาวบ้านทุกคน จะเห็นได้ว่า ชาวไทยย้อจะนับถือผีและพุทธศาสนาผสมผสานกันไป

ต่อจากนั้น ร่างก็จะทำการอัญเชิญญาพ่อเขามาสถิตอยู่ในร่างกาย แล้วเปลี่ยนเครื่องแต่งกาย หลังจากนั้นจะบายศรีสู่ขวัญ เพื่อเป็นการรับขวัญของญาพ่อต่าง ๆ ที่เขามาทรงเมืองในวันนี้ ให้ชาวไทยย้อได้ระลึกถึงและผู้ข้อมือเพื่อเป็นสิริมงคล

พิธีกรรมในวันที่ 2

วันขึ้น 4 ค่ำ เดือน 3 ชาวไทยย้อเรียกว่า วัน “ชำระ” หรือ บัดรังควาน ช่วงเช้า ญาพ่อ ญาอ้าย จะรับอาหารหวานคาว กล้วย อ้อย ผลไม้ สุรา และเครื่องดื่ม มาตั้งเลี้ยงผี พร้อมนำกระทงส่งภูตผีปีศาจ และชำระบ้านเมืองมาวางเรียงไว้ด้วย

หลังจากนั้น เวลาประมาณ 10.00 น. ญาพ่อโต่ง และญาพ่ออื่น ๆ จะนำกระทงไปทิ้งที่แม่น้ำโขง เพื่อเป็นการชำระบ้านชำระเมือง ส่งกระทงภูตผีให้ไหลไปตามแม่น้ำโขง และจะกลับมานั่งในที่เดิม หลังจากนั้นชาวไทยย้อ จะพากันเข้ามาคารวะ ญาพ่อ และให้ญาพ่อผูกข้อมือเพื่อเป็นสิริมงคล รวมทั้งขอค้ายสายสิญจ์จากญาพ่อ เพื่อนำไปให้ลูกหลานที่บ้านด้วย

เวลา 12.00 น. ญาพ่อ ญาอ้ายจะ ออกจากร่าง ทำให้ ร่าง มีเวลาพัก และรับประทานอาหาร เวลา 14.00 น. ญาพ่อ ญาอ้าย จะเข้าร่างอีกครั้ง ญาพ่อหงสา จะรำดาบ รำหอก เพื่อปราบภูตผีปีศาจ หลังจากนั้น ญาพ่อเจ้าสุวรรณราช จะออกมารำดาบ ซึ่งเป็นการสู้รบกันระหว่าง ญาพ่อเจ้าหงสา กับญาพ่อเจ้าสุวรรณราช ช่วงเวลานี้ เป็นเวลาที่สำคัญ เพราะเป็นการเสี่ยงทายความอุดมสมบูรณ์ หากญาพ่อเจ้าหงสา สามารถแย่งดาบจาก ญาพ่อเจ้าสุวรรณราชได้ จะทำนายว่า ปีนี้ จะเกิดความเดือดร้อน ฝนฟ้าตกไม่มาก

นอกจากนั้นการศึกษาของ เฉลียว คอนกวนเจ้า (2543) ได้ทำการศึกษาค้นคว้าอิสระเรื่อง การปรับเปลี่ยนพิธีกรรมเลี้ยงผีของชาวไทยอู้อ จังหวัดนครพนม พบว่า ชาวไทยอู้อ จังหวัดนครพนม มีพิธีกรรมเลี้ยงผีตามความเชื่อที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่โบราณ เพื่อเป็นการแสดงถึงความ กตัญญูต่อผีที่ให้คุณประโยชน์ด้านความเจ็บป่วยและภัยพิบัติอื่น ๆ นอกจากนี้ยังทำให้เกิดกำลังใจ ในการทำการเกษตร ข้าวปลาอุดมสมบูรณ์ ชาวไทยอู้อจะกระทำพิธีกรรมเลี้ยงผีในช่วงเดือนมีนาคม ถึง เดือนเมษายน ของทุกปี เป็นเวลา 1 วัน การปรับเปลี่ยนพิธีกรรมเลี้ยงผีของชาวไทยอู้อ จังหวัด นครพนม มีการปรับเปลี่ยนด้านองค์ประกอบเพื่อให้เกิดความสะดวกในการจัดหา เช่น การเช่น สรวงบูชา มีการปรับเปลี่ยนด้านวัสดุอุปกรณ์ ส่วนด้านขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม ชาวไทยอู้อ ยังคงรูปแบบเดิมไว้ และความเชื่อถึงพลังอำนาจของผียังจะมีการสืบทอดวัฒนธรรมไทยอู้อสืบไป

จากการทบทวนเอกสารความเชื่อและการนับถือผี ให้ภาพของความหมายของ นักวิชาการ การศึกษาการทรงเจ้า ลงนางเทียมของชาวไทยอู้อ ผู้วิจัยได้ศึกษาทบทวนงานวิจัย เกี่ยวกับความเชื่อและการนับถือผีเพิ่มเติม เพื่อให้เห็นภาพของการนับถือผีในภูมิภาคใกล้เคียง ดังนี้

วิญญู ผลสวัสดิ์ (2536, บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาค้นคว้าอิสระเรื่อง พิธีกรรมการเลี้ยงผี บรรพบุรุษของชาวผู้ไทยตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร พบว่า พิธีกรรมประกอบด้วย เจ้าจ้ำ เทียม และชาวผู้ไทย เจ้าจ้ำมีบทบาทสำคัญในการประกอบพิธีกรรม โดยเป็นสื่อกลางระหว่าง ผีบรรพบุรุษกับชาวผู้ไทย ซึ่งเจ้าจ้ำสืบทอดกันโดยบรรพบุรุษหรือเจ้าจ้ำเลือกเอง การประกอบ พิธีกรรมเลี้ยงผีแต่ละครั้งจะมีการแต่งเครื่องสังเวศ เครื่องบูชา ชาวผู้ไทยมีความสัมพันธ์กับพิธีกรรม ได้แก่ พิธีกรรมเลี้ยงผีบรรพบุรุษประจำปี การบะ การคอบ ชาวผู้ไทยเชื่อว่า ผีเจ้าปู่ที่พวกตนได้ อัญเชิญมาจากเมืองวังให้มาสถิตที่ศาลเจ้าปู่ตานตึง ซึ่งเป็นวิญญูณของชนชั้นสูงระดับกษัตริย์ เจ้าปู่ยังคอยคุ้มครองให้ชาวผู้ไทยอยู่เย็นเป็นสุข และยังบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เพื่อความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตร

ศิริรักษ์ จรรย์ยานนท์ (2542, บทคัดย่อ) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง ความเชื่อผีปู่ตาของ ชาวบ้านหนองต้น ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม พบว่า การบนบานต่อผีปู่ตาจะช่วย ให้ผู้บนบานประสบความสำเร็จตามที่ต้องการ วิธีการสื่อสารกับผีปู่ตาจะกระทำโดยผ่านจ้ำหรือ ผู้นำในการประกอบพิธีกรรม โดยมีการนำเครื่องเช่น ไห้ว และยังเลี้ยงผีปู่ตาประจำปี โดยมีปีละ 2 ครั้ง ครั้งแรกเดือนพฤษภาคม เพื่อบอกกล่าวผีปู่ตาก่อนลงมือทำนา มีการเลี้ยงคางไก่ เพื่อทำนาย ผลผลิตทางการเกษตรและสภาพดินฟ้าอากาศ ครั้งที่สองเดือนมกราคม จะเลี้ยงเมื่อเสร็จสิ้นฤดูกาล เก็บเกี่ยว จุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการบอกกล่าวให้ผีปู่ตาได้รับทราบผลผลิตในปีนั้น

เกรียงไกร ผาสุตะ (2551, บทคัดย่อ) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง แนวคิดเชิงปรัชญา ในพิธีกรรมลำทรง ในเขตอำเภอมัญจาคีรี และอำเภอพระยืน จังหวัดขอนแก่น พบว่า พิธีกรรม

ถ้าทรงทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างโลกสองภพเข้าหากัน คือระหว่างโลกวิญญาณสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับโลกทางสังคม ซึ่งมีความเชื่อว่า พญาแถนเป็นผู้สร้างโลก มนุษย์ และสรรพสิ่ง โดยได้กำหนดควบคุมดูแลให้ดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ที่วางไว้ ถ้าผู้ใดไม่ปฏิบัติตาม ก็จะพบกับพิบัติต่าง ๆ ผู้ที่ปฏิบัติตามจะพบความสุขความเจริญตลอดไป และด้านจริยธรรมสำหรับชีวิตและสังคม พบว่าสะท้อนแนวคิดยึดครองของสังคมอีสานดั้งเดิม เช่น ความสามัคคี ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความกตัญญู กตเวทิตะ ความนอบน้อมถ่อมตน

สรุปเอกสารด้านความเชื่อและการนับถือผี พบว่า มีการศึกษาอย่างต่อเนื่อง ส่วนมากใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ การศึกษาจากเอกสาร การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พบข้อมูลที่แตกต่างกัน เช่น ประวัติความเป็นมา พิธีกรรม ผู้นำพิธีกรรม รวมทั้งข้อมูลเบื้องหลัง เช่น ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากร กฎเกณฑ์บรรทัดฐานทางสังคม ซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานในการวิจัยครั้งนี้ โดยเฉพาะงานการศึกษาของวิศิษฐ์ ดวงสงค์ (2542 ก) ผู้วิจัยได้ต่อยอดความคิด โดยเชื่อมโยงการนับถือผีที่มีอยู่แล้วกับประวัติศาสตร์ คำบอกเล่าของปราชญ์ชาวบ้าน การบอกเล่าเรื่องราว สัมพันธ์กับความเชื่อของชาวไทยเชื้อสายใหญ่สถานที่สำคัญที่ปรากฏในการลงนามเขียนมืออยู่จริงถ้าหากสืบค้นให้เจาะลึกจะค้นพบข้อมูลที่แตกต่างไปจากการบันทึกประวัติศาสตร์ โดย และการนับถือผีมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับทรัพยากร การใช้ทรัพยากรผู้วิจัยจึงได้ตั้งประเด็นการศึกษาด้าน ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อและนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ผ่าน การนับถือผีของชาวไทยเชื้อ

เอกสารการศึกษาเรื่อง ไทยเชื้อทำอุเทน

การศึกษาประวัติไทยเชื้อทำอุเทนในระยะที่ผ่านมา มีนักวิชาการที่ศึกษาค้นคว้า ได้แก่ เมธี ดวงสงค์ (2514) สุรจิตต์ จันทสาขา (2543) จรัส พยักราชศักดิ์ (ม.ป.ป.) โชติ สุวัตติ (2519) สมเด็จพระราชดำรัสฯ ราชานุภาพ บุญยงค์ เกศเทศ (2536) อรุณ จันดาประดิษฐ์ (2550) ข้อมูลส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ อัตลักษณ์ ภาษา วัฒนธรรมท้องถิ่น โดยใช้ข้อมูลจาก ศิลาจารึก จดหมายเหตุ คำบอกเล่า มีรายละเอียดดังนี้

เมธี ดวงสงค์ (2514, หน้า 22-53) อ้างข้อมูลใน จดหมายเหตุของหลวงชำนาญอุเทนดิษฐ์ (บาสด กิตติศรีวรพันธุ์) เรื่อง ประวัติไทยเชื้อและไทยเชื้อทำอุเทน กล่าวไว้ว่า เมื่อปีมะโรง สัมพุทธศก จุลศักราช 1170 พ.ศ. 2351 ตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีชาติพันธุ์เผ่าหนึ่งเรียกว่า “ไทญ้อ” อยู่เมืองหงสาวดี ตอนเหนือของเมืองหลวงพระบาง พระราชอาณาจักรลาว ปัจจุบัน เมืองหงสาวดี ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำโขง ในครั้งนั้นมีหัวหน้าใหญ่ชื่อ “ท้าวหม้อ” มีภรรยาชื่อ “นางสุนันทา” ท้าวหม้อจะเป็นบุตรของผู้ใดไม่ปรากฏ ได้พาครอบครัวและบ่าวไพร่ประมาณ 100 คน ล่องแพมาตามลำน้ำโขง เนื่องจากถูกเนรเทศ แต่จะเป็นด้วยเหตุใดไม่ปรากฏ เข้าใจว่าคงจะ

ซึ่งความเป็นใหญ่กัน เมื่อมาถึงนครเวียงจันทน์ ท้าวหม้อขอสวามีภักดีเป็นข้าพึ่ง โภธิสมภารของ เจ้านครเวียงจันทน์ เจ้าอนุวงศ์ผู้ครองนครเวียงจันทน์จึงอนุญาตให้พาครอบครัว ไปตั้งเมืองอยู่ ปากน้ำสงคราม ซึ่งเป็นชัยภูมิที่อุดมสมบูรณ์ เมื่อสร้างเมืองเสร็จเรียบร้อยแล้ว เจ้าอนุวงศ์ได้ตั้ง ท้าวหม้อเป็น “พระยาหงสาวดี” เมืองที่ตั้งขึ้นใหม่อยู่ปากน้ำสงครามข้างเหนือฝั่งขวาแม่น้ำโขง ให้นามว่า เมืองไชยสุทริอุตตมบุรี ส่วนในงานวิจัยของ บุญยงค์ เกศเทศ (2534, หน้า 10) เรื่อง วัฒนธรรมชาวไทยเชื้อ ญวนศึกษาบ้านท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม กล่าว แตกต่างไปว่า ในครั้งนั้นชาวไทยเชื้อ ได้แยกออกเป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรกมีหัวหน้าชื่อ ท้าวหม้อ ภรรยาชื่อนางสุนันทา ได้มาตั้งเมืองไชยบุรี และอีกกลุ่ม มีขุนบรมเป็นผู้นำ ได้ตั้งเมืองขึ้นที่ เมืองคำเกิด อยู่ภายใต้การปกครองของเวียงจันทน์ ต่อมาเมื่อปีจอ ฉศก จุลศักราชได้ 1176 พ.ศ. 2357 หลังจากสร้างเมืองไชยสุทริอุตตมบุรีได้ 6 ปี พระยาหงสาวดี และอุปฮาดวังหน้า ได้พร้อมใจกัน สร้างวัดขึ้นชื่อว่า “วัดศรีสุนันทมหาอาราม” ปรากฏข้อความบนจารึก ซึ่งมีการย้ายมาจากวัดที่อยู่ ริมท่าหน้า เดิมเชื่อว่าวัดได้เมืองไชยบุรี ที่ถูกแม่น้ำโขงเซาะตลิ่ง มารวมไว้ที่วัดไตรภูมิ หรือวัดกลาง จากบัญชีสำรวจของกรมศิลปากร เมือง พ.ศ. 2467 ได้บันทึกว่า หักเป็นสองท่อนแล้ว มีความว่า

“พระพุทธสังกราชพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าล่วงลับไปได้ 2357 วัสสาเจ้าพระยาหงสาวดีทั้งสองพระองค์พี่น้อง ได้มาตั้งเมืองในที่นี้ ให้ชื่อเมืองว่า ไชยสุทริอุตตมบุรี ในปีจอ ฉศก ว่าปีกาบเส็ด ในเดือน 4 แรม 11 ค่ำ วัน...เจ้าราชวังหน้า กับเสนาอมาตย์สิบร้อยน้อยใหญ่ทั้งหมด ภายในมีหัวครูพุทธาแลเจ้าชาดอัน แก้ว แลเจ้าชาปะ(นาย) เจ้าชาสา เจ้าชายา แลเจ้าชาสิทธิา เจ้า สมเด็จพระพุทธา แลสงฆ์ จั่ว เณร ชุ พระองค์พร้อมกันปักไว้ยังพระศาสนาในที่ชื่อว่า ศรีสุนันทมหาอาราม ตามบัญญัติยศ สมเด็จพระองค์มีจิตพุทธสมเ็จการพระองค์เจ้าในปีกคสิ เดือน 6 วัน 2 มีอรรวมด บรรณนาแห่งฝูงข้าทั้งหลายก็ข้าเทอญ”

เมืองไชยสุทริอุตตมบุรีเป็นเมืองขึ้นต่อเวียงจันทน์ จวบจนถึง อัญญศก จุลศักราช 1188 พ.ศ. 2369 เป็นปีที่ 4 ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แห่ง กรุงเทพมหานคร เจ้าอนุวงศ์เป็นกบฏต่อกรุงเทพ แต่ฝ่ายแพ้แก่พระบรมเดชนาภาพ หนีไป เมืองญวนครั้งที่ 1 ฝ่ายพระยาหงสาวดีก็พาบ่าวไพร่ข้ามแม่น้ำโขงไปทางฝั่งซ้ายด้วยเกรงพระบรมเดชนาภาพ เพราะตนเป็นเมืองขึ้นเมืองเวียงจันทน์ ขณะที่ข้ามแม่น้ำโขง เมื่อพาบริวารข้ามแม่น้ำโขงไปฝั่งซ้ายแล้ว ได้สร้างบ้านเมืองขึ้นที่กวนปุงลึง ให้นามเมืองว่า “เมืองหลวงปุงลึง” ซึ่ง สุนจิตต์ จันทรสาขา (2543, หน้า 98) ได้กล่าว แตกต่างออกไปใน หนังสือ เมืองมุกดาหาร ว่า เจ้าอนุวงศ์ได้กวาดต้อนชาวเชื้อให้ข้ามแม่น้ำโขงไปตั้งอยู่ที่ เมืองหลวงปุงลึง และ เมืองคำเกิดคำม่วน ในดินแดนของลาว

เมืองหลวงปงลึงตั้งอยู่นานประมาณ 1 ปีเศษ พระยาหงสาวดีและอุปฮาดวังหน้าก็ถึงแก่กรรม เจ้ากรุงเวียงจันทน์ พระเจ้าแผ่นดินเวียงจันทน์ จึงได้แต่งตั้งกรมการเมืองปงลึง ดังนี้ ท้าวพระปทุม เป็นเจ้าเมือง ท้าวจารย์มา เป็นอุปฮาด ท้าวจันทร์ศรีสุราช (โสม) บุตรพระยาหงสาวดี (หม้อ) เป็นราชวงศ์ ท้าวบุ เป็นราชบุตร ทั้งนี้ให้ขึ้นต่อเมืองญวน แต่คณะกรรมการเมืองไม่พอใจเพราะไม่ใช่ชาติพันธุ์เดียวกัน ทั้งการคมนาคมไปมาไม่สะดวก เพราะห่างไกลกันมาก แต่ต้องจำใจเพราะอาณาจักรปกครองและแสนยานุภาพของนครเวียงจันทน์ยังอ่อนแอมาก ได้คิดหาโอกาสที่จะกลับมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามอยู่เสมอ แต่ยังไม่สบโอกาส

ในปีชวด สัมฤทธิศก จุลศักราช 1190 พ.ศ. 2373 เจ้าอนุวงศ์ออกจากเมืองญวนกลับมานครเวียงจันทน์ คิดกบฏต่อกรุงเทพอีกเป็นครั้งที่ 2 เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์) เมื่อครั้งยังเป็นพระยาราชสุภาวดี ได้เป็นแม่ทัพใหญ่คุมไพร่พลมารบกับเจ้าราชวงศ์แม่ทัพฝ่ายนครเวียงจันทน์ และหนีไปญวนอีก แม่ทัพไทยตามจับเจ้าอนุวงศ์และครอบครัวได้ ส่งไปกรุงเทพ ยังไม่ได้แต่เจ้าราชวงศ์ พระยาราชสุภาวดีจัดให้พระวิจิตรสงครามคุมทัพอีกกองหนึ่ง ไปตั้งที่เมืองนครพนม ให้ตรวจตราด่านคอยสืบจับตัวเจ้าราชวงศ์ และให้ราชวงศ์เมืองเขมราฐเป็นแม่ทัพอีกกองหนึ่ง คุมไพร่พลเมืองอุบล เมืองยโสธร จำนวน 180 คน ไปตั้งอยู่ที่เมืองไชยสุทริอุตตมบุรี ซึ่งเป็นเมืองร้างอยู่นั้น ให้รักษาปากน้ำสงครามอันเป็นด่านช่องทางของกองทัพนครเวียงจันทน์ เข้าออกให้กวดขันให้สืบจับเจ้าราชวงศ์นครเวียงจันทน์ต่อไป ครั้นการศึกสงครามฝ่ายเมืองลาวสงบลงแล้ว ราชวงศ์เสนกับท้าวไชยบุตรอุปฮาดเมืองอุบล ท้าวขัตติยะกรมการเมืองอุบล ท้าวศิลา (บุตรราชวงศ์เสน) ซึ่งเป็นหัวหน้าใหญ่ ได้พร้อมกันปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม สร้างเมืองไชยสุทริอุตตมบุรีซึ่งทรุดโทรมอยู่ให้ดีขึ้น และเกลี้ยกล่อมชาวเมืองคำเกิดคำม่วนให้ข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในเมืองไชยสุทริอุตตมบุรีได้ 133 ครอบครัว และเรียกชื่อเมืองนี้ให้สั้นเข้าว่า “ไชยบุรี” พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ราชวงศ์เสน เป็นพระยาไชยวงศา และเป็นเจ้าเมืองไชยบุรี

ถึงปีมะเส็ง เบญจศก จุลศักราช 1195 พ.ศ. 2376 เจ้าเมืองปงลึงพร้อมด้วยอุปฮาดราชวงศ์ ราชบุตร กรมการเมือง ท้าวเพี้ย จึงปรึกษากันเห็นว่า เป็นโอกาสเหมาะที่จะกลับมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของรัชกาลที่ 3 เพราะญวนกำลังติดศึกกับไทยอยู่ จึงอพยพจากเมืองหลวงปงลึงมาพักอยู่คอนหาดทรายกลางแม่น้ำโขง บริเวณบ้านร้างแขวงเมืองนครพนม แล้วเจ้าเมืองกรมการเมือง จึงขึ้นไปสืบดูที่เมืองไชยบุรี และตั้งใจว่าหากเมืองไชยบุรียังเป็นเมืองร้างว่างเปล่าอยู่จะพากันไปอยู่ตามเดิม ครั้นไปสืบดูแล้วปรากฏว่า ราชวงศ์เสน เมืองเขมราฐ กรมการเมือง และแม่ทัพนายกองฝ่ายไทยตั้งค่ายรักษาเมือง มีผู้คนอยู่กันหนาแน่นแล้ว กรมการเมืองหลวงปงลึงจึงปรึกษาต่อราชวงศ์เสน ขอสวามิภักดิ์เป็นข้าขอบขัณฑสีมาอาณาจักรกรุงเทพมหานครต่อไปจน

ชั่วลูกหลาน ราชวงศ์เสนพร้อมด้วยนายทัพนายกองจึงมีหนังสือบอกขอราชการ พร้อมกับนำตัว เจ้าเมืองและกรมการเมืองหลวงปงถึงอพยพครอบครัว ไพร่พล จากคอนหาทรายกลางแม่น้ำโขง มาตั้งอยู่ ณ บ้านท่าอุเทน ซึ่งร้างอยู่ เหลือกล่อมให้ผู้คนฝั่งซ้ายในเขตเมืองคำเกิด คำม่วน มารวมอยู่ ด้วยเป็นอันมาก

ถึงปีมะเมีย จศก จุลศักราช 1196 พ.ศ. 2377 แม่ทัพฝ่ายไทยได้ตั้งพระปฐมเจ้าเมือง ปงถึงเดิม ให้เป็นพระศรีวราชและเป็นเจ้าเมือง และยกบ้านท่าอุเทนร้างนั้นขึ้นเป็น เมืองท่าอุเทน อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร ยังกงเดิม ให้เมืองท่าอุเทนขึ้นอยู่ในความปกครองของพระสุนทรราช วงศา ผู้ว่าราชการเมืองยโสธรนครพนม และเมืองท่าอุเทนมีชายฉกรรจ์ 700 คน ผูกส่งถ้วยปีละ 18 คำถึงครั้งถึงปีฉลู เบญจจศก จ.ศ. 1215 พ.ศ. 2396 ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้ยกเมืองท่าอุเทนไปขึ้นกับกรุงเทพฯ พระศรีวราช (พระปฐม) เจ้าเมืองท่าอุเทน ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองท่าอุเทนได้ 32 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2377 จนถึง พ.ศ. 2409 อายุได้ 80 ปี ได้ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อพระศรีวราช (พระปฐม) เจ้าเมืองถึงแก่อนิจกรรม อุปฮาด (วังคฮาด) เมืองท่าอุเทน ก็ได้ถึงแก่กรรมไปก่อนแล้ว ตำแหน่งเจ้าเมืองจึงว่างลง เจ้าจันทรเทพสุริยวงศ์ดำรงรัฐสีมาภูกาหาราธิบดี เจ้าเมืองมุกดาหาร ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอรับพระราชทานให้ เจ้าดวงจันทร์ ผู้เป็นบุตร ไปดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองท่าอุเทนที่ว่างอยู่ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ พระจำริญพลรบ (เจ้าดวงจันทร์) เป็น พระศรีวราช เจ้าเมืองท่าอุเทน ตั้งแต่วันจันทร์ ขึ้น 9 ค่ำ เดือนอ้าย ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. 1230 ตรงกับวันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. แต่ดำรงตำแหน่งอยู่ ได้ไม่นานเกิดวิวาทะบาดหมางกับชาวเมืองท่าอุเทนตลอดมา จึงถูกถอดออกจากตำแหน่งพ.ศ. 2413 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้ราชบุตร (พรหมา) เป็นพระศรีวราช เจ้าเมืองท่าอุเทน ประกอบด้วย กรมการเมือง คือท้าวพระพรหม เป็นอุปฮาด ท้าวคำก้อน เป็นราชวงศ์ ท้าวบุญมาก บุตรพระศรีวราช (พระปฐม) เป็นราชบุตร ตั้งแต่วันพฤหัสบดี ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 9 จ.ศ. 1232 ตรงกับ วันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2413 พระศรีวราช (พรหมา) ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองท่าอุเทนได้ 4 ปี ก็ถึงแก่อนิจกรรมทางราชการจึงตั้งให้ท้าวบุญมาก ราชบุตร เป็นพระศรีวราช ดำรงตำแหน่ง เจ้าเมืองท่าอุเทน และเป็นเจ้าเมืองคนสุดท้าย พระราชทานครอบครัวเงินลงยาคำ เครื่องในถมเขียว ปริกทองสำหรับหนึ่ง คนโทมยาคำหนึ่ง กระบี่บั้งเงิน 5 บั้งหนึ่ง สัปทนปัสตุคันหนึ่ง แพรสีทับทิม ดิดขลิบผืนหนึ่ง เสื้อเข็มขาวริ้วดอกหนึ่ง ผ้าม่วงเงินผืนหนึ่ง แพรขาวห่มผืนหนึ่ง เป็นเครื่องยศ บรรดาศักดิ์ ประกอบด้วยกรมการเมือง คือราชวงศ์ (คำก้อน) เป็นอุปฮาด ท้าวสุทธิสาร (สาย) เป็นราชวงศ์ ท้าวพรหม เป็นราชบุตร

จากการทบทวนเอกสารเรื่อง ไทยย้อท่าอุเทน พบว่า มีการศึกษาไว้เป็นจำนวนหนึ่งและมีข้อมูลที่แตกต่าง และถกเถียงกัน โดยเฉพาะข้อมูลที่ไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร คือ

ก่อนการตั้งเมืองท่าอุเทน โดยเฉพาะการเทครัวของชาวไทยย้อในพื้นที่ต่าง ๆ ผู้วิจัยเห็นว่า การวิจัยการนับถือผีของชาวไทยย้อ ซึ่งมีผีที่สำคัญสถิตในสถานที่ ที่มีอยู่จริงเป็นหลักฐานในปัจจุบัน จะสามารถคลี่คลาย สร้างความเข้าใจในอีกทัศนะหนึ่งของที่มาที่ไปและการเคลื่อนย้ายของชาวไทยย้อ ได้เป็นอย่างดี

บทที่ 2

ประวัติศาสตร์ชุมชนชาวไทยย้อ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนชาวไทยย้อ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม จำเป็นต้องเข้าใจบริบทและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์บริเวณพื้นที่แอ่งสกลนครในภาพรวมตามมิติเวลา เพื่อให้เห็นพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐาน การเคลื่อนย้ายผู้คนกลุ่มต่าง ๆ การเลือกภูมิประเทศที่เหมาะสมในการเกษตรกรรม และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง การปกครองแต่ละยุคสมัย จนกระทั่งชาวไทยย้อได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานในภูมิภาคนี้ โดยชาวไทยย้อได้เลือกภูมิประเทศที่ติดกับแหล่งน้ำ เพื่อเอื้ออำนวยต่อการเพาะปลูก การประมงพื้นบ้าน และการคมนาคมทางน้ำ ต่อมาชาวไทยย้อได้เคลื่อนย้ายผู้คนอีกหลายครั้ง แยกไปสร้างบ้านเมืองเกิดเป็นตำบลหมู่บ้านที่สำคัญในเวลาต่อมาด้วยเหตุผลทางด้านการเมือง อนึ่งชาวไทยย้อเป็นกลุ่มที่รักสงบ ไม่ระรานใคร กตัญญูทวนทีต่อบรรพบุรุษ เชื่อในวิญญูณศักดิ์สิทธิ์ของบรรพบุรุษที่คอยปกป้องรักษาชาวไทยย้อ เมื่อยามอพยพไปตั้งถิ่นฐาน ณ ที่แห่งใด ได้ัญเชิญวิญญูณและประกอบพิธีกรรม เช่นบวงสรวงบรรพบุรุษเป็นประจำ ในขณะที่เดียวกัน เมื่อไปตั้งถิ่นฐาน ณ ที่แห่งใด ชาวไทยย้อให้ความเคารพนับถือเจ้าที่ในสถานที่นั้น ๆ อาทิ เจ้าที่ประจำป่าเขา เจ้าที่ประจำแม่น้ำ เห็นได้ว่าภูมิประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์ที่คอยหล่อเลี้ยงชีวิตชาวไทยย้อ มี “ญาพ่อ” คอยปกป้องรักษาและแบ่งปันทรัพยากรให้ชาวไทยย้อใช้สอย เพื่อให้เกิดภาพและความเข้าใจชาวไทยย้อ ผู้วิจัยขอแนะนำเสนอหัวข้อดังต่อไปนี้

สภาพภูมิศาสตร์บริเวณแอ่งสกลนคร

แอ่งสกลนครเป็นพื้นที่ทางตอนบน หรือเรียกว่า อีสานตอนบนของประเทศไทยมีลักษณะเป็นแอ่งกระทะขนาดใหญ่อยู่ระหว่างเทือกเขาภูพานที่กั้นทางตะวันตกและทางใต้กับแม่น้ำโขงที่ไหลผ่านทางตอนเหนือต่อเนื่องไปทางทิศตะวันออก มีอาณาบริเวณครอบคลุมเขตของจังหวัดเลยหนองคาย บึงกาฬ นครพนม มุกดาหาร สกลนคร อุดรธานี และหนองบัวลำภู ในปัจจุบัน ภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบ และที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำสลับกับเนินหรือมอ มีแหล่งน้ำขนาดใหญ่ คือ หนองหาร จังหวัดสกลนคร และหนองหารน้อย จังหวัดอุดรธานี มีแม่น้ำสงครามไหลผ่านจังหวัดอุดรธานี จังหวัดสกลนคร และออกสู่แม่น้ำโขงที่จังหวัดนครพนม ลำน้ำก่ำ ไหลมาจากหนองหาร จังหวัดสกลนคร และออกสู่แม่น้ำโขงที่จังหวัดนครพนม และแม่น้ำโขง เป็นแม่น้ำสำคัญ เป็นเขตพรมแดนระหว่างประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ส่วนด้าน

ตะวันตกและทางใต้เป็นเทือกเขาภูพานและพื้นที่สูงหรือมีสภาพเป็นเขตป่าเขาสภาพภูมินิเวศน์ของ
 แอ่งสกลนครที่ประกอบไปด้วยสายน้ำ เทือกเขา และแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นปัจจัยทาง
 ภูมิศาสตร์ที่นำไปสู่การสร้างบ้านแปงเมือง การตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัย และเป็นสิ่งกำหนดวิถี
 วัฒนธรรมของผู้คนในบริเวณแอ่งสกลนคร

1. แหล่งน้ำที่สำคัญในแอ่งสกลนคร

1.1 แม่น้ำสงคราม

แม่น้ำสงครามเป็นแม่น้ำสายสำคัญไหลลงแม่น้ำโขงทางเขตอีสานเหนือมีต้นกำเนิด
 จากเทือกเขาภูพานในเขตจังหวัดสกลนคร ไหลผ่านอุดรธานี หนองคาย และบรรจบกับแม่น้ำโขง
 ที่ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม มีความยาวประมาณ 420 กิโลเมตร แม่น้ำสงคราม
 มีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ เพียงพอต่อการดำรงชีวิตของชุมชนบริเวณใกล้เคียง ทรัพยากรที่สำคัญ
 อาทิ สัตว์น้ำ พรรณพืชในป่าทามที่ใช้ประโยชน์ได้ ทำให้วิถีชีวิตคนลุ่มน้ำสงครามนั้นผูกพันกับ
 แม่น้ำสงครามและป่าทุ่งป่าทามอย่างแยกกันไม่ออก เนื่องจากแม่น้ำสงครามและป่าทุ่งป่าทามเป็น
 แหล่งทรัพยากรที่เลี้ยงดูชุมชนรอบ ๆ มาอย่างยาวนาน และชาวบ้านได้พึ่งพาทรัพยากรด้านต่าง ๆ
 จากความหลากหลายทางชีวภาพ หรือความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในป่าทุ่งป่าทาม ลุ่มน้ำ
 สงคราม จนสร้างความมั่นคงด้านอาหาร ด้านสุขภาพ ด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและประเพณี
 ซึ่งชาวบ้านที่นี่ได้ขนานนามว่า แม่น้ำสงคราม ป่าทุ่งป่าทาม คือ “ซูปเปอร์มาเก็ตของชุมชน”
 และก่อเกิดวัฒนธรรมปลาแดก

แม่น้ำสงคราม ไหลผ่านอำเภอท่าอุเทนทางตอนเหนือ ทำให้ประชาชนใช้ประโยชน์
 จากน้ำในการปลูกพืชเศรษฐกิจ อาทิ ปลูกข้าวนาปี ปลูกฝ้าย ปลูกยาสูบ ปลูกไร่สับปะรด ฯ และมี
 อาชีพประมงพื้นบ้าน ใช้อุปกรณ์จับสัตว์น้ำขนาดเล็ก อาทิ ยอ สวิง เบ็ด แห มอง ฯ มีพันธุ์ปลา
 มากกว่า 100 ชนิด อาทิ ปลาช่อน ปลาหมอ ปลาดุก ปลาชะแยง ปลายาง ปลาคัง ปลาตะเพียน
 ปลาสลาด ฯลฯ โดยในช่วงแรกการจับปลาเพื่อการบริโภคและแลกเปลี่ยนสิ่งของเท่านั้น เมื่อได้ปลา
 จำนวนมาก ชาวบ้านมักถนอมอาหาร ทั้ง ปลารมควัน ปลาแห้ง ปลาต้ม ปลาแดก ฯ ต่อมา
 มีการจับปลาเพื่อการค้า โดยแหล่งขายปลาในอำเภอท่าอุเทนที่สำคัญได้แก่ บ้านตาลปากน้ำ
 สะพานข้ามแม่น้ำสงครามบ้านไชยบุรี เป็นต้น

1.2 แม่น้ำโขง

แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำสายใหญ่ มีระยะทางยาวเป็นอันดับ 10 ของโลก คือประมาณ
 4,900 กิโลเมตร มีต้นน้ำอยู่บนภูเขาจื๋อซู่ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาหิมาลัยบนที่ราบสูง ทิเบต เขต
 จังหวัดหยู่ชู่ มณฑลชิงไห่ ประเทศจีน โดยมีแม่น้ำจางกูและอาคุไหลมารวมกัน มีชื่อเรียกเป็นภาษา
 ไทลื้อ ชนชาติที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำโขงอย่างหนาแน่นในดินแดนสิบสองปันนาว่า “แม่น้ำล้านช้าง”

ขณะที่จีนทั่วไปเรียก “หลานซาง” มีความหมายว่าเป็นแม่น้ำที่ไหลเชื่อมกราก แม่น้ำโขงไหลผ่าน 6 ประเทศ คือ จีน พม่า ไทย ลาว กัมพูชา เวียดนาม ก่อนออกสู่ทะเลจีนใต้

แม่น้ำโขงไหลผ่านอำเภอท่าอุเทน ทางทิศตะวันออก เป็นเขตแดนกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวมีระยะทางประมาณ 30 กิโลเมตร เป็นแหล่งน้ำสำคัญให้ชาวไทยเชื้อและประชาชนในอำเภอท่าอุเทนใช้น้ำสำหรับบริโภค คือมีการสูบน้ำโขงขึ้นมาทำระบบน้ำประปาชุมชนมากกว่า 20 แห่ง มีสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้ามากกว่า 5 แห่ง เพื่อใช้ในการเกษตร โดยชาวอำเภอท่าอุเทนมีอาชีพปลูกข้าวนาปี ทำไร่สับปะรด เมื่อเสร็จสิ้นฤดูทำนาแล้วนิยมปลูกข้าวโพด ยาสูบ หอมแดง กระเทียม ไม่นิยมปลูกข้าวนาปรัง นอกจากนั้นแม่น้ำโขงยังมีปลาเป็นจำนวนมาก โดยชาวประมงพื้นบ้านในอำเภอท่าอุเทน

1.3 ลำน้ำก่ำ

ลำน้ำก่ำ เป็นลำน้ำขนาดเล็กที่ไหลจากหนองหานสกลนคร ไปออกแม่น้ำโขงที่อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม จุดเริ่มต้นของน้ำก่ำที่อยู่บ้านท่าวัด อำเภอเมืองสกลนคร ซึ่งเป็นชุมชนเก่าสมัยทวารวดีก่อนที่อาณาจักรขอมจะเรืองอำนาจเสียอีก แม้มาถึงยุคขอมชุมชนบ้านท่าวัดก็ยังสามารถรักษาความเป็นชุมชนเอาไว้ และมีการปรับเปลี่ยนแนวความเชื่อแบบพุทธศาสนามาเป็นความเชื่อตามแบบ

1.4 หนองหาน

หนองหาน เป็นทะเลสาบน้ำจืดขนาดใหญ่ที่สุดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และใหญ่เป็นอันดับ 2 (รองจาก บึงบอระเพ็ด) ของประเทศ ตั้งอยู่บริเวณ อำเภอเมืองสกลนคร อำเภอโพนนาแก้ว จังหวัดสกลนคร มีเนื้อที่กว่า 77,000 ไร่ ความลึกเฉลี่ยประมาณ 2.0-10.0 เมตร เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาน้ำจืด นกน้ำ พื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญของประเทศไทย สันนิษฐานว่าเกิดจากการยุบตัวของแผ่นเปลือกโลก อันเนื่องมาจากการถูกชะล้าง ของชั้นหินเกลือใต้ดิน จนเกิดโพรงขนาดใหญ่ และเกิดการพังทลาย ยุบตัวลงเป็นหนองน้ำในเวลาต่อมา ตามคติความเชื่อของชาวสกลนคร หนองหาน คือ ผลจากการกระทำ ของพญานาค สืบเนื่องมาจากการกระทำ อันผิดทำนองคลองธรรม ของชาย-หญิง ในตำนานผาแดง นางไอ่ ทะเลสาบหนองหาน ประกอบด้วย เกาะน้อยใหญ่ มากกว่า 30 เกาะ เกาะที่ขนาดใหญ่ที่สุดคือ เกาะดอนสวรรค์ โดยมีพุทธสถานโบราณ ภายในเกาะ สำหรับผู้ที่ต้องการเที่ยวเยี่ยมชม รวมทั้งทัศนียภาพ น้ำใส สำหรับยี่สิบอง นกน้ำ ปลา นานาพันธุ์ และวิถีชีวิต ของชาวประมงหนองหาน

2. เทือกเขาสำคัญในบริเวณแอ่งสกลนคร

ประสิทธิ์ คุณรัตน์ (2530, หน้า 163-166) บรรยายสภาพภูเขาในบริเวณแอ่งสกลนครว่า แนวเทือกเขาและเขตพื้นที่สูงในแอ่งสกลนครส่วนใหญ่อยู่ทางทิศตะวันตกและทางตอนใต้เป็น

กำแพงตามธรรมชาติที่โอบล้อมพื้นที่นี้ออกจากส่วนอื่น ๆ ของที่ราบสูงโคราช แนวเทือกเขาดังกล่าวทอดตัวยาวตามทิศตะวันตกเฉียงเหนือและทิศตะวันตกเฉียงใต้ โดยครอบคลุมตั้งแต่พื้นที่ของจังหวัดเลยเกือบทั้งหมด จังหวัดหนองบัวลำภู ตอนใต้ของจังหวัดอุดรธานี สกลนคร นครพนม และพื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดมุกดาหาร นอกจากนี้ยังมีพื้นที่สูงและภูเขาอีกแต่เป็นภูเขี้ย ๆ และไม่ต่อเนื่อง ได้แก่ ภูทอก ภูงัว ภูลังกา ในเขตจังหวัดหนองคายและเขตเนินสูงบริเวณรอยต่อระหว่างจังหวัดอุดรธานี กับจังหวัดสกลนคร และจังหวัดหนองคาย ซึ่งในบริเวณตอนกลางของแอ่งสกลนคร

เทือกเขาภูพานเป็นแนวทิวเขาทางด้านตอนใต้กั้นระหว่าง แอ่งสกลนครและแอ่งโคราช ประกอบด้วยป่าที่อุดมสมบูรณ์และมีธรรมชาติที่สวยงาม เช่น น้ำตก ถ้ำ หน้าผาทิวทัศน์ตามธรรมชาติ มีเนื้อที่ประมาณ 415,439 ไร่ หรือ 664.70 ตารางกิโลเมตร เป็นสันเขาที่ต่อเนื่องกันเป็น 2 แนว (ปฏิภูมิ ชมพูนุ, 2549, หน้า 23) คือ ภูพานน้อย และภูพานใหญ่ โดยภูพานน้อยนับจากเขตอำเภอพรรณานิคม อำเภอพังโคน อำเภอเมือง อำเภอเต่างอย อำเภอโคกสีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร จนถึงอำเภอนาแก จังหวัดนครพนม ส่วนภูพานใหญ่ นับตั้งแต่เขตอำเภอไชยวาน อำเภอสรีธาตุ อำเภอวังสามหมอ จังหวัดอุดรธานี อำเภอส่องดาว อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร อำเภอกำแพง อำเภอน้ำโง จังหวัดกาฬสินธุ์ จนถึงอำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธรและอำเภอเมืองมุกดาหาร ถัดจากนี้เป็นแนวสันเขาไม่ต่อเนื่องกัน มีลักษณะเป็นภู แนวเทือกเขาในด้านทิศตะวันตก เป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดเลยต่อเนื่องไปยังจังหวัดหนองบัวลำภูและจังหวัดอุดรธานี ทอดตัวรับกับแนวเทือกเขาภูพานที่ผาดผ่านมาจากทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีแอ่งที่ลุ่มระหว่างสันเขาและมีแม่น้ำไหลกัดเซาะตามหุบเขา ได้แก่ ลำน้ำเลย น้ำหมัน น้ำทิ้ง น้ำสวย เป็นต้น มีภูเขาสำคัญ ได้แก่ ภูกระดึง ภูหลวง ภูเรือ ภูผาม่าน เป็นต้น ภูเขาส่วนใหญ่เป็นภูตี้ยอด (ปฏิภูมิ ชมพูนุ, 2549, หน้า 23)

ลักษณะการทอดตัวของเทือกเขาด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ และแนวเทือกเขาภูเขาควายประเทศลาวทำให้ อาณาบริเวณนี้มีลักษณะเป็นแอ่ง เป็นพื้นที่ที่มีอากาศและน้ำฝนดีเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานมีสภาพธรรมชาติที่เอื้อต่อการอยู่อาศัยและมีปัจจัยพื้นฐานของการตั้งหลักแหล่งและพัฒนาเป็นชุมชนเมือง สิ่งที่แสดงว่าแอ่งสกลนครเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำเดียวกันกับทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงคือ ทางฝั่งซ้ายถัดจากที่ราบลุ่มชายฝั่งจะเต็มไปด้วยภูเขาสูง ส่วนในบริเวณแอ่งสกลนครเป็นพื้นที่ราบกว้างขวางโดยมีลำน้ำโขงไหลผ่านกลาง มีขอบสันเขาคือเทือกเขาภูพานทางตอนล่าง ที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงแถบเวียงจันทน์และแอ่งสกลนครเป็นบริเวณที่มีความเหมาะสมต่อการเกษตรกรรมและการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยมากที่สุดตอนหนึ่งของภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงทั้งหมด เพราะมีที่ราบกว้างขวางและแม่น้ำโขงในช่วงนี้ก็มีควมกว้างมากขึ้น และกระแสน้ำไหลเอื่อยลงจากความชัน

ของภูมิภาคที่ลดลง ทำให้มีความสะดวกต่อการคมนาคมและการตั้งชุมชน (สมชาติ มณี โชติ, 2554, หน้า 65)

3. แหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญในบริเวณแอ่งสกลนคร

จากการศึกษาของ จารูวรรณ ธรรมวัตร (2551 อ้างถึงใน สมชาติ มณี โชติ, 2554, หน้า 66) พบว่า สภาพภูมิประเทศของแอ่งสกลนครมีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญหลายชนิด ได้แก่ แร่ธาตุ ทองคำ เหล็ก ดีบุก ทองแดง สังกะสี อัญมณี หินเกลือ และผลผลิตจากป่าทั้งสัตว์ และพืช เช่น เร่ว น้ำรัก หรือน้ำเก็ง นอระมาด ครั่ง และกำยาน เป็นต้น เชื่อว่าชุมชนบ้านเมือง บริเวณนี้มีการพัฒนาทางการผลิตและการควบคุมคนหรือกำลังแรงงานอย่างเพียงพอ เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นได้อย่างเต็มที่ และยังคงมีการติดต่อแลกเปลี่ยนระหว่างภูมิภาคกับชุมชนแห่งอื่นด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างชุมชนสองฝั่งโขงด้วยกันเองคงมีการติดต่อแลกเปลี่ยนไปมาหาสู่กันอยู่ตลอดเวลาทำให้ชุมชนบริเวณแอ่งสกลนคร-เวียงจันทน์เติบโตขึ้นตามลำดับ

ผลผลิตจากแหล่งธรรมชาติทั้งผลิตภัณฑ์จากพืช สัตว์และของป่าอื่น ๆ สามารถหาได้ตามภูมิภาคต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเขตลุ่มต่ำหนองหาร ที่ราบลุ่มแม่น้ำ เขตเทือกเขาและพื้นที่สูง โดยเฉพาะบริเวณเทือกเขาภูพานซึ่งเป็นแหล่งป่าเร่ว ซึ่งเป็นผลผลิตสำคัญของเมืองในบริเวณแอ่งสกลนครที่ต้องส่งเป็นส่วยแก่ราชสำนักสยาม นอกจากนี้แถบภูพานยังเป็นแหล่งครั่งและกำยานที่สำคัญ ในปัจจุบันยังพอสืบหาร่องรอยของผลผลิตที่สำคัญนี้ได้แม้ว่าจะหลงเหลือน้อยแล้วก็ตามแต่ตามเขตที่ราบลุ่มต่ำหนองหาร และที่ราบลุ่มแม่น้ำสงครามนั้นยังคงเป็นแหล่งสัตว์น้ำที่สำคัญและยังคงความสำคัญมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน (ศรีศักร วัลลิ โภคม, 2540 อ้างถึงใน สมชาติ มณี โชติ, 2554, หน้า 66) การผลิตเกลือเป็นทรัพยากรที่สำคัญในอดีต เพราะต้องใช้เกลือในการถนอมอาหาร หมักปลาร้า เป็นปัจจัยหนึ่งที่ดึงดูดให้ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานและกระจายตัวในพื้นที่บริเวณแอ่งสกลนคร ส่วนมาก ในเขตลุ่มแม่น้ำสงคราม อำเภอบ้านผือ อำเภอหนองหาร จังหวัดอุดรธานี อำเภออากาศอำนวย อำเภอนวนนิวาส จังหวัดสกลนคร อำเภอนาหว้า อำเภอศรีสงคราม อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม วิธีการทำเกลือบางแห่งมีน้ำเกลือใต้ดินพุขึ้นมา ในปัจจุบันชาวบ้านก็ยังต้มผลิตเกลือขายเป็นรายได้ในฤดูแล้ง ในปัจจุบัน รัฐบาลไทยได้ให้สัมปทานบริษัทต่าง ๆ เข้าขุดเจาะพื้นที่สำหรับทำเหมืองโปแตส ในหลายพื้นที่ อาทิ จังหวัดอุดรธานี จังหวัดสกลนคร จังหวัดนครพนม

ลักษณะภูมิประเทศสภาพแวดล้อมและแหล่งทรัพยากรของแอ่งสกลนครตามที่กล่าวผ่านมา คือ ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการอพยพเคลื่อนย้ายและการตั้งถิ่นฐานของผู้คน การเพิ่มจำนวนประชากรจากการกวาดต้อนและอพยพผู้คนมาจากบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ทำให้มีการตั้งถิ่นฐาน

และเตรียมพื้นที่เพาะปลูกหรือทำป่าให้เป็นนา ซึ่งถือเป็นมูลเหตุสำคัญของการเกิดเป็นชุมชนและเมืองในเวลาต่อมา

4. สภาพภูมิศาสตร์และทรัพยากรที่สำคัญในอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม
อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม มีพื้นที่ประมาณ 519 ตารางกิโลเมตร ตั้งอยู่ในแอ่งสกลนคร บริเวณลุ่มแม่น้ำสงคราม มีพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบเหมาะแก่การทำนา มีที่ราบสูงและดอนเล็กน้อยเหมาะแก่การปลูกสัปะรด ขางพารา มีเนินสูง เรียกว่า ภูกระแต เป็นเทือกเขาจากเขตอำเภอเมืองนครพนม ไปจนถึงเขต อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม ทางด้านทิศตะวันออกติดกับแม่น้ำโขง เป็นแม่น้ำขนาดใหญ่ที่ชาวไทยย้อใช้ประกอบอาชีพการประมงพื้นบ้าน อุตสาหกรรมทำทราย ชาวไทยย้อบางส่วนมีอาชีพคัดแยกหินสวยงาม บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงเมื่อเสร็จสิ้นฤดูฝนจะเกิดเป็นพื้นที่กว้างชาวไทยย้อมนิยมจับจองเพื่อปลูกผักตามฤดูกาล สร้างรายได้เป็นจำนวนมากและใช้น้ำจากแม่น้ำโขงสำหรับการเกษตร ในปัจจุบันมีเครื่องสูบน้ำด้วยไฟฟ้าจากแม่น้ำโขง มากกว่า 5 จุด และในอดีตเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ ระหว่างเมืองเวียงจันทน์และเมืองนครพนม ทางตอนใต้มีโขดหินทางธรรมชาติกลางแม่น้ำโขง คือ รอยพระพุทธรูปบาทวินปลา เป็นสถานที่ท่องเที่ยวตามตำนานพระเจ้าเลียบโลก ทางตอนเหนือของอำเภอท่าอุเทนมีแม่น้ำสงครามไหลผ่าน และไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่ ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม บริเวณที่แม่น้ำไหลบรรจบกันเป็นแหล่งท่องเที่ยวแม่น้ำสองสี ชาวตำบลไชยบุรีมีอาชีพประมงพื้นบ้านและนำปลามาสร้างมูลค่าเพิ่มเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนที่สำคัญ อาทิ ปลาสาม ปลาห้า ปลารมควัน ปลาจ่อม ทางตอนกลางของอำเภอท่าอุเทนมีห้วยทวยไหลผ่านทางตอนใต้ของเทศบาลท่าอุเทน เป็นแหล่งทำมาหากินของชาวไทยย้อ โดยใช้น้ำสำหรับการเกษตร จับปลาเพื่อการบริโภค มีบึงมออยู่กลางเทศบาลท่าอุเทน นอกจากนั้นยังมีห้วย หนอง คลอง บึง ขนาดเล็ก อีกเป็นจำนวนมาก เห็นได้ว่า ชาวไทยย้อเลือกภูมิประเทศในการตั้งถิ่นฐานที่เอื้ออำนวยต่อการเกษตร เพียงพอต่อการบริโภคและดำรงชีวิตได้เป็นอย่างดี

พัฒนาการของเมืองในแอ่งสกลนคร

แอ่งสกลนครเป็นพื้นที่ทางตอนบน หรือเรียกว่า อีสานตอนบนของประเทศไทยมีลักษณะเป็นแอ่งกระทะขนาดใหญ่อยู่ระหว่างเทือกเขาภูพานที่กั้นทางตะวันตกและทางใต้ กับแม่น้ำโขงที่ไหลผ่านทางตอนเหนือต่อเนื่องไปทางทิศตะวันออก มีอาณาบริเวณครอบคลุมเขตของจังหวัดเลยหนองคาย นครพนม มุกดาหาร สกลนคร อุดรธานี และหนองบัวลำภูในปัจจุบัน พื้นที่นี้มีผู้คนอาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีหลักฐานทางโบราณคดีแสดงถึงชุมชนโบราณของ

วัฒนธรรมบ้านเชียงและซากโบราณสถานโบราณวัตถุในยุคสมัยต่อมา ยืนยันได้ถึงการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ จนเกิดเป็นชุมชน หมู่บ้าน และเมือง ต่อมาอยู่ในการปกครองของอาณาจักรล้านช้างตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงพุทธศตวรรษที่ 24 จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่พบในบริเวณนี้ แสดงให้เห็นว่าผู้คนในวัฒนธรรมลาวได้เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานเกิดเป็นชุมชนขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อศูนย์กลางอำนาจของอาณาจักรล้านช้างได้ย้ายมาที่เมืองเวียงจันทน์ ทำให้เมืองในแอ่งสกลนครมีความสำคัญขึ้นมาในฐานะเมืองบริวารของเมืองเวียงจันทน์ได้แก่ เมืองนครพนม เมืองปากห้วยหลวง เมืองพานพร้าว เมืองเวียงคุก เมืองเชียงใหม่หนองหาน เป็นต้น ขณะเดียวกันผู้คนชาวลาวได้เคลื่อนย้ายเข้ามาในบริเวณนี้มากขึ้นตามลำดับ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. บ้านเมืองในแอ่งสกลนคร ก่อนยุคประวัติศาสตร์

จากหลักฐานแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณแอ่งสกลนคร แสดงถึงร่องรอยของชุมชน เป็นชุมชนที่มีพัฒนาการจากสังคมหมู่บ้านมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในวัฒนธรรมบ้านเชียง (ศรีจักร วัลลิโกดม, 2533, หน้า 36-57) และได้พัฒนาเป็นชุมชนเมืองในเวลาสมัยต่อมา ตั้งแต่เมืองในยุคเริ่มแรกที่ร่วมสมัยกับวัฒนธรรมทวารวดีและวัฒนธรรมเขมร ต่อเนื่องมาจนถึงเมืองในสมัยอาณาจักรล้านช้าง (สมชาติ มณีโชติ, 2554, หน้า 68) เมืองในสมัยแรกเริ่มในยุคก่อนประวัติศาสตร์ได้รับกระแสวัฒนธรรมของเมืองแบบทวารวดี ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเผยแพร่มารวมเข้าทำให้ชุมชนในท้องถิ่นพัฒนาขึ้นเป็นสังคมเมืองเกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและแนวคิดความเชื่อ มีการรับเอาแนวความคิดแบบสังคมเมืองตามสายวัฒนธรรมอินเดียทั้งพุทธเถรวาทและมหายานเข้ามาปรับใช้จนเกิดการพัฒนาโครงสร้างทางสังคมและการเมืองการปกครองที่ซับซ้อนขึ้น อย่างไรก็ตาม เมืองในสมัยวัฒนธรรมแบบทวารวดีในแอ่งสกลนครมีลักษณะรูปแบบที่เป็นท้องถิ่นโดยการรับและปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ในระยะเวลาใกล้เคียงกันระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16 เมืองในแอ่งสกลนครได้รับกระแสวัฒนธรรมแบบเมืองเจนละ ซึ่งเป็นอารยธรรมอินเดียเช่นเดียวกันและมีศูนย์กลางอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง วัฒนธรรมเจนละมีแนวความคิดแบบฮินดูและพุทธมหายาน (ธิดา สาระยา, 2546, หน้า 35-37)

ในสมัยต่อมาเมื่อศูนย์กลางของอาณาจักรเขมรโบราณที่เมืองพระนครเจริญขึ้น และได้แพร่ขยายอิทธิพลเข้ามาถึงบริเวณแอ่งสกลนคร เมืองต่าง ๆ ในบริเวณนี้ได้ปรับตัวและรับกระแสวัฒนธรรมแบบเขมร ดังที่ได้พบร่องรอยของเมืองสำคัญ อยู่ที่เมืองหนองหารหลวง ในเขตจังหวัดสกลนคร และหนองหารน้อย ในเขตจังหวัดอุดรธานี (ภุริภูมิ ชมพูนุช, 2549, หน้า 11) เมืองหนองหารหลวงและหนองหารน้อยเป็นเมืองใหญ่แต่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางที่เมืองพระนครอยู่มาก

รูปแบบศิลปกรรมที่ปรากฏตามแหล่งโบราณสถานของเมืองดังกล่าวพบว่ามี การตัดแปลงให้เป็น ท้องถิ่นซึ่งมีความแตกต่างไปจากรูปแบบที่ศูนย์กลางเมืองพระนคร และส่วนใหญ่จะเป็นศิลปะ สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หรือช่วงหลังประมาณพุทธศตวรรษที่ 17-18 แล้ว พบว่ามีซาก โบราณสถานส่วนที่สร้างค้างไว้ไม่เสร็จ อาจเป็นเพราะอำนาจจากศูนย์กลางเมืองพระนครเสื่อม ลงเสียก่อน (ธาดา สุทธิธรรม, 2544, หน้า 115)

นับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นต้นมาจนถึงสมัยวัฒนธรรมเขมร โบราณยุคเมือง พระนคร การตั้งถิ่นฐานของผู้คนในแอ่งสกลนครได้พัฒนาจากชุมชนหมู่บ้านเจริญเติบโตเรื่อยมา ตามลำดับจนกลายเป็นเมืองที่มีความสำคัญในระดับภูมิภาค (ธาดา สุทธิธรรม, 2544, หน้า 137-146) จากการรับเอาอารยธรรมจากภายนอกทั้งทวารวดี เจนละ และเมืองพระนครเข้ามาปรับใช้ให้ เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม เช่น การปรับใช้ภูเขาและแหล่งน้ำ ได้แก่ ภูพานและหนองหาร ประกอบกับภูมิสัณฐานของเมือง การสร้างสรรค์รูปแบบทางวัฒนธรรมเป็นของท้องถิ่น ได้ เพราะเป็นเขตที่อยู่ห่างไกลและค่อนข้างอิสระจากศูนย์กลางอำนาจของรัฐต่าง ๆ ทำให้เกิด การเปลี่ยนแปลง ปรับรับและแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมอยู่เสมอ จนกลายเป็นลักษณะเด่น ของชุมชนเมืองบริเวณนี้ (ภูริภูมิ ชมพูนุช, 2549, หน้า 12)

2. บ้านเมืองในแอ่งสกลนครภายใต้อาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์

ก่อนที่อาณาจักรลาวล้านช้างย้ายศูนย์กลางจากเมืองหลวงพระบางมาเวียงจันทน์ ปรากฏว่า มีชุมชนเมืองอยู่แล้วในพื้นที่แอ่งสกลนครและบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงใกล้เคียงตั้งแต่พุทธ ศตวรรษที่ 19 (มหาสีลา วีระวงส์, 2535, หน้า 31-35) อาทิ เมืองซ้าย (ด่านซ้าย) เมืองเวียงคำ (ไผ่หนาม) เมืองปากห้วยหลวง (โพนพิสัย) เมืองทรายฟอง เมืองพระน้ำสูง เมืองหนองหารน้อย เมืองหนองหารหลวง และเมืองแก่นท้าว เป็นต้น (มหาคำ จำปาแก้วมณี และคณะ, 2539, หน้า 10-27) เมืองเหล่านี้อยู่ระยะเวลาหลังจากที่วัฒนธรรมแบบเขมร โบราณเสื่อมอำนาจลง ตามตำนาน ล้านช้างกล่าวว่า ก่อนที่ชาวลาวจะเข้ามาตั้งถิ่นฐาน พื้นที่บริเวณนี้เดิมเป็นเขตเมืองของพระยาขอม ซึ่งมีสายสัมพันธ์กับเมืองศูนย์กลางที่อินทปัฐนคร แต่ต่อมาเมื่อเหตุเภทภัย ผู้คนจึงอพยพกลับไปยัง เมืองอินทปัฐนครแล้วปล่อยให้เมืองร้าง เมื่อชาวลาวได้ขยายตัวจากเมืองหลวงพระบางลงมาติดต่อกับเมืองทางตอนใต้แถบเมืองเวียงจันทน์ ปรากฏว่าบริเวณนี้เป็นบ้านเมืองอยู่แล้ว

เดิมพื้นที่แอ่งสกลนครแถบนครพนม สกลนครและใกล้เคียงเป็นดินแดนของพระยาศรี โครตรบองหรือ โครตบูร มีเมืองสำคัญอยู่ที่เมืองมรุกขนคร ชาวเมืองศรีโครตบูรประกอบด้วยคน หลายกลุ่ม ทั้งกลุ่มตระกูลภาษามอญ-เขมร และลัวะ-ละว้าที่ชาวลาวเรียกว่า ข่า และกลุ่มจาม-เวียดนามทางใต้เรียกว่า แจก ตามลักษณะวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามแสดงให้เห็นว่าพื้นที่แอ่ง สกลนครมีกลุ่มเมืองและมีวัฒนธรรมที่ผ่านการผสมผสานสั่งสมจนกลายเป็นลักษณะของท้องถิ่น

ใน อรุังคินิทาน ตำนานพระธาตุพนม ปรากฏมีบ้านเมืองในบริเวณแอ่งสกลนครที่ร่วมสร้างพระธาตุพนม คือ (พระเทพรัตน โมลี, 2516)

1. เมืองศรีโคตรบูรณ์ ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุพนม สันนิษฐานว่าเมืองเดิมตั้งอยู่ปากตะวันออกแม่น้ำโขง ใกล้กับลำน้ำเซบั้งไฟ ซึ่งไหลผ่านแขวนคำม่วนลงแม่น้ำโขงบริเวณตรงข้ามพระธาตุพนม

2. เมืองหนองหารหลวง อยู่บริเวณหนองหาน จังหวัดสกลนคร

3. เมืองหนองหานน้อย อยู่บริเวณหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

ในรัชสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช กษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้าง ได้ย้ายราชธานีจากเมืองหลวงพระบางมาอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ เมื่อ พ.ศ. 2102 เนื่องจาก พระเจ้าบุเรงนองกษัตริย์พม่าได้ทำสงครามขยายอำนาจทางด้านตะวันตก มุ่งยึดครองกรุงศรีอยุธยา ล้านนา และล้านช้างไว้ในอำนาจ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ทรงเห็นว่าเมืองหลวงพระบางไม่เหมาะสมที่ใช้เป็นราชธานี เพราะคับแคบและตั้งอยู่ใกล้เขตแดนพม่า จึงย้ายราชธานีไปตั้งอยู่เวียงจันทน์ ซึ่งอยู่บริเวณตอนกลางของอาณาจักร หลังจากนั้นเวียงจันทน์จึงกลายเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (พรยา สิ้นสวัสดิ์, 2521, หน้า 5)

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2103 เป็นต้นมา ผู้ปกครองอาณาจักรล้านช้างได้ให้ความสำคัญแก่พื้นที่แอ่งสกลนครมากขึ้น เห็นได้จากในรัชสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงบูรณะพระธาตุพนม (จังหวัดนครพนม) สร้างพระเจ้าองค์ตื้อ (จังหวัดหนองคาย) และสร้างพระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ในรัชสมัยนี้พุทธศาสนานิกายเถรวาทรุ่งเรืองมาก และได้เผยแพร่เข้ามามีอิทธิพลในพื้นที่แอ่งสกลนครด้วย ศาสนสถานต่าง ๆ ในบริเวณนี้ได้รับการปรับให้เป็นแบบพุทธเถรวาท ดังกรณีของพระธาตุภูเพ็กและพระธาตุนารายณ์เจงเวง (สุรัตน์ วรารักษ์รัตน์, 2537, หน้า 82-83) ที่มีลักษณะภายนอกเป็นปราสาทแบบวัฒนธรรมเขมร โบราณทั้งรูปทรง ภาพจำหลัก หน้าบันและทับหลังล้วนเป็นเรื่องราวของเทพปกรณัมในศาสนาฮินดู เพียงแต่มีผู้นำเอาพระพุทธรูปเข้าไปประดิษฐานไว้ภายในและมีตำนานประกอบพร้อมกับการจัดงานนมัสการประจำปี (สันสนีย์ แสงบำเพ็ญ, 2529) และมีหลักฐานทางโบราณสถานและโบราณวัตถุที่มีรูปแบบศิลปะแบบล้านช้างชัดเจน เช่น โบสถ์ พระธาตุ เจดีย์ พระพุทธรูป (สงวน บุญรอด, 2526) และหลักจารึกสมัยไท-ลาวที่พบอยู่อย่างหนาแน่น (ธวัช ปุณโณทก, 2530) ส่วนเมืองในแอ่งสกลนครได้เลื่อนสถานะขึ้นเป็นเมืองชั้นในและเมืองลูกหลวงของอาณาจักรล้านช้าง อาทิ เมืองเวียงคุก เมืองพรานพร้าว เมืองปะโค เมืองด่านซ้าย เมืองเชียงใหม่หนองหาร เมืองโพนพิสัยและเมืองนครพนม (ภูริภูมิ ชมพูนุช, 2549, หน้า 15) ในขณะเดียวกันเมืองนครพนมยังมีความสำคัญรองจากเวียงจันทน์

ในปี พ.ศ.2237 พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช พระเจ้าแผ่นดินอาณาจักรล้านช้าง เวียงจันทน์ ถึงแก่พิราลัย พญาเมืองจันทร์ เสนาบดีชิงราชสมบัติแล้วตั้งตัวเป็นกษัตริย์ คิดกำเริบ ต้องการให้พระนางสุมังคละพระราชธิดาของพระเจ้าสุริยวงศาซึ่งเป็นม่าย มีพระโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่า องค์หล่อ และยังทรงพระครรภ์อยู่ เป็นมเหสี แต่นางไม่ยอม พญาเมืองจันทร์คิดจะฆ่า เจ้าองค์หล่อ แต่อำมาตย์นำเจ้าองค์หล่อหนีไปอาศัยในเวียงคนาม ส่วนพระนางสุมังคละได้หลบหนี ไปอาศัยอยู่กับพระครูหลวงโพนสะเม็ก ท่านพระครูฯ ว่าจะเป็นที่ครหาจึงให้พระนางไปซ่อนตัวอยู่ หมู่บ้านใกล้ภูสะง้อหอคำ (เดิม วิกาศย์พนกิจ, 2542, หน้า 35) ต่อมาท่านพระครูฯ ได้พาศิษยานุศิษย์อพยพลงมาทางตอนใต้จนถึงเมืองจำปาสัก และสถาปนาเจ้าหน่อกษัตริย์บุตรของพระนางสุมังคละเป็นเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรให้ครองเมืองจำปาสัก (เดิม วิกาศย์พนกิจ, 2542, หน้า 36-90) นับแต่นั้นเป็นต้นมาทำให้ราชอาณาจักรลาวแยกเป็นสามแห่ง คือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาสัก

พ.ศ. 2310 พระเจ้าสิริบุญสาร กษัตริย์เมืองเวียงจันทน์เกิดวิวาทกันกับพระวอ พระตา เสนาบดี ทำให้พระวอ พระตา อพยพครอบครัวและไพร่พลมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บริเวณบ้านหนองบัวลำภู (ปัจจุบันคือ จังหวัดหนองบัวลำภู) และขนานนามเมืองใหม่ว่า นครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน (เดิม วิกาศย์พนกิจ, 2542, หน้า 93) เพื่อให้สมแก่ความมั่นคงและความใหญ่โตของเมืองให้ทัดเทียมกับนครเวียงจันทน์

ฝ่ายเจ้าสิริบุญสารเมื่อทราบข่าวว่าเจ้าพระตา เจ้าพระวอ สร้างเมืองใหญ่โต เกรงว่าจะเป็นกบฏ ก็ทรงพิโรธ จึงยกกองทัพมาปราบ สู้รบกันนาน 3 ปี ในที่สุดเจ้าพระตาสิ้นชีพในสนามรบ (เดิม วิกาศย์พนกิจ, 2542, หน้า 94) เจ้าพระวอผู้เป็นน้องตีฝ่าวงล้อมแล้วหนีไปอาศัยพระเจ้าองค์หลวง (เจ้าไชยกุมาร) กษัตริย์เมืองจำปาสัก ต่อมาได้ประมาณ 4 ปี เจ้าพระวอ เกิดขัดแย้งกับกษัตริย์เมืองจำปาสัก จึงย้ายไปอยู่ดอนมดแดง แล้วแต่งให้ท้าวเพี้ยถ้อสุภอักษรรคุมเครื่องราชบรรณาการมายังเมืองนครราชสีมา ขอเป็นเมืองขึ้นกรุงธนบุรีสืบไป สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดให้เจ้าพระวอ กับพวกตั้งบ้านเรือนอยู่ดอนมดแดงเป็นขอบขัณฑสีมาโดยปริยายสืบไป ฝ่ายพระเจ้าสิริบุญสาร กษัตริย์เมืองเวียงจันทน์ ทราบข่าวว่าเจ้าพระวอตั้งบ้านเมืองอยู่ที่ดอนมดแดง จึงแต่งให้พญาสุโพนแม่ทัพ ยกมาตีพระวอ เมื่อ พ.ศ.2320 เจ้าพระวอด้านกองทัพเวียงจันทน์ไม่ไหว และขอกำลังจากจำปาสักมาช่วย แต่จำปาสักปฏิเสธ พระวอจึงแต่งคนมาทูลขอกำลังจากพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งได้โปรดเกล้าให้พระยาจักรีและพระยาสุรสีห์แม่ทัพไทยคุมกำลังไปช่วยแต่ไม่ทันกาล เจ้าพระวอได้เสียชีวิตในสนามรบ (เดิม วิกาศย์พนกิจ, 2542, หน้า 95) การกระทำของกษัตริย์เมืองจำปาสักและเจ้าสิริบุญสาร กษัตริย์เมืองเวียงจันทน์ เป็นการร่วมมือกันขับหลู่อำนาจไทย กองทัพกรุงธนบุรีจึง

ยกไปตีเมืองจำปาสักแล้วส่งตัวเจ้าไชยกุมารไปไต่สวน และพบว่าไม่มีส่วนรู้เห็นจึงโปรดให้กลับเมืองจำปาสักในฐานะประเทศราชของไทย ต่อมา พ.ศ. 2321 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก เป็นแม่ทัพใหญ่กับเจ้าพระยาสุรสีห์ ยกทัพไปตีเมืองเวียงจันทน์ โดยได้เกณฑ์กำลังเมืองเขมร ยกขึ้นมาตามแม่น้ำโขง ตีหัวเมืองรายทางที่ขึ้นกับเวียงจันทน์ เช่น เมืองมุกดาหาร เมืองนครพนม เมืองพะโค เมืองเวียงคุก และเมืองพรานพร้าว เกิดการสู้รบอยู่ 4 เดือนเศษ พระเจ้าสิริบุญสารต่อต้านทัพไทยไม่ไหว ได้ละทิ้งเมืองหนีไปเมืองคำเกิด กองทัพไทยได้จับเจ้านันทเสน เจ้าอินทร์ เจ้าอนุวงศ์ พร้อมด้วยครอบครัวชาวลาวมากกรุงธนบุรี ให้ชาวลาวไปอยู่เมืองเพชรบุรี สุพรรณบุรี ราชบุรี สระบุรี ลพบุรี ในครั้งนั้นได้อัญเชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วมรกต กับพระบาง มายังกรุงธนบุรีด้วย ในเดือนยี่ ปีกุล เอกศก จุลศักราช 1141 พ.ศ. 2322 (เดิม วิกิคำขวัญ, 2542, หน้า 79) การสงครามครั้งนี้ทำให้เมืองเวียงจันทน์ เมืองจำปาสัก และเมืองหลวงพระบางยอมสวามิภักดิ์ต่อไทย หลังจากนั้น พระเจ้าสิริบุญสารได้กลับมาครองเมืองเวียงจันทน์และได้สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2324

ครั้งถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้ตั้งเมืองเวียงจันทน์และจำปาสักเป็นเมืองประเทศราชขึ้นต่อกรุงเทพ มีพระราชประสงค์ตั้งหัวเมืองขึ้นนอกให้เป็นกำลังของเมืองนครราชสีมาอยู่ระหว่างเมืองเวียงจันทน์และเมืองจำปาสัก (นงลักษณ์ ลีเมธี, 2524, หน้า 20) กรอบกับสภาพบ้านเมืองในขณะนั้นผู้คนกระจัดกระจายหนีภัยสงคราม เพราะฉะนั้นเพื่อให้ประเทศเป็นปึกแผ่น จึงโปรดให้มีการตั้งเมืองขึ้นโดยขึ้นโยบายให้เจ้าพระยาพื้นเมืองที่เกี่ยวเกลี้ยกล่อมผู้คนหาสมัครพรรคพวกตั้งอยู่เป็นหลักแหล่งที่แน่นอน เมื่อชุมชนใดมีผู้คนมากพอก็โปรดให้แต่งตั้งเป็นเมืองขึ้น มีผู้นำชุมชนนั้นเป็นเจ้าเมือง มียศเป็นพระยาหรือพระ แล้วตั้งวงศาอาณาเขตช่วยกันบำรุงท้องถิ่น โดยมีตำแหน่ง อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร

3. บ้านเมืองในแอ่งสกลนคร ภายใต้การปกครองของสยาม หลังสงครามเจ้าอนุวงศ์

ก่อนหน้านี้นี้ แม้ว่าบ้านเมืองในแอ่งสกลนครจะอยู่ภายใต้การปกครองของราชสำนักสยาม แต่ก็มีความสัมพันธ์กับราชวงศ์เวียงจันทน์เดิมอยู่แล้ว การปกครองภายใต้ราชสำนักสยามถือว่ายังไม่เต็มรูปแบบ เห็นได้จากกรณี การแต่งตั้งเจ้าเมืองนครพนม คือ หลังจาก พระบรมราชา (พหมา) เจ้าเมืองนครพนม ถึงแก่กรรม พ.ศ. 2336 พระเจ้าสิริบุญสาร พระเจ้าเวียงจันทน์ได้แต่งตั้งให้ท้าวสุตดา พี่เขยพระบรมราชา (พหมา) เป็น พระบรมราชา (สุตดา) เจ้าเมืองนครพนม (พ.ศ. 2337-2347) ต่อมา พระบรมราชา (สุตดา) ถึงแก่กรรม ราชสำนักสยามรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้โปรดฯ ให้ท้าวอุ่นเมือง เป็นพระบรมราชา (อุ่นเมือง) เจ้าเมืองนครพนม (พ.ศ. 2347-2348) ต่อมา ราชสำนักเวียงจันทน์สนับสนุนให้ท้าวมัง เป็น พระบรมราชา (มัง) เจ้าเมืองนครพนม (พ.ศ. 2348-2370) (สุรจิตต์ จันทสาขา, 2542, หน้า 1954-1957) หรือกรณีของเมืองสกลทวาปี คือ

ในระหว่างสงครามเจ้าอนุวงศ์ พระธานีเจ้าเมืองสกลทวาปีทำผิดกฎอาญาศีกมีพฤติกรรมเข้าข้างฝ่ายเวียงจันทน์ โดยไม่ยอมเตรียมเสบียงและอาวุธพร้อมไพร่พลไว้คอยกองทัพหลวงจากสยาม จึงถูกนำไปประหารชีวิตที่บ้านหนองทรายขาว (สุรัตน์ วรวงค์รัตน์, 2523, หน้า 34) จึงแสดงให้เห็นว่าราชสำนักสยามไม่สามารถปกครองเมืองในแอ่งสกลนครได้อย่างเต็มรูปแบบ จนกระทั่งหลังจากสงครามเจ้าอนุวงศ์ กษัตริย์ของอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ แพ้สงคราม เป็นผลให้บ้านเมืองในแอ่งสกลนครได้รับผลกระทบ และสยามได้เข้ามาจัดระบบการปกครองอย่างเต็มที่

ผลจากสงครามนี้ทำให้เมืองเวียงจันทน์ถูกทำลาย และกวาดต้อนผู้คนชาวลาวเข้ามาอยู่ในเขตหัวเมืองชั้นใน อาทิ ครีวลาวจากเมืองนครพนม ถูกกวาดต้อนไปอยู่เมืองพนมสารคาม เมืองสนามชัยเขต ในเขตจังหวัดฉะเชิงเทราในปัจจุบัน รวมทั้งชาวลาวในเมืองอื่น ๆ เป็นจำนวนมาก (บึงอร ปิยะพันธุ์, 2529, หน้า 57-58) ราชสำนักสยามได้จัดการปกครองหัวเมืองลาวชั้นใหม่ ทรงยกเลิกเมืองเวียงจันทน์ให้มีฐานะลดลงแล้วผนวกเมืองเวียงจันทน์เข้าไว้ในอาณาจักรสยาม และแต่งตั้งคณะกรรมการรักษาหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือที่เมืองหนองคาย โดยให้เมืองเวียงจันทน์ขึ้นกับเมืองหนองคาย ส่วนบรรดาหัวเมืองเดิมให้ขึ้นต่อนครราชสีมาบ้าง จำปาสักบ้าง อุบลบ้างตามความใกล้เคียงและเหมาะสม เพื่อจะทำให้สยามปกครองดูแลให้ทั่วถึง (พรรษา ลินสวัสดิ์, 2521, หน้า 59) ส่วนตำแหน่งปกครองในหัวเมืองลาวเดิม ราชสำนักสยามได้แต่งตั้งกลุ่มที่เคยมีความขัดแย้งกับราชวงศ์เวียงจันทน์ เช่น กลุ่มเชื้อสายพระวอพระตา สายราชวงศ์เวียงจันทน์ดั้งเดิม (ไม่ใช่สายเจ้าอนุวงศ์และสายเจ้าไชยองค์เว้) มาปกครองเมืองนครพนม สกลนคร และมุกดาหาร ในสายสกุล ฉ นครพนม พรหมสาขา ฉ สกลนคร และ จันทรสาขา (สิทธิพร ฉ นครพนม, 2537, หน้า 140-146) กลุ่มผู้ปกครองเมือง คือ เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร ตลอดจนท้าวเพี้ยกรมการล้วนเป็นคนกลุ่มใหม่ หรือมีความจงรักภักดีต่อราชสำนักสยาม โดยการควบคุมผ่านเมืองหนองคาย พระปฐมเทวภิบาล เจ้าเมืองหนองคาย เป็นเชื้อสายพระวอพระตา รวมทั้งเกลี้ยกล่อมผู้คนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในฝั่งขวาแม่น้ำโขง ด้วยเกรงว่าจะเป็นแหล่งสะสมกำลังคน ปรากฏว่า กลุ่มผู้นำชาติพันธุ์ต่าง ๆ ได้เข้ามาสวามิภักดิ์และขอตั้งถิ่นฐานในแอ่งสกลนครแล้วเสนอไปยังราชสำนักสยามให้ยกฐานะชุมชนขึ้นเป็นเมือง อาทิ เมืองท่าอุเทน เมืองเรณูนคร เมืองกุสุมาลย์ มณฑล ฯ และแม้ว่าสยามจะจัดแบ่งกลุ่มเมืองเหล่านี้ให้อยู่ภายใต้การดูแลหัวเมืองใหญ่ในพื้นที่ แต่ทุกเมืองจะพยายามติดต่อกับราชสำนักสยามเองโดยตรง และสยามจะคอยควบคุมดูแลเมืองโดยการแต่งตั้งชนชั้นปกครองของแต่ละเมือง เฉพาะตำแหน่ง อาญาสี่ ในพิธีการจะสงสารตราแต่งตั้งและเครื่องประกอบยศ

4. การรับรองและการตั้งเมืองในแอ่งสกลนคร

4.1 เมืองนครพนม

เมืองนครพนม ตั้งขึ้นเมื่อ 2329 ซึ่งเดิมเป็นเมืองเก่าแก่โบราณสืบย้อนกลับไปได้เป็นเมืองสำคัญของอาณาจักรศรีโคตรบูร ซึ่งเป็นชื่อเรียกแคว้นทางตอนใต้ของล้านช้าง ปราบกฐชื่อในพงศาวดารล้านช้างตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าสามแสนไทไตรภูวนาทเป็นอย่างน้อย ในจารึกพระธาตุพนม เชื่อว่าสร้างขึ้นใน พ.ศ. 2157 ได้กล่าวถึงเจ้าเมืองดังนี้

“...สังกาด 976 ปี กายยี่ เดือน 5 ขึ้น 4 ค่ำ วัน 5 ... พระเป็นเจ้าพระยานครหลวง พิชิตราชธานีศรีโคตรบองเจ้า เป็นประธานแก่เจ้าพระยาแสนมนตรีทั้งหลาย...”

(ธวัช ปุณโณทก, 2542, หน้า 4168-4169)

เมื่อ วัน วุศตอพ ทูตการค้าชาวฮอลันดาเดินทางเข้ามาอาณาจักรล้านช้างใน พ.ศ. 2184 เพื่อเข้าเฝ้าพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชที่นครเวียงจันทน์ โดยทวนน้ำขึ้นมาจากแม่น้ำโขงจากเมืองระเวก ของกัมพูชา เมื่อผ่านมาถึงบริเวณพระธาตุพนมและเมืองมรุกขนครแคว้นศรีโคตรบูร ได้บันทึกไว้ว่า

“...องค์พระธาตุพนมเป็นสีทองสะท้อนแสงระยิบระยับกับน้ำในแม่น้ำโขง ครึ่งเดินทางขึ้นไปอีก 1 วัน ก็ถึงแคว้นศรีโคตรบูร อันมีเมืองมรุกขนครเป็นเมืองหลวง และยังคงกล่าวอีกว่าเป็นเมืองใหญ่ มีชุมชนใหญ่กว่าเมืองระเวกของกัมพูชาถึง 2 เท่า มีเจ้าชายผู้ยิ่งใหญ่ปกครองเมืองโคตรบูรอันเป็นที่รู้จักกันทั่วไปในนครเวียงจันทน์...” (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2530, หน้า 56-66)

ในสมัยล้านช้างมีการย้ายเมืองหลายครั้งและสลับเปลี่ยนอยู่ทั้งสองฟากฝั่งแม่น้ำโขง เดิมนั้นเมืองศรีโคตรบูรตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามกับพระธาตุพนม ห่างจากพระธาตุพนมข้ามน้ำโขงไปทางตะวันออกราว 5 กิโลเมตร ในสมัยพระบรมราชา (แคว่ก่าน) เจ้าเมือง พ.ศ. 2281-2308 เนื่องจากกระแสน้ำกัดเซาะตลิ่งพังทลาย จึงได้ย้ายเมืองศรีโคตรบูรขึ้นไปทางตอนเหนือแต่ยังอยู่ทางฝั่งซ้ายตามเดิม ตั้งเมืองใหม่ตรงบริเวณที่ประดิษฐานพระธาตุศรีโคตรบอง หรือพระธาตุเมืองเก่า เมืองท่าแขก ต่อมาในสมัยพระบรมราชา (กู่แก้ว) (พ.ศ. 2309-2321) บุตรพระบรมราชา (แคว่ก่าน) หลังจากจัดการความขัดแย้งกับน้องเขย (ท้าวคำสิงห์) ซึ่งพระเจ้าสิริบุญสารทรงตั้งให้เป็นเจ้าเมืองแล้ว เมื่อได้ครองเมืองแทนบิดาท่านได้ย้ายเมืองมรุกขนครมาตั้งอยู่ทางขวาแม่น้ำโขงบริเวณบ้านธาตุน้อยศรีบุญเรืองริมห้วยบังฮวกในเขตอำเภอธาตุพนมปัจจุบัน (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2549, หน้า 54) เมื่อ พ.ศ. 2321 กองทัพสยามได้ทำศึกกับเวียงจันทน์ เดินทางตามลำแม่น้ำโขง ได้เข้าตีเมืองนครพนม ทำให้พระบรมราชา (กู่แก้ว) เจ้าเมืองนครพนม ได้ยอมสวามิภักดิ์ต่อกองทัพสยามโดยขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามเมืองจากมรุกขนครเป็นเมืองนครพนมถึงปัจจุบัน (สุจิตต์ จันทรสภา, 2542, หน้า 1954-1957)

สมัยพระบรมราชา (พรมหา) เป็นเจ้าเมือง แม้ว่าเมืองนครพนมจะขึ้นกับกรุงเทพฯ แต่ยังคงสัมพันธ์กับราชสำนักเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่มีมาตั้งแต่เมื่อเวียงจันทน์เป็นอาณาจักรเอกราช ต่อมา พระบรมราชา (พรมหา) ถึงแก่กรรม พระเจ้าสิริบุญสาร พระเจ้าเวียงจันทน์ได้แต่งตั้งให้สุตดา พี่เขยพระบรมราชา (พรมหา) เป็นเจ้าเมืองนครพนม ส่วนบุตรทั้ง 3 ของพระบรมราชา (พรมหา) คือ ท้าวจูลณี ท้าวกิ่งหงษา และท้าวคำสาย ไม่พอใจและมีความขัดแย้งกับพระบรมราชา (สุตดา) (พ.ศ. 2337-2347) ซึ่งเป็นพี่เขยแต่ได้เป็นเจ้าเมือง จึงอพยพพาครอบครัวหลบหนีไปตั้งหลักอยู่เมืองมหาชัยกองแก้ว และได้รวบรวมผู้คนแล้วได้นำกำลังเตรียมทัพยกเข้าโจมตีพระบรมราชา (สุตดา) เจ้าเมืองนครพนม แต่พระยามหาอำมาตย์ (ป้อม อามาตยกุล) ขึ้นมาราชการหัวเมืองลาวเขตประเทศราชเวียงจันทน์ ได้ไกล่เกลี่ยให้สงบศึกระหว่างสายเลือดไว้ทัน หลังจากนั้นได้แต่งตั้งให้ท้าวจูลณีเป็น พระพรหมอาสา เป็นเจ้าเมืองมหาชัยกองแก้ว

เมื่อเกิดความขัดแย้งระหว่างสายพระบรมราชา (พรมหา, กู้แก้ว, แอวก่าน) กับเจ้าเมืองสายเขย (ท้าวคำสิงห์, ท้าวสุตดา) ซึ่งราชวงศ์เวียงจันทน์ขณะนั้นให้การสนับสนุน ราชสำนักสยามได้เข้ามาระงับข้อพิพาทและได้จัดการเรื่องตำแหน่งเจ้าเมืองนครพนมให้หลังตัวอยู่เสมอ เพราะเมืองนี้มีความสำคัญในการควบคุมกลุ่มเมืองในแอ่งสกลนครและบริเวณแม่น้ำโขงปากตะวันออกติดต่อกับเขตเวียดนาม

พ.ศ. 2347 พระบรมราชา (สุตดา) ถึงแก่กรรม ราชสำนักสยามรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้เข้ามากำกับแต่งตั้งเจ้าเมืองนครพนม โดยโปรดฯ ให้ท้าวอุ่นเมืองบุตรพระบรมราชา (กู้แก้ว) น้องพระบรมราชา (พรมหา) อาของท้าวจูลณีและท้าวกิ่งหงษา และท้าวคำสาย ที่ตั้งอยู่เมืองมหาชัยกองแก้ว ได้เป็นพระบรมราชา (อุ่นเมือง) (พ.ศ. 2347-2348) ดำรงตำแหน่งได้ 6 เดือนก็ถึงแก่กรรม ต่อมา ราชสำนักเวียงจันทน์สนับสนุนให้ท้าวมังบุตรพระบรมราชา (สุตดา) ซึ่งเป็นเขยได้เป็นเจ้าเมืองนครพนม (พ.ศ. 2348-2370) ในสมัยที่พระบรมราชา (มัง) เป็นเจ้าเมืองได้เข้าข้างเจ้านุงศ์ และเจ้านุงศ์ เจ้าเมืองเวียงจันทน์ได้ทำการกบฏ ซึ่งฝ่ายเวียงจันทน์แพ้สงคราม ทำให้เมืองนครพนมได้รับผลกระทบโดยถูกกวาดต้อนประชาชนไปอยู่เมืองพนมसारคาม เมืองสนามชัยเขต ในเขตจังหวัดฉะเชิงเทราในปัจจุบัน ส่วนพระบรมราชา (มัง) และกรมการท้าวเพี้ยได้หลบหนีไปฝากแม่น้ำโขงตะวันออก และได้โปรดฯ ให้พระสุนทรราชวงศา (ท้าวฝ้าย) เจ้าเมืองยโสธร ผู้มีเชื้อสายฝ่ายพระวอพระตา ขึ้นมากำกับดูแลเมืองนครพนม และได้ข้ามไปกล่อมชาวเมืองนครพนมที่ยังหลบซ่อนกลับเข้ามาเป็นจำนวนมาก กลุ่มชาวเมืองเดิมและกรมการเมืองดั้งเดิมที่หนีไปอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอพยพกลับเข้ามา สวามิภักดิ์ เมื่อ พ.ศ. 2381 จึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง กรมการเมืองนครพนมชุดเดิมซึ่งเป็นลูกหลานของพระบรมราชาให้ปกครองเมืองต่อไป และได้เปลี่ยนราชทินนามเจ้าเมืองนครพนมใหม่ เป็น

พระพนมนครานุรักษ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2397

4.2 เมืองสกลนคร

เมืองสกลนคร ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2329 ตั้งอยู่บนทำเลเมืองเก่าที่เคยรุ่งเรืองมาก่อนทั้งในสมัยขอมเรียกว่า หนองหารหลวง (ธิดา สารยา, 2525, หน้า 78) แต่ในสมัยล้านช้างเรียกเมืองเชียงใหม่หนองหาร ตามชื่อที่ปรากฏในศิลาจารึกสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช พ่อพันรัชสมัยของพระองค์และอาณาจักรล้านช้างวุ่นวาย เมืองนี้ได้เสื่อมถอยลงเป็นหมู่บ้านเชียงชุมหรือบ้านธาตุเชิงชุม ตั้งอยู่ริมหนองหารต่อมาในสมัยพระยาไชยสุนทรเจ้าเมืองกาฬสินธุ์กลุ่มอุปฮาด ท้าวหมาป่อง ท้าวฟอง ได้แยกผู้คนออกมาตั้งเมืองอยู่ที่บ้านธาตุเชิงชุม และได้รับการยกขึ้นเป็นเมืองจากราชสำนักสยาม เจ้าเมืองเป็นพระธานี เปลี่ยนชื่อเมืองเป็น เมืองสกลทวาปี เมื่อ พ.ศ. 2345

ในระหว่างสงครามเจ้าอนุวงศ์ พระธานีเจ้าเมืองสกลทวาปีทำผิดกฎอาญาศึกมีพฤติกรรมเข้าข้างฝ่ายเวียงจันทน์ โดยไม่ยอมเตรียมเสบียงและอาวุธพร้อมไพร่พลไว้คอยกองทัพหลวงจากสยาม จึงถูกนำไปประหารชีวิตที่บ้านหนองทรายขาว ชาวเมืองจึงถูกกวาดต้อนไปไว้ที่เมืองกบินทร์บุรี และเมืองจันทคามจำนวนมาก (นงลักษณ์ ลีเมธี, 2524, หน้า 45) หลังจากนั้น พ.ศ. 2373 เมืองสกลทวาปีขึ้นกับเมืองนครพนม ซึ่งพระสุนทรราชวงศา (ท้าวฝ่าย) กำกับดูแลอยู่ และได้แต่งตั้งกรมการไปเกลี้ยกล่อมผู้คนจากเมืองทางฝั่งซ้ายแถบเมืองพิน เมืองนอง เมืองตะโปน เมืองวัง และเมืองมหาชัยกองแก้ว โดยมีอุปฮาดติเภา (คำสาย) ราชวงศ์ (คำ) และท้าวจันทร์ (อิน) ของเมืองมหาชัยฯ รวมอยู่ด้วย ซึ่งต่อมาเป็นกำลังสำคัญในการอพยพผู้คนจากเมืองมหาชัยฯ เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณเมืองสกลทวาปี เมื่อ พ.ศ. 2378 โปรดเกล้าฯ ให้ อุปฮาดติเภา (คำสาย) เมืองมหาชัยกองแก้วเป็นพระยาประเทศธานีเจ้าเมืองสกลทวาปี ต่อมาท้าวคำสายถึงแก่กรรม ราชวงศ์ (คำ) เมืองมหาชัยฯ บุตรชายจึงได้เป็นเจ้าเมืองแทน เมื่อ พ.ศ. 2381 ได้เปลี่ยนชื่อจากเมืองสกลทวาปีเป็นเมืองสกลนครตั้งแต่นั้น และโปรดฯ ให้แบ่งเขตเมืองนครพนม เมืองมุกดาหาร และเมืองหนองหาร ให้เป็นเขตเมืองสกลนคร

ภายหลังที่แยกตัวออกจากเมืองนครพนมแล้วขึ้นตรงต่อราชสำนักกรุงเทพฯ และเจ้าเมืองมีความสัมพันธ์กับกลุ่มเมืองทางฝั่งซ้ายแถบเมืองมหาชัยกองแก้ว (กลุ่มเชื้อสายเจ้าเมืองดั้งเดิมของนครพนม) ได้ไปเกลี้ยกล่อมให้ผู้นอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นบริวารเมืองสกลนคร ส่งผลให้เมืองสกลนครมีกลุ่มเมืองในบริวารเป็นจำนวนมากเช่นเดียวกัน ได้แก่ เมืองพรรณานิคม เมืองจำปาชนบท เมืองสว่างแดนดิน เมืองกุสุมาลย์มณฑล เมืองโพธิ์ไพศาลนิคม เมืองวาริชภูมิ เมืองอากาศ อำนาจ (เคยขึ้นกับนครพนม) และเมืองวานรนิวาส (เคยขึ้นกับนครพนม)

4.3 เมืองมุกดาหาร

เมืองมุกดาหาร เจ้าเมืองเป็นกลุ่มลูกศิษย์ของพระครูยอดแก้วโพนสะเม็ก ตอนที่พาผู้คนอพยพออกจากเวียงจันทน์ลงมาตามลำแม่น้ำโขงไปยังเขตจำปาสัก เจ้าจันทรสุนทรวิวงศ์ได้รับมอบหมายให้ปกครองผู้คนอยู่บ้าน โพนสิม (แขวงสะหวันเขต ส.ป.ป.ลาว) เมืองตะโพน เมืองพิน เมืองนอง อยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งประชากรส่วนใหญ่เป็นผู้ไท ต่อมาเจ้าจันทกนิริ บุตรเจ้าจันทรสุนทรวิวงศ์ เห็นว่าพื้นที่บริเวณปากห้วยมุกทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงมีทำเลดีและเคยเป็นเมืองโบราณมาก่อนจึงพาผู้คนอพยพข้ามมาตั้งเป็นเมือง เมื่อ พ.ศ. 2313 กองทัพสยามสมัยกรุงธนบุรีได้ยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองเวียงจันทน์ผ่านเมืองมุกดาหารทางลำแม่น้ำโขง ได้เข้าตีเมืองมุกดาหาร และเมืองมุกดาหารขึ้นตรงต่อสยามตั้งแต่ พ.ศ. 2321 เช่นเดียวกับเมืองนครพนม เจ้าจันทกนิริได้รับแต่งตั้งให้เป็น พระยาจันทศรีสุราชอุปราชามันทาศุราช เจ้าเมือง อาณาเขตเมืองมุกดาหารครอบคลุมทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง จนถึงเขตแดนเวียงคานาม

แม้ว่าเมืองมุกดาหารจะเป็นสานุศิษย์ของเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก แต่ก็มีสัมพันธภาพกับเวียงจันทน์และเจ้าเมืองนครพนมด้วย อาทิในสมัยพระเจ้าอนุวงศ์เป็นกษัตริย์เวียงจันทน์ได้ทรงร่วมกับ พระบรมราชา (มัง) และเจ้าจันทรสุนทรวิวงศ์ (กึ่ง) มาบูรณะพระธาตุพนม และสร้างสะพานหน้าวัดไปลงทำนาริมฝั่งแม่น้ำโขง เมื่อ พ.ศ. 2349 และ 2350 ภายหลังสงครามเจ้าอนุวงศ์ผู้คนในเมืองมุกดาหารถูกกวาดต้อนออกไปเช่นเดียวกับเมืองในแอ่งสกลนครอื่น ๆ ที่เคยอยู่ใต้อาณาจักรเวียงจันทน์ เมืองบริวารเมืองมุกดาหารได้แก่ เมืองหนองสูง และเมืองพาลูกากรภูมิ

4.4 เมืองหนองคาย

เมืองหนองคาย ตั้งขึ้นโดยราชสำนักสยามรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อทำหน้าที่ทดแทนเมืองประเทศราชเวียงจันทน์ที่ถูกทำลายไป คอยดูแลควบคุมกลุ่มเมืองต่าง ๆ ในแอ่งสกลนครและหัวเมืองที่เคยเป็นบริวารของเมืองเวียงจันทน์ ผู้ปกครองได้รับการมอบหมายจากราชสำนักสยาม เป็นเชื้อสายพระวอพระตา ที่เคยมีความขัดแย้งทางการเมืองกับราชวงศ์เวียงจันทน์ โดยเจ้าเมืองหนองคายคนแรกเป็นอุปฮาดมเมืองยโสธร เป็น พระปทุมเทวภิบาล (บุญมา) เจ้าเมือง พ.ศ. 2371-2395 ในช่วงแรกของการตั้งเมือง ผู้คนยังตื่นตระหนกต่อสงครามพากันอพยพหนีเป็นจำนวนมาก และเมืองเก่าสมัยล้านช้างเวียงจันทน์ อาทิ เมืองพานพร้าว เมืองเวียงคุก เมืองปะโค ถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเมืองหนองคาย ส่วนเมืองปากห้วยหลวงได้ตั้งให้เป็นเมืองโพนพิสัย เมื่อบ้านเมืองสงบร่มเย็น ผู้คนได้เข้ามาตั้งชุมชนและสร้างบ้านแปงเมืองส่งผลให้เมืองเติบโตขึ้นตามลำดับ

4.5 เมืองหนองหาร

เมืองหนองหารตั้งเมื่อ พ.ศ. 2330 เป็นเมืองของกลุ่มจารย์แก้วที่แยกตัวออกมาจากเมืองท่งหรือสุวรรณภูมิ ซึ่งเป็นสายสาขาศิษย์ของราชครูหลวงโพนสะเม็ก การย้ายจากเมืองสุวรรณภูมิอาจเป็นเพราะเกิดความขัดแย้งภายในกลุ่ม กล่าวคือ เมื่อ พ.ศ. 2310 พระรัตนวงศา (ท้าวเซียง) เจ้าเมืองสุวรรณภูมิถึงแก่กรรม ท้าวสุนนึ่งชายได้ครองเมืองแทน ทำให้ท้าวเพ บุตรท้าวเซียงไม่พอใจ จึงได้พาครอบครัวและผู้คนแยกออกมาตั้งเมืองใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2330 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงแต่งตั้งท้าวเพเป็นพระพิทักษ์เขื่อนขันธุ์ เจ้าเมืองหนองหาร เมืองหนองหานมีเมืองบริวารคือ เมืองวาริชภูมิ (ภายหลังมาขึ้นกับสกลนคร)

4.6 เมืองไชยบุรี

เมืองไชยบุรี เดิมชื่อเมือง ไชยสิทธิอุดมบุรี ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2351 ขึ้นต่ออาณาจักรเวียงจันทน์มาก่อน ผู้คนเดิมเป็นไทยย้อ ช่วงเหตุการณ์สงครามเจ้าอนุวงศ์ ได้ย้ายถิ่นฐานหนีไปฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เป็นเมืองร้าง ภายหลังเจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ให้ราชวงศ์ (เสน) เมืองเขมราฐ ร่วมกับท้าวขัตติยะ กรมการเมืองอุบลราชธานี และท้าวสีลา คุมทหารจากเมืองอุบลฯ เขมราฐ และยโสธร มาตั้งค่ายบริเวณปากน้ำสงครามที่เคยเป็นเมืองไชยสิทธิอุดมบุรี ต่อมาได้เกลี้ยกล่อมผู้คนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ราชวงศ์ (เสน) ได้รับแต่งตั้งเป็น พระไชยราชวงศา (เสน) เจ้าเมืองไชยบุรี พ.ศ. 2381 ปัจจุบันคือ ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

4.7 เมืองอาทมาต

เมืองอาทมาต มีประชากรเป็นชาวแสก ถิ่นฐานเดิมอยู่บริเวณเชิงเขาบรรทัดติดต่อกับเขตแดนเวียดนาม ตอนสงครามเจ้าอนุวงศ์ เจ้าพระยาสุภาวดี ได้ตั้งหัวหน้ากลุ่มแสก ชื่อ ฆานบุคติ เป็นหัวหน้ากองอาทมาตทำหน้าที่เป็นกองลาดตระเวนแถบเขตแดนสยาม เวียดนาม และควบคุมชาวแสก ต่อมากลุ่มแสกได้อพยพหนีเวียดนามเข้ามาอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง ประมาณ 1,130 คน อยู่บริเวณบ้านนาลาดควาย สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแต่งตั้งฆานบุคติเป็นหลวงเอกอาสา เจ้าเมือง เมื่อ พ.ศ. 2383 ยกบ้านนาลาดควายเป็นเมืองอาทมาต ต่อมา พ.ศ. 2449 เป็นเมืองอาทมาตสามารถ ปัจจุบันคือ ตำบลอาจสามารถ อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

4.8 เมืองเรณูนคร

เมืองเรณูนคร มีประชากรเป็นชาวผู้ไท ถิ่นฐานเดิมอยู่เมืองวัง แต่ตั้งเดิมอยู่แถบเมืองแกลง เขตเตียนเบียนฟู ในประเทศเวียดนามปัจจุบัน ในสมัยพระเจ้าไชยองค์เว้ ครองเมืองเวียงจันทน์ พ.ศ. 2241-2273 พระศรีวรวงศา หัวหน้าชาวผู้ไทมีความดีความชอบช่วยปราบกบฏ จึงพระราชทานพระธิดา คือ เจ้านางซ่อฟ้า ต่อมามีบุตร 4 คน ได้ปกครองเมืองตะโปน เมืองสบแอด เมืองเซียงคือ

และเมืองวัง ขึ้นตรงต่อเวียงจันทน์ และต่อมาชาวผู้ไทได้ขยายไปหลายเมือง อาทิ เมืองพิน เมืองหนอง เมืองพอง เมืองพลาน โดยปะปนผสมผสานกับชาวพื้นเมืองเดิม คือชาวข่ากลุ่มต่าง ๆ หลังจาก เหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ และจากการเกลี้ยกล่อมทางฝั่งสยาม พ.ศ. 2384 ท้าวเพชร ท้าวสาย เป็น หัวหน้ารวบรวมชาวผู้ไทประมาณ 26,000 คน อพยพมาตั้งอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงบริเวณบ้านบุง หวาย ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2387 ท้าวสายได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นพระแก้วโกมล เจ้าเมืองเรณูนคร ปัจจุบัน คือ อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม

4.9 เมืองอากาศอำนวย

เมืองอากาศอำนวย มีประชากรเป็นชาวโย้ยถิ่นฐานเดิมอยู่เมืองหอมท้าว ในแขวง สะหวันเขต ช่วงเวลาสถานการณ์สงครามสยามกับเวียดนาม พระสุนทรราชวงศา เจ้าเมืองยโสธร นครพนม ได้ไปเกลี้ยกล่อมท้าวศรีสุราช ท้าวดิ้วชอย และชาวโย้ย ประมาณ 2,300 คน อพยพเข้ามา ตั้งบ้านอยู่บริเวณบ้านม่วงริมน้ำยาม เมื่อ พ.ศ. 2396 สมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงแต่งตั้งท้าวศรีสุราช เป็น หลวงพลานุกูลเจ้าเมือง ยกบ้านม่วงเป็นเมืองอากาศอำนวย ขึ้นกับเมืองนครพนม ปัจจุบัน เป็นอำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร

4.10 เมืองกุสุมาลย์มณฑล

เมืองกุสุมาลย์มณฑล มีประชากรเป็นชาวโล้ หรือข่าโล้ อพยพมาจากเมืองวัง แขวงสะหวันเขต ใกล้ชายแดนเวียดนาม ถูกกวาดต้อนเข้ามาฝั่งขวา เมื่อ พ.ศ. 2385 เหตุเพราะ สงครามเวียดนาม สยาม มีจำนวนประชากร 3,000 คน เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่บ้านกุดสะมาน ในเขตเมืองสกลนคร ต่อมาสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงแต่งตั้งให้เพี้ยเมืองสูงผู้นำชาวโล้เป็น หลวงอรัญอาสา เจ้าเมืองกุสุมาลย์มณฑล ปัจจุบันคือ อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร

4.11 เมืองโพธิ์ไพศาล

เมืองโพธิ์ไพศาล มีประชากรเป็นชาวโล้ หรือข่าโล้ อพยพมาจากเมืองวัง เข้ามาอยู่ บริเวณบ้านนาโพธิ์ ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ แต่ต่อมาเกิดขัดแย้งภายในกลุ่ม ท้าวขัตติยะ หัวหน้ากลุ่มจึงแยกออกมาขึ้นอยู่กับเมืองสกลนคร สมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ท้าวขัตติยะเป็นพระไพศาลสิมานุรักษ์เจ้าเมือง ยกบ้านนาโพธิ์เป็นเมืองโพธิ์ไพศาลนิคม ขึ้นกับสกลนคร

4.12 เมืองพรรณานิคม

เมืองพรรณานิคม มีประชากรเป็นชาวผู้ไท อพยพเคลื่อนย้ายมาจากฝั่งขวา เมื่อ พ.ศ. 2384 ตั้งถิ่นฐานอยู่บ้านหนองหวายน้อยชั่วคราว ต่อมาย้ายมาอยู่บ้านผ้าขาวพันนา แล้วแต่ตั้ง หัวหน้าชาวผู้ไท คือ ท้าวโสมกลาง เป็นเจ้าเมือง ทรงโปรดเกล้าฯ เป็น พระเสนาณรงค์ ยกบ้านผ้าขาว พันนา เป็นเมืองพรรณานิคม พ.ศ. 2387 ปัจจุบันคือ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร

4.13 เมืองวานรนิวาส

เมืองวานรนิวาส มีประชากรเป็นชาวย้าย อพยพมาจากเมืองสิม เมืองตะโปน ประมาณ 1,000 คน ได้รับการเกลี้ยกล่อมให้อพยพเขามาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณบ้านกุดลิง ตั้งแต่สมัย สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ พ.ศ. 2397 สมเด็จพระจอมเกล้าฯ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งจารย์โสมเป็น หลวงประหารายูร์ เป็นเจ้าเมือง ยกบ้านกุดลิงเป็นเมืองวานรนิวาส ขึ้นอยู่กับยโสธรระยะหนึ่ง ต่อมาขึ้นกับสกลนคร ปัจจุบันคือ อำเภอวานรนิวาส จังหวัดสกลนคร

4.14 เมืองสว่างแดนดิน

เมืองสว่างแดนดิน มีประชากรเป็นชาวย้าย อพยพมาจากเมืองตะโปน มาตั้งถิ่นฐาน บริเวณบ้านโพธิ์สว่าง หรือบ้านโพนสว่างหาดยาว อยู่ปะปนกับชาวผู้ไท มีท้าวเทพกัลยาเป็น หัวหน้า มีสถานะเป็นตาแสงขึ้นกับเมืองพรรณนา ต่อมา พ.ศ. 2406 สมเด็จพระจอมเกล้าฯ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งท้าวเทพกัลยาเป็นพระสิทธิศักดิ์ประสิทธิ์ เจ้าเมือง ยกบ้านโพธิ์สว่างเป็นเมืองสว่างแดนดิน ขึ้นกับเมืองสกลนคร ต่อมาได้ย้ายมาตั้งที่บ้านเตือศรีคันชัย รินน้ำยาม ปัจจุบันคือ ตำบลเตือศรีคันไชย อำเภอวานรนิวาส จังหวัดสกลนคร

4.15 เมืองหนองสูง

เมืองหนองสูง ประชากรเป็นชาวผู้ไท เดิมอยู่เมืองวัง เมืองคำอ้อ จากสถานการณ์ สงครามเวียดนาม สยาม ชาวผู้ไท ประมาณ 1,600 คน นำโดยท้าวสีหนาม เจ้าเมืองคำอ้อ อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเมื่อ พ.ศ. 2384 โดยตั้งบริเวณดงบังอี เป็นบ้านหนองสูง เมืองมุกดาหาร เมื่อ พ.ศ. 2387 สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงแต่งตั้งท้าวสีหนามเป็น พระไกรสรราช ยกบ้านหนองสูงเป็นเมืองหนองสูง ปัจจุบันคือ อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร

4.16 เมืองพาลุกรูมิ

เมืองพาลุกรูมิ ประชากรแยกตัวออกมาจากเมืองมุกดาหาร อาจเป็นชาวผู้ไท มาตั้งถิ่นฐานอยู่บ้านทรายขาว เมื่อ พ.ศ. 2408 ท้าวทัดหัวหน้ากลุ่มได้รับแต่งตั้งเป็น พระอมรฤทธิ์ธาดา เป็นเจ้าเมือง ยกบ้านทรายขาวเป็นเมืองพาลุกรูมิ ขึ้นต่อเมืองมุกดาหาร ปัจจุบันคือ บ้านพาลูกา ตำบลชะโนด อำเภอหว้านใหญ่ จังหวัดมุกดาหาร

4.17 เมืองวาริชภูมิ

เมืองวาริชภูมิ ประชากรเป็นชาวผู้ไทกะป๋อง อพยพมาจากเมืองกะป๋อง เข้ามาตั้งถิ่นฐานเมื่อ พ.ศ. 2387 มีท้าวราชินิกุลเป็นหัวหน้า โดยมาอาศัยอยู่บริเวณจวนเมืองสกลนคร (ใกล้สนาม มิ่งเมืองปัจจุบัน) จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ท้าวราชินิกุลอยากเป็นเจ้าเมือง จึงพาผู้คน อพยพย้ายมาทางตะวันตกของเมือง ตั้งอยู่บ้านหนองหอย ต่อมาท้าวสุพรหม บุตรท้าวราชินิกุลของ ขึ้นกับพระพิทักษ์เขตขันธุ์ เจ้าเมืองหนองหาน โดยเจ้าเมืองหนองหานให้ตั้งอยู่บ้านปลาป่าเมือง

ไพร่ขึ้นกับเมืองหนองหาน เมื่อ พ.ศ. 2418 คราวเกิดศึกฮ่อ ท้าวสุพรหมได้พาผู้คนช่วยปราบฮ่อกับ กองเมืองหนองหาน จึงโปรดเกล้าฯยกบ้านหนองหอยและบ้านปลาเป่าเป็นเมืองวาริชภูมิ ท้าวสุพรหมเป็นพระสุรินทรบุรีรักษ์เจ้าเมือง ขึ้นตรงกับหนองหาน ต่อมา เมืองวาริชภูมิโอนมา ขึ้นกับเมืองสกลนคร เมื่อ พ.ศ. 2435 ปัจจุบันคือ อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร

ประวัติและความเป็นมาของชาวไทยย้อ

ประวัติและความเป็นมาของชาวไทยย้อแรกเริ่มอยู่ในรูปแบบของตำนาน เรื่องเล่าที่มีภาพ ของอกนิหาร ความศักดิ์สิทธิ์ผสมผสานอยู่ด้วย และได้เล่าสืบทอดต่อกันมา ต่อมา หลวงชำนาญ อุเทนดิษฐ์ (บาสด กิตติศรีวรพันธุ์) ได้บันทึกไว้ ผู้วิจัยแบ่งเป็นหัวข้อนำเสนอ ดังนี้

1. ตำนานไทยย้อ

ตำนานไทยย้อ เป็นเรื่องที่เล่าสืบทอดกันมา มีเนื้อหาถึงจริงถึงจินตนาการ อิทธิปาฏิหาริย์ เป็นเรื่องราวความเป็นมาของชาวไทยย้อยุคแรกมีนักวิชาการชาวไทยย้อได้ศึกษาไว้คือ เมธี ดวงสงค์ (2514, หน้า 53-63) ต่อมา ธวัช ปุณ โณทก (2542, หน้า 3694-3695) ได้นำมาเรียบเรียงไว้ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน และสอดคล้องกับคำบอกเล่าของถนิม เจริญมาตย์ (สัมภาษณ์, 4 กุมภาพันธ์ 2555) อายุ 85 ปี ปราชญ์ท้องถิ่นไทยย้อ มีความว่า เจ้าฟ้าร่มขาวเป็นชนชาติ ย้อ ครอง เมืองหงสาวดี ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขงเหนือเมืองหลวงพระบาง แห่งพระราชอาณาจักรลาวปัจจุบันนี้ มีพระมเหสีไม่ปรากฏพระนาม ครั้งต่อมาพระมเหสีประสูติทารกออกมา เป็นก้อนโลหิต โตขนาด เล็กเกิดใหม่ ๆ เจ้าฟ้าร่มขาวเมื่อทอดพระเนตรเห็นเป็นอัศจรรย์ จึงทรงให้หาโหรมาทำนาย เมื่อโหร เอาดวงชะตาของทารกที่เป็นก้อนโลหิตมาสอบสวนได้เรียงดูตามตำรับ เมื่อรู้แล้วก็ทูลเจ้าฟ้าร่มขาว ว่า ก้อนโลหิตที่ออกมาภายหลังจะกลายเป็นกุมารที่สวยงามยิ่ง แต่ว่าเป็นคนอุบาทว์จัญไร ถ้าเอาไว้ในบ้านเมืองใดบ้านเมืองนั้นจะพินาศล่มจมเกิดกตัญญูต่าง ๆ นา ๆ ถ้าเอาไปฝังหรือทิ้งไว้ในเขตแดนเมืองใด เมืองนั้นก็เกิดวิบัติล่มจมเช่นเดียวกัน เจ้าฟ้าร่มขาวจึงตรัสสั่งให้บรรจู่ไหและ ปิดด้วยผ้าขาวให้ดีแล้วปล่อยให้ไหลไปตามลำแม่น้ำโขง ไหลไปตามกระแสสำประมาณ 2 วัน 2 คืน จึงไปถึงท่าแห่งหนึ่งซึ่งเป็นท่าของพระฤาษี และไหลนั้นก็ไหลไปพักที่นั่นมาคู้ ก็เห็นก้อนโลหิตอยู่ในไหลนั้น และยังคง ๆ อยู่ ไม่น่าเปื่อยแต่อย่างใด และรู้ด้วยฌานว่าก้อนโลหิต นี้จะกลายเป็นมนุษย์ได้ ฤาษีจึงเอาก้อนโลหิตนี้ไปทำพิธีชุบในที่สุดก็เป็นกุมารรูปร่างงามขึ้นมา แล้วก็ นำเข้าเลี้ยงไว้ในถ้ำอันเป็นที่อยู่ของตน และให้ชื่อว่า นางศุภทวาริ ครั้งเมื่อนางจำเริญวัยขึ้นมา แดกเนื้อสาว ก็มีรูปโฉมสะคราญตาขยันทักหาผู้เปรียบมิได้ เมื่อสิริชนอายุได้ 18 ปี ขำวานี้ได้เลื่องลือ ไปถึงเจ้าฟ้าร่มขาวผู้เป็นพระบิดา พระองค์ทรงงูให้อำมาตย์ไปสืบดู เมื่อได้ความจริงว่าเป็น

พระธิดาของพระองค์จริง คือ ผู้ที่เกิดจากก้อนโลหิตที่บรรจุน้ำไหลลอยน้ำไปนั่นเอง จึงได้จัดการไปร้องขอกับพระฤๅษี และรับเอานางนั้นคืนมายังเมืองหงสาวดี เมื่อนางกลับมาได้ 7 วัน ผู้คนชาวเมืองหงสาวดี ก็เกิดเจ็บป่วยล้มตายลงเป็นอันมาก แล้วก็ให้โหรมาทำนายอีกว่า ที่บ้านเมืองเกิดกลียุควิบัติเช่นนี้เป็นเพราะอะไร โหรก็ทูลว่า ที่บ้านเมืองเกิดกลียุควิบัติเช่นนี้เป็นเพราะไปรับเอานางสุกทวารคืนมา ถ้าขึ้นปล่อยให้นางนี้อยู่เมืองหงสาวดีต่อไป เมืองหงสาวดีจะต้องพินาศล่มจมอย่างแน่นอน ขอให้รีบจัดส่งนางนี้ออกไปเสียจากเมืองโดยเร็วเถิด เจ้าฟ้าพร้อมขาวได้ทรงฟังก็เสียดพระทัยมาก เพราะเสียดอาลัยพระธิดามากสุดที่จะประมาณ แต่จำพระทัยต้องทำเพื่อความสันติสุขของทวยราษฎร์ จึงตรัสสั่งให้เนรเทศนางสุกทวารีหนีจากเมือง ตามคำของโหรทูล ทรงให้อำมาตย์ทำแพและจัดไพร่พลข้าทาสให้แก่นาง 100 ครวเรือน ม้าตัวเมีย 1 ตัว ม้าตัวผู้ 1 ตัว พร้อมด้วยเงินทองของมีค่าทั้งปวง ตลอดจนข้าวปลาอาหารทุกอย่าง แล้วก็ปล่อยลอยแพไหลลอยไปตามลำแม่น้ำโขง และไปให้พ้นจากอาณาจักรหงสาวดี สุดแต่แต่นางจะไปหาที่อยู่ใหม่ ในที่สุดแพนั้นก็ไหลลอยไปถึงท่าเมืองเวียงจันทน์ นางสุกทวารี ก็จอดแพเพื่อให้อำมาตย์ที่มาด้วยขึ้นไปชม บ้านเมืองที่มาพบใหม่นี้

ขณะนั้นเจ้าอนุวงศ์ผู้ครองนครเวียงจันทน์ได้ทราบว่ามีแพ แพหนึ่งมาจอดอยู่ที่ท่าและมีผู้คนมาด้วย เป็นอันมาก จึงตรัสสั่งให้ท้าวหุยพระโอรสของพระองค์ลงไปสืบถามดู ครั้งท้าวหุยไปถึงแพก็เห็นนางสุกทวารีผู้เลอโฉม ท้าวหุยก็เคลิบเคลิ้มหลงใหลรักใคร่ นางสุกทวารีเป็นอันมาก จึงขอความรักจากนางและได้เสียดกันไปในแพนั้น แล้วจึงนำความขึ้นกราบทูลเจ้าอนุวงศ์ผู้เป็นพระบิดา และเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ให้เจ้าอนุวงศ์ทรงทราบทุกประการ แต่เจ้าอนุวงศ์ไม่ทรงยอมให้ท้าวหุยกับชายาอยู่ในนครเวียงจันทน์ต่อไป เพราะกลัวภัยดังกล่าวแล้ว จึงจัดทรัพย์สินและของมีค่าตลอดข้าวปลาอาหารทุกอย่างให้แก่ท้าวหุยและชายา แล้วก็ให้ล่องแพมาตามลำแม่น้ำโขงและเจ้าอนุวงศ์ตรัสสั่งว่าให้ลอยแพไปหาที่อยู่ใหม่ แต่ไม่ให้ล่องเลยปากน้ำหินบูนลงไป ครั้งท้าวหุยและนางสุกทวารีลอยแพมาถึงหาดทรายแห่งหนึ่งอยู่เหนือจากปากน้ำหินบูน 200 เส้น ก็แวะเข้าจอดแพเพื่อตรวจดูภูมิประเทศและทำเลที่จะตั้งเมืองอยู่ต่อไป ก็พอดีม้าตัวเมียชื่อ “อีก็้อม” ได้ตายเสีย ณ ที่นี้ และได้นำม้าไปฝังไว้ในหาดทรายนี้ หาดนี้จึงได้นามตามชื่อม้าตัวนี้ว่า หาดอีก็้อม และเรียกกันต่อมาจนบัดนี้ หาดนี้อยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในประเทศลาว เวลานั้นหาดสูญหายไปหมดแล้ว คงเหลือแต่บ้านราษฎรซึ่งตั้งอยู่ริมตลิ่งของหาดนี้เรียกว่า บ้านหาดอีก็้อม เป็นบ้านเล็ก ๆ มีประมาณ 20 หลังคาเรือนเท่านั้น

ครั้นได้จัดการฝังม้าเรียบร้อยแล้ว ท้าวหุยจึงได้ให้คนที่ไว้ใจได้ ไปสำรวจภูมิประเทศทางฝั่งซ้ายว่าที่ใดสมควรที่จะสร้างเมืองได้ พวกที่ไปสำรวจกลับมามอบอกว่า มีพื้นที่แห่งหนึ่งตั้ง

อยู่ระหว่างภูเขา เรียกที่นั่นว่า กวนสาม เป็นรูปเหมือนมาแต่เก่าก่อนแล้ว ท้าวหุยกจึง ได้อพยพครอบครัวและไพร่พลไปตั้งเมืองอยู่ ณ ที่นั่นต่อมา ท้าวหุยกได้เกลี้ยกล่อมผู้คนในถิ่นนั้นที่ตั้งอยู่ก่อนแล้ว มารวมอยู่ในความปกครองของตนได้ 8 หมู่บ้าน คือ บ้านคอนแก้ว บ้านป่ายาง บ้านซัง บ้านนาท่า บ้านนาฮัก บ้านหนองแหน บ้านท่ง บ้านนาซากซก

บ้านที่เกลี้ยกล่อมได้นี้ เป็นบ้านของชนชาติกะโซ่บ้าง ชาติบ่อสะแงวบ้าง เมื่อเกลี้ยกล่อมหมู่บ้านเหล่านี้ ได้หมดแล้ว จึงมีหนังสือขึ้นไปทูลเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ให้ทรงทราบ เจ้าอนุวงศ์จึงทรงตั้งให้ท้าวหุยกเป็นเจ้าเมืองและเมืองนี้ให้ชื่อว่า เมืองหลวงปงลิง หรือ เมืองหลวงปงลิง ให้ขึ้นตรงต่อนครเวียงจันทน์ และให้ส่งส่วย เงินปีละ 6 ฮาง (เงินฮางเป็นรูปคล้ายข้าวต้มมัด หน้า 24 บาท ใน พ.ศ. 2509 ราคาฮางละ 350-400 บาท) ที่ให้ชื่อว่า เมืองหลวงปงลิง นั้น เพราะที่ตั้งเมืองนี้มีปงหรือโป่ง เป็นดินเค็มมีลิงมากินดินเค็มนี้ เมื่อตั้งเมืองแล้วจึงเรียกเมืองหลวงปงลิง

ครั้นเมื่อท้าวหุยกครองเมืองนี้ได้ 4 ปี มีพวกญวนมาเที่ยวขายสิ่งของต่าง ๆ ท้าวหุยกจึงให้อำมาตย์เก็บภาษีเข้า พวกญวนไม่ยอมเสียภาษีให้ ท้าวหุยกก็ใช้อำนาจต่าง ๆ ครั้นพวกญวนนี้กลับบ้านจึงได้นำความทูลเจ้าฟ้าสามกวนหลวง เจ้าฟ้าสามกวนหลวงทรงทราบ จึงให้ทหารมาจับตัวท้าวหุยกไปเมืองดั่งเงี้ยวและจับฆ่าเสีย โดยหาว่าท้าวหุยก มาตั้งเมืองล่วงล้ำเขตแดนเมืองญวนและคิดขบถต่อญวน ฝ่ายท้าวหุยกกลัวตายจึงสารภาพผิด และยอมเป็นเมืองขึ้นของญวนต่อไป ส่งส่วยปีละ 6 ฮาง เจ้าฟ้าสามกวนหลวง เจ้าเมืองญวนจึงให้ท้าวหุยกกระทำสัตย์สาบาน แล้วตั้งชื่อให้เป็นเหวียนเถื่อ เป็นเจ้าเมืองหลวงปงลิงต่อไป ในระหว่างนี้เจ้าเมืองหลวงปงลิงต้องเอา “เอ็กช่วยแคว แอวช่วยลาว” คือต้องส่งส่วยสองทาง ทั้งลาวแลญวนปีละ 6 ฮางรวมเป็น 12 ฮาง เมื่อเหวียนเถื่อ (ท้าวหุยก) เป็นเมืองขึ้นและส่งส่วยแก่ญวนมาได้ 7 ปี พระยาศรีโคตรบองเจ้าเมืองนครพนมได้ส่งทหารไปทำการรุกรานปล้นเอาทรัพย์สินสมบัติของท้าวหุยก หรือเหวียนเถื่อ ที่เมืองหลวงปงลิงไปเป็นอันมาก ท้าวหุยกมีความเจ็บแค้นมาก จึงได้ส่งโอรส 2 คน คนหนึ่งชื่อท้าวบุญสาร อีกคนชื่อท้าวหม้อไปเป็นมหาดเล็ก และศึกษาศิลปะวิทยาการต่าง ๆ อยู่กับเจ้าอนุวงศ์ผู้เป็นอัยกาที่นครเวียงจันทน์ เพื่อจะได้แก้แค้นแก่พระยาศรีโคตรบอง เมื่อโอรสทั้งสองไปศึกษาอยู่ ณ นครเวียงจันทน์มิช้านาน ท้าวหุยกก็ถึงแก่อนิจกรรม ณ เมืองหลวงปงลิงนั่นเอง เมื่อท้าวหุยกถึงแก่อนิจกรรมแล้ว เจ้าอนุวงศ์ก็ทรงตั้งให้โอรสท้าวหุยก 2 คน คือท้าวหม้อเป็นพระยาหงสาวดี ครองเมืองหลวงปงลิง แทนท้าวหุยกผู้เป็นบิดา ให้ท้าวบุญสารเป็นอุปฮาดวังหน้าแล้วย้ายเมืองจากเมืองหลวงปงลิงข้ามแม่น้ำโขงมาฝั่งขวาให้มาอยู่ริมปากห้วยสงครามด้านเหนือ และเมื่อสร้างเมืองเสร็จเรียบร้อยแล้วให้ชื่อเมืองว่า เมืองไชยสุทริชุตตมบุรี และให้ส่งส่วยต่อนครเวียงจันทน์ด้วย หมากแห้ง (เร่ว) ปีละ 6 หาบ

ส่วนเรื่องเคียดแค้นระหว่างท้าวหุยกกับพระยาศรีโคตรบองแต่เดิมนั้น เจ้าอนุวงศ์เรียกให้พระยาศรีโคตรบองขึ้นไปว่ากล่าว ไกลเกลี้ยให้สองฝ่ายกระทำสัตย์สาบานต่อกัน มิให้อาฆาตเบียดเบียนซึ่งกันและกันต่อไป ตลอดทั้งประชาชนพลเมืองคือคนญ้อ และคนลาวเมืองนครพนมไม่ว่าไพร่ผู้ดีทุกชั้นทุกตระกูลห้ามมิให้มีคดีวิวาทฟ้องร้องกันเช่นคนชาวเมืองไชยสุทริอุตตมบุรีหรือคนย้อไปเมืองนครพนม ต้องการผักปลาอาหารอย่างใด ๆ ก็หยิบฉวยเอาได้ หรือเที่ยวหาเอาตามความต้องการ แต่ให้อาไปเป็นอาหารพอบริโภคในครั้งหนึ่ง ๆ เท่านั้น ห้ามมิให้อาไปซื้อขายและชาวเมืองนครพนมไปเมืองไชยสุทริอุตตมบุรีก็เช่นเดียวกัน เมื่อได้กระทำสัตย์ต่อกันแล้ว ตั้งแต่บัดนั้นมาชาวเมืองไชยสุทริอุตตมบุรี กับชาวเมืองนครพนมก็ทำอะไรต่อกันได้ทุกอย่าง ตลอดถึงการใช้ภริยาจากหาบคาย ก็มีได้มีความเคียดแค้น โกรธเคือง ทะเลาะวิวาทและฟ้องร้องกันเลย ถือเป็นเพื่อนและญาติอันสนิท นอกจากว่าผิดศีลธรรมขนบธรรมเนียม ประเพณี เช่น ฉก ลัก ปล้น สะสม และผิดลูกเมียต้องห้าม จักทำไม่ได้

เมื่อพระยาหงสาวดี (หม้อ) ย้ายมาตั้งเมืองอยู่ที่เมืองไชยสุทริอุตตมบุรีแล้ว ต่อมาได้ 14 ปี เจ้าอนุวงศ์ผู้ครองนครเวียงจันทน์ได้คิดขบถต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามเมื่อทางกรุงเทพฯ ส่งกองทัพไปปราบ เจ้าอนุวงศ์ก็แพ้แก่กองทัพไทยแล้วหนีไปเมืองญวน พระยาหงสาวดีก็อพยพบ่าวไพร่ข้ามแม่น้ำโขงไปอยู่เมืองหลวงป๋องลึงอีก และส่งช่วยญวนตามเดิม เมื่ออพยพไปอยู่เมืองหลวงป๋องลึงได้ 1 ปี พระยาหงสาวดี (หม้อ) ก็ถึงแก่อนิจกรรม ส่วนอุปฮาดวังหน้าได้ถึงแก่กรรมที่เมืองไชยสุทริอุตตมบุรี เมื่อพระยาหงสาวดีและอุปฮาดวังหน้าถึงอนิจกรรมแล้ว หาผู้เป็นเจ้าเมืองแทนมิได้ เจ้าเมืองญวนจึงตั้งให้ “พระปฐม” เป็นเจ้าเมืองแทนพระยาหงสาวดี และให้นามใหม่ว่าเหวียนเถื่อเมืองหลวงป๋องลึงที่ตั้งขึ้นใหม่เป็นครั้งที่ 2 ตั้งอยู่ได้ประมาณ 6 ปี ก็พอลัดกับพระเจ้ากรุงสยามโปรดฯ ให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชาแม่ทัพไทย ยกทัพขึ้นมากวาดต้อนเอาผู้คนและครอบครัวเมืองมหาชัย เมืองกองแก้ว ซึ่งมีพรมแดนติดกับเมืองหลวงป๋องลึง ข้ามไปตั้งอยู่ที่ริมหนองหารคือเมืองสกลนครปัจจุบันนี้

ฝ่ายพระปฐมหรือเหวียนเถื่อ เจ้าเมืองหลวงป๋องลึง ทราบว่าแม่ทัพไทยกวาดต้อนผู้คนและครอบครัวเมืองมหาชัย เมืองกองแก้วไปหมดแล้ว ก็ตกใจกลัว จึงรีบนำไพร่พลอพยพข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งอยู่คอนหาดทรายกลางแม่น้ำโขง ตรงทำบ้านทำอุเทนร้าง แล้วไปสืบดูเมืองไชยสุทริอุตตมบุรี ถ้ายังว่างเปล่าอยู่ก็จะไปตั้งเมืองขึ้นที่นั่นอีก ครั้นทราบว่ามิพวคนชาวเมืองโยธธาไปตั้งอยู่ก่อนแล้ว จึงเลยขอตั้งเมืองขึ้นที่บ้านทำอุเทนร้างต่อไป เรียกว่า เมืองทำอุเทน และต่อมาได้มีฐานะเป็นอำเภอเรียกว่า อำเภอทำอุเทน มาจนถึงปัจจุบัน

เห็นได้ว่าตำนานไทยย้อ มีชื่อบุคคล เหตุการณ์สำคัญ ลำดับเหตุการณ์ที่สอดคล้องกับประวัติศาสตร์อีสาน แต่มิได้ระบุเวลาอย่างชัดเจน มีเนื้อหาที่มีความจริงอยู่บ้าง เมื่อผู้วิจัยได้นำ

ข้อมูลนี้วิเคราะห์เปรียบเทียบกับเหตุการณ์ในช่วงเวลานั้น รวมทั้งข้อมูลความเชื่อเรื่องผีไทยยี่
มีข้อมูลน่าสนใจ ขอนำเสนอในหัวข้อ ประวัติศาสตร์ความเชื่อต่อไป

2. ความเป็นมาของไทยยี่

ตามจดหมายเหตุของหลวงชำนาญอุเทนดิษฐ์ (บาสด กิตติวีรพันธุ์) (เมธี ดวงสงค์, 2514;
วิศิษฐ์ ดวงสงค์, 2542, หน้า 3727-3737) กล่าวว่า ปีมะโรงสัมฤทธิ์ศก จุลศักราช 1170 (พ.ศ. 2351)
ตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีชาติพันธุ์เผ่าหนึ่งเรียกว่า “ไทยยี่”
อยู่เมืองหงสาวดี ตอนเหนือของเมืองหลวงพระบาง พระราชอาณาจักรลาวปัจจุบัน เมืองหงสา
ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำโขง ในครั้งนั้นมีหัวหน้าใหญ่ชื่อ “ท้าวหม้อ” มีภรรยาชื่อ “นางสุนันทา” ท้าวหม้อ
จะเป็นบุตรของผู้ใดไม่ปรากฏ ได้พาครอบครัวและบ่าวไพร่ประมาณ 100 คน ล่องแพมาตามลำน้ำ
โขง เนื่องจากถูกเนรเทศ แต่จะเป็นด้วยเหตุใดไม่ปรากฏ เข้าใจว่าจะชิงความเป็นใหญ่กัน
เมื่อมาถึงนครเวียงจันทน์ ท้าวหม้อขอสามีภักดีเป็นข้าพึ่งโพธิสมภารกับเจ้านครเวียงจันทน์
เจ้าอนุวงศ์ผู้ครองนครเวียงจันทน์จึงอนุญาตให้พาครอบครัว ไปตั้งเมืองอยู่ปากน้ำสงคราม ซึ่งเป็น
ชัยภูมิที่อุดมสมบูรณ์ เมื่อสร้างเมืองเสร็จเรียบร้อยแล้ว เจ้าอนุวงศ์ได้ตั้งท้าวหม้อเป็น “พระยา
หงสาวดี” เมืองที่ตั้งขึ้นใหม่อยู่ปากน้ำสงครามข้างเหนือฝั่งขวาแม่น้ำโขง ให้นามว่า เมืองไชยสุทธิ
อุดมบุรี ได้แต่งตั้งท้าวเล็กน้องชายท้าวหม้อเป็นอุปฮาดวังหน้า ภายหลังญาติพี่น้องท้าวหม้อและ
พลเมืองที่อยู่ในเมืองหงสาวดีทราบข่าวการเป็นเจ้าเมือง และความอุดมสมบูรณ์ของเมือง จึงได้พา
กันอพยพครอบครัวตามมาประมาณ 500 คน พระยาหงสาวดี (หม้อ) มีบุตรชายใหญ่ชื่อ “ท้าวโสม”

เมืองไชยสุทธิอุดมบุรีเป็นเมืองขึ้นต่อเวียงจันทน์ จวบจนถึง อัฐศก จุลศักราช 1188
พ.ศ. 2369 เป็นปีที่ 4 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงเทพมหานคร
เจ้าอนุวงศ์กอบกู้เอกราชเป็นกบฏต่อกรุงเทพ แต่ก็พ่ายแพ้แก่พระบรมเดชานุภาพ หนีไปเมืองญวน
ครั้งที่ 1 ส่วนพระยาหงสาวดีเจ้าเมืองไชยสุทธิอุดมบุรี ได้พาบ่าวไพร่ข้ามแม่น้ำโขงไปทางฝั่งซ้าย
ด้วยเกรงพระบรมเดชานุภาพ เพราะตนเป็นเมืองขึ้นของเวียงจันทน์ ขณะที่ข้ามแม่น้ำโขง
ม้าตัวเมียชื่อ อี้ก้อม ได้ตายลง และได้นำไปฝังไว้ที่หาดทรายแห่งหนึ่ง ต่อมาผู้มาตั้งบ้านเรือนขึ้น
จึงได้ชื่อว่า บ้านหาดอี้ก้อม ซึ่งยังมีปรากฏมาจนปัจจุบัน

เมื่อพบบริวารข้ามแม่น้ำโขงไปฝั่งซ้ายแล้ว ได้สร้างบ้านเมืองขึ้นที่กวนปุงลึง ให้นามเมือง
ว่า “เมืองหลวงปุงลึง” ขึ้นอยู่กับอาณาจักรเวียดนาม ตั้งอยู่นานประมาณ 1 ปีเศษ พระยาหงสาวดี
และอุปฮาดวังหน้าก็ถึงแก่กรรม เจ้ากรุงเวียดนาม พระเจ้าแผ่นดินเวียดนาม จึงได้แต่งตั้งกรม
การเมืองปุงลึง ให้ ท้าวพระปทุม เป็นเจ้าเมือง ท้าวจารย์มา เป็นอุปฮาด ท้าวจันทร์ศรีสุราช (โสม)
บุตรพระยาหงสาวดี (หม้อ) เป็นราชวงศ์ ท้าวบุญ เป็นราชบุตร ให้ขึ้นต่อเมืองญวน แต่คณะกรรมการ
เมืองไม่พอใจเพราะไม่ใช่ชาติพันธุ์เดียวกัน ทั้งการคมนาคมไปมาไม่สะดวก เพราะห่างไกลกันมาก

แต่ต้องจำใจเพราะอาณาจักรปกครองและแสนยานุภาพของนครเวียงจันทน์ยังอ่อนแอมาก ได้คิดหาโอกาสที่จะกลับมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามอยู่เสมอ แต่ยังไม่พบโอกาส

ในปีชวด สัมฤทธิศก จุลศักราช 1190 พ.ศ. 2373 เจ้าอนุวงศ์ออกจากเมืองญวนกลับมา นครเวียงจันทน์ คิดกบฏต่อกรุงเทพอีกเป็นครั้งที่ 2 เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์) เมื่อครั้งยังเป็นพระยาราชสุภาวดี ได้เป็นแม่ทัพใหญ่คุมไพร่พลมารบกับเจ้าราชวงศ์แม่ทัพฝ่ายนครเวียงจันทน์ และหนีไปญวนอีก แม่ทัพไทยตามจับเจ้าอนุวงศ์และครอบครัวได้ ส่งไปกรุงเทพ ยังไม่ได้แต่เจ้าราชวงศ์พระยาราชสุภาวดี (สิงห์) จัดให้พระวิจิตรสงครามคุมทัพอีกกองหนึ่งไปตั้งที่เมืองนครพนม ให้ตรวจตราด่านคอยสืบจับตัวเจ้าราชวงศ์ และให้ราชวงศ์ (แสน) (ชาวไทยเชื้อสายบุรีให้ข้อมูลยืนยันว่า “แสน” แต่ผู้วิจัยจึงเลือกใช้ “แสน” ตามการเอกสารวิชาการหลายฉบับ) เมืองเขมราฐเป็นแม่ทัพอีกกองหนึ่ง คุมไพร่พลเมืองอุบล เมืองยโสธร จำนวน 180 คน ไปตั้งอยู่ที่เมืองไชยสุทธิตุตตมบุรี ซึ่งเป็นเมืองเดิมของชาวญวนและเป็นเมืองร้างในขณะนั้น ให้รักษาปากน้ำสงครามอันเป็นด่านช่องทางของกองทัพนครเวียงจันทน์ เข้าออกให้กวดขันให้สืบจับเจ้าราชวงศ์นครเวียงจันทน์ต่อไป

ครั้งการศึกสงครามฝ่ายเมืองลาวสงบลงแล้ว ราชวงศ์ (แสน) กับท้าวไชยบุตรอุปฮาดเมืองอุบล ท้าวขัตติยะกรมการเมืองอุบล ท้าวศิลา บุตรราชวงศ์ (แสน) ซึ่งเป็นหัวหน้าใหญ่ ได้พร้อมกันปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม สร้างเมืองไชยสุทธิตุตตมบุรีซึ่งทรุดโทรมอยู่ให้ดีขึ้น และเกลี้ยกล่อมชาวเมืองคำเกิดคำม่วนให้ข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในเมืองไชยสุทธิตุตตมบุรีได้ 133 ครอบครัว รวมได้ชายฉกรรจ์ 600 คน (บุศย์ จินตนา, 2520, หน้า 8) และเรียกชื่อเมืองนี้ให้สั้นเข้าว่า “เมืองไชยบุรี”

ต่อมาเมื่อปีจอ สัมฤทธิศก จุลศักราช 1200 พ.ศ. 2381 ในรัชกาลที่ 3 กรุงเทพฯ มีท้องตรงพระราชสีห์ ให้แต่งตั้ง ราชวงศ์ (แสน) เป็นพระไชยวงษา (แสน) เป็นเจ้าเมืองไชยบุรี พระราชทานเงินตรา 2 ชั่ง ถามหมากเงินถม 1 คนโทเงิน 1 เสื้อเข็มขบบริ้ว 1 ตัว ผ้าโพกศีรษะ 1 ผืน แพรขาวห่ม 1 ผืน ตั้งท้าวไชย เป็นอุปฮาด พระราชทานหมาก คนโท ผ้าโพกศีรษะกาหลิบ 1 ผืน ผ้าดำปักไหมทอง 1 ผืน ผ้านปุม 1 ผืน แพรขาวห่ม 1 ผืน ตั้งท้าวศิลา เป็นราชบุตร พระราชทานเสื้ออัตรคดอกลาย 1 ตัว ผ้าดำปักไหมทอง 1 ผืน ผ้านปุม 1 ผืน แพรขาว 1 ผืน เป็นเครื่องยศบรรดาศักดิ์

ให้ขึ้นต่อกรุงเทพมหานคร แล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม แบ่งเขตแดนเมืองนครพนม เมืองหนองหาร เมืองหนองคายเป็นเขตเมืองไชยบุรี ให้เจ้าเมืองกรมการเมืองไชยบุรีรักษาเขตแดนต่อไปตามท้องตรากำหนดไว้ดังนี้ ตั้งแต่แม่น้ำโขงฝั่งตะวันตกเฉียงเหนือ เพียงปากห้วยบางบาตร ปากน้ำโขง ฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ เพียงห้วยแฮ่ ต่อเขตแดนเมืองนครพนม เลี้ยวไปตามลำน้ำสงคราม จนถึงปากห้วยศรีษะแฮด ข้างใต้ต่อไปข้างเหนือเขาทอก จึงถึงห้วยบางบาตร เป็นเขตแดนเมือง

ไชยบุรี ต่อจนบรรจบกับเมืองหนองหาร เมืองหนองคาย (บุศย์ จินตนา, 2520, หน้า 9) โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานปืนคาบศิลา รวม 50 กระบอก กระสุนศิลาปากนก 200 ปาก ให้พระไชยวงษา (เสน) รักษาบ้านเมือง อนึ่ง ครอบครวเมืองคำเกิด คำม่วน อพยพข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งอยู่ไชยบุรี 133 ครอบครว ได้พระราชทานเงินหลวง 5 ชั่ง สำหรับจัดซื้อข้าวเปลือก ซื้อกระบือ แจกจ่ายครอบครว ทำไร่ ทำนา ให้ทำมาหากินอยู่เย็นเป็นสุขต่อไป

ส่วนชาวข้อยในเมืองหลวงป๋องลึง โดยพระปฐม เจ้าเมือง ท้าวจารย์มา อุปฮาด ขึ้นตรงต่อญวนที่กล่าวมาแล้วนั้น เมื่อถึงปีมะเส็ง เบญจศก จุลศักราช 1195 พ.ศ. 2376 สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เกิดเหตุสงครามระหว่างไทยกับญวน โดยเจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์) เป็นแม่ทัพใหญ่คุมไพร่พลรบกับญวนทางเมืองไซ่ง่อน เมืองเขมร พระปฐม เจ้าเมืองหลวงป๋องลึง พร้อมด้วยอุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร กรมการเมือง ท้าวเพี้ย จึงปรึกษากันเห็นว่า เป็นโอกาสเหมาะที่จะกลับมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารกับไทย จึงพร้อมกันพาครอบครวไพร่พลอพยพจากเมืองหลวงป๋องลึงข้ามมาฝั่งไทย โดยมาพักอยู่ดอนหาดทรายกลางแม่น้ำโขง บริเวณบ้านร้างแขวงเมืองนครพนม แล้วเจ้าเมือง กรมการเมือง จึงขึ้นไปสืบดูที่เมืองไชยบุรี และตั้งใจว่าหากเมืองไชยบุรียังเป็นเมืองร้างว่างเปล่าอยู่ จะพากันไปอยู่ตามเดิม ครั้นไปสืบดูแล้วปรากฏว่า ราชวงศ์ (เสน) เมืองเขมราฐ กรมการเมือง และแม่ทัพนายกองฝ่ายไทยตั้งค่ายรักษาเมือง มีผู้คนอยู่กันหนาแน่นแล้ว กรมการเมืองหลวง ป๋องลึงจึงปรึกษาต่อราชวงศ์ (เสน) ขอสวามิภักดิ์เป็นข้าขอบขัณฑสีมาอาณาจักรกรุงเทพมหานครต่อไปจนชั่วลูกหลาน ราชวงศ์ (เสน) พร้อมด้วยนายทัพนายกองจึงมีหนังสือบอกขอราชการ พร้อมกับนำตัวเจ้าเมืองและกรมการเมืองหลวงป๋องลึง อพยพครอบครว ไพร่พลจากดอนหาดทรายกลางแม่น้ำโขง มาตั้งอยู่ ณ บ้านท่าอุเทน ซึ่งร้างอยู่

ถึง พ.ศ. 2377 สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แม่ทัพฝ่ายไทยได้ตั้งท้าวพระปฐม เป็นพระศรีวรราช และเป็นเจ้าเมืองและยกบ้านท่าอุเทนร้าง เป็นเมืองท่าอุเทน เมืองท่าอุเทน ระหว่าง พ.ศ. 2377-2449 เป็นช่วงที่เมืองท่าอุเทนจัดเป็นหัวเมืองจัตวา ขึ้นต่อกรุงเทพฯ ใช้ระบบอาญาสี่ในการปกครอง มีการส่งส่วยให้กับกรุงเทพฯ หลังจากนั้นได้เปลี่ยนระบบการปกครอง มีข้าหลวงต่างพระองค์เข้ามาดูแล ตามลำดับขั้นการปกครอง และสุดท้ายได้เปลี่ยนสถานะเป็น อำเภอท่าอุเทน ขึ้นนครพนม มีเหตุการณ์สำคัญดังนี้ พ.ศ. 2381 เมืองท่าอุเทนขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ เป็นหัวเมืองจัตวา ขาดจากการปกครองของเมืองยโสธรนครพนม มีเมืองรามราชเป็นเมืองขึ้น (ในครั้งนั้นเจ้าเมืองรามราชคือ พระอุทัยประเทศ ชื่อเดิม ท้าวบัว เป็นเจ้าเชียงสม อพยพผู้คนมาจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงคราวกบฏเจ้าอนุวงศ์ คุมครัว 458 คน ไปตั้งเมืองอยู่ที่บ้านรามราช ซึ่งปัจจุบันเป็นตำบลรามราช ขึ้นกับอำเภอท่าอุเทน ส่วนเขตเมืองท่าอุเทนนั้นไม่ได้แบ่งเพราะตั้งอยู่ในเขตเมืองนครพนม และให้ช่วยรักษาเขตแดนเมืองนครพนมไปพลางก่อน) พ.ศ. 2421

พระสุวรรณภักดี เจ้าเมืองท่าขอนยาง (ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ปัจจุบัน) เป็นชาวไทยเชื้อที่อพยพมาจากเมืองคำเกิด คำม่วน ไม่พอใจที่จะรับราชการอยู่กับเมืองกาฬสินธุ์ พากันอพยพครอบครัวไปสมัครทำราชการขึ้นกับเมืองท่าอุเทน คงมีแต่อุปฮาดราชวงศ์รักษาการอยู่ทางเมืองท่าขอนยาง พ.ศ. 2430 ได้มีท้องตราพระราชสีห์มาถึงเจ้าเมืองท่าอุเทน ให้เมืองคำเกิดคำม่วน (ประเทศลาวในปัจจุบัน) มาขึ้นเมืองท่าอุเทน เพราะเคยขึ้นกับเมืองท่าขอนยาง แต่เมืองท่าขอนยางไม่ยอมขึ้นเมืองกาฬสินธุ์

3. สภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมเมืองท่าอุเทนยุคในจาริต

ชาวไทยเชื้อเป็นกลุ่มวัฒนธรรมในกลุ่มแม่น้ำโขง ได้รับการสืบทอดประเพณีวัฒนธรรมมาจากบรรพบุรุษที่ยาวนาน ได้รับอิทธิพลวิถีคิด ระเบียบแบบแผนมาจากอาณาจักรล้านช้าง เริ่มจากระบบอาญาสี่ การเสียด่วย ประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อเรื่องผี ฯ เป็นหลักการในการดำเนินวิถีชีวิตที่เรียบง่าย รักสงบ ให้ความสำคัญต่อธรรมชาติและสรรพสิ่งรอบตัว มีรายละเอียดดังนี้

3.1 ระบบการปกครองก่อนการปฏิรูป และตำแหน่งคณะอาญาสี่

3.1.1 เจ้าเมือง มีอำนาจสิทธิขาดในการที่จะตั้งราชการบ้านเมืองทั้งปวงและบังคับบัญชากรมการเมืองหรือกิจการทุกข์บำรุงสุขของราษฎรในแคว้นบ้านเมืองที่ตนปกครอง หรือหากมีผู้มาจากที่อื่น มีการเกี่ยวข้องในสรรพสิ่งทั้งปวงที่เกิดขึ้นรวมทั้งเป็นธุระในผลประโยชน์และความเสื่อมเสียของบ้านเมืองและราษฎรของตน เช่น ฝนแล้งทำให้ข้าวแพง ตัดสินคดีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งที่เกี่ยวกับคนในเมืองและต่างเมือง สอดส่องตรวจตราด้านทาง ระวัง จับกุม หรือปราบปรามโจร ผู้ร้าย ตรวจตราช่วยอากรส่งเมืองหลวง ทำรายงาน คือใบบอกส่งข่าวคราวสารทุกข์ของราษฎรหรือข่าวคราวของผลประโยชน์ของบ้านเมือง เช่น ฝนดีฝนแล้ง ราคาสินค้าถูกหรือแพง เป็นต้น รวมทั้งการส่งข่าวเกี่ยวกับสงครามที่มีผู้รุกรุกเข้ามาใกล้อาณาเขต

3.1.2 อุปฮาด เป็นผู้ทำการแทนในเมื่อเจ้าเมืองเจ็บป่วยหรือมีกิจโดยทั่วไป ถ้าเจ้าเมืองนั้นตายหรือด้วยเหตุที่ต้องการราชทัณฑ์ถอดถอนหรือแก่ชรา เมื่อยังไม่มีกรมโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งผู้ใดแทนอุปฮาดต้องเป็นผู้แทนทั้งสิ้น ส่วนที่เกี่ยวข้องด้วยอำนาจตำแหน่ง โดยเฉพาะก็คือการปกครองโดยทั่วไปเป็นหัวหน้าในการรักษาหรือความขัดข้องของกรมการเมืองรองลงไป แต่ถ้ามีความขัดแย้งที่ไม่สามารถตกลงกันได้ จะต้องหารือกับเจ้าเมือง นอกจากนี้ยังเป็นผู้รวบรวมบัญชีช่วยสาอากรตามที่ราชการกำหนดปีละครั้งหรือสองครั้ง สำหรับหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลก็แล้ว จะกำหนดรวมส่งเป็นเงินบ้าน เรียกกันว่า ค่าฤชา เป็นสิ่งของบ้างเรียกว่า ส่วย คือ ขอมอนุญาติให้บุคคลบางจำพวกส่งสิ่งของซึ่งรัฐบาลหรือเจ้าเมืองต้องการใช้แทนแรงคนที่จะต้องเข้ามาประจำการ เช่น หมากแห้ง เกลือ พริก กระจวาน ครั่ง ป่าน ไหม และรวบรวมบัญชีสำมะโนครัว ตัวเลขสมตั้งกัณฑ์พรคสำหรับเมือง เป็นผู้เร่งรัดกรมการเมืองในตำแหน่งรองให้เก็บช่วยสาอากรจากราษฎรมา

รวบรวมส่งเมืองหลวงไม่ให้ค้างค้ำและเป็นผู้ออกประกาศสั่งเกณฑ์พลเมืองเป็นทหารเมื่อคราวมีสงคราม

3.1.3 ราชวงศ์และราชบุตร ทั้งสองตำแหน่งนี้มีราชการเกี่ยวกัน คือ ราชวงศ์เป็นผู้ควบคุมไพร่พลในการศึกสงคราม ราชบุตรจะเป็นผู้ส่งเสบียงอาหารและกระสุนดินดำ รวมทั้งอุปกรณ์และเกณฑ์คนเพิ่มเติม ในทางกลับกันถ้าราชวงศ์เป็นผู้ส่งเสบียง ราชบุตรจะต้องเป็นผู้ควบคุมไพร่พล ถ้าเป็นเวลาปกติ ราชวงศ์หรือราชบุตร จะเป็นผู้นำเงินส่งเมืองหลวงตามงวดเปลี่ยนกันทั้งสองคน

ทั้งอุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตรมีหน้าที่ทำราชการแทนในตำแหน่งที่สูงขึ้นตามลำดับ คือ อุปฮาดแทนเจ้าเมือง ราชวงศ์แทนอุปฮาด ราชบุตรแทนราชวงศ์ ในกรณีที่ตำแหน่งที่สูงนั้นป่วย ไม่อยู่ หรือเสียชีวิต ทั้งจากการราชทัณฑ์ถอดถอนออกจากตำแหน่ง หรือความชรา โดยการรับหน้าที่แทนนี้มีอำนาจสิทธิขาดเต็มตามหน้าที่ของตำแหน่งนั้น ๆ

3.1.4 ผู้ช่วยอำญาสี่ มีชั้นเจ้าหรือท้าวที่ 1 อยู่ 4 ตำแหน่ง คือ ท้าวสุริยะ ท้าวสุริโย ท้าวโพธิสาร และท้าวสุทธีสาร มีหน้าที่พิจารณารรณคดี พิพากษาแห่งศาลเมืองชั้นสูง และการปกครองแผนกต่าง ๆ ของเมืองด้วย

3.1.5 ชื่อบ้านขางเมือง มีอยู่ 17 ตำแหน่ง รองจากคณะผู้ช่วยอำญาสี่ คือ

3.1.5.1 เมืองแสน มีหน้าที่กำกับฝ่ายพละกำลังของเมือง หากจะเทียบแล้วเข้าจะเกี่ยวกับกลาโหม

3.1.5.2 เมืองจันทร์ มีหน้าที่กำกับฝ่ายพลเรือน การปกครองเทียบคล้ายฝ่ายมหาดไทยนอกจากนั้นทั้งสองตำแหน่งนี้ โดยปกติแล้วยังมีหน้าที่ออกหนังสือเดินทางแก่ราษฎรที่จะไปมาตามเขตแขวงต่าง ๆ ด้วย รายงาน ไบบอก ข่าวดสารบ้านเมือง เป็นตุลาการตัดสินคดีของราษฎร หากคู่ความไม่ยินยอมตกลงกัน ก็อุทธรณ์ ฎีกา ไปยังคณะอำญาสี่ได้ ดูแลว่ากล่าวบังคับลูกบ้านหลานเมืองระงับทุกข์บำรุงสุขของพลเมือง ดูแลกิจการบ้านเมืองทั่วไป

3.1.5.3 เมืองขวา เมืองซ้าย และเมืองกลาง เป็นผู้ดูแลพัสดุดูทุกอย่างของเมือง และเป็นผู้ดูแลรักษานักโทษจะปล่อยหรือคุมขังตามที่คณะอำญาสี่สั่ง ดูแลว่าอาวรามควรจะปฏิสังขรณ์หรือก่อสร้างใหม่ เป็นผู้กำกับในการสักเลก และรักษาบัญชีเลิกไพร่พลที่ไปมีภรรยาต่างเมืองอื่น

3.1.5.4 เมืองคุก เมืองฮาม เมืองแพน มีหน้าที่ช่วยเหลือเมืองขวา เมืองซ้าย และเมืองกลาง โดยเฉพาะ คล้ายกับ พักคดี ในปัจจุบัน

3.1.5.5 นาเหนือ นาใต้ มีหน้าที่จัดหาเสบียงไว้ในยุ้งฉางสำหรับเป็นกำลังแก่ราชการบ้านเมืองเวลาเกิดศึกสงคราม และเป็นผู้ออกเดินเก็บส่วยในเขตแขวงของบ้านเมือง และ

ออกไปเก็บเงินไพร่พลซึ่งอพยพไปมีบุตรภรรยาอยู่หัวเมืองอื่น นอกจากนั้นยังเป็นผู้สำรวจ
สำมะโนครัวในเขตแขวงในชั่ว 3 ปี ต่อครั้ง เป็นพนักงานจัดคุมรักษาสัตว์พาหนะ เป็นพนักงาน
แต่งจำหน่ายแลก (หาย หนี ตาย ชรา พิการ หรืออุปสมบท) ฯลฯ

3.1.5.6 ชาเนตร ชานนท์ เป็นเสมียนของเมือง เทียบได้กับเสมียนตราจังหวัด

3.1.5.7 มหาเสนา หรือ มหามนตรี เป็นหัวหน้าออกคำสั่งนัดประชุมหรือ
ข้อราชการหรือเกี่ยวกับพิธีการต่าง ๆ ของเมือง

3.1.5.8 ชาบัตย์ทิศ เป็นพนักงานอ่านสารตรา ที่ส่งไปยังเมืองใหญ่
และอ่านประกาศคำสั่งของเจ้าเมือง กรมการผู้ใหญ่ในเวลาประชุม เช่น มีการแข่งขันกีฬาพัฒนาสัตยา
เป็นผู้ควบคุมบัญชีรายงานการต่าง ๆ ไว้เป็นแผนกสำหรับเมือง เป็นผู้คำนวณศักราช เดือน ปี
นอกจากนี้ยังมีหน้าที่รักษาหอสมุดและแต่งตำราต่าง ๆ ของเมือง

3.1.5.9 กรมเมือง มีหน้าที่รักษาประเพณีของเมือง

3.1.5.10 สุโภ แม่ทัพฝ่ายทหารสูงสุดของเมือง

3.1.6 ตำแหน่งพิเศษ

3.1.6.1 เพ็ชชาโนชิต ชาภูธร ราชต่างใจ คำมุงคุณ ผู้มีหน้าที่ใกล้ชิดเจ้าเมือง

3.1.6.2 เพ็ชชาบรรทม มีหน้าที่จัดที่บรรทมหรือที่นอน

3.1.6.3 เพ็ชชาดินแทนเล่นดินเพียง พนักงานตามเสด็จหรือตามเจ้าเมือง

3.1.6.4 เพ็ชชาหลาบคำ มีหน้าที่อัญเชิญพระแสงหรือดาบ

3.1.6.5 เพ็ชชามนเทียร มีหน้าที่รักษาพระราชวังปางปราสาท

3.1.6.6 เพ็ชชาบุสม มีหน้าที่คอยกั้นพระกลดหรือพัดจามร

3.1.6.7 เพ็ชชามาตย์อาชาไนย มีหน้าที่ทางช่างวิศวกรรม

3.1.6.8 เพ็ชชากขวา แยกซ้าย มีหน้าที่รับแขกต่างด้าวต่างแดน

3.1.6.9 เพ็ชศรีสุนนท์ เพ็ชศรีสุธรรม เพ็ชศรีบุญเอื้อง เพ็ชศรีอัครฮาด

และเพ็ชศรีอัครวงส์ มีหน้าที่จัดการศึกษาและการพระศาสนาของบ้านเมือง

3.1.7 ตำแหน่งสำหรับหมู่บ้าน

3.1.7.1 ท้าวฝ่าย เทียบปัจจุบันคล้ายคำว่า อำเภอหรือนายอำเภอ

3.1.7.2 ตาแสง ตรงคำว่า กำนัน

3.1.7.3 กำนัน เทียบได้กับ ผู้ใหญ่บ้านในปัจจุบัน

3.1.7.4 จำบ้าน เทียบได้กับสารวัตรบ้านในปัจจุบัน

3.2 ลำดับเจ้าเมืองทำอุเทน

เมื่อบ้านทำอุเทนได้รับการยกฐานะเป็นเมืองทำอุเทน เมื่อปีมะเมีย จศก จุลศักราช

1196 พ.ศ. 2377 สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ได้รับการแต่งตั้งเจ้าเมือง
คณะอาญาที่ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา มีรายนามเจ้าเมืองและคณะอาญาที่ตั้งนี้

3.2.1 พระศรีวราษ (ท้าวปทุม) เจ้าเมืองท่าอุเทนคนแรก (พ.ศ. 2377-3409)

ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองพร้อมกับการยกฐานะเป็นเมืองท่าอุเทน ประกอบด้วยกรมการเมือง คือ

ท้าววังคชาด เป็นอุปฮาด

ท้าวจันทร์ศรีสุราช (โสม) เป็นราชวงศ์

ท้าวพรหมา เป็นราชบุตร

พระศรีวราษ (ท้าวประทุม) ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองท่าอุเทน 32 ปี อายุ 80 ปี
ได้ถึงแก่กรรม เมื่อ พ.ศ. 2409

3.1.2 พระศรีวราษ (ดวงจันทร์) เจ้าเมืองท่าอุเทนคนที่ 2 (พ.ศ. 2411- 2412)

หลังจากพระศรีวราษ (ท้าวปทุม) เจ้าเมืองท่าอุเทนถึงแก่กรรม อุปฮาด (วังคชาด)เมืองท่าอุเทนได้
ถึงแก่กรรมไปก่อนแล้ว คงมีแต่ราชวงศ์และราชบุตรรักษาการแทน ขณะนั้นมีอุปราช (ติสสะ)
แห่งนครเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นอนุชาต่างมารดา ของเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ ซึ่งมีได้ร่วมเป็นขบถด้วย
ได้ขอมสวามิภักดิ์ และรับราชการอยู่ที่กรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 มี
พระราชประสงค์ จะชุบเลี้ยงราชวงศ์เวียงจันทน์ แต่ไม่มีพระราชประสงค์ที่จะให้นครเวียงจันทน์
มีอำนาจรุ่งเรืองขึ้นมาอีก จึงเพียงแต่แต่งตั้งเจ้านครเวียงจันทน์ ให้ไปเป็นเจ้าเมืองต่าง ๆ ในแถบ
ลุ่มแม่น้ำโขงเท่านั้น เช่น เมืองมุกดาหาร และเมืองอุบลราชธานี ต่อมาจึงมีพระราชโองการโปรด
เกล้าฯสถาปนาให้เจ้าหนู โอรสของเจ้าอุปราช (ติสสะ) แห่งนครเวียงจันทน์ เป็นเจ้าจันทรเทพ
สุริยวงศ์ ดำรงรัฐสีมามุกดาหารธิบดี ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองมุกดาหารที่ว่างอยู่และสถาปนา เจ้าเสื่อ
เป็นเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ เจ้าเมืองอุบลราชธานี ต่อมาเจ้าจันทรเทพ ๆ เจ้าเมืองมุกดาหารได้
ทูลเกล้าฯ ถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทอง เป็นเครื่องบรรณาการทุกปีมิได้ขาดเสมือนหนึ่งเป็นหัวเมือง
ชายแดนประเทศราชและพยายามสร้างอิทธิพลในหัวเมืองแถบลุ่มแม่น้ำโขง ตลอดทั้งพยายาม
ขอตั้งเมืองขึ้นใหม่ให้กว้างไกลยิ่งขึ้น เพื่อทดแทนอาณาจักรเวียงจันทน์ที่ถูกทำลายจนกลายเป็น
เมืองร้าง หรือตำแหน่งเจ้าเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำโขงเมืองใดว่างลงก็พยายามกราบทูลพระกรุณา
ลงไปกรุงเทพฯฯ เพื่อขอแต่งตั้งลูกหลาน ซึ่งเป็นเชื้อสายของเจ้านครเวียงจันทน์ไปทดแทน ต่อมา
เมื่อตำแหน่งเจ้าเมืองท่าอุเทนว่างลง เจ้าจันทรเทพสุริยวงศ์ฯ เจ้าเมืองมุกดาหารจึงกราบบังคมทูล
พระกรุณาขอพระราชทานให้เจ้าดวงจันทร์ผู้เป็นบุตร ซึ่งได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระ
จำเริญพลรบ ตำแหน่งเจ้าเมืองสองคอนคอนแดง เมืองขึ้นของเมืองมุกดาหาร (อยู่ดินแดนลาว
ปัจจุบันลำน้ำเซบั้ง ตรงข้ามอำเภอเขมราฐ) แต่ไม่ได้ไปรับตำแหน่ง คงช่วยราชการอยู่เมือง
มุกดาหาร ให้ไปดำรงตำแหน่งเมืองท่าอุเทน ที่ว่างอยู่ประมาณ 2 ปีแล้ว ราชวงศ์เมืองท่าอุเทน

ไม่พอใจ จึงเดินทางไปกรุงเทพ ฯ เพื่อเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท แต่เมื่อเดินทางไปถึงขอนแก่น ขณะนอนพักค้างแรมอยู่กลางป่า ต้นไม้หักทับราชวงศ์เมืองท่าอุเทนจนถึงแก่กรรม เมื่อวันพุธ ขึ้น 2 ค่ำ เดือน 5 จ.ศ. 1229 ตรงกับวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2410

ต่อมา พ.ศ. 2411 ปีมะโรง สัมฤทธิศก จ.ศ. 1230 จึงทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ พระจำเริญพลรบ (เจ้าดวงจันทร์) เจ้าเมืองสองคอนคอนแดงเมืองมุกดาหารเป็นเจ้าเมืองมุกดาหารและให้เจ้าจันทรเทพสุริยวงศ์เจ้าเมืองมุกดาหารเป็น พระศรีวราษ เจ้าเมืองท่าอุเทน จึงกราบถวายบังคมลาออกจากราชการทั้ง ๆ ที่ดำรงตำแหน่งอยู่เพียงปีเดียว

3.1.3 พระศรีวราษ (พรหมา) เจ้าเมืองท่าอุเทนคนที่ 3 (พ.ศ. 2413-2416) เมื่อ พระศรีวราษ (ดวงจันทร์) ได้กราบถวายบังคมลาออกจากราชการ ต่อมา พ.ศ. 1413 ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ราชบุตร (พรหมา) เป็นพระศรีวราษเจ้าเมืองท่าอุเทน ตั้งแต่วันพฤหัสบดี ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 9 จ.ศ. 1232 ตรงกับวันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 1413 ประกอบด้วยการเมือง คือ

ท้าวพระพรหม	เป็นอุปฮาด
ท้าวคำก้อน	เป็นราชวงศ์
ท้าวบุญมาก	เป็นราชบุตร

พระศรีวราษ (พรหมา) ได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันพฤหัสบดี แรม 12 ค่ำ เดือน 12 ปีระกา เบญจศก ตรงกับวันที่ 6 พฤศจิกายน พ.ศ. 2416

3.1.4 พระศรีวราษ (บุญมาก กิติศรีวรพันธุ์) เจ้าเมืองท่าอุเทนคนที่ 4 คนสุดท้าย (พ.ศ. 2421-2449) เมื่อพระศรีวราษ (พรหมา) เจ้าเมืองถึงแก่กรรม พ.ศ. 2416 อุปฮาด (พระพรหม) ได้เป็นผู้รักษาราชการบ้านเมืองแทนต่อมาอยู่ได้เพียงปีเดียวก็ถึงแก่กรรมอีก จนถึง พ.ศ. 2421 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้ราชบุตร (บุญมาก) เป็นพระศรีวราษ เจ้าเมืองท่าอุเทน และพระราชทานครอบครัวเงินถมยาค่า เครื่องในถมเขียวปริกทองสำหรับหนึ่งคน โทถมยาค่าหนึ่ง กระบี่บังเงินห้าบั้งหนึ่ง สัปทนปัสตุคันหนึ่ง แพรสีทับทิมดิขลิปผืนหนึ่ง เสื้อเข้มขาบริ้วดอกหนึ่ง ผ้าม่วงเงินผืนหนึ่ง แพรขาวห่มผืนหนึ่งเป็นเครื่องยศบรรดาศักดิ์ ประกอบด้วยการเมือง คือ

ราชวงศ์ (คำก้อน)	เป็นอุปฮาด
ท้าวสุทธิสาร (สาย)	เป็นราชวงศ์
ท้าวพรหม	เป็นราชบุตร

การปกครองระบบอาญาสี่ในเมืองท่าอุเทนเป็นระบบเครือญาติชาวไทยช้อย ยกเว้นในสมัย พระศรีวราษ (ดวงจันทร์) เจ้าเมืองคนที่สอง พ.ศ. 2411-2412 เมื่อพระศรีวราษ (ท้าวปทุม) เจ้าเมืองท่าอุเทนคนแรกถึงแก่กรรม และอุปฮาด (วังคฮาด) เมืองท่าอุเทนได้ถึงแก่กรรมไปก่อนแล้ว

ทำให้ตำแหน่งเจ้าเมืองว่างลง ราชวงศ์และราชบุตรรักษาการแทน เจ้าจันทรเทพสุริยวงศ์ ฯ เจ้าเมืองมุกดาหารจึงกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานให้เจ้าดวงจันทร์ ผู้เป็น ให้ไปดำรงตำแหน่งเมืองท่าอุเทน ทำให้ราชวงศ์เมืองท่าอุเทนไม่พอใจ ต่อมา พระศรีวราษ (ดวงจันทร์) ได้ลาออกจากตำแหน่ง โดยเชื่อได้ว่า พระศรีวราษ (ดวงจันทร์) อาจประสบกับปัญหาในการปกครอง เพราะว่า ขุนนางในแต่ละเมืองมักเป็นญาติพี่น้องกันเกือบทุกคน หากเอาคนนอกไปจะทำงานได้ยาก เพราะมักไม่ได้รับความร่วมมือ

ในช่วงของพระศรีวราษ (บุญมาก กิตติศรีวรินทร์) เป็นเจ้าเมืองท่าอุเทน รัฐบาลต้องการปฏิรูปการปกครอง เพราะเกรงภัยคุกคามของชาติมหาอำนาจตะวันตก ได้ตั้งข้าหลวงมาดูแลกิจการที่เมืองท่าอุเทน ตั้งแต่ พ.ศ. 2434 จนกระทั่ง ได้ประกาศยกเลิกระบบบอญาลี่เมื่อ พ.ศ. 2442 ในส่วนเมืองท่าอุเทน ได้ยกเลิกระบบบอญาลี่สำเร็จ เมื่อ พ.ศ. 2449 ข้าหลวงประจำประจำเมืองท่าอุเทนได้รับการแต่งตั้งจาก ผู้สำเร็จราชการหัวเมืองลาวพวน คือ

พ.ศ. 2434 พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการหัวเมืองลาวพวน โปรดเกล้าฯ ขุนสุรชาติโยธี เป็นข้าหลวงประจำอยู่ ณ เมืองท่าอุเทน พ.ศ. 2436 ข้าหลวงต่างพระองค์ สำเร็จราชการหัวเมืองลาวพวน โปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้นายร้อยโทอ่ำ เป็นข้าหลวงมาประจำอยู่ ณ เมืองท่าอุเทน และในปีนั้นราชอาณาจักรไทยต้องสูญเสียดินแดนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (ดินแดนลาว) ให้แก่ฝรั่งเศส เมืองท่าอุเทนต้องสูญเสียดินแดนทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง เช่น เมืองคำเกิด คำม่วน ไปด้วย พ.ศ. 2437 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ข้าหลวงต่างพระองค์ สำเร็จราชการมณฑลลาวพวน ทรงแต่งตั้งให้ ขุนพิทักษ์ธุรกิจ (จ้วน สกุลเวช) เป็นข้าหลวงประจำอยู่ ณ เมืองท่าอุเทน

พ.ศ. 2438 ข้าหลวงต่างพระองค์ สำเร็จราชการมณฑลลาวพวน แต่งตั้งให้นายเล่ห์อาวู (เจ๊ก สิงหนสนี) เป็นข้าหลวงมาประจำอยู่เมืองท่าอุเทน พ.ศ. 2442 หลังจากที่กระทรวงมหาดไทยประกาศใช้ข้อบังคับลักษณะการปกครองหัวเมือง ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) ให้ยุบเลิกตำแหน่งเจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร และกรมการเมืองแบบเก่าเป็น ผู้ว่าราชการเมือง ปลัดเมือง ศาลเมือง ฯลฯ ให้เหมือนกันหมดทั่วราชอาณาจักร แต่ก็ยังแต่งตั้ง เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ฯลฯ กรมการเมืองเก่า ๆ ในตำแหน่งหน้าที่ใหม่โดยเริ่มได้รับพระราชทานเงินเดือนเป็นครั้งแรก คือ

ข้าหลวงประจำเมือง	นายเล่ห์อาวู (เจ๊ก สิงหนสนี)
ผู้ว่าราชการเมือง	พระศรีวราษ (บุญมาก กิตติศรีวรินทร์)
ปลัดเมือง	พระประศาสน์อุเทนกิจ (แก้ว)
ศาลเมือง	พระพินิจอุเทนการ (คำแดง)

	หลวงชำนาญอุเทนดิษฐ์ (บาสด กิตติศรีวรพันธุ์)
	พระวุฒิภาพภักดี (ชัยศรี)
มหาดไทยเมือง	หลวงวิเศษรักษา
นครบาลเมือง	หลวงพิทักษ์มูลเขต (ถา)
คลังเมือง	เพี้ยเมืองแสน (เขียว)
โยธาเมือง	เพี้ยเมืองจันทน์ (หมั่น)

พ.ศ. 2444 ขุนพิทักษ์ธุรกิจ (จ้วน สุกุลเวช) ดำรงตำแหน่งข้าหลวงประจำเมือง
ท่าอุเทนและดำรงตำแหน่งอยู่จนถึงปี พ.ศ. 2447 พ.ศ. 2447 ขุนศุภกิจจ้านง (จันทิมา พลเดชา)
ดำรงตำแหน่งข้าหลวงประจำเมืองท่าอุเทน

3.3 ส่วน

ส่วน การเกิดขึ้นของเมืองในอดีตนอกจากการสามารถรวบรวมผู้คนได้แล้ว สิ่งหนึ่ง
ที่สำคัญ คือ การส่งส่วย ให้กับ รัฐบาลกรุง เป็นระบบกินเมือง ส่วนเป็นระบบภาษีอย่างหนึ่งที่
รัฐบาลไทยเก็บจากหัวเมืองต่าง ๆ รวมทั้ง เมืองท่าอุเทน ผู้ที่ถูกเก็บส่วยคือ เลก หรือไพร่ชายทุกคน
ที่โตได้ขนาด ความสูงจากเท้าถึงไหล่ 2 สอก 1 คืบ (125 ซม.) ขึ้นทะเบียนเลกและลูกสักเลก
ผู้ที่ได้รับการยกเว้น คือ ผู้หญิง เด็ก พระภิกษุ สามเณร ขุนนาง ข้าราชการ ท้าวเพี้ย คนบ้า คนใบ้
ข้าพระ คนชรา คนพิการ (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2549, หน้า 134) ใน พ.ศ. 2402-2407 มีการสำรวจ
เลกในภาคอีสาน พบว่า เมืองท่าอุเทน มีเลก จำนวน 2,771 คน (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2549, หน้า 132)
เมืองท่าอุเทนเริ่มผูกส่วยตั้งแต่ พ.ศ. 2377 ชายฉกรรจ์ 700 คน ทองคำฝูย (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2549,
หน้า 137) 18 ตำลึง

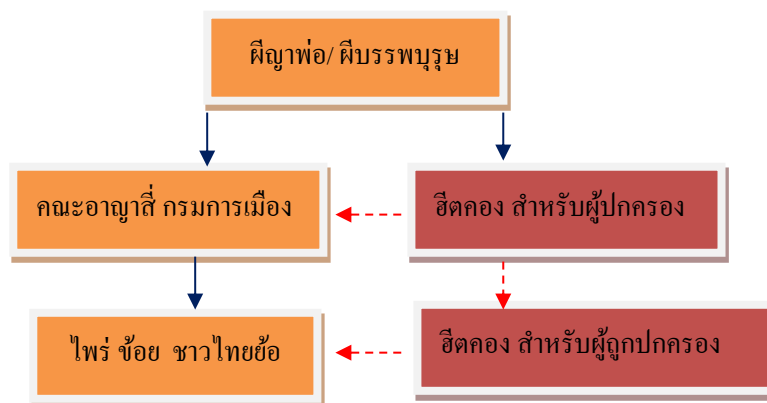
ผู้ได้รับผลประโยชน์ส่วย ได้แก่ เจ้าเมืองกรมการเมือง เรียกว่า เลกยก หมายถึงเลก
ไพร่ที่รัฐบาลยกให้เจ้าเมืองกรมการเมืองเก็บเป็นรายได้ของตน แต่ไม่มีรายละเอียดว่า เมืองท่าอุเทน
ได้รับเลกยกเป็นจำนวนเท่าใดผลประโยชน์ส่วนที่รัฐบาลได้รับ เป็นส่วนแยกออกจาก เลกยก
ของกรมการเมืองเรียบร้อยแล้ว โดยส่วยที่รัฐบาลได้รับจากภาคอีสานมิใช่ของพระเจ้าแผ่นดิน
(วังหลวง) ทั้งหมด จะแบ่งให้กรมพระราชวังบวร (วังหน้า) ด้วย โดยในสมัยรัชกาลที่ 3 พระเจ้า
แผ่นดินทรงแบ่งให้กรมพระราชวังบวร 1 ใน 4 แต่ไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนว่าจะแบ่งส่วยเท่าใด

3.4 ความเชื่อและโลกทัศน์ชาวไทยย้อ

ชาวไทยย้อท่าอุเทนมีความเชื่อและโลกทัศน์ที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ
มาช้านาน อยู่ในกลุ่มวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขง ยึดถือฮีด 12 กอง 14 เป็นหลักในการดำเนินชีวิต
ประกอบด้วยการทำบุญ 12 เดือน คือ เดือนเจียง บุญเข้ากรรม เดือนยี่ บุญคุณลาน เดือนสาม

บุญเข้าจำ เดือนสี่ บุญพะหวัด เดือนห้า บุญสงรงน้ำ เดือนหก บุญบั้งไฟ เดือนเจ็ด บุญชำระ เดือนแปด บุญเข้าพรรษา เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน เดือนสิบ บุญข้าวสาก เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา เดือนสิบสอง บุญกฐิน คอง 14 ประกอบด้วย คอง 14 สำหรับพระสงฆ์ คอง 14 สำหรับพระมหากษัตริย์ และคอง 14 สำหรับประชาชนทั่วไป นอกจากนั้นยังถือปฏิบัติตาม ขะลำ เป็นข้อห้ามต่าง ๆ ที่ชาวอีสานยึดถือปฏิบัติมา อาทิ วันพระวันศีล ต้องสมาของฮักษา ภรรยาต้องสมมาสามี สมมาเกวียน สมมาแม่ตีไฟ สมมาหัวบันไดบ้าน ห้ามเด็กกิน ไคไก่อ ห้ามเด็กกินพุงปลาช่อน ห้ามปลูกบ้านค่อมตอไม้ ห้ามปลูกบ้านขวามตะวัน ฯลฯ การใช้ฮึดคอง ขะลำ ในการกล่อมเกล้าผู้คนในสังคมให้เป็นคนดี มีศีลธรรม เป็นการควบคุมทางสังคมในอดีตที่มีประสิทธิภาพ หนึ่งหากละเมิด ฮึดคอง ขะลำ ชาวอีสานมีมโนทัศน์ว่าจะเกิดอันตรายจาก สิ่งเหนือธรรมชาติ ที่มองไม่เห็น อาทิ ผีบ้านผีเรือน ผีเชื้อจะทำให้เกิดความเจ็บป่วย ของฮักษาทำให้เจ็บป่วย หนึ่งหากพลังอำนาจของของฮักษา ผีที่คุ้มครองจะเสื่อมลง ทำให้พลังอำนาจฝ่ายไม่ดีทำร้ายไค อาทิ อำนาจของผีปอบ ผีเป่า คุณไสย ฯ

ชาวไทยฮ้อยมีความเชื่อและนับถือผีญาพ่อ มาตั้งแต่อดีต เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติที่คอยควบคุมดูแลระบบฮึดคองในชุมชน และเป็นของฮักษาของกลุ่มคอยปกป้องคุ้มครองจากภัยอันตรายต่าง ๆ มีรายละเอียดดังนี้

ภาพที่ 2-1 โครงสร้างสังคมไทยฮ้อยที่สัมพันธ์กับความเชื่อผีญาพ่อในระบบฮึดคอง

ลักษณะโครงสร้างสังคมของชาวไทยฮ้อยในอดีต เชื่อว่าผีบรรพบุรุษเป็นผู้ควบคุมดูแลชาวไทยฮ้อยทั้งหมด โดยมอบอำนาจให้กับคณะอาญาสี่ ได้แก่ เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร กรมการเมือง ปกครองไพร่ฟ้าประชาชนชาวไทยฮ้อยให้อยู่เย็นเป็นสุข ผ่านระบบฮึดคอง หากคณะอาญาสี่ กรมการเมือง ในฐานะผู้ปกครองกระทำผิดตามหลักฮึดคอง ผีบรรพบุรุษจะลงโทษ ซึ่ง

ส่งผลกระทบในภาพรวมทั้งเมือง อาทิ ขาดความอุดมสมบูรณ์ บ้านเมืองเกิดโรคภัยไข้เจ็บ กรรมการเมืองจำเป็นต้องบอกกล่าว เช่นบวงสรวง เพื่อให้ผีบรรพบุรุษพึงพอใจ ในลักษณะเดียวกัน หากไพร่ข้อย ชาวไทยย้อกระทำผิดศีลคอง ผีบรรพบุรุษจะลงโทษเฉพาะตัวบุคคลเท่านั้น เช่น เจ็บไข้ได้ป่วย เห็นได้ว่า คณะอาญาสี่และกรรมการเมืองได้รับอำนาจการปกครองในลักษณะรูปธรรม คือได้รับการแต่งตั้งจากราชสำนักไทย และได้รับอำนาจการปกครองในลักษณะนามธรรม คือ ได้รับอำนาจจากผีบรรพบุรุษในการปกครองประชาชนชาวไทยย้อ โดยเฉพาะในกรณีที่สองนี้สามารถสร้างศรัทธาให้กับประชาชนได้มากกว่าการแต่งตั้งจากราชสำนักไทย เพราะโลกทัศน์ชาวไทยย้อและชาวอีสานเชื่อผู้นำ เชื่อผู้อาวุโส กตัญญูต่อบรรพบุรุษ อนึ่งการประกอบกิจกรรมของบ้านเมืองเจ้าเมืองต้องแต่งเครื่องบวงสรวง เพื่อบอกกล่าว อาทิ การเดินทางไปสู้รบ เดินทางไปราชการเป็นเวลานาน การจัดประเพณีต่าง ๆ อาทิ จัดแข่งเรือ ต้องบอกกล่าวและมีเรือแข่งสำหรับผีบรรพบุรุษก่อน หรือประเพณีบั้งไฟ มีการจุดบั้งไฟถวายผีบรรพบุรุษก่อนจะเริ่มงาน นอกจากนี้ในช่วงเดือนหก ของทุกปี จะประกอบพิธีกรรมทรงเมือง เพื่อให้ผีบรรพบุรุษทำนาย พยากรณ์ความอุดมสมบูรณ์ ปริมาณน้ำฝน เพื่อให้เกษตรกรชาวไทยย้อเตรียมพร้อมสำหรับการทำนา

ต่อมา ราว พ.ศ. 2442 หลังการยกเลิกการปกครองระบบอาญาสี่ ทำให้การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับผีญาพ่อที่ถูกลดบทบาทลง กรอไปกับ พ.ศ. 2445 หลังการปราบปรามกบฏผีบุญในภาคอีสานมีประกาศห้ามนับถือผีสง เป็นการถอนรากถอนโคนของระบบการนับถือผีและระบบอาญาสี่พร้อมกัน ต่อมาราว พ.ศ. 2453 พระอาจารย์สีหัตถ์ สุวรรณมาโจ ได้มาพัฒนาพุทธศาสนาในเมืองท่าอุเทนให้มั่นคง ให้ชาวไทยย้อเลิกนับถือผีแจ และได้นำพาสร้างพระธาตุท่าอุเทนขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนความมั่นคงทางพุทธศาสนา แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2456 และมีประเพณีแห่ดอกไม้หัวพระธาตุท่าอุเทนขึ้นทุกเดือนเมษายนของทุกปี

สภาพสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทยย้อ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

ในปัจจุบัน

ชุมชนไทยย้อท่าอุเทน ปัจจุบัน มีสภาพเป็นเมืองชายแดนขนาดเล็ก ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง และมีชุมชนไทยย้อที่เกิดขึ้นรอบ ๆ จากการย้ายไปหาแหล่งทำกิน อาทิ บ้านโพน บ้านท่าดอกแก้ว บ้านท่าจำปา บ้านธาตุ บ้านน้อยทวย บ้านหัวบึงทุ่ง เป็นต้น ชาวไทยย้อเชื่อว่าผีบรรพบุรุษร่วมกันแม้ว่าจะอยู่ถิ่นฐานบ้านใด หากได้พบปะพูดคุยกันและพบว่า มีสำเนียงภาษาที่เหมือนกัน ถือว่าเป็นลูกหลานท้าวหม้อ ผู้นำการเดินทางมาตั้งบ้านเรือนที่เมืองไชยบุรีแห่งแรกในภูมิภาคแห่งนี้

การประกอบอาชีพของชาวท่าอุเทนส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา โดยผลิตเพื่อการบริโภคเป็นส่วนใหญ่ หากมีมากจะนำไปขาย ชาวท่าอุเทนจะเก็บข้าวไว้ในเล้า (เล้า เป็นภาษาอีสาน หมายถึง

ยุ่งฉาง สำหรับเก็บข้าวเปลือก) เมื่อเห็นว่าข้าวมีราคาดีจะนำไปขายให้พ่อค้ารับซื้อในชุมชน ไม่นิยมไปขายกับโรงสีโดยตรง เพราะไม่มีรถบรรทุก และระยะทางไกล ข้าวที่นิยมปลูก คือ ข้าวเจ้า มะลิคอ (มะลิคอ เป็นข้าวเจ้าพันธุ์หนึ่ง อายุสั้น ราว 3 เดือน มักปลูกในบริเวณนาโคก มีปริมาณน้ำน้อย เก็บเกี่ยวช่วง ปลายเดือนกันยายน ถึง ต้นตุลาคม) มะลิกกลาง (มะลิกกลาง เป็นข้าวเจ้า มีอายุราว 4 เดือน มักปลูกในนาดินบ้าน เก็บเกี่ยวช่วงปลายเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน) มะลิจัน (มะลิจัน เป็นข้าวเจ้า มีอายุราว 4-5 เดือน มักปลูกในนาลุ่ม เก็บเกี่ยวช่วงเดือนพฤศจิกายน) เป็นข้าวที่ปลูกเพื่อขาย ชาวบ้านเรียกว่า “ข้าวขาย” และปลูกข้าวเหนียว คือ ข้าวเหนียวคอ (ข้าวเหนียวคอ มีอายุราว 3 เดือน มักปลูกในนาโคก มีปริมาณน้ำน้อย เก็บช่วงปลายเดือนกันยายน) และ ข้าวเหนียว กข 6 เรียกว่า “ข้าวกิน” ในอดีตใช้ควายเป็นแรงงานหลักในการ ไถนา ทำนาปีละครั้ง การทำนาเดิมนั้นจะนาวาน (นาวาน คือ การลงแขก ไว้वानกัน ทั้งแรงงาน และแรงงานสัตว์ขึ้นอยู่กับความพร้อม และเจ้าของที่นาจะเตรียมอาหารการกินไว้เลี้ยงคนที่มาช่วยงาน) การทำนาวานสมัยนั้นก็ขึ้นกับว่าที่นาของรายนั้นมีมากน้อยเพียงใด ต้องการคนมาช่วยมากน้อยเพียงใด บางบ้านก็มีคนมาช่วยถึง 40-50 คน ปัจจุบันยังมีการทำนาวานกันบางพื้นที่ และเฉพาะเครือข่าย เพราะใช้ระบบการจ้างแรงงาน คิดราคาเป็น วันละ 250-350 บาท และการจ้างเครื่องจักร อาทิ รถไถนา รถเกี่ยวข้าว ทำให้การนาวานเกือบจะสูญหายไป หลังจากช่วงฤดูทำนา กิจกรรมยามว่างของผู้หญิงส่วนใหญ่ก็คือ ทอผ้า โดยใช้กี่กระตุก ส่วนมากเป็นผ้าพื้นเมือง ผ้าฝ้าย เพื่อใช้เองในครอบครัว โดยซื้อฝ้ายมาจากร้านค้า เรียกว่า ฝ้ายกิโด ปัจจุบันพบเห็นผู้อาวุโสหญิงของหมู่บ้านมีการใส่เสื้อผ้าชนิดนี้อยู่บ้าง อาชีพอย่างหนึ่งคือ การจับปลาตามฤดูกาล โดยใช้เครื่องมือที่เหมาะสมกับสภาพอากาศและ กระแสน้ำ ชาวบ้านจะเรียนรู้วิธีการจับปลาจากบรรพบุรุษ แหล่งน้ำที่นิยมทำประมงพื้นบ้านคือ แม่น้ำโขง ห้วยทวย บึงมอบางส่วน เพราะบึงมอได้รับการปรับปรุงทัศนให้เป็นแหล่งพักผ่อน ชาวบ้านจึงใช้น้ำเพื่อการเกษตร และเก็บผักตามบึงมอมากกว่า หลังฤดูทำนา ชาวบ้านจะปลูกผักตามริมฝั่งแม่น้ำโขง และเก็บของป่า สำหรับการบริโภคและขาย

การติดต่อกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวนั้นเดิมสามารถข้ามไปมาหากันได้อย่างเสรีแต่ก็มีบางช่วงที่มีประกาศปิดพรมแดน เนื่องจากมีปัญหาภายในประเทศแล้ว ก็เปิดด่านเมื่อเหตุการณ์สงบ เป็นเช่นนี้สลับกันไป ต่อมา ราว พ.ศ. 2530 มีการส่งเสริมการค้าชายแดนเปิดโอกาสให้สินค้าจากฝั่งลาวมาขายในฝั่งไทย กำหนด ทุกวันจันทร์ และวันพฤหัสบดี ชาวบ้านเรียกว่า ตลาดลาว เริ่มตั้งแต่เวลา 08.00 น. ถึง 12.00 น. สินค้าที่นำมาขายมีทั้งนก สัตว์ป่า และของป่า เป็นช่วงที่มีการไหลเวียนของเงินสูง

ในส่วนความเชื่อและประเพณีพิธีกรรม ชาวไทยฮ่อทำอุเทนมีการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ และความเชื่อตามแนวพุทธศาสนาเช่นเดียวกับผู้คนในสังคม

ชาวอีสานโดยทั่วไป คือช่วงเดือนมกราคมมีการทำบุญคูณลาน (บุญเดือนยี่) โดยหลังจากการทำนา เก็บเกี่ยวได้ข้าวแล้วชาวบ้านได้นำข้าวมารวมไว้ที่วัดแล้วประกอบพิธีกรรมสู่ขวัญข้าว แล้วนำข้าวไปขาย นำเงินเป็นส่วนกลางของชุมชนหลังจากนั้นก็มีการทำบุญข้าวจี (บุญเดือนสาม) จะทำกันใน วันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 โดยนำข้าวปลาอาหารและเครื่องทานต่าง ๆ ไปถวายที่วัดแล้วรับศีลฟังเทศน์ ด้วย อาหารที่ถวายพระมีข้าวจี คือ ข้าวเหนียวนึ่งสุกแล้วเคล้ากับเกลือป่นใช้ไม้เสียบผิงไฟให้เหลือง กรอบคิทาด้วยไข่ เมื่อถึงเดือนสี่ จะทำบุญพะเหวด โดยชาวบ้านจะจัดที่วัดพระธาตุทำอุเทน นิมนต์ พระมาเทศน์เสียง แบบสมัยใหม่ จากเดิมพระสงฆ์ในวัดจะแจกและเตรียมอ่านหนังสือผูก (หนังสือ ผูก เป็นเอกสารใบลานยาว จารด้วยอักษรธรรมอีสาน) เรื่องพระเวสสันดร ต่อมา ถึงเดือนห้า เป็นบุญสงกรานต์และบุญไหว้พระธาตุทำอุเทน โดยชาวบ้านแต่ละคุ้มจะจัดขบวนแห่ดอกไม้ มา สำหรับไหว้พระธาตุทำอุเทน งานจัด 7 วัน 7 คืน ในเดือนหก ไม่ปรากฏทำบุญบั้งไฟด้วยเหตุผล การยิงบั้งไฟจะตกใส่หลังคาบ้านและไม่ปลอดภัย ในเดือนเจ็ด จะทำบุญชำระเป็นการทำบุญปิด รังควาน ขับไล่ภูตผีปิศาจและเสนียดจัญไรและเพื่อให้บังเกิดความสุขสวัสดิในการที่จะลงทำไร่ ทำนา เดือนแปด บุญเข้าพรรษา ชาวไทยย่อจะลงวัดต่าง ๆ อาทิ วัดพระธาตุทำอุเทน วัดไตรภูมิ วัดกลาง วัดโพนแก้ว ฯ เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน เป็นการแจกข้าวเปรต ผีสง นางไม้ ในช่วง ก่อนออกพรรษาในเดือนสิบ ชาวทำอุเทนจะแข่งขันเรือยาว เรือพาย ชนิดต่าง ๆ เพื่อเป็นตัวแทนไป แข่งขันที่งานแข่งขันของจังหวัดนครพนมในงานประเพณีไหลเรือไฟ ในวันออกพรรษา ชาวไทย ย่อบ้าน โพน จะบูชาเรือไฟบก (เรือไฟบก สร้างขึ้นโดยใช้ไม้ไผ่มาสานเป็นรูปเรือ นำลูกตุ้มกา มาคว้านเอาเนื้อและเมล็ดออก นำน้ำมันและดินกามาจุด บูชา หน้าโบสถ์วัดบ้านโพน และสืบทอด มาจนถึงปัจจุบัน) และชาวไทยย่อทำดอกแก้วจะไหลเรือไฟ (ไหลเรือไฟของชาวบ้านทำดอกแก้ว สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ เพื่อบูชาแม่คงคา และพญานาคผู้รักษาแม่น้ำโขง) หลังจากนั้น เป็นช่วง ของบุญกฐิน หากวัดใดไม่มีคนมาปักกฐิน ชาวบ้านจะรวมกันสร้างกฐินสามัคคี โดยร่วมกันเป็น เจ้าภาพ เห็นได้ว่า ชาวไทยย่อมีความมั่นคงต่อพุทธศาสนามายาวนานและถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากความเชื่อและความศรัทธาในพุทธศาสนาแล้ว ชาวไทยย่อมีความเชื่อและนับถือ ผี 2 ลักษณะ คือ 1. ผีกลุ่มที่เหมือนกับวัฒนธรรมกลุ่มแม่บ้านโขง คือ ผีดี ได้แก่ ผีฟ้า ผีแดน ผีปู่ตา ผีมเหศักดิ์ ผีบ้าน ผีเรือน ผีแจ ผีเชื้อฯ ผีร้าย ได้แก่ ผีปอบ ผีเป่า ผีโพง ผีแม่หม้าย และ 2. ผีญาพ่อ เป็นผีประจำเมือง ผีบรพบุรุษ ผีวีระบุรุษ และผีประจำแหล่งทรัพยากรในเมืองทำอุเทน มีอิทธิพล ต่อวิถีชีวิตชาวไทยย่อ อีกทั้งเป็นผู้คอยควบคุมพฤติกรรมต่าง ๆ ของชาวไทยย่อให้ปฏิบัติตาม สีดคอง ชาวไทยยอยังถือปฏิบัติ ประกอบพิธีกรรมทรงเมืองเป็นประจำ ปีละ 3 ครั้ง มีรายละเอียด ในบทที่ 4

ด้านนิสัยใจคอโดยรวมของชาวไทยเชื้อทำอุเทน เป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน ช่วยเหลือ เกื้อกูลกัน มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ชาวไทยเชื้อเล่าให้ฟังว่า เดิมนั้น อาหารการกินอุดม สมบูรณ์ วันไหนเพื่อบ้านจับปลาได้เป็นจำนวนมากจะแบ่งให้ทำปลา ร้า วันไหนได้ต้มไก่ จะชวน เพื่อนบ้านมารับประทานด้วยกัน เมื่อจับสัตว์ป่ามาได้ ชาวบ้านมักมาร่วมรับประทานด้วยกัน เป็นความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ในปัจจุบัน ยังพอมีบ้าง ส่วนมากมักเป็นเครือญาติกัน เพราะมีระบบตลาด การซื้อขาย ทำให้ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปัน เริ่มหายไป นอกจากนั้นด้านการอบรมสั่งสอน เดิม เด็กชาวไทยเชื้อมีความเคารพผู้อาวุโส แม้ว่าไม่ใช่พ่อแม่หรือญาติของตนเอง หากไว้वान หรือใช้สอย มักจะช่วยเหลือ เด็กๆมักไปวิ่งเล่นที่วัด พระสงฆ์จะสอนศีลธรรมและการอ่านตัวธรรม อักษร โบราณอีสานต่าง ๆ เหล่านี้มีส่วนกล่อมเกล่าให้เป็นคนมีศีลธรรม ในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลง ไปการเข้าวัดฟังธรรมส่วนมากเป็นผู้อาวุโส คนวัยทำงานมักดิ้นรนหาเงิน บางคนต้องเดินทางไป ทำงานที่กรุงเทพฯ และโรงงานอุตสาหกรรม และส่งลูกหลานมาให้ผู้อาวุโสเลี้ยงที่บ้าน การอบรม สั่งสอนจึงเป็นหน้าที่ของครูที่โรงเรียน ด้วยความเร่งรีบให้ทันกับสถานการณ์และการแสวงหาเงิน ทองทำให้สภาพสังคมของชุมชนไทยเชื้อได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต กรอบกับชาวไทยเชื้อบางส่วน หันไปประกอบอาชีพปลูกยางพารา ทำให้วิถีการดำเนินชีวิตต้องปรับเปลี่ยนไป อาทิต้องตื่นตอนเช้า มีดไปกรีดยาง

สรุป

แอ่งสกลนครเป็นพื้นที่ทางตอนบน เรียกว่า อีสานตอนบนมีลักษณะเป็นแอ่งกระทะ ขนาดใหญ่อยู่ระหว่างเทือกเขาภูพานที่กั้นทางตะวันตกและทางใต้ กับแม่น้ำโขงที่ไหลผ่านทาง ตอนเหนือต่อเนื่องไปทางทิศตะวันออก มีอาณาบริเวณครอบคลุมเขตของจังหวัดเลยหนองคาย บึงกาฬ นครพนม มุกดาหาร สกลนคร อุดรธานี และหนองบัวลำภูในปัจจุบัน ภูมิประเทศส่วนใหญ่ เป็นที่ราบ และที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำสลับกับเนิน มีแหล่งน้ำที่สำคัญคือ หนองหาน หนองหานน้อย แม่น้ำสงคราม ลำน้ำคำ และแม่น้ำโขง เป็นแม่น้ำสำคัญ เป็นเขตพรมแดนระหว่างประเทศไทยและ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ส่วนด้านตะวันตกและทางใต้เป็นเทือกเขาภูพานและพื้นที่ สูงหรือมีสภาพเป็นเขตป่าเขาสภาพภูมินิเวศน์ของแอ่งสกลนครที่ประกอบไปด้วยสายน้ำ เทือกเขา และแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นปัจจัยทางภูมิศาสตร์ที่นำไปสู่การสร้างบ้านแปงเมือง การตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัย และเป็นสิ่งกำหนดวิถีวัฒนธรรมของผู้คนในบริเวณแอ่งสกลนคร

สภาพภูมิศาสตร์ของอำเภอทำอุเทน จังหวัดนครพนม ตั้งอยู่ใกล้บริเวณลุ่มแม่น้ำสงคราม มีพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบเหมาะแก่การทำนา มีที่ราบสูงและดอนเล็กน้อยเหมาะแก่การ

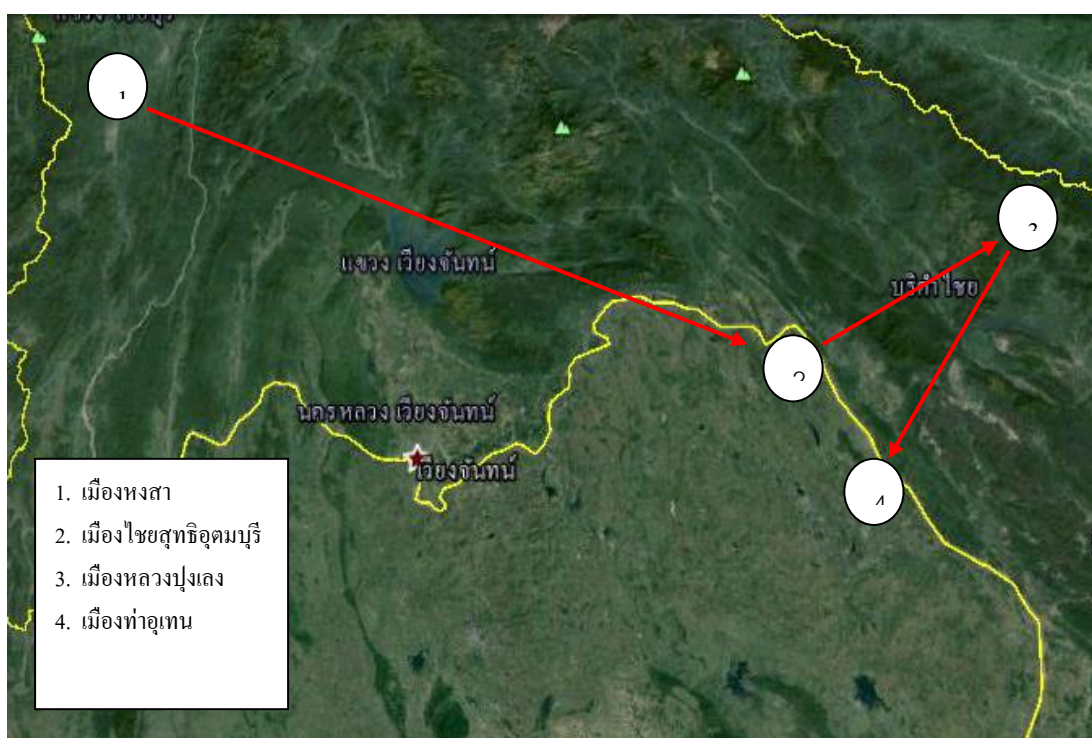

ปลูกสัปปะรด ขางพารา มีเนินสูง เรียกว่า ภูกระแต เป็นเทือกยาวมาจากเขตอำเภอเมืองนครพนม ไปจนถึงเขต อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม ทางด้านทิศตะวันออกติดกับแม่น้ำโขง เป็นแม่น้ำขนาดใหญ่ที่ชาวไทยข้อยใช้ประกอบอาชีพการประมงพื้นบ้าน อุตสาหกรรมทำทราย ชาวไทยข้อยบางส่วนมีอาชีพคัดแยกหินสวยงาม บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงเมื่อเสร็จสิ้นฤดูฝนจะเกิดเป็นพื้นที่ที่กว้าง ชาวไทยข้อยนิยมจับจองเพื่อปลูกผักตามฤดูกาล สร้างรายได้เป็นจำนวนมากและใช้น้ำจากแม่น้ำโขง สำหรับการเกษตร ทางตอนเหนือของอำเภอท่าอุเทนมีแม่น้ำสงครามไหลผ่าน และไหลลงสู่แม่น้ำโขง เรียกว่า ปากน้ำสงคราม ที่ ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ทางตอนกลางของอำเภอท่าอุเทนมีห้วยทวยไหลผ่านทางตอนใต้ของเทศบาลท่าอุเทน เป็นแหล่งทำมาหากินของชาวไทยข้อย โดยใช้น้ำสำหรับการเกษตร จับปลาเพื่อการบริโภค มีบึงมออยู่กลางเทศบาลท่าอุเทน นอกจากนั้นยังมีห้วย หนอง คลอง บึง ขนาดเล็ก อีกเป็นจำนวนมาก เห็นได้ว่า ชาวไทยข้อยเลือกภูมิประเทศในการตั้งถิ่นฐานที่เอื้ออำนวยต่อการเกษตร เพียงพอต่อการบริโภคและดำรงชีวิต ได้เป็นอย่างดี

ดินแดนในแอ่งสกลนครมีมนุษย์ตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังหลักฐานที่พบในบริเวณจังหวัดอุดรธานีต่อมาพัฒนาเป็นรัฐได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดี วัฒนธรรมขอม แต่อยู่ห่างไกลศูนย์กลาง จึงทำให้วัฒนธรรมได้ผสมกลมกลืนความเป็นท้องถิ่นมาก ต่อมา อยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรลาวล้านช้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่ออาณาจักรลาวได้ย้ายราชธานีจากเมืองหลวงพระบางมาตั้งอยู่ เมืองเวียงจันทน์ ทำให้เมืองในแอ่งสกลนครเป็นเมืองสำคัญในฐานะเมืองบริวาร อาทิ เมืองนครพนม เมืองพานพร้าว เมืองเวียงคุก เมืองปากห้วยหลวง ฯ จนถึง พ.ศ. 2321 เกิดสงครามระหว่างเวียงจันทน์และกรุงธนบุรี และฝ่ายเวียงจันทน์แพ้สงคราม ผลทำให้อาณาจักรลาว ทั้งหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ เป็นประเทศราชของราชสำนักสยาม ส่วนเมืองในแอ่งสกลนครได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองราชสำนักสยาม ต่อมา พ.ศ. 2370 เกิดเหตุการณ์สงครามเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ และเจ้าอนุวงศ์แพ้สงคราม ผลทำให้เมืองเวียงจันทน์ ถูกทำลาย เมืองบริวารเวียงจันทน์เดิมถูกลดฐานะลง ตั้งเมืองหนองคายขึ้นมาปกครองของเมืองในแอ่งสกลนคร เกิดการเคลื่อนย้ายผู้คนครั้งสำคัญ อาทิ ผู้คนจากเมืองนครพนม ไปอยู่หัวเมืองชั้นในแถวเมืองพนัสนิคม พนมสารคาม ผู้คนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงถูกกวาดต้อนมาตั้งถิ่นฐานในฝั่งขวาแม่น้ำโขง โดยมีกลุ่มผู้นำชาติพันธุ์ต่าง ๆ ได้เข้ามาสวามิภักดิ์และขอตั้งถิ่นฐานในแอ่งสกลนคร เกิดเป็นชุมชนและขอขึ้นเป็นเมือง อาทิ เมืองท่าอุเทน เมืองเรณูนคร เมืองกุสุมาลย์มณฑล เมืองวานรนิวาส เมืองวาริชภูมิ ฯ

ในส่วนของกลุ่มชาวไทยข้อย ได้เคลื่อนย้ายมาฝั่งขวาแม่น้ำโขงและขอตั้งเมืองท่าอุเทนขึ้น โดยชาวไทยข้อยเดิมมีถิ่นฐานอยู่เมืองหงสา ตอนบนของเมืองหลวงพระบาง และมาตั้งเมืองที่ปาก

แม่น้ำสงคราม ต่อมาเกิดเหตุการณ์สงครามเจ้าอนุวงศ์ ชาวไทยเชื้อจิงอพยพไปอยู่เมืองหลวงโปงเลงฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เมื่อเหตุการณ์สงบได้ย้ายกลับมาพึ่งโพธิสมภารของกษัตริย์ไทย และขอตั้งเมืองทำอุเทน เมื่อตั้งเมืองเรียบร้อยแล้วมีการวางระเบียบการปกครองด้วยระบบอาญาสี่ มีเจ้าเมืองอุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร ท้าวเพี้ย กรมการเมือง และส่งส่วยให้กับทางรัฐสยามเป็นทองคำฝู ต่อมามีการปฏิรูประบบการปกครอง มีข้าหลวงประจำเมืองมาควบคุมดูแล ทำให้อาญาสี่มีอำนาจลดน้อยลง จนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัฐสยามได้ยกเลิกระบบอาญาสี่ ทำให้เมืองทำอุเทนลดฐานะ เป็น อำเภอทำอุเทน ขึ้นกับ จังหวัดนครพนม จนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 2-2 ความเป็นมาของชาวไทยเชื้อเมืองทำอุเทน

สภาพสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทยเชื้อเดิมมีความเชื่อและนับถือผี โดยผีเป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์คอยควบคุมดูแลชาวไทยเชื้อ โดยเจ้าเมืองทำอุเทนต้องมีการเซ่น บวงสรวง เป็นประจำทุกปี รวมทั้งการปฏิบัติภารกิจของเจ้าเมือง อาทิ การออกรบ การเดินทางไปที่ต่างพื้นที่เป็นเวลานาน จะต้องประกอบพิธีเช่น บวงสรวง เพื่อให้ผีชาวไทยเชื้อปกป้องรักษาและแคล้วคลาดปลอดภัย ทั้งนี้ระบบผีเป็นผู้ควบคุมระบบจารีตและระบบ โครงสร้างทางสังคมโดยให้อำนาจอันชอบธรรมแก่เจ้าเมืองในการดูแลไพร่ฟ้าประชาชน หากใครละเมิด ผีจะลงโทษ ต่อมารัฐสยามได้ยกเลิกระบบ

อาณัติ ทำให้ระบบผีเสื้อมกลายลง มีระบบพุทธศาสนาเข้ามาแทนที่ โครงสร้างทางสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปจากระบบการปกครองเป็นลำดับชั้น ลดสถานะลงเป็น ประชาชนชาวไทยย้อยที่เท่าเทียมกัน การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับผีภูยกเล็ก และพระอาจารย์สีหัตถ์ สุวรรณมาโจ ได้สร้างพระธาตุทำอุเทนขึ้นเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจชาวไทยย้อย อย่างไรก็ตามแม้พุทธศาสนาจะเข้ามาเป็นศาสนาหลักของชาวไทยย้อย แต่ชาวไทยย้อยมิได้ยกเลิกระบบจารีตเดิมไป แต่มีการเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมตามสถานการณ์และนโยบายของรัฐ จนถึงปัจจุบัน รัฐบาลไทยได้เปิดกว้างทางด้านความคิด ทำให้ชาวไทยย้อยได้ประกอบพิธีกรรมทรงเมืองจนถึงปัจจุบัน

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงการนับถือผีของชาวไทยย้อท่าอุเทน

ความเชื่อและการนับถือผีเป็นศาสนาดั้งเดิมของมนุษยชาติ โดยแรกเริ่มของพัฒนาการทางศาสนานั้น มนุษย์ไม่สามารถหาคำอธิบายกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ฝนตก ฟ้าร้อง จึงเชื่อว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติอยู่เบื้องหลัง ต่อมาเชื่อว่าในธรรมชาตินั้นมี ศิวินญาณที่มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตอยู่และพัฒนาการความเชื่อมาเรื่อย ๆ จนกระทั่งยอมรับเอาพุทธศาสนาเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจและผสมผสานความเชื่ออย่างสอดคล้องลงตัว และใช้เป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิต ชาวไทยย้อท่าอุเทนมีความเชื่อและนับถือผีสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ โดยเชื่อว่า ผีเป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์คอยช่วยเหลือ ปกป้องคุ้มครอง ให้ชาวไทยย้อท่าอุเทน ให้อยู่เย็นเป็นสุข ดำเนินชีวิตอย่างมั่งคั่ง ปลอดภัย ในขณะเดียวกัน ความเจ็บไข้ได้ป่วย ภัยพิบัติในชุมชนที่หาสาเหตุไม่ได้ก็เกิดจากอำนาจของผีด้วยเช่นกัน ต่างยุคสมัย ชาวไทยย้อได้ประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องผีมาช้านาน อาทิ พิธีกรรมทรงเมือง พิธีกรรมบนบาน พิธีกรรมเซ่นบวงสรวง ฯ การนับถือผีของชาวไทยย้อจากอดีตถึงปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมโดยเฉพาะเหตุการณ์สำคัญ คือ การปฏิรูปการปกครอง การประกาศห้ามนับถือผีหลังเหตุการณ์กบฏผีบุญภาคอีสาน การสร้างพระธาตุท่าอุเทนของหลวงปู่สีห์ทัตต์ สุวรรณมาโจ รวมทั้งเหตุปัจจัยที่มีผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลง เหตุการณ์เหล่านี้มีผลและเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไรต่อการนับถือผีของชาวไทยย้อ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ผู้วิจัยนำเสนอเป็นลำดับดังต่อไปนี้

ความเชื่อเรื่องผีของชาวอีสานทั่วไป

ความเชื่อเรื่องผี ในทัศนะของชาวอีสาน ถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ผูกพันกับอาชีพเกษตรกรรม เพราะชาวอีสานทำนาเป็นอาชีพหลัก การทำนาจะได้ผลหรือไม่ขึ้นอยู่กับสภาพธรรมชาติดินฟ้าอากาศ ชาวอีสานจึงประกอบพิธีกรรมขอฝนจากผีแถน (บุญบัง ไฟ) เพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ก่อนลงมือทำนา ชาวอีสานจะเลี้ยงผีตาแฮก เพื่อให้ผีตาแฮกดูแลรักษาต้นข้าวให้เจริญงอกงาม และได้ผลผลิตดี และความเชื่อเรื่องผียังผูกพันกับวิถีชีวิตชาวอีสาน ตั้งแต่แรกเกิดของชีวิต เช่น เด็กแรกเกิด มีอาการร้องไห้ ไม่ทราบสาเหตุ เรียกว่า เป็นกำเริด ชาวอีสานเชื่อว่าเกิดจากผีมารังควาน เรียกว่า “แม่เก่าแม่หลัง” คือ ผีพ่อแม่เก่าของเด็กในชาติก่อนต้องการชีวิตของเด็กให้ไปอยู่ด้วย ชาวอีสานจึงต้องประกอบพิธีกรรมแก้กำเริด ฯ เมื่อชาวอีสานเจ็บป่วยไม่ทราบสาเหตุ

จะเชิญ “ครูบา” มาประกอบพิธีกรรม “ล่าส่อง” “ล่าปัว” โดยอัญเชิญอำนาจของผีฟ้าผีแผ่นดินมารักษา ชาวอีสานเชื่อว่า ผีมี 2 ประเภท คือ ผีดี เป็นผีที่คอยดูแลช่วยเหลือมนุษย์ อาทิ ผีฟ้า ผีแดน ผีปู่ตา ผีบ้าน ผีเรือน ฯ และหากกระทำผิดศีลคอง ผีดีเหล่านี้อาจลงโทษมนุษย์ได้ และ ผีร้าย เป็นผีที่ทำความเดือดร้อนให้แก่มนุษย์ อาทิ ผีปอบ ผีเป่า ผีกระสือ ผีแม่หม้าย ฯ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ผีฟ้า

ผีฟ้าหรือผีแดน เป็นผีดี ชาวอีสานเชื่อว่ามีอำนาจสูงสุด แดน หรือ พญาแดน ถือว่าเป็นเทพเทียบเท่าชั้นเป็น พระอินทร์ (บุญยงค์ เกศเทศ, 2550, หน้า 40) ผีแดนหรือผีฟ้า มักเรียกชื่อแตกต่างกันตามพื้นถิ่น อาทิ ผีแดนหลวง ผีไท ผีไทเทิง ผีแดน แดนหลวง แดนแนน แดนเคอ แดนคาย แดนเคาะ แดนซ่ง แดนเถือก แดนซี แดนลั่ว แดนแม่นาง หรือ เทวดาฟ้าแดน เป็นต้น

ชาวอีสานยังเชื่อว่า แดนเป็นเทพเจ้าผู้สร้างสรรค์ รวมทั้งมนุษย์เผ่าต่าง ๆ ดังในพงศาวดารแห่งประเทศไทย (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2534, หน้า 3-5) ว่า กาลแต่ก่อนนั้น พื้นพิภพยังเป็นดิน เป็นหญ้า เป็นฟ้า เป็นแดน ผีแลคนก็เที่ยวไปหากันบ่ขาด มี ปู่ลางเชิง ขุนคาน และขุนเหล็ก อยู่สร้างเมืองลุ่มกินปลาสร้างนากินข้าว ในขณะที่นั้นแดนได้ใช้ให้คนมาบอกแก่มนุษย์ทั้งหลายในเมืองลุ่มว่า กินข้าวให้บอกนาย กินงายให้บอกแดน กินซิ่นให้ส่งขา กินปลาให้ส่งข้อยแก่แดน แต่คนทั้งหลายไม่เชื่อฟัง ไม่ปฏิบัติตามคำสั่ง ทำให้แดนโกรธ จึงบันดาลให้เกิดน้ำท่วม ปู่ลางเชิง ขุนคาน และขุนเหล็ก รู้ว่าแดนโกรธ จึงเอาไม้มาต่อเป็นแพ ลอยหนีน้ำขึ้น ไปหาแดน แดนบอกว่าที่จริงได้กล่าวตักเตือนไปแล้วแต่ไม่มีใครเชื่อฟังจึงลงโทษให้ได้รับภัยพิบัติ น้ำท่วม โลกอยู่ 3 เดือน ในกาลที่อยู่เมืองฟ้าเมืองแดนนั้นเรียกว่าเมืองบน ขุนทั้งสามจึงไปขอแดนเพื่อลงมาอยู่เมืองลุ่ม

แดนจึงอนุญาตให้ขุนทั้งสามมาอยู่เมืองลุ่มพร้อมทั้งมอบควายเขาลูมาให้หนึ่งตัว โดยตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ นาน้อยอ้อยหนู ควายตัวนั้นไถนาได้สามปีก็ตาย ไม่นานนักเกิดครื่อน้ำเต้าปู้งอกออกจากจมูกควาย เกิดเป็นผลน้ำเต้ายาวสามผล ขนาดใหญ่เท่าข้งข้าว ปู่ลางเชิงได้ยินเสียงคนร้องก้องมาจากผลน้ำเต้าจึงเอาเหล็กแดงเผาไฟ เจาะ ผลน้ำเต้านั้น คนทั้งหลายจึงออกมาจากผลน้ำเต้า ขุนคานเห็นดังนั้นก็เอาลังเจาะผลน้ำเต้า คนที่อยู่ในผลน้ำเต้าได้ไหลออกมาเป็นเวลาสามวันสามคืน คนที่ไหลออกมาจากรูเหล็กเผาไฟ จะมีผิวพรรณคล้ำ ส่วนคนที่ออกมาจากรูสิ่งจะมีผิวพรรณขาว คนเหล่านี้ได้แยกย้ายทำไร่ไถนา มีครอบครัวอยู่ตามที่ต่าง ๆ ต่อมามนุษย์ไม่เชื่อฟังคำสั่งสอน ตักเตือนของผู้ปกครอง ขุนทั้งสามได้รายงานต่อแดน แดนจึงให้ผู้มีบุญชื่อ ขุนบรม มาพร้อมอาณัติ แดนหรืออาญาสิทธิ์เด็ดขาดจากแดนเอาพลีพลมาสร้างบ้านเมืองที่นาน้อยอ้อยหนู บ้านเมืองจึงดีขึ้น นอกจากนั้นแดนหลวงยังได้ให้แดนสามท่านลงมาช่วยเหลือมนุษย์ คือ (อภิวัฒน์ โพธิสาร, 2552, หน้า 84)

1. แดนแต่ง (เทพเจ้าแห่งการแต่งสร้าง) ซึ่งได้ลงมาสร้างบ้านแปลงเมืองให้และสอนผู้คนทั้งหลายให้รู้จักทำไร่นา เพาะปลูก เลี้ยงไหม ทอผ้า เลี้ยงเป็ดเลี้ยงไก่ และการใช้พีชรักษาโรค

2. แดนกลอน (เทพเจ้าแห่งบทกลอน) ได้ลงมาสอนการแต่งและสร้างสรรค์บทกลอนแบบต่าง ๆ แก่คนทั้งหลาย

3. แดนแพน (เทพแห่งดนตรี) ได้ลงมาสอนดนตรี ให้คนทั้งหลายได้รู้จักตีฆ้องตีกลอง กรับ ปี่พาทย์ และตีดพิน อีกทั้งสอนให้ผู้คนรู้จักการขับร้องและฟ้อนรำ

สุมิตร ปิติพันธ์ (2545, หน้า 28-29) ศึกษา คติความเชื่อแดนของไทดำ แคว้นสิบสองจุไท และสอดคล้องกับความเชื่อชาวอีสานในหลายประเด็น ดังนี้

1. แดนหลวง เป็นหัวหน้าของแดนทั้งปวงบนฟ้า มีหน้าที่คอยควบคุมดูแล การปฏิบัติงานของแดนต่าง ๆ ให้เป็นไปตามปกติ และทำหน้าที่ตัดสินข้อพิพาทต่าง ๆ ให้เกิดความยุติธรรมแก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง แดนหลวงจะมีเรือนใหญ่อยู่ 22 ห้อง แต่ละห้องจะมีภรรยาแดนหลวงอาศัย 1 คน ในเรือนนั้นจะมีนกพิราบ วัว ควาย มีทุ่งนากว้างใหญ่ และมีหอคำไว้เป็นที่อยู่ที่กิน

2. แดนบัวกาลาวี เป็นผู้ดูแลทุกข์สุขและความอุดมสมบูรณ์ของมนุษย์ในโลก เมื่อลุ่มคอยควบคุมดิน ฟ้า อากาศ และดวงดาวให้เป็นไปตามวิถี และทำให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล

3. แดนชาด เป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตและส่งให้มนุษย์มาเกิดบนโลก

4. แดนแนน เป็นผู้ตั้งมิ่งขวัญของมนุษย์ เพื่อทำให้มนุษย์อายุสั้น-ยาวตามที่กำหนด

5. แดนบุน เป็นผู้บันดาลความมั่งมีและอุดมสมบูรณ์ให้เกิดแก่มนุษย์

6. แดนเคอ เป็นแดนแห่งโรคภัยไข้เจ็บ ที่คอยทำให้เกิดการเจ็บป่วยไข้ชนิดต่าง ๆ แก่มนุษย์ โดยเฉพาะแก่เด็ก ๆ

7. แดนเคาะ เป็นผู้บันดาลให้เกิดเคราะห์ร้ายและภัยพิบัติต่าง ๆ แก่มนุษย์

8. แดนสัด เป็นผู้ดูแลมนุษย์ให้อยู่ในระเบียบวินัยและกฎกติกา คอยติดตามจับคนผิดมาลงโทษ และคุ้มครองคนดีให้พ้นภัยพิบัติต่าง ๆ เป็นไปทำนอง คนดีผีคุ้ม

9. แดนนุ่งขาว เป็นผู้บันดาลให้เกิดแสงสว่าง และสวยสดงดงามทางร่างกายและจิตใจมนุษย์

ความเชื่อเรื่องแดน นอกจากความเชื่อในเรื่องของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ แล้ว ถือเป็นชุดความรู้ยุคแรก ๆ ในการอธิบายการเกิดขึ้นของโลก มนุษย์ สัตว์ ๆ ก่อนมีการอธิบายสรรพสิ่งผ่านชุดความรู้แบบวิทยาศาสตร์

2. ผีปู่ตา

ผีปู่ตาเป็น ผีดี ชาวอีสานเชื่อว่าเป็นวิญญาณของบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว คอยปกป้องรักษา คุ้มครองภัยอันตรายต่าง ๆ โดยวิญญาณดังกล่าวไม่สามารถนับย้อนขึ้นไปได้ว่าเป็นผู้ใด หรือ

มาจากสายตระกูลใด แต่ชาวบ้านนับถือรวมๆเอาว่า เป็นบรรพบุรุษและให้ความเคารพนับถือสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน (จตุพร ไชยทองศรี, 2544, หน้า 83) สอดคล้องกับการศึกษาของ สุเทพ สุนทรเกสัช (2511, หน้า 113-116) ว่า ผีปู่ตาเป็นวิญญาณบรรพบุรุษประจำหมู่บ้านที่ไม่อาจกำหนดได้ว่าเป็นบรรพบุรุษสายใด ตระกูลใด แต่เชื่อว่าบรรพบุรุษของชาวบ้านทุกคน ทำหน้าที่คอยคุ้มครองอันตรายที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านและคลันคาลสิ่งต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นตามผู้มาบนบาน ความเชื่อนี้มีความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจ การเมือง สังคมหมู่บ้าน และสนับสนุนพุทธศาสนา ในชุมชนจะร่วมกันสร้างศาลปู่ตา หรือ ตูบตาปู่ ขึ้นประจำทุกหมู่บ้าน ไว้ให้เป็นที่พำนักอาศัยของผีปู่ตา แรกเริ่มการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของชาวอีสาน ณ ที่แห่งใดก็ตามจะสร้างศาลและอัญเชิญผีปู่ตาให้มาพำนัก ส่วนมากนิยมตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ศาลปู่ตา หรือ ตูบตาปู่ หอเจ้าบ้าน โสงปู่ตา นิยมสร้างเป็นหลายลักษณะตามความต้องการอาทิ ใช้เสาหลักเพียงต้นเดียวเหมือนศาลพระภูมิทั่ว ๆ ไป แล้วสร้างเรือนยอดบนปลายเสา แบบเสาสี่ต้นแล้วสร้างโรงเรือน หรือศาลให้มีขนาดเล็กลงตามความต้องการ และแบบสร้างเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ซึ่งปัจจุบันเป็นที่นิยมโดยทั่วไปแล้วจะสร้างเป็นโถงเพียงห้องเดียว และภายในห้องมีบริเวณสำหรับวางสิ่งของ พร้อมทั้งวัสดุรูปคน สัตว์ ข้าทาส บริวาร ไว้สำหรับให้ผีปู่ตาใช้สอยไม่ขาดแคลน

เฒ่าจ้ำ หรือ จะจ้ำ เป็นบุคคลที่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชุมชนเข้าติดต่อสื่อสารกับผีปู่ตา หรือรับบัญชาจากผีปู่ตามาแจ้งแก่ชุมชน ตลอดจนมีภาระหน้าที่ในการดูแลบริเวณที่อยู่อาศัย หรือ ดำเนินกิจการด้านพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผีปู่ตา (บุญยงค์ เกศเทศ, 2550, หน้า 34) อาจเรียกได้หลายชื่อแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น เช่น กระจ้ำ จะจ้ำ ข้าวจ้ำ เฒ่าประจำ เจ้าจ้ำ หรือ จ้ำ เป็นต้น บุคลิกภาพและพฤติกรรมของเฒ่าจ้ำนั้น ได้รับการตรวจสอบเลือกเฟ้นหรือกำหนดบุคคลให้ทำหน้าที่อย่างชัดเจน และเมื่อได้ตัดสินใจเลือกผู้ใดแล้ว ผู้นั้นก็มีอาจหลีกเลี่ยง หรือปฏิเสธได้ด้วยความสามารถของผีปู่ตา ร่วมกับชุมชนต้องการให้เป็นเช่นนั้น

การสืบทอดผู้ที่ทำหน้าที่ เฒ่าจ้ำ โดยปกติเมื่อเฒ่าจ้ำถึงแก่กรรมลง จะต้องหาเฒ่าจ้ำคนใหม่มาทำหน้าที่แทนทันที โดยคัดเลือกจากบุคคลในหมู่บ้าน ที่มีความประพฤติดี บุคลิกน่าเลื่อมใสเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน ชุมชนแต่ละที่อาจมีวิธีที่แตกต่างกันไปได้ เป็นต้นว่า อาจเลือกบุคคลที่มีคุณสมบัติเป็นที่ปรารถนาในหมู่บ้านมา 5-10 รายพร้อมใช้ไม้คานหรือไม้ไผ่ที่มีความยาวเท่ากับวาวของตนเอง แล้วมากำหนดวัดวาอีกครั้งต่อหน้าศาลปู่ตาและผู้อาวุโสแล้วปรากฏว่า ไม้คานหรือไม้ไผ่ยาวเกินวาวของตนตามที่วัดไว้ครั้งแรกแสดงให้เห็นว่า ผีปู่ตาพอใจเลือกผู้นั้นไว้เป็นเฒ่าจ้ำ

บางชุมชนเลือกเฒ่าจ้ำโดยสืบทอดบุคคลในตระกูลนั้น เช่น เมื่อสามีเป็นเฒ่าจ้ำเสียชีวิตลง ภรรยาหรือบุตรชายจะต้องทำหน้าที่แทนสืบไป ถือว่าเป็นครอบครัววงศ์ตระกูลเฒ่าจ้ำ บางกรณีอาจเลือกเฒ่าจ้ำโดยอัญเชิญผีปู่ตาให้มาเข้าทรงผู้ใดคนหนึ่ง ซึ่งอยู่ในพิธีกรรมนั้นเพื่อให้ร่างทรงได้

กำหนดเลือกผู้ที่จะสืบทอดตำแหน่ง เฒ่าจ๋า ต่อไป ซึ่งอาจใช้พิธีกรรม เชิงข้อง เลี้ยงทาย อย่างไรก็ดี ไม่ว่าจะได้เฒ่าจ๋า มาโดยวิธีการใดก็ตาม ถือว่าเฒ่าจ๋าเป็นบุคคลที่ชุมชนมีความเคารพ ศรัทธา เชื่อถือ และผีปู่ตายอมรับไว้วางใจ

การเลี้ยงผีปู่ตา ชุมชนจะมีพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตา ปีละ 2 ครั้ง เพื่อเป็นการตอบแทนพระคุณ โดยกำหนดเลี้ยงในวันพุธ เดือน 3 เรียกว่า “เลี้ยงขึ้น” เป็นการเลี้ยงเมื่อเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยว และ วันพุธ เดือน 6 เรียกว่า “เลี้ยงลง” เป็นการเลี้ยงเมื่อจะเริ่มต้นในฤดูปักดำ ในการเลี้ยงแต่ละครั้ง เฒ่าจ๋าจะเป็นผู้ดำเนินพิธีกรรม กำหนดข้อมูล รายละเอียดส่วนใหญ่วิวชาบ้านจะรับรู้สืบทอดกันมาเป็นอย่างดี อาจแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น ที่สำคัญต้องมี “เหล้าไห ไก่ตัว” ยาสูบ ฟ้าชัน ดอกไม้ รูปเทียน และอาหารหวานคาว บางพื้นที่อาจเลี้ยงด้วยอาหารดิบ เช่น ลาบเลือด ทุกครัวเรือนจะต้องนำ ไบหล้าคา ไบกล้วย ไบมะพร้าว หรือไบตาล อย่างใดอย่างหนึ่งนับเท่าจำนวนสมาชิกและสัตว์เลี้ยงในแต่ละครัวเรือน มาผูกปมแทนสมาชิกแต่ละรายและสัตว์แต่ละตัวในชุมชนนั้น ในพิธีกรรม การเลี้ยง เฒ่าจ๋าเป็นผู้นำกล่าวแทนชาวบ้านในเนื้อหาสาระขึ้นอยู่กับช่วงฤดูกาลว่าต้องการเช่นไร เช่นในพิธีเลี้ยงในเดือนหกก่อนที่จะลงมือทำนา มีข้อความว่า

“มือนี่เป็นมือส้นวันดี สิมาเลี้ยงญาพ่อปู่ กบปีบมีกลาย ปลายบ่มีเว้น ให้ลูกบ้านหลาน เมืองอยู่ดีมีแสง อยู่ชุ่มกินเย็น แจกไปไทยมากะมาหาญาพ่อปู่ ขอให้ข้าวกล้าสมบูรณ์ ข้าวน้ำส้มปลา อย่างอืด ฝนตกให้ตกต้องตามฤดูกาล โรคภัยไข้เจ็บบ่อย่าให้มี มือนี่ลูกหลานมีอาหารหวานคาวมา ถวาย มีเหล้ายา ปลาบั้ง มีไก่ต้ม เชิญญาพ่อปู่กิน...”

เมื่อเสร็จพิธีเลี้ยงผีปู่ตาแล้ว เฒ่าจ๋าจะดำเนินการให้แจกจ่ายแบ่งปันอาหารที่นำมา รับประทานร่วมกัน มีการร้องรำ รื่นเริง สนุกสนาน นับเป็นภูมิปัญญาในการผนึกกำลังร่วมแรง ร่วมใจกันให้เกิดความสามัคคี เตรียมพร้อมที่จะดำเนินการในไร่นา การประกอบพิธีกรรมในวันพุธ เดือน 6 จะเป็นพิธีเลี้ยงทาย จากการศึกษาของ นิยม วงศ์พงษ์คำ และกิจวัฒน์ แสนศรีระ (2544, หน้า 5-6) ใช้ไก่สามตัว เป็นเครื่องเลี้ยงทาย คือ

ไก่ตัวที่หนึ่ง เลี้ยงทายเรื่องเกี่ยวกับมนุษย์

ไก่ตัวที่สอง เลี้ยงทายเรื่องเกี่ยวกับฝนฟ้าอากาศ

ไก่ตัวที่สาม เลี้ยงทายเรื่องเกี่ยวกับสัตว์เลี้ยงและพืชพันธุ์

โดยดูจากลักษณะปลายขากรรไกรล่างทั้งสองข้างของไก่ ว่าเป็นอย่างไร

1. ถ้าปลายง่ามห้อยตกลงหรือไม่เสมอกัน หมายถึงปีนี้นั้นสัตว์เลี้ยงจะไม่สบาย

เกิดโรค ถ้าเกี่ยวกับคน ทายว่าจะแตกความสามัคคี เจ็บไข้ได้ป่วย ถ้าเกี่ยวกับพืชพันธุ์ธัญญาหาร ว่าไม่สมบูรณ์

2. ถ้าขากรไรกร ทั้งสองขาเท่ากัน หมายถึง มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งสัตว์เลี้ยง ผู้คน และพืชพันธุ์

3. ถ้าขากรไรกรมีสีขาว หมายถึง ฝนแล้ง

4. ถ้าขากรไรกรมีสีดำ หมายถึง ฝนฟ้าดี

การเลี้ยงทายอีกประการหนึ่ง คือ การเลี้ยงทายฟ้าฝนด้วยไม้วา โดยเอาไม้วาหนึ่งท่อน ขนาดยาว 1 วาของเฒ่าจ๋า นำมาเข้าพิธี โดยอธิษฐานว่า ถ้าฝนดีขอให้ไม้นี้ยาวกว่า 1 วาของเฒ่าจ๋า ถ้า ฝนแล้งขอให้ไม้นี้สั้นกว่า 1 วาของเฒ่าจ๋า เมื่อทำพิธีอธิษฐานแล้วก็เอาไม้วาวัดเทียบกับวาของเฒ่าจ๋า แล้วให้ทำนายตามผลปรากฏ

พิธีกรรมบนบาน หรือ บำ ชาวอีสานเชื่อว่า หากเกิดสภาวะการณ์ที่ต้องเลี้ยง หรือต้องการความช่วยเหลือ รู้สึกเกิดความไม่มั่นคงทางจิตใจ อาทิ ของหาย เจ็บป่วย ไปทำงานต่างถิ่น บำให้ สอบได้ ได้งานทำ ชาวอีสานมักมาบนบาน หรือ บำ โดยให้เฒ่าจ๋าเป็นผู้ติดต่อกับผีปู่ตา โดยเชื่อว่า ผีปู่ตาจะคลบนันดาลในสิ่งที่ตนเองต้องการได้ การบนนั้นทำได้ทุกโอกาส ทุกเวลา สะดวก เมื่อได้ คังที่ตนเองปรารถนาแล้ว ผู้บำ จะนำดอกไม้ ธูปเทียน หรือ เหล้าไห ไก่ตัว ซึ่งเครื่องแก้บนนั้น เมื่อเสร็จพิธีอาจมอบให้เฒ่าจ๋า หรือนำกลับ ไปรับประทานเพื่อความเป็นสิริมงคล สุขภาพแข็งแรง เกิดความรู้สึกมั่นใจในชีวิต ในกรณีที่มีการบำไม่ได้ผล ชาวบ้านเชื่อว่า อาจเกิดจากกรรม หรือยังไม่ ถึงเวลาและเกิดจากผู้บำไม่เป็นที่พึงพอใจของผีปู่ตา เช่น มีพฤติกรรมไม่ดี ทำให้ชาวบ้านหันมา ประพฤติปฏิบัติให้อยู่ในอึดคอง เพื่อให้ผีปู่ตาพึงพอใจและคลบนันดาลให้เกิดผลสำเร็จ

3. ผีตาแฮก

ชาวอีสานมีอาชีพทำนาเป็นหลักเชื่อว่า ในที่นาของตนมี ผีตาแฮก เป็นผู้เฝ้านาและ ช่วยอำนวยความสะดวก การปลูกข้าวในนาให้ได้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ ต้นข้าวปราศจากโรคแมลง ศัตรูพืช ที่จะมาทำลาย ที่อยู่ของผีตาแฮก ชาวอีสานมักทำตุบ รูปทรงคล้ายบ้านขนาดเล็ก หรือตาม วัสดุที่หาได้ ตั้งอยู่บริเวณที่นาติดกับจอมปลวก โพน หรือต้นไม้ใหญ่ อาจจะมีพื้นที่เล็ก ๆ สำหรับ เป็นที่นาของผีตาแฮกด้วย

ในวรรณกรรมอีสานเรื่อง เสียวสาวสดี ได้กล่าวถึงที่มาของการเลี้ยงผีตาแฮกว่า มีผัวเมีย ครอบครัวยุคหนึ่งไม่มีลูก จึงไปหาหญิงมาเป็นเมียน้อย ต่อมาเมียน้อยตั้งท้อง เมียหลวงอิจฉาจึง แอบวางยาให้เมียน้อยตาย ก่อนเมียน้อยจะตายได้ของงเวร ส่วนเมียหลวงนั้นเมื่อสามีทราบเรื่อง จึงได้ทำร้ายจนตายไป ทั้งเมียหลวงและเมียน้อยก็ไปเกิดและจองเวรกัน เมียน้อยเกิดเป็นยักษ์ เมียหลวงเกิดเป็นหญิง แต่งงานและมีลูก ซึ่งลูกของนางเกิดมาจะถูกยักษ์กินถึงสองครั้ง เมื่อนางมีลูก ครั้งที่สาม นางและสามีจึงไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ พระพุทธเจ้าจึงเทศนาให้ระงับการจองเวร ทั้ง หญิงและยักษ์จึงเลิกจองเวรกัน และได้อาศัยเป็นเพื่อนบ้านกัน มีความรักใคร่กลมเกลียว ยักษ์นั้นรู้

ตำราทำนายฟ้าฝนจึงคอยบอกเพื่อนบ้านว่าควรทำอย่างไร ชาวบ้านก็เลื่อมใส ซึ่งต่อมานางยักษ์ก็กลายเป็นผีตาแสด (อภิศักดิ์ โสมอินทร์, 2534 อ้างถึงใน อภิวัฒน์ โพธิสาร, 2552, หน้า 153)

คาย สำหรับบูชาผีตาแสด ประกอบไปด้วย พาทหวาน ควายนาคู่ (ปุ่นา) หมาก 2 คำ บูหรี 2 มวน เทียน 1 คู่ ดอกไม้ 1 คู่ ซึ่งแต่ละพื้นอาจแตกต่างกัน เมื่อเลี้ยงตาแสดเสร็จแล้ว ในบางพื้นที่ชาวบ้านจะปลูกข้าวในที่นาขนาดเล็กของผีตาแสดให้เป็นพิธีก่อน เริ่มตั้งแต่การ แสกนา ไถนา แล้วชาวบ้านจะทำนายฟ้าฝนจากก้อนขี้ไถ ว่าปีนี้ฝนจะดีหรือฝนจะแล้ง และจะปลูกต้นข้าว 7 ต้น ในบริเวณนาตาแสด จากนั้นจะนำเอาขัน 5 มาวางไว้เวลาปักดำต้นข้าว จะกล่าวเป็นข้อความ ก่อนปักดำว่า (ยุทธภักดิ์ เตชะแก้ว, 2540, หน้า 140)

ปักกกหนึ่ง ให้ได้วัวแม่ลาย
ปักกกสอง ให้ได้ควายเขายอง
ปักกกสาม ให้ได้ค้ำข้องเก้ากำ
ปักกกสี่ ให้ได้ค้ำเก้าหมื่น
ปักกกห้า ให้ได้ข้าวหมื่นมาเยีย
ปักกกหก ให้ได้เมียเทียบข้าว
ปักกกเจ็ด ให้ได้ช้างเผือกงานิล

ในความหมายของการปักดำ 7 ต้น คือ ต้นที่ 1 หมายถึง วันอาทิตย์ ต้นที่ 2 หมายถึง วันจันทร์ ....ต้นที่ 7 หมายถึง วันเสาร์ และจะดูแลต้นข้าวนั้นให้ดี และสังเกตว่า หากต้นข้าวต้นที่เป็นตัวแทนของวันไหน เจริญงอกงามที่สุด ชาวบ้านจะถือเอาวันนั้นเป็นสำคัญในการเริ่มปักดำ เช่น ถ้าต้นที่เป็นตัวแทนของวันจันทร์เจริญงอกงามที่สุด ชาวบ้านจะแสกปักดำในวันจันทร์

เมื่อข้าวในนาเจริญเติบโตและให้ผลผลิตพร้อมที่จะเก็บเกี่ยวแล้ว ชาวบ้านจะประกอบ พิธีเช่นผีตาแสดอีกครั้ง มีคายประกอบด้วย เหล้า 1 ไห ไก่ 1 ตัว พาทหวาน เทียน 1 คู่ ดอกไม้ 1 คู่ เมื่อทำพิธีเสร็จแล้วถึงจะเก็บเกี่ยวได้ การเก็บเกี่ยวชาวบ้านจะนำเก็บเอารวงข้าวในนาตาแสดนั้น เป็น ขวัญข้าว จะไม่นำไปนวดให้เป็นเมล็ด แต่จะนำรวงข้าวและเสียนตาแสดมาเก็บไว้ที่เล่า

4. ผีเชื้อ

ผีเชื้อเป็นผีบรรพบุรุษของตระกูล หรือเป็นเชื้อสายตระกูลของครอบครัว ซึ่งเป็นวิญญาณ ของปู่ ย่า ตายาย ที่ตายไปแล้ว ในบางพื้นที่เชื่อว่าผีเชื้อมีเจ็ดชั้นเรียกว่า “เจ็ด โคตรเหง้าฝ้าลูกหลาน” ผีเชื้อไม่มีหิ้งหรือฮ้านสำหรับสิงสถิต แต่จะอยู่ประจำของบ้านผู้อาวุโสฝ่ายหญิงสูงสุด เรียกว่า “เหง้าผีเชื้อ” (ยุทธภักดิ์ เตชะแก้ว, 2540, หน้า 135) การสืบทอดผีเชื่อนั้นจะผ่านฝ่ายหญิง เมื่อ เหง้า ผีเชื้อ เสียชีวิต ญาติในตระกูล จะยกของเอาญาติฝ่ายหญิงที่มีอาวุโสรองลงมา ให้เป็นเหง้าผีเชื้อสืบทอดมา

ผีเชื่อทำหน้าที่คอยควบคุมดูแล สมาชิกในครอบครัวให้อยู่เย็นเป็นสุข หากลูกหลาน กระทำผิด เรียกว่า “ผิดผีเชื่อ” ได้แก่ ผัวเมียทะเลาะกัน คำพ่อแม่ ตีลูก แย่งมรดก ต้องการให้ ลูกหลานทำบุญให้ แต่งงานหรือไม่บอกกล่าว (เกรียงไกร ภาสุตะ, 2551, หน้า 76) ถือว่าเป็น กฎเกณฑ์ของครอบครัวที่ต้องยึดถือปฏิบัติ และสอดคล้องกับค่านิยมของชาวอีสานในเวลานั้น คือ ความกตัญญูรู้คุณ การเคารพผู้อาวุโส ผัวเมียให้รักใคร่ปรองดอง

เมื่อผิดผีเชื่อ ผีเชื่อจะคลบนันดาลให้เกิดความเจ็บป่วย โดยผู้กระทำความผิดอาจเจ็บป่วยโดยตรง หรือคนอื่นก็ได้ เช่น ลูกสะใภ้เข้าห้องเปิง (ห้องบูชาผีเชื่อในเรือนอีสาน) ถือเป็น “ชะล่า” (ข้อห้าม) ลูกสะใภ้อาจไม่สบาย สะใภ้จะต้องเตรียมเครื่องสมมา พ่อผัว แม่ผัว เพื่อให้พ่อผัว แม่ผัว นำเครื่อง สมมานี้ไปบอกกล่าวแก่ผีเชื่อต่อไป บางกรณี เมื่อพ่อหรือแม่เจ็บป่วย ทำการรักษามาเป็นเวลานาน อาการยังไม่หาย และไม่ทราบว่ามีผีเชื่อด้วยสาเหตุใด ลูกๆจะมาพร้อมกันหน้าแล้วแต่งเครื่อง สมมา ไปคารวะพ่อหรือแม่ที่เจ็บป่วย

ส่วนการแต่งงานระหว่างหญิงชาย คือ สามี และภรรยา จะนับผีเชื่อของตนแต่ละฝ่าย เมื่อได้ลูก ลูกจะนับถือทั้งสองฝ่าย ผีเชื่อทำหน้าที่คุ้มครองพิทักษ์รักษาให้ลูกหลานอยู่ดีมีสุข ใน ครอบครัวและเครือญาติ เป็นผู้จัดการความขัดแย้งในระดับเครือญาติ รวมทั้งสั่งสอนให้ญาติพี่น้อง ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อ เอื้ออาทรซึ่งกันและกัน

5. ผีปอบ

ผีปอบ คือ ผีชนิดหนึ่งสิ่งอยู่ในร่างกายของคน ผู้ที่ปอบอาศัยร่างอยู่ชาวบ้านอีสานเรียก คนนั้นว่าเป็นปอบ หรือเป็นผีปอบ ผีชนิดนี้จะออกจากร่างผู้เป็นเจ้าของ ไปสิงสู่ร่าง (เข้ากิน) บุคคล อื่น เพื่อกินเลือดและอวัยวะภายในเป็นอาหาร (ปอบเข้ากิน) บุคคลที่ถูกปอบเข้ากินส่วนมากจะเป็น คนอ่อนแอหรือเจ็บป่วย (สุกน สมจิตศรีปัญญา, 2542, หน้า 2813-2815)

ชาวอีสานเชื่อว่า ปอบเกิดจากบุคคลที่เรียนวิชาเวทมนตร์ หรือคาถาอาคมที่แก่กล้า บุคคล เหล่านี้ไม่ปฏิบัติตามข้อห้าม ที่อาจารย์กำหนดไว้ทั้งนำวิชาไปใช้ในทางที่ผิดข้อห้าม เอาเปรียบหรือ สร้างความเดือดร้อนให้แก่สังคม บุคคลเหล่านี้จะถูกชาวบ้านกล่าวหาว่าเป็นปอบ หากไม่ยอมชำระ ก็จะเป็นปอบไปจนตาย แต่ผีปอบจะไม่ตายตามเจ้าของไปด้วย จะตะเวนหาบุคคลอื่นเพื่ออาศัยร่าง ต่อไป (สุกน สมจิตศรีปัญญา, 2542, หน้า 2813) บุคคลที่ปอบอาศัยเรียกว่า ปอบมายอหยหัว คาถาที่ทำให้เป็นปอบ และผู้ใช้ผิดข้อจะลามีหลายชนิด เช่น คาถามหานิยม คาถาล่องหน คาถาบัง ฟัน บิดไส้ ประเภทคุณไสย เสกวัตถุเข้าไปในตัวคน คาถาจุบกรรม ครุผีฟ้า และมักจะใช้ดอกไม้สี แดงบูชาครู ซึ่งหากผิดครุชนิดเดียวจะเป็นผีปอบทันที ปอบมีอยู่ 2 ประเภท คือ ปอบวิชา เกิดจากคน ที่เรียนวิชาอาคมแล้วผิดชะล่า และ ปอบผีเชื่อเกิดจากปอบของญาติผู้ใหญ่ที่ตายไปแล้วมาอาศัย ในร่างของลูกหลานต่อ ๆ ไป อาการของคนเป็นปอบ จะมีลักษณะชอบกินอาหารดิบ ลาบก้อย

เป็นคนลึกลับ ไม่ชอบคบค้าสมาคมกับคนทั่วไป ไม่สู้หน้าคน วิตกกังวล

การป้องกันผีปอบ ผีปอบจะกลัวคาถาอาคมและหมอธรรม ผีปอบมักกินผู้หญิงเพราะผู้หญิงจะเรียนและใช้คาถาอาคมและเครื่องรางของขลังไม่ได้ เครื่องรางของขลังแม้ผู้หญิงจับต้องก็จะคลายความศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นการป้องกันผีปอบ หมอธรรมจึงเสกฝ้ายอาคมผูกคอ แขน และขาของผู้หญิงที่เป็นปอบ เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้ผีปอบเข้ากินในร่างกายอีก

6. ผีเป่า

ผีเป่า คือ ผีที่สิงอยู่ในร่างกายของคน คนที่เป็นเป่ามักกินของสด ๆ เช่น เลือดสด ๆ ลาบเลือด ชาวอีสานเชื่อว่า ผีเป่ามีอยู่ 3 ประเภท คือ (ธวัช ปุณ โนนทก, 2542, หน้า 2822)

1. ผีเป่าคน หมายถึง ผีเป่าสิงในคนเป็น ๆ ฉะนั้นพฤติกรรมของคน ๆ นั้นจะเปลี่ยนไป เช่น ไม่ค่อยพบหน้าผู้คน เก็บตัวอยู่คนเดียว ชอบกินอาหารดิบ ๆ สด ๆ และตอนกลางคืนจะออกเที่ยวหากิน ออกจับหนู จับเขียดกิน เป็นต้น

2. ผีเป่าผี หมายถึง คนที่เป็นเป่าเมื่อตายไปแล้ว จะเป็นผีเป่าอยู่อีก ผีเป่าชนิดนี้จะทำร้ายคน และเป็นอันตรายแก่คนมาก

3. ผีเป่าวาน หมายถึง คนที่เล่นวาน ปลูกวาน เช่น วานกระจาย วานสามพันดิ่ง เมื่อคนที่เลี้ยงวานนี้เชื่อว่า จะคงกระพันชาตรี คือ พันแทงไม่เข้า ถ้าหากวานสองชนิดนี้เลี้ยงถูกวิธี จะไม่เป็นอันตรายต่อมนุษย์ แต่วานนี้มักจะกินเลือด ของสด ผู้เลี้ยงจะต้องเอาเลือดมาบอกตามกำหนด หากว่ามันหิวมันจะมากินผู้เลี้ยงเอง จึงทำให้พฤติกรรมของผู้เลี้ยงวานนี้ ชอบของดิบ ของสด นั้นเอง

การเปลี่ยนแปลงการนับถือผีของชาวไทยย้อ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

การเปลี่ยนแปลงเป็นลักษณะสากลที่เกิดขึ้นในทุกสังคม ซึ่งล้วนส่งผลกระทบต่อคนทั้งสังคมหลายด้าน โดยเฉพาะวิถีชีวิตของผู้คนที่ต้องพยายามปรับตัวรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การเปลี่ยนแปลงการนับถือผีของชาวไทยย้อเป็นปรากฏการณ์หนึ่งที่ชาวไทยย้อได้ต่อสู้ต่อรองปรับตัวรับการเปลี่ยนแปลงนั้น โดยชาวไทยย้อได้รับมรดกตกทอดความเชื่อมาจากบรรพบุรุษ โดยเฉพาะในยุคของการปกครองในระบบอาญาสี่ การนับถือญาพ้อมีความสำคัญในฐานะผีประจำเมืองท่าอุเทน ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ ในขณะเดียวกัน ญาพ้อมีความสัมพันธ์กับอำนาจของเจ้าเมืองในการว่าราชการเมือง โดยชาวไทยย้อเชื่อว่า การสั่งการ หรือออกคำสั่ง ถือเป็นความประสงค์ของญาพ้อ ชาวไทยย้อจะต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด หากไม่ปฏิบัติตามถือว่า ผิดศีลคอง และญาพ้อจะเป็นผู้ลงโทษ ด้วยความเชื่อและศรัทธาของชาวไทยย้อเป็นพื้นฐาน ผู้ปกครองจึงใช้ญาพ้อเป็นเครื่องมือเพื่อสร้างความชอบธรรมในการ บังคับ ควบคุม ดูแล สั่งการ ชาวไทยย้อให้ปฏิบัติตาม

เพื่อให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข ในขณะที่เดียวกันคณะอาญาสี่ได้กำหนดพิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับญาพ่อเพื่อสร้างความหมาย ตอกย้ำอำนาจของเจ้าเมืองในฐานะผู้ได้รับอาญาสิทธิ์จากญาพ่อ ผีเมืองให้อยู่ในวิถีชีวิตชาวไทยย้อ และสถาปนาความศักดิ์สิทธิ์ สิทธิพิเศษต่าง ๆ นา ๆ ให้กับคณะอาญาสี่

ต่อมาเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่มีผลกระทบต่อการนับถือญาพ่อ อาทิ การปฏิรูปการปกครองยกเลิกระบบอาญาสี่ (พ.ศ. 2442) กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์ประจำมณฑลอุบลราชธานี ทรงประกาศห้ามไม่ให้ราษฎรนับถือผีสง หลังจากรายปรมกบฏผิวนุญภาคอีสานได้ (พ.ศ. 2443-2444) ส่งผลให้ระบบการนับถือผีของชาวไทยย้อได้ปรับเปลี่ยนเปลี่ยนแปลง และสืบทอด ชำรงอัตลักษณ์ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง จนถึงปัจจุบันมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การนับถือผีของชาวไทยย้อก่อนการปฏิรูปการปกครอง (พ.ศ. 2442) และเหตุการณ์กบฏผิวนุญภาคอีสาน (พ.ศ. 2443-2444)

การนับถือผีของชาวไทยย้อทำอุเทนเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับระบบอาญาสี่ กล่าวคือแรกเริ่มการตั้งถิ่นฐานที่บ้านทำอุเทนและได้ยกฐานะเป็นเมืองทำอุเทนนั้น เจ้าเมือง พร้อมด้วยกรรมการเมืองต้องเซ่นบวงสรวง บอกกล่าว ญาพ่อแทนคำ ผู้เป็นเจ้าที่ ญาพ่อหงสา และญาพ่อทุกองค์ให้รับรู้ถึงเจตนารมณ์การปกครองบ้านเมืองและเพื่อให้ญาพ่อคลบ้นดาลให้เกิดความสงบสุขร่มเย็นในเมืองทำอุเทน นอกจากนี้ชาวไทยย้อเชื่อว่า เจ้าเมืองเป็นผู้ที่ถูกเลือกจากญาพ่อ ญาพ่อจะให้โองการอำนาจมาปกครองบ้านเมือง หากเจ้าเมืองแข็งกล้า สั่งการ เท่ากับเป็นความประสงค์ของญาพ่อ (ถนิม เจริญมาตย์, สัมภาษณ์, 1 พฤศจิกายน 2555) ชาวไทยย้อมีความเชื่อและศรัทธาญาพ่อเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ทำให้ปฏิบัติตามคำสั่งของเจ้าเมืองอย่างเคร่งครัด การนับถือผีของชาวไทยย้อในช่วงแรกมีอยู่ 2 ระดับ ดังนี้

1.1 ผีแจ ผีเชื้อ ผีบรพบุรุษ: ผีในระดับของผู้ถูกปกครอง

ผีแจเป็นผีในระดับครอบครัวชาวไทยย้อมีความเชื่อศรัทธาผีระดับครอบครัว มีหน้าที่ให้ความคุ้มครองลูกหลานชาวไทยย้อ รวมทั้งคอยดูแลสอดส่องหากใครก็ตามที่กระทำผิดศีลคองหรือประทุษร้ายแก่ครอบครัว กิจกรรมและความเกี่ยวข้องกับผีระดับครอบครัวมีรายละเอียดดังตาราง

ตารางที่ 3-1 วิธีชีวิตชาวไทยย้อยที่สัมพันธ์กับผีระดับครัวเรือน

กิจกรรม	ผีที่เกี่ยวข้อง	กาย	ผู้บอกกล่าว/เกี่ยวข้อง
เกิด	ผีแฉ	- ดอกไม้ขาว 1 คู่ เทียน 1 คู่	- พ่อแม่ หรือญาติ
	ผีเชื้อ		พี่น้อง
	ญาพ่อ	- ชั้นห้า - ชั้นห้า ดอกไม้แดง	- เหย้าผีเชื้อ - ร้าง องค์ใดองค์หนึ่ง
แม่ของเด็ก ที่เกิดใหม่	ผีแฉ	- รวมกับเด็กได้	- พ่อแม่ หรือญาติ
	ผีเชื้อ		พี่น้อง
	ญาพ่อ	- รวมกับเด็กได้ - ชั้นห้าดอกไม้แดง	- เหย้าผีเชื้อ - ร้าง
แขกมาพัก ค้างคืน	ผีแฉ	บอกกล่าว	- เข้าบ้าน
วันพระ	ผีแฉ	- ดอกไม้ขาว 1 คู่ เทียน 1 คู่ หมากพลู บุหรี่	- เจ้าของบ้าน
	ผีเชื้อ	- ชั้นห้า	- เหย้าผีเชื้อ
	ญาพ่อ	- ชั้นห้าดอกไม้แดง บูชาที่ หอเจ้า	- ชาวไทยย้อยทั่วไป
	สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ต่าง ๆ	- ดอกไม้ รูปเทียน	- ชาวไทยย้อยทั่วไป
บวช	ผีแฉ	- ดอกไม้ขาว 1 คู่ เทียน 1 คู่ หมากพลู บุหรี่	- ผู้บวชขอบเจ้าบ้าน - ผู้บวชขอบเหย้าผีเชื้อ
	ผีเชื้อ	- ชั้นห้า หมาก พลุ บุหรี่	
	ญาพ่อ	- ชั้นห้า ดอกไม้แดง	- ผู้บวชและร่างขอบ ญาพ่อที่หอเจ้า
แต่งงาน เข้าบ้าน (ญ)	ผีแฉ	- ดอกไม้ 1 คู่ เทียน 1 คู่ หมาก พลู บุหรี่	- เจ้าบ้านฝ่ายหญิง
	ผีเชื้อ	- ชั้นห้า หมาก พลุ บุหรี่ เหล้า 1 ขวด ไก่ 1 ตัว ผ่าชัน	- เขยสมมาเหย้าผีเชื้อ แล้วผีเชื้อฝ่ายหญิง

ตารางที่ 3-1 (ต่อ)

กิจกรรม	ผีที่เกี่ยวข้อง	กาย	ผู้บอกกล่าว/เกี่ยวข้อง
แต่งงาน	ผีแจ	- ดอกไม้ 1 คู่ เทียน 1 คู่	- เจ้าบ้านฝ่ายชาย
ออกบ้าน		หมาก พลุก บุหรี่	
(ช)	ผีเชื้อ	- ชั้นห้า	- เหย้าผีเชื้อฝ่ายชาย
ผ้าเมียเถียง	ผีแจ	- ดอกไม้ 1 คู่ เทียน 1 คู่	- ผ้าเมียคอบเจ้าบ้าน
กัน (ผัดผี		หมากพลู บุหรี่	
เชื้อ)	ผีเชื้อ	- ชั้นห้า เหล้า 1 ขวด ไก่ 1 ตัว	- ผ้าเมียคอบเหย้าผีเชื้อ
ลงมือทำนา	ผีตาแฮก	- พาหวาน ควายเขาตู้(ปุ่นา) 1	- เจ้าของนา
		คู่ ดอกไม้ 1 คู่ เทียน 1 คู่ บุหรี่	
		2 มวน หมากพลู 2 คำ	
	ผีประจำห้วยหนอง	- พาหวาน ดอกไม้ 1 คู่ เทียน	- เจ้าของนา
	ใกล้เคียง	1 คู่ บุหรี่ 2 มวน หมากพลู	
		2 คำ	
เก็บเกี่ยว	ผีตาแฮก	- พาหวาน ควายเขาตู้(ปุ่นา) 1	- เจ้าของนา
เสร็จสิ้น		คู่ ดอกไม้ 1 คู่ เทียน 1 คู่ บุหรี่	
		2 มวน หมากพลู 2 คำ	
จับปลา	นางแอกไค้ น้ำโจง	- ส้องใส่ (ตะโกนบอก) บอก	- ผู้มาจับปลา
	นางจันทา ห้วยทวย	กล่าว	
	ท้าวคำไค้ หนองสูง	- ส้องใส่ (ตะโกนบอก) บอก	
	หนองวัวตาย	กล่าว	
	หนองจิว	- ส้องใส่ (ตะโกนบอก) บอก	
		กล่าว	
		- ส้องใส่ (ตะโกนบอก) บอก	
		กล่าว	
		- ส้องใส่ (ตะโกนบอก) บอก	
		กล่าว	

ตารางที่ 3-1 (ต่อ)

กิจกรรม	ผีที่เกี่ยวข้อง	กาย	ผู้บอกกล่าว/ เกี่ยวข้อง
เดิน ทางไกล	ผีเชื้อ ญาพ่อ	- ชั้นห้า หมาก พลุ ยาเส้น เหล้า - ชั้นห้า ดอกไม้แดง	- เจ้าบ้านและผู้เดินทาง - ร่าง
ไปค้าขาย	ผีเชื้อ ญาพ่อ	ชั้นห้า ชั้นห้า ดอกไม้แดง	- คอบเหง้าผีเชื้อ - ร่าง
คนเจ็บป่วย ไม่ทราบ	ผีแจ ผีเชื้อ	- ดอกไม้ 1 คู่ เทียน 1 คู่ - ชั้นห้า	- เจ้าบ้าน - เหง้าผีเชื้อ
สาเหตุในบ้าน	ผีนา ญาพ่อ	- ดอกไม้ 2 คู่ เทียน 2 คู่ หมาก 4 กำ บุหรี่ 4 มวน - ชั้นห้า ดอกไม้แดง	- เจ้าของนา - ร่าง
มีคน เสียชีวิต	- ผีแจ - ผีเชื้อ	- ดอกไม้ 1 คู่ เทียน 1 คู่ - ชั้นห้า	- เจ้าบ้าน - เหง้าผีเชื้อ

จากตารางที่ 3-1 เห็นได้ว่า วิถีชีวิตของชาวไทยย้อมีความเกี่ยวข้องกับผีตลอดช่วงชีวิต ตั้งแต่เกิดจนตาย การดำเนินชีวิตในระดับครอบครัวมีความเกี่ยวข้องกับผีแจ ผีเชื้อ เป็นส่วนมาก และเกี่ยวข้องกับญาพ่อ ผีตาแสด ผีนา ก็ต่อเมื่อมีกิจกรรมที่เป็นเรื่องในระดับกว้างขึ้น

1.2 ญาพ่อ: ผีในระดับของผู้ปกครอง

การนับถือผีญาพ่อ เป็นผีในระดับชุมชนไทยย้อม โดยต้องการผ่านอัญเชิญ หรือ บวงสรวงโดยเจ้าเมืองเท่านั้น ชาวไทยย้อมเชื่อว่า ญาพ่อ เป็นผีที่มีอำนาจสูงสุดในเมืองท่าอุเทน คอยปกป้องรักษาคุ้มครองป้องกันสำหรับผู้ที่ปฏิบัติอยู่ในศีลธรรม มีคุณธรรม จริยธรรม ปฏิบัติตามฮีตคอง และจะคอยลงโทษผู้ที่กระทำผิด ไม่ปฏิบัติตามฮีตคอง เจ้าเมืองผู้เป็นผู้นำของชุมชน จะต้องประกอบพิธีกรรม เช่น บวงสรวงเป็นประจำไม่ให้ขาด เพราะจะทำให้ญาพ่อพอใจ และคลบ้นดาลความรุ่งเรือง ร่มเย็นเป็นสุขแก่ชาวไทยย้อม อย่างไรก็ตาม หากเกิดเหตุการณ์ที่ไม่ปลอดภัย เจ้าเมืองในฐานะผู้นำจะต้องประกอบพิธีบวงสรวงบอกกล่าวให้ญาพ่อมารับรู้เหตุการณ์และแก้ไขสถานการณ์นั้น เมื่อปฏิบัติได้ถูกต้องเป็นที่พึงพอใจของญาพ่อ ญาพ่อจะคลบ้นดาลให้เกิดความสงบสุขร่มเย็น กิจกรรมที่มีความสัมพันธ์กับญาพ่อในระดับสังคมสรุปได้ดังตารางนี้

ตารางที่ 3-2 กิจกรรมที่สัมพันธ์กับฝึระดับชุมชน

กิจกรรม	พิธีกรรม/ ฝึ	จุดประสงค์	ผู้บอกกล่าว/ ผู้นำ
เดือนอ้าย	ฝึฟ้า ฝึเถน ฝึทรง	- ความอุดมสมบูรณ์	- ครูบา บร็วาร์ หมอถ้ำ
เดือนฝึฟ้าฝึเถน	ฝึเหยา	หายจากการเจ็บป่วย	ฝึฟ้า
เดือนสาม	ญาพ้อองค์ต่าง ๆ	- ลงถันลงกิน เถลิมถลอง	- เจ้าเมือง
พิธีกรรมทรงเมือง		ปีใหม่ไทยย้อ - ชำระบ้านชำระเมือง	กรมการเมือง ประชาชน ชาวไทยย้อ
เดือนเดือนหก	- ญาพ้อองค์ต่าง ๆ	- บอกกล่าวก่อนลงมือ	- เจ้าเมือง
พิธีทรงเมือง		ทำนา - พยากรณ์ความอุดม สมบูรณ์เพื่อเตรียมพร้อม ทำนา	กรมการเมือง ประชาชน ชาวไทยย้อ
บุญบั้งไฟ	-ญาพ้อเจ้าโต่ง ญาพ้อแทนคำ ญาพ้อหงสา	- บอกกล่าวญาพ้อ หรือ จุดบั้งไฟถวายญาพ้อก่อน	- ร่าง หรือผู้ได้รับ มอบหมายจากเจ้าเมือง
เดือนเจ็ด	ญาพ้อแทนคำ หรือ	ชำระบ้าน ป้องกันเสนียด	- เจ้าเมือง
บุญชำระ	ญาพ้อหลักเมือง	จัญไร	กรมการเมือง ประชาชน ชาวไทยย้อ
เดือนเก้า	ญาติที่ล่องลับไป	- อุทิศส่วนกุศลให้แก่ บรรพบุรุษ	- ประชาชนชาวไทยย้อ
บุญข้าวประดับดิน			
เดือนสิบ	ญาติผู้ล่องลับ, เปรต สัมปะเวสี	- อุทิศส่วนกุศลให้แก่ บรรพบุรุษ เปรต สัมปะเวสี	- ประชาชนชาวไทยย้อ
บุญข้าวสาก			
เดือนสิบเอ็ด	ญาพ้อองค์ต่าง ๆ	- ลงถันลงกิน	- เจ้าเมือง
พิธีทรงเมือง		- พยากรณ์การเดินทาง ไปค้าขาย - ทำบุญกฐิน	กรมการเมือง ประชาชน ชาวไทยย้อ

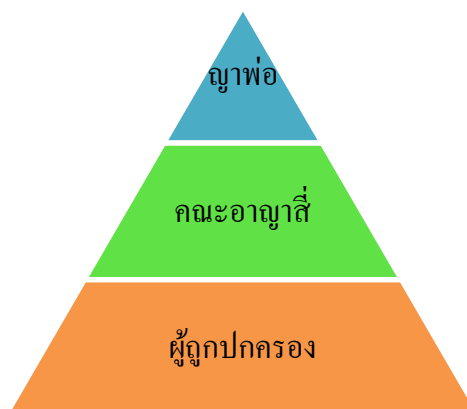
ตารางที่ 3-2 (ต่อ)

กิจกรรม	พิธีกรรม/ ฝึ	จุดประสงค์	ผู้บอกกล่าว/ ผู้นำ
สว่างเชื้อ (แข่งเรือ)	- ญาพ่อเจ้าโต่ง - นางแอกไค้ ลูกสาว พญานาค	- บอกกล่าวให้แข่งขันให้ เรียบร้อยไม่เกิดอุบัติเหตุ	- เจ้าเมือง หรือผู้ได้รับ มอบหมาย
ไปรบสงคราม	บวงสรวงญาพ่อเจ้า โต่ง ญาพ่อเจ้าหงสา ญาพ่อทุกองค์	- คຸ້ມครองป้องกันภัย	- เจ้าเมือง กรมการเมือง ประชาชน ชาวไทยย้อ
เจ้าเมือง กรมการเมือง เดินทางไกล	- บวงสรวงญาพ่อ ทุกองค์	- คຸ້ມครองป้องกันภัย	- เจ้าเมือง กรมการเมือง ผู้ที่จะเดินทาง
เกิดโจรผู้ร้าย ขโมย	- บวงสรวงญาพ่อ ทุกพระองค์	- เพื่อความคຸ້ມครอง ป้องกันภัย	- เจ้าเมือง กรมการเมือง ประชาชน ชาวไทยย้อ
ฝนไม่ตกตาม ฤดูกาล	- บวงสรวงญาพ่อ ทุกองค์	- เพื่อให้เกิดความ อุดมสมบูรณ์	- เจ้าเมือง กรมการเมือง ประชาชน ชาวไทยย้อ
รับตำแหน่งเจ้า เมือง กรมการ เมือง	- บวงสรวงญาพ่อ ทุกองค์	- บอกกล่าวญาพ่อ	- เจ้าเมือง กรมการเมือง ประชาชน ชาวไทยย้อ
เจ้าเมืองเจ็บป่วย	- บวงสรวงญาพ่อ ทุกองค์	- เพื่อให้หายจากเจ็บป่วย	- ผู้ได้รับมอบหมาย

จากตารางที่ 3-2 เห็นได้ว่า การนับถือผีญาพ่อมีความเกี่ยวข้องกับคณาญาสี่ คือ เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร และกรมการเมือง มากกว่าระดับชาวบ้านทั่วไป หากเกิดเหตุการณ์ที่มีผลกระทบระดับชุมชน ต้องประกอบพิธีกรรมเช่นบวงสรวงกับญาพ่อ ถึงจะเกิดความรุ่งเรือง

1.3 ฝึกับการจัดโครงสร้างสังคมของชุมชนไทยย้อท่าอุเทน

ระบบฮิตคองนี้ ถือเป็นกฎเกณฑ์ในการแบ่งชั้นทางสังคมว่า ชนชั้นใด สถานภาพใด ควรปฏิบัติตนอย่างไร ถ้าหากปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ควร ไม่ถูกต้อง ญาพ่อเป็นผู้รักษากฎฮิตคองนี้ อย่างเคร่งครัด หากใคร ไม่ปฏิบัติตาม หรือละเมิดจะต้องลงโทษ สถานะภาพทางสังคมของผู้คนในเมืองท่าอุเทน แบ่งเป็น 2 ชนชั้น คือ ผู้ปกครอง ได้แก่ คณะอาญาสี่ กรมการเมือง และผู้ถูกปกครอง ได้แก่ ประชาชนชาวไทยย้อทั่วไป โดยที่ผู้ปกครองเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับญาพ่อมากกว่าระดับผู้ถูกปกครอง เพราะการจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับญาพ่อครั้งใดก็ตามจะต้องเป็นการนำพาของเจ้าเมืองหรือกรมการเมืองเท่านั้น ญาพ่อถึงจะลงร่าง นอกจากนั้นยังมีมุมมองว่า การอัญเชิญญาพ่อแต่ละครั้ง ต้องมีมูลเหตุระดับชุมชนไทยย้อ ได้รับผลกระทบในวงกว้างมาก โครงสร้างการปกครองที่สัมพันธ์กับการนับถือญาพอมีรายละเอียดดังแผนภาพดังนี้

ภาพที่ 3-1 ลักษณะโครงสร้างการปกครองที่สัมพันธ์กับการนับถือผีญาพ่อ

ลักษณะโครงสร้างการปกครองของผู้คนไทยย้อจาก คณะอาญาสี่ และผู้ถูกปกครอง โดยมีญาพ่อเป็นผู้คอยดูแลควบคุมระบบฮิตบ้านคองเมือง หากคณะอาญาสี่ กรมการเมือง ในฐานะผู้ปกครองกระทำผิดตามหลักฮิตคอง ญาพ่อจะลงโทษ ซึ่งจะมีผลกระทบในภาพรวมของเมือง อาทิ ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล เกิดโรคระบาด ข้าวยากหมากแพง เมื่อเกิดเหตุการณ์ดังกล่าว คณะอาญาสี่ต้องเช่นบวงสรวงบอกกล่าว และรับเอาโทษทั้งหมดส่วนการปกครองของคณะอาญาสี่ต่อผู้ถูกปกครองนั้นให้ดำเนินไปผ่านฮิตบ้านคองเมือง หากผู้ใดปกครองไม่ปฏิบัติตามนอกจากจะได้รับอาญาบ้านเมืองแล้ว ญาพ่อจะดลบันดาลให้เกิดความเจ็บไข้ได้ป่วย โดยจะลงโทษเฉพาะตัวบุคคลเท่านั้น

เห็นได้ว่า คณะอาญาสี่และกรมการเมืองได้รับอำนาจการปกครองในลักษณะรูปธรรม

คือได้รับการแต่งตั้งจากราชสำนักไทยแล้ว ต้องได้รับรับอำนาจการปกครองจากญาพ่อในลักษณะนามธรรม การได้รับอำนาจจากญาพ่อเป็นการสร้างศรัทธาและความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง สอดคล้องกับโลกทัศน์อีสานด้านความเชื่อผู้นำ เชื่อฟังผู้อาวุโส

2. การเปลี่ยนแปลงการนับถือผีของชาวไทยย้อนหลังการปฏิรูปการปกครอง (พ.ศ. 2442) และหลังเหตุการณ์กบฏผินบุญภาคอีสาน (พ.ศ. 2444-2445)

หลังการปฏิรูปการปกครองในภาคอีสาน เมืองท่าอุเทนได้ยกเลิกระบบอาญาสี่ เมื่อ พ.ศ. 2442 ครั้งนั้นได้แต่งตั้งข้าหลวงประจำเมืองแทน ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์ประจำมณฑลอุบลราชธานีทรงปราบปรามกบฏผินบุญภาคอีสาน (พ.ศ. 2444-2445) ได้เรียบร้อยแล้ว ทรงประกาศห้ามไม่ให้ราษฎรนับถือผีสาว (ตราประกาศห้ามไม่ให้ราษฎรนับถือผีสาวใด ๆ เช่น เข้าทรงลงผี ศูนย์ มีผีไ้ ผีฟ้า ผีมะเหศักดิ์หลักเมือง ผีปอบ ฯลฯ ให้เจ้าหน้าที่หัวเมืองจับผู้ลงผีถือผีนับไปทำการไต่สวนพิจารณา ถ้าได้ความจริงให้ปรับเป็นเงินผู้ละ 12 บาท มิรางวัลให้แก่ผู้แจ้งจับ ถ้าไม่มีเงินไต่โทษให้จำคุก 1 เดือน เงินรางวัลหลวงออกให้) และต่อมาให้มีกฎหมายเรื่องผีสาวขึ้นเมื่อ ร.ศ.124

การยกเลิกระบบอาญาสี่ในเมืองท่าอุเทนนั้นส่งผลกระทบต่อการนับถือผีญาพ่อ เพราะว่าชนชั้นสูงในเมืองท่าอุเทนอิงอำนาจการปกครองจากผีญาพ่อ เมื่อชนชั้นปกครองในเมืองท่าอุเทนล่มสลายทำให้การบูชาผีเมือง ไม่ได้รับการปฏิบัติต่อเนื่อง สอดคล้องกับการศึกษาของ แก้วตา จันทรานุสรณ์ (2551, หน้า 75-79; 184-187) ว่า เมื่อเมืองขอนแก่นได้ยกเลิกระบบการปกครองแบบระบบกินเมือง และยกเลิกตำแหน่งเจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร ประเพณีการเลี้ยงบวงสรวงมเหศักดิ์จึงถูกลดความสำคัญลง ต่อมาทางราชการห้ามมีการทรงเจ้าเลี้ยงผี ผู้ปกครองเมืองจึงต้องยกเลิกประเพณีเลี้ยงบวงสรวงมเหศักดิ์ และงานของเยี่ยมกมล จันทะประเทศ (2538, หน้า 58-60) ว่า มเหศักดิ์เมืองอุบลนั้นเป็นวิญญูณของพระเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร องค์ปฐมกษัตริย์เมืองจำปาศักดิ์ ชาวเมืองเรียกว่า “เจ้าหอคำหรือเสด็จเจ้าหอคำ” เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์สั่งห้ามไม่ให้เข้าทรงอีก หอเสด็จเจ้าหอคำจึงถูกทิ้งร้างไปแต่การสักการะของผู้เป็นเชื้อสายก็กระทำกันเป็นความลับ เห็นได้ว่าการยกเลิกระบบอาญาสี่และห้ามนับถือผีสาวเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กันและถอนรากระบบอาญาสี่และมีผลกระทบต่อเจ้าเมืองอย่างยิ่ง เมื่อชนชั้นปกครองล่มสลายทำให้เครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมและสื่อสัมพันธ์กับผู้ที่ถูกปกครองเสื่อมสลายไปในมุมมองของนักมานุษยวิทยา เห็นว่าการประกาศห้ามนับถือผีสาว เป็นการครอบงำและกดบังคับทางความเชื่อ เป็นกระบวนการสร้างชาติและพัฒนาชาติในสมัยรัชกาลที่ 5 การห้ามนับถือผีที่มาตั้งแต่บรรพบุรุษ เป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนคนลาวให้กลายเป็นคนไทย เพราะผีฟ้า ผีแดน ผีมะเหศักดิ์ เป็นส่วนหนึ่งของเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของคนในท้องถิ่น

ที่แสดงออกถึงความเป็นลาว (สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ, 2540, หน้า 259) อย่างไรก็ตาม แม้มีการประกาศห้ามนับถือผีและมีบทลงโทษดังกล่าว ในบางพื้นที่ยังมีการเลี้ยงบวงสรวงมหัศจรรย์ แต่ไม่เปิดเผย อาทิ พิธีลงนางเทียมในอำเภอโพธิ์พิสัย จังหวัดหนองคาย (ทิพย์วิมล บุญญา, 2540) พิธีกรรมเหย้าของชาวผู้ไท อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร (บุญยงค์ เกศเทศ, 2536) การนับถือเจ้าแม่สองนางในจังหวัดมุกดาหาร (วิรุทธ ไชยเพชร, 2542) การนับถือองค์มู่ของไทยแสก (อัมพร ะวรรณ, 2543, หน้า 61-159) เห็นได้ว่าการนับถือผีในระดับชาวบ้านที่ปราศจากชนชั้นปกครองยังคงดำเนินต่อไปในลักษณะเป็นความลับ มีข้อสังเกตว่า การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับผีดังกล่าวอยู่ในบริเวณพื้นที่ 25 กิโลเมตรจากฝั่งทางขวาแม่น้ำโขง ตามสนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส (สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์, 2552, หน้า 46-89) ซึ่งยากต่อการตรวจสอบของเจ้าหน้าที่รัฐบาลไทย

ในส่วนของเมืองท่าอุเทนผู้ปกครองเมืองได้ยกเลิกการประเพณีเลี้ยงบวงสรวงญาพ่อ ซึ่งเป็นพิธีกรรมระดับชุมชน แต่ในระดับชาวบ้านไทยยังมีการลักลอบประกอบพิธีกรรมแบบลับ ๆ ยังคงสืบทอดความเชื่อการนับถือผีอย่างต่อเนื่อง อุปกรณ์ต่าง ๆ ในพิธีทรงเมืองที่เคยได้รับการดูแลจากเจ้าเมืองถูกนำมาเก็บรักษาไว้กับร่าง พิธีกรรมทรงเมืองได้ลดระดับลงมาเป็นพิธีกรรมของประชาชนชาวไทยอยู่ อาจไม่เคร่งครัดเหมือนสมัยที่เป็นพิธีกรรมในฐานะพิธีกรรมของชนชั้นปกครองการสืบทอดพิธีกรรมเป็นไปอย่างเงียบ ๆ ด้วยเกรงกฎหมายบ้านเมือง เห็นได้ว่าชนชั้นสูงในเมืองท่าอุเทน อิงอำนาจการปกครองของตนไว้กับหอเจ้า ญาพ่อ เพื่ออาศัยศรัทธาสร้างความชอบธรรมในการปกครอง เมื่อมีประกาศห้ามเช่นบวงสรวงญาพอนี้ นับว่า เป็นการถอนรากระบบอาญาได้อย่างสิ้นเชิง

อย่างไรก็ตามชาวไทยย้อท่าอุเทนยังยึดถือจารีตประเพณีที่เคยปฏิบัติมา เชื่อว่าหากไม่เช่นบวงสรวงจะเกิดความเดือดร้อน แต่ก็เกรงกฎหมายบ้านเมือง จึงมีการเปลี่ยนแปลงไปนับถือผีในระดับครอบครัวมากขึ้น เพราะการนับถือผีในระดับครอบครัวนี้เป็นกิจกรรมในที่ลับตาจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ ไม่มีการลงนางเทียม ลงร่างทรง ผีในระดับครอบครัวที่ชาวไทยย้อนับถือ คือ ผีแจ (ก่อนที่ หลวงปู่สีหัตถ์ สุวรรณมาโจ พระเถระชาวไทยย้อจะทำนุบำรุงพุทธศาสนาในอำเภอท่าอุเทน ราว พ.ศ. 2453 นั้น พบว่า ชาวไทยย้อ โดยเฉพาะ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม นับถือผีแจผีเชื้อ เป็นของฮักษา เป็นจำนวนมาก) (ชวัช ปุณ โนนทก, 2542ก, หน้า 2802-2804) เชื่อว่าเป็นของฮักษา มีลักษณะคล้ายผีเชื้อประจำตระกูล โดยทุกบ้านเรือนจะจัดสถานที่สถิตสำหรับผีแจไว้บริเวณมุมห้องนอนด้านซ้ายมือ ซึ่งเป็นห้องของพ่อแม่ หรือผู้ที่เป็นหัวหน้าของครอบครัว

ชาวไทยย้อเชื่อว่าวิญญาณบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วไม่ได้ไปเกิด ยังลอยวนเวียนอยู่กับลูกหลาน เพื่อปกป้องคุ้มครองดูแลความทุกข์สุขของลูกหลาน โดยจะทำพิธีอัญเชิญผีแจขึ้นเรือนประจำบ้านที่สร้างใหม่ โดยสร้างศาลไว้ที่มุมห้องด้านซ้ายมือของบ้าน และหาเจ้าพิธีมาเชิญผีแจ

ขึ้นเรือน โดยมีค้ายดังนี้ (ธวัช ปุณโณทก, 2542 ก, 2803)

1. ขันห้า คือ เทียนห้าเล่ม ดอกไม้ห้าคู่ จัดไว้ในพาน
2. ฟ้านุ่งหาง คือ ผ้าโจงกระเบน (บรรพบุรุษชาย) ผ้าซิ่น (บรรพบุรุษหญิง)
3. ผ้าแพรวา หรือผ้าห่มเบี่ยง 1 ผืน
4. หมาก และกอกยา
5. พาทวน เช่น ข้าวคลุกน้ำผึ้ง หรือคลุกน้ำอ้อย หรือขนมหวาน

การทำพิธีเชิญผีเจ้าขึ้นเรือนเป็นพิธีกรรมเฉพาะครอบครัว ไม่ได้บอกแขกหรือญาติ มาร่วมพิธี เจ้าพิธีจะร่ายมนต์คาถา และบอกกล่าวเชิญวิญญาณบรรพบุรุษมาประจำเรือนเป็นผีเจ้า โดยใช้เครื่องค้ายดังกล่าวชาวไทยย้อได้ปฏิบัติต่อผีเจ้าอย่างเคร่งครัด ดังนี้

1. เช่นไหว้ด้วยพาทวน เดือนละ 3 ครั้ง คือ วันขึ้น 1 ค่ำ ขึ้น 9 ค่ำ และขึ้น 15 ค่ำ
  2. ลูกเขย หรือลูกสะใภ้เมื่อกลับจากทำงาน ต้องถอดหมวก หรือถอดผ้าโพกศีรษะ ก่อนขึ้นเรือน หากถือมีดพร้าต้องวางก่อนขึ้นเรือน เพื่อไม่ให้ผีผีเจ้า
  3. บุคคลในครอบครัวจะไม่ส่งเสียงดังอื้ออึง เพราะถือเป็นการผิดผีเจ้า
  4. หากมีแขกต่างบ้านมาต้องคอบผีเจ้า
  5. จะมีงานบุญหรือกระทำการใด ๆ ต้องคอบผีเจ้าทุกครั้ง
  6. หากบุคคลในบ้านเจ็บป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุ เกิดจากผิดผีเจ้า จะต้องนำเอาน้ำอบ น้ำหอมมาคอบผีเจ้า
  7. เดินทางไปทำมาหากินนอกหมู่บ้าน จากบ้านเป็นเวลานานต้องคอบผีเจ้า
  8. การคอบผีเจ้า เจ้าของบ้านจะใช้เพียงขันห้า หรือใช้พาทวน และน้ำอบน้ำหอม
- นอกจากนั้นการนับถือผีในระดับครอบครัว อาทิ การเช่นไหว้ผีตาแสด ผีบ้าน ผีเรือน ผีไร่ ผีนา ยังคงปฏิบัติสืบต่อกันมา ทั้งนี้เพราะการประกอบพิธีกรรมกับผีดังกล่าวมีขั้นตอนและรายละเอียดที่ไม่ซับซ้อน ไม่มีการรวมกลุ่ม ไม่มีการเข้าทรงลงผี สามารถประกอบพิธีกรรมในที่ลับตาและเจ้าหน้าที่ของรัฐตรวจสอบได้ยาก จึงทำให้มีการปฏิบัติสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน
- ในขณะที่เดียวกันรัฐบาลไทยได้ดำเนินนโยบายสร้างชาติในด้านต่าง ๆ รวมทั้ง การสนับสนุนพุทธศาสนาในหัวเมืองอีสาน เพื่อต้องการให้คณะสงฆ์เข้ามาสนับสนุนนโยบายรวม ชาติของรัฐและสานประโยชน์ระหว่างอาณาจักรและศาสนจักร (ไพฑูรย์ มีกุศล, 2532, หน้า 202) โดยเล็งเห็นว่า พระสงฆ์มีบทบาทในการอบรมสั่งสอนศีลธรรมและเป็นผู้นำทางพิธีกรรมเป็นที่น่า เคารพเลื่อมใส ทำให้พระสงฆ์สามารถเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับประชาชนในท้องถิ่นได้เป็น อย่างดี รัฐบาลอาศัยศรัทธาจากชาวบ้านที่มีต่อพระสงฆ์เป็นกลไกในการกระชับความสัมพันธ์ ระหว่างรัฐบาลและประชาชนในหัวเมืองให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น (นาฏนภา ปัจจังคะ โด, 2536, หน้า 2)

เพื่อให้ดำเนินนโยบายอย่างต่อเนื่องรัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) แต่เมืองท่าอุเทนนั้น เป็นเมืองชายแดน ห่างไกลศูนย์กลาง จึงไม่มีผลกระทบมากนัก พระภิกษุชาวไทยย้อยที่สร้างชื่อให้ชาวไทยย้อยในเวลาต่อมาคือ พระเทพพิพิธทวารวดี (จันทร์ เขมมิโย) และพระธรรมเจดีย์ (จุม พนฺธุโล) จนกระทั่ง หลวงปู่สีห์ทัตต์ สุวรรณมาโจ พระภิกษุชาวไทยย้อยได้ กลับจากไปรุดงค์จาริกธรรมมาพัฒนาพุทธศาสนาในเมืองท่าอุเทน มีรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

3. การเปลี่ยนแปลงการนับถือผีของชาวไทยย้อย กรณีหลวงปู่สีห์ทัตต์ สุวรรณมาโจ

การเปลี่ยนแปลงการนับถือผีของชาวไทยย้อย กรณีหลวงปู่สีห์ทัตต์ สุวรรณมาโจ

มีสองเหตุการณ์ที่สำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงการนับถือผีแจ และการสร้างพระธาตุท่าอุเทน ทั้งสอง เหตุการณ์มีผลทำให้ชาวไทยย้อยมีการเปลี่ยนแปลงการนับถือผีและตั้งมั่นในพุทธศาสนาในเมือง ท่าอุเทน มีรายละเอียดดังนี้

พระอาจารย์สีห์ทัตต์ สุวรรณมาโจ เป็นพระสงฆ์ที่ชาวไทยย้อย ที่ชาวไทยย้อย ชาวอีสานและ ชาวลาวให้ความศรัทธา เคารพนับถือ ท่านเกิดที่บ้านท่าอุเทน ตำบลท่าอุเทน อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เมื่อ พ.ศ. 2408 บิดาชื่อนายมาก สุวรรณมาโจ มารดาชื่อนางคา สุวรรณมาโจ เมื่อ อายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ ก็อุปสมบท ณ วัดโพธิ์แก้ว อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม และได้ศึกษา พระปริยัติธรรมทางบาลีจากพระอาจารย์จันทร์ วัดโพธิ์แก้ว แล้วไปศึกษาต่อกับพระอาจารย์คำคำ วัดศรีษะเกษ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ศึกษาจบ กัจจายนมูล และคัมภีร์ทั้งห้า มีความรู้ แดกจกทางบาลีเป็นอย่างดี ตามแบบฉบับ “พระคองลาว” (แนวปฏิบัติตามแบบเวียงจันทน์ ครอบงำชีวิตที่ไม่ได้ตัดเป็นขั้นตามพระวินัย ปฏิบัติศาสนกิจที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของประชาชนชาว อีสาน บางครั้งเข้าไปเป็นผู้นำกิจกรรมของประเพณีฮีดลิสสอง เช่น การแข่งเรือ บุญบั้งไฟ เสียงกลอง เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องปกติในวิถีชีวิตชาวอีสานในขณะเวลานั้น) ในสมัยนั้นการศึกษาฝ่ายปริยัติ ธรรมยังไม่จัดเป็นนักธรรมชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอกและมหาเปรียญ ท่านพระอาจารย์สีห์ทัตต์ เคยอุปสมบทและลาสิกขาบท 2 ครั้ง เมื่ออุปสมบทครั้งสุดท้ายซึ่งเป็นครั้งที่ 3 เคยอยู่ในสมณเพศ ตลอดชีวิต เคยแต่งงานช่วงลาสิกขาบทลงท้าย ท่านก็อุปสมบทอีกและจาริกไปในที่ต่าง ๆ

พระอาจารย์สีห์ทัตต์ เห็นว่า ชาวไทยย้อยให้ความสำคัญและเคารพนับถือผีแจ ผีเขื้อ เป็น ของฮักษา โดยจะทำหิ้งของฮักษาไว้ที่ห้องเปิง จึงสั่งสอนให้เลิกนับถือผีแจ โดยสร้างพระธาตุท่าอุ เทนขึ้นเพื่อเป็นของฮักษาแทนการนับถือผีแจ และแสดงปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เพื่อเรียกศรัทธา ทำให้ชาว ไทยย้อยนับถือผีแจบางลงและหันมายอมรับนับถือพุทธศาสนามากขึ้น การสร้างพระธาตุท่าอุเทน นั้นท่านยังปรารถนาโพธิญาณในอนาคตกาลภายภาคหน้า ได้ชักชวนพระภิกษุสามเณร อุบาสก อุบาสิกา ได้แก่ ชาวจังหวัดหนองคาย จังหวัดสกลนคร อำเภอใกล้เคียงในจังหวัดนครพนม

ชาวอำเภอท่าอุเทนและพี่น้องจากประเทศลาว มาร่วมกันสร้าง พระธาตุท่าอุเทน เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และเป็นศาสนสถานสำหรับประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ครั้งนั้น พระครูสมุหวรคณิศรสิทธิการ ผู้แทนหัวหน้าสงฆ์มาตรวจทางอีสานทราบข่าวจากหน้าหนังสือพิมพ์ว่า พระอาจารย์สีห์ศักดิ์ เป็นผู้มีอิทธิพลมากและแสดงปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ได้แก่ ล่องหน หายตัว ย่อแผ่นดิน มีผู้เลื่อมใสมาก เป็นแหล่งช่องสุ่มผู้คน เกรงว่าจะคิดกบฏต่อกรุงเทพฯ พระครูสมุหฯ จึงจะมาจับเพื่อส่งตัวไปกรุงเทพฯ และได้โทรเลขให้พระพนมนครานุรักษ์ (อู๋ นาคทรพรพ) ผู้ว่าราชการเมืองนครพนมมาจับพระอาจารย์สีห์ศักดิ์ พระพนมนครานุรักษ์ได้ชี้แจงกับพระครูสมุหฯ ว่า พระอาจารย์สีห์ศักดิ์ ไม่ได้คิดกบฏ แต่ท่านสร้างพระธาตุท่าอุเทน โดยหวังผลกุศลเท่านั้นมิได้คิดเป็นอย่างอื่น เมื่อผู้ว่าราชการเมืองนครพนมรับรองความบริสุทธิ์นั้น หัวหน้าสงฆ์จึงไม่ได้จับแต่อย่างใด (สม โภชพระธาตุท่าอุเทน พุทธศักราช 2454-2554, 2554) หลังจากนั้นทำให้ชาวไทยย้อได้หันมานับถือพุทธศาสนาและประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอย่างเข้มงวดมากขึ้น ทำให้ชุมชนไทยย้อ อำเภอท่าอุเทน ประกอบด้วยความเชื่อที่ผสมผสานกันทั้งพุทธศาสนา พราหมณ์ และความเชื่อดั้งเดิม เป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

4. ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงการนับถือผีของชาวไทยย้อ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ในยุคปัจจุบัน ส่งผลให้วิถีชีวิตของชาวไทยย้อที่เคยเรียบง่าย สงบสุข เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา สิ่งที่พบเห็นได้ชัดเจนคือการเปลี่ยนอาชีพ จากเดิมชาวไทยย้อส่วนใหญ่ ทำนา แต่ในปัจจุบัน ชาวไทยย้อบางส่วนมีอาชีพปลูกยางพารา ทำให้ความสำคัญของผิศาจที่เคยเป็นผู้ดูแลนาได้หายไป คนรุ่นใหม่ในอำเภอท่าอุเทน เห็นว่า การประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและความเชื่อเป็นเรื่องของผู้อาวุโส และไม่เข้าใจในพิธีกรรมต่าง ๆ ตัวอย่างข้างต้นแสดงว่า ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม มีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงการนับถือผีของชาวไทยย้อ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1 ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ

ชุมชนไทยย้อ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เดิมมีระบบเศรษฐกิจไม่ซับซ้อน มีอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ชาวไทยย้อจะทำงานปี ในช่วงเดือน มิถุนายน–พฤศจิกายน โดยก่อนทำนา นั้น ชาวไทยย้อจะประกอบพิธีกรรมทรงเมือง ระหว่าง ขึ้น 3–4 ค่ำ เดือนหก ซึ่งตรงกับช่วงเดือน พฤษภาคม โดยญาพ่อจะพยากรณ์ฝนฟ้าอากาศ และเสี่ยงทายความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมืองไทยย้อ (ร่างญาพ่อ ไต้จจะราดาบ ต่อสู๊ มือเปล่ากับญาพ่อหงสา หากญาพ่อหงสาสามารถแย่งดาบใน

มือได้ จะทำนายว่า ฟ้าฝนไม่ดี เกิดความเดือดร้อน หากไม่สามารถแยงคาบได้ ทำนายว่า ฟ้าฝนจะดี
 บริบูรณ์ ชาวไทยช้อยู่เย็นเป็นสุข) ในพิธีกรรมทรงเมืองเดือนหกนี้ จะอัญเชิญ “นางเอกไค้” มาลง
 นางเทียม ผู้เป็นลูกสาวพญานาคในแม่น้ำโขง เพื่อให้นางเอกไค้พอใจ และเห็นสภาพบ้านเมือง
 ไทยช้อย เพื่อจะดูแลปกป้องผู้คนที่ใช้น้ำในแม่น้ำโขง และให้มีปลาที่อุดมสมบูรณ์สำหรับชาว
 ไทยช้อย หลังจากเสร็จพิธีกรรมทรงเมือง ชาวไทยช้อยจะกลับไปเลี้ยงพิตาแฮกประจำไร่นาของตนเอง
 (จากการเก็บข้อมูลในชุมชนไทยช้อย ทำอุเทนไม่พบศาลปู่ตา) เมื่อทำการปลุกข้าวจะดูฤกษ์วันใน
 การไถนา หว่านต้นกล้า หรือเรียกว่า “ตกล้ำ” ในช่วงต้นเดือน มิถุนายน และในช่วงนี้ฝนจะตกชุก
 ปลาจากแม่น้ำโขงว่ายเข้ามาในแม่น้ำสาขา อาทิ แม่น้ำสงคราม ห้วยทวย รวมทั้งวางไข่ ชาวไทยช้อย
 จะไม่นิยมจับปลาในแม่น้ำโขงเวลานี้เพราะกระแสน้ำในแม่น้ำโขงไหลเชี่ยวมาก ไม่เหมาะสำหรับ
 การวางมอง (มอง เป็นอุปกรณ์จับสัตว์น้ำ มีลักษณะเป็นตาข่าย ความห่างของตาข่าย ประมาณ 1-15
 เซนติเมตร เล็กได้ตามขนาดของปลา มีความกว้างประมาณ 1-3 เมตร ยาว ประมาณ 15-30 เมตร)
 แต่จะจับปลาในแม่น้ำสงคราม ห้วยทวย และน้ำจะไหลท่วมพื้นที่สองแคว (พื้นที่ลุ่ม เมื่อถึงฤดูฝน
 น้ำจะท่วมเกิดเป็นบึงขนาดใหญ่ น้ำไม่ลึก อยู่ทางทิศใต้ของเทศบาลทำอุเทน เป็นแหล่งชุมของปลา
 อาทิ ปลาหาง ปลาหมด ปลากด ปลาช่อน ปลาชะแวง เป็นต้น) โดยจะใช้เครื่องมือจับปลาที่มีขนาด
 เล็ก อาทิ สะอั้ง เบ็ด สวิง เป็นต้น โดยก่อนการจับปลาทุกครั้งจะต้อง “ฮ้องไล่” (บอกกล่าวญาพ้อ
 บอกถึงมาจับปลาและจะขอปลาจำนวนเท่าไร เพื่อนำไปประกอบอาหารเลี้ยงชีพที่คน ๆ) ญาพ้อ
 ผู้รักษาพื้นที่นั้น อาทิ นางจันทา ผู้ดูแลห้วยทวย ท้าวคำโค ผู้ดูแลสองแคว เป็นต้น เมื่อต้นกล้าที่
 หว่านไว้โตเต็มที่ ชาวนาจะถอนกล้าไปปลูกในแปลงที่เตรียมไว้ จนต้นข้าวในนาเริ่มเขียว ชาว
 ไทยช้อยจะเริ่มจับปลาในนาข้าว โดยทุกคนสามารถจับปลาในที่นาของคนอื่นได้โดยไม่หวงแหน
 เครื่องมือจับปลาที่ใช้คือ เบ็ด โดยหาไส้เดือนมาเป็นเหยื่อล่อปลา ปลาที่ได้ส่วนมาก คือ ปลาหมอ
 ปลาช่อน ปลาดุก ปลาทดโทง ปลากด ปลาเชื่อม จนถึงประมาณกลางเดือนตุลาคม แม่น้ำในแม่น้ำ
 โขงจะเริ่มนิ่ง ชาวไทยช้อยจะจับปลาในแม่น้ำโขง ปลาที่ได้จากแม่น้ำโขง หลายครั้งจะจับได้ตัวใหญ่
 อาทิ ปลาค้าว ปลาบึก ในการจับปลาแต่ละครั้งชาวไทยช้อยจะงดเว้นการจับปลาในวันพระ ปลาที่ได้
 ต้องแบ่งไปถวายพระวัด หรือแบ่งให้กับญาติผู้ใหญ่เสมอ หากไม่ปฏิบัติดังนี้ถือว่าผิดศีลคอง
 ผู้อาวุโสในชุมชนจะกล่าวตักเตือน ต่อมาถึงเดือน พฤศจิกายน ชาวไทยช้อยจะเก็บเกี่ยวข้าวในนา
 ชาวไทยช้อยจะช่วยเหลือกันเกี่ยวข้าว เรียกว่า “นาวาน” (นา หมายถึง แปลงนา วาน หมายถึง ไว้วาน
 ช่วยเหลือ รวมกันเป็น นาวาน หมายถึง การไว้วานช่วยเหลือในนา เช่น นาวานเกี่ยวข้าว นาวาน
 คำนาน นาวานเอาเข้าขึ้นแล้ว) จนเสร็จสิ้นในฤดูการทำนา ในช่วงนี้น้ำในแม่น้ำโขงจะลด เกิดเป็นสัน
 คร และพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ชาวไทยช้อยจะจับจองพื้นที่ดังกล่าวปลูกผัก และใช้เริ่มลงมือ ไหลมอง
 ในการจับปลา ชาวไทยช้อยบางส่วนจะยึดอาชีพเก็บของป่า เพราะสามารถข้ามแม่น้ำโขงไปยังฝั่ง

ประเทศไทยในปัจจุบันได้ เพื่อเก็บสมุนไพร และเก็บของป่า ลำสัตว์ป่า อาทิ หน่อไม้ หวาย หนุพาน กระรอก กระแต บ้าง เป็นต้น เมื่อเสร็จสิ้นการทำงานแล้ว ในช่วงเดือน พฤศจิกายน ชาวไทยย้อจะประกอบพิธีกรรมทรงเมือง ตรงกับ แรม 1-2 ค่ำ เดือน 11 การประกอบพิธีกรรมครั้งนี้ เพื่อเป็นการบอกกล่าวญาพ้อถึงผลผลิตที่ได้มา ความอุดมสมบูรณ์ ที่ญาพ้อ ได้คลบ้นคาลให้ รวมทั้งแข่งเรือให้ญาพ้อได้ชื่นชม ก่อนจะมีการแข่งเรือในเดือน 12 ของชุมชนไทยย้อ ราวเดือน ตุลาคม เป็นต้นมา เริ่มมีเรือบรรทุกสินค้ามาขายของ เพราะเมืองท่าอุเทนเป็น ท่าด่านทางผ่านอยู่ระหว่างเมืองนครพนม และเมืองเวียงจันทน์ ในขณะที่เดียวกันชาวไทยย้อจะนำสินค้าพื้นบ้านมาขายแลกเปลี่ยน อาทิ ปลาแห้ง ปลาสิ้ม ปลาร้า ข้าวสาร สมุนไพร สัตว์ป่าต่าง ๆ ต่อมา ประมาณเดือนกุมภาพันธ์-พฤษภาคม ชาวไทยย้อจะร่อน “ทองคำฝอย” ตามลำแม่น้ำโขง เพราะในช่วงนี้แม่น้ำโขงได้แห้ง เห็นได้ว่า ชาวไทยย้อมีกิจกรรมทำงานตลอดปี เพราะมีภูมิศาสตร์ที่เหมาะสม ทรัพยากรมีความอุดมสมบูรณ์ มีความสมดุลกับประชากรที่มีอยู่ เพราะในยุคนี้การประกอบอาชีพมีเป้าหมายเพื่อยังชีพ ในบางครั้งสามารถขอกันกินได้ (ถนิม เจริญมาตย์, สัมภาษณ์, 4 กุมภาพันธ์ 2554) การประกอบอาชีพที่สัมพันธ์กับ “ผี” ในฐานะผู้ดูแล ควบคุม รักษาทรัพยากรทางธรรมชาติให้ชาวไทยย้อใช้สอยอย่างรู้คุณค่า

ต่อมารัฐบาลได้พัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ โดยเฉพาะหลังจากการสร้างทางรถไฟ เข้าสู่ภาคอีสาน รัฐบาลได้สนับสนุนให้ประชาชนปลูกพืชเศรษฐกิจ คือ ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง ทำให้ชาวไทยย้อได้ถากถางบุกรุกป่า เพื่อปรับพื้นที่สำหรับปลูกข้าวมากขึ้น ต่อมาเกิดปัญหาแย่งน้ำสำหรับทำนาระหว่างผู้ที่อยู่เหนือน้ำกับปลายน้ำ ชาวไทยย้อเริ่มละเมิดกฎเกณฑ์ทางสังคมที่ดูแลรักษาด้วยญาพ้อมากขึ้น เพื่อต้องการพื้นที่ที่ตอบสนองระบบเศรษฐกิจแบบพาณิชย์ ในขณะเดียวกัน เครื่องมือที่ใช้ในการเกษตร การแย่งชิงทรัพยากรต่าง ๆ เริ่มลุกลามไปถึงทรัพยากรอื่น เห็นได้ว่า ญาพ้อ ได้คลายความศักดิ์สิทธิ์ลง เมื่อระบบเศรษฐกิจรัดตัวมากขึ้น เห็นได้จากการเข้าใช้ทรัพยากรส่วนรวมที่ดูไม่ได้ปฏิบัติตามกฎที่ญาพ้อเป็นผู้ดูแล

ในปัจจุบันระบบเศรษฐกิจในชุมชนท่าอุเทน จังหวัดนครพนม มีความสลับซับซ้อน ไม่ได้พึ่งพาอาชีพทางเกษตรกรรมอย่างเดียว ชาวไทยย้อมีอาชีพหลากหลาย อาทิ ประกอบธุรกิจส่วนตัว ค้าขาย ขายของตามตลาดนัดคลองถม (ตลาดที่มีนัดวันเวลาตามที่ตั้งต่าง ๆ) รับราชการ พนักงานบริษัท และผู้คนได้เดินทางไปประกอบธุรกิจนอกชุมชนไทยย้อ ท่ามกลางภาวะเศรษฐกิจที่ไม่แน่นอน ผันผวนไปตามภาวะเศรษฐกิจชาติ มีลักษณะไม่มั่นคงมีความเสี่ยงสูง เช่น ลงทุนสูง แต่ได้กำไรน้อยหรือขาดทุน ทำงานหลายปีไม่ได้การเลื่อนขั้น ปัญหาเหล่านี้เป็นไปตามหลักการเหตุผล การนับถือญาพ้อของชาวไทยย้อในยุคนี้จึงเป็นไปเพื่อสนับสนุนให้เกิดความก้าวหน้าทางหน้าที่การงาน และแสวงหากำไรของธุรกิจ เห็นได้จากเนื้อหาของผู้คนที่มาพึ่งบารมีจากญาพ้อ อาทิ

บนบานเพื่อให้เลื่อนตำแหน่งครู คศ.3 บนบานให้เกิดกำไรสูงสุดในธุรกิจเสื้อผ้า เป็นที่น่าสังเกตว่าในปี พ.ศ. 2556 ชาวไทยย้อได้สร้างศาลญาพ่อหลังใหม่ด้วยเงินบริจาคในราคาหลักล้านในเวลาอันสั้น เห็นได้ว่าการนับถือญาพ่อก็มีการเปลี่ยนแปลงไปขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและบริบททางสังคม ทั้งนี้ยังเป็นไปเพื่อปกป้องคุ้มครองชาวไทยย้อ ซึ่งเป็นหน้าที่หลักของญาพ่อตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

4.2 ปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรม

การก่อตั้งชุมชนทำอุเทนแรกเริ่มมีกลุ่มไทยย้อเพียงกลุ่มเดียวที่เข้ามาจับจองที่ดินทำกิน เป็นชุมชนขนาดเล็ก มีความเชื่อและวัฒนธรรมเดียวกัน จึงทำให้ผู้คนในสังคมมีความเข้าใจ ยึดถือ และปฏิบัติไปในแนวทางเดียวกัน อาทิ ฮีต 12 คอง 14 คติความเชื่อเรื่องผี ขวัญ วิทยุญาณ นาค บุญ กรรม พระศรีอริยเมตไตรย เวทมนต์ คาถา ฯลฯ การดำเนินชีวิตอย่างสงบสุข ท่ามกลางการธำรงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ได้อย่างครบถ้วน คติความเชื่อนี้ได้รับการสืบทอดจากลูกหลานชาวไทยย้อย่างต่อเนื่องผ่านการประกอบพิธีกรรม 12 เดือน ผู้อาวุโสได้แสดงบทบาทผู้นำในพิธีกรรมและเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับคนรุ่นหลัง ได้ยึดถือปฏิบัติตาม งานบุญถือเป็นแหล่งชุมนุมผู้คนให้มารวมกัน ทั้งกลุ่มวัยรุ่น เด็ก หนุ่มสาว มักเข้าร่วมกิจกรรม เพราะงานบุญแต่ละครั้งทำให้หนุ่มสาวได้มีโอกาสใกล้ชิด ทำบุญ พุดคุย และอยู่ในสายตาผู้ใหญ่ ส่วนเด็ก ๆ จะมาเล่นเที่ยวตามประสาและได้รับขนมจากพระสงฆ์และผู้ใหญ่ การสืบทอดวัฒนธรรมชุมชนจึงเกิดขึ้นผ่านประสบการณ์เรียนรู้ด้วยตนเอง ต่อมาเกิดการเปลี่ยนแปลง อาทิ การขยายตัวของชุมชน จากการย้ายถิ่นเข้ามาอาศัยของคนเวียดนาม การเข้ามาของกลุ่มชาติพันธุ์อื่น โดยการแต่งเขยเข้าบ้าน แต่งสะใภ้ออกบ้าน ทำให้ชุมชนไทยย้อเดิมเกิดการผสมผสานในขณะเดียวกันชาวไทยย้อบางกลุ่มได้แยกตัวออกไปตั้งบ้านเรือนอื่น อาทิ ไทยย้อบ้านโพน ไทยย้อบ้านท่าดอกแก้ว ไทยย้อท่าจำปา การเปลี่ยนแปลงประชากรในยุคแรกเริ่มส่งผลต่อวิถีวัฒนธรรมของชาวไทยย้อ โดยเฉพาะการเข้ามาของคนเวียดนาม โดยคนเวียดนามมีความเชื่อและนับถือบรรพบุรุษ ได้มีการสร้างศาลเจ้าตามแบบลัทธิของคนจีน มีลักษณะเฉพาะแบบ การนับถือศาลเจ้าแบบเวียดนาม (ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ศาลเจ้าที่เป็นชุมชนคนไทยเชื้อสายเวียดนาม มีความเชื่อที่มีลักษณะแตกต่างไปจากลัทธิศาลเจ้าแบบจีนในขณะเดียวกัน คนไทยเชื้อสายจีนบางกลุ่มยังมอง การปฏิบัติธรรมเนียมศาลเจ้าของคนไทยเชื้อสายเวียดนามให้ด้อยกว่าตนเอง) การเปลี่ยนแปลงในระดับครอบครัว จากเดิมชาวไทยย้อเป็นครอบครัวใหญ่ มีปู่ย่าตายายรวมอยู่ด้วยในบ้านหลังหนึ่ง ๆ ต่อมาได้แยกเป็นครอบครัวขนาดเล็กมีเพียง พ่อแม่ลูก ทำให้ลูกหลานขาดการอบรมสั่งสอนจากบรรพบุรุษ ทำให้เด็ก ๆ ไม่เข้าใจในประเพณีพิธีกรรมและไม่สนใจเกี่ยวกับพิธีกรรม อีกทั้งยังเชื่อว่าเป็นเรื่องล่าสมัย

ชุมชนอำเภอทำอุเทนในปัจจุบัน เป็นสังคมที่สลับซับซ้อน มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ อาทิ ไทยย้อ ไทยโซ่ ไทยลาว คนไทยเชื้อสายเวียดนาม ฯ มีความเชื่อและลัทธิที่

หลากหลาย อาทิ ศาสนาคริสต์ ลัทธิโยเด พุทธศาสนาสำนักธรรมกาย ศาลเจ้า วัดป่า ทำให้ประชาชนไทยย้อรุ่นใหม่ในอำเภอท่าอุเทน มีทัศนคติต่อการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับญาพ้อเป็นเรื่องของผู้เฒ่าผู้แก่ ล้าหลัง ชาวอำเภอท่าอุเทนหลายคนไม่เข้าใจในพิธีกรรมกรรม เกิดความเชื่อแบบใหม่เข้ามาแทนที่ อาทิ จัดงานวันเกิด งานวันฮาโลวีน วันวาเลนไทน์ เข้ามาแทนที่ความคิดของผู้คนรุ่นใหม่ เห็นได้ว่า สังคมและวัฒนธรรมของชาวไทยย้อดั้งเดิมได้เปลี่ยนแปลงระบบความเชื่อดั้งเดิม แม้ว่าชาวไทยย้อจะพยายามอนุรักษ์ รักษาไว้ก็ตาม

4.3 ปัจจัยด้านการรับรู้ข่าวสารจากสื่อต่าง ๆ และความทันสมัย

ชาวไทยย้อท่าอุเทนในอดีตได้รับการอบรมสั่งสอนจากพ่อแม่ปู่ย่าตายาย เนื้อหาการอบรมสั่งสอนนั้นสัมพันธ์กับวิถีชีวิต การดำรงชีพ อาทิ พ่อสอนลูก การไหลมอง ต้องไหลมองเวลาใดจึงจะเหมาะสม มองขนาดใดจะไหลที่น้ำลึกเท่าไร ความเร็วของฝีพายในการไหลมองที่ทำให้ติดปลา มองมีความถี่ห่างเท่าไร และความถี่ห่างจะได้ปลาขนาดใด ปลาที่ได้มาแบ่งไปทำอะไรได้บ้าง ปลาชนิดใดสามารถปรุงอาหารให้อร่อยอย่างไร ปลาชนิดใดกินไม่ได้ ปลาชนิดใดมีพิษ และถอนพิษอย่างไร ปลาชนิดใดความทำปลาร้าเนื้อจะไม่ยุ่ย ปลาชนิดใดห้ามเด็กรับประทาน ปลาชนิดใดห้ามหญิงมีครรภ์รับประทาน วิธีการปรุงอาหาร เห็นได้ว่า ในอดีตพ่อแม่ปู่ย่าตายายจึงเป็นครูของลูก ความรู้ที่ได้รับจึงเป็นข้อมูลผ่านประสบการณ์ของบรรพบุรุษ

ต่อมารัฐบาลได้พัฒนาการศึกษาไทย ทำให้เกิดโรงเรียนขึ้นในชุมชนไทยย้อ คือโรงเรียนอุเทนพัฒนา เป็นโรงเรียนแห่งแรกในอำเภอท่าอุเทน การเรียนแรกเริ่มนั้น นักปราชญ์ท้องถิ่น และพระสงฆ์ เป็นครูสอนเนื้อหาส่วนมากยังผสมผสานความเป็นท้องถิ่น อาทิ การดำรงชีวิต ต่อมาจึงมีครูที่มาจากส่วนกลาง ทำให้ชาวไทยย้อได้รับความรู้ มีวิสัยทัศน์ แนวคิดแบบวิทยาศาสตร์ มีความเป็นเหตุเป็นผล ต่อมาเริ่มมีการรับรู้ข่าวสารจากโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ วิทยุ อินเทอร์เน็ต ทำให้ทัศนคติเปลี่ยน ประชากรวัยรุ่นหลายคน มองว่า ความเชื่อเรื่องผี วิญญาณ และอำนาจเหนือธรรมชาติ ขัดแย้งกับหลักการเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่มั่งงาย ไร้เหตุผล โดยเฉพาะการนำเสนอบทละครดราม่าด้วยการทรงเจ้าเข้าผี การล่อลวงยาผีบอก เหล่านี้ทำให้ประชาชนชาวไทยย้อมองภาพของการประกอบพิธีกรรมเป็นเรื่องมั่งงาย ไร้สาระ หลอกลวง มอมเมาประชาชน

จากการลงพื้นที่ในพิธีกรรมทรงเมือง พบว่า คำพูดกล่าวของญาพ้อผ่านร่าง เท้าทันเหตุการณ์ในปัจจุบัน บางครั้งใช้หลักธรรมคำสอนของศาสนาพุทธในการอบรมสั่งสอน ให้ความเคารพนับถือพุทธศาสนา และการรักษาโรคที่ไม่ทราบสาเหตุ ญาพ้อมิได้รับประกันว่าจะหาย เพียงแต่แนะนำให้ไปพบแพทย์ที่โรงพยาบาลก่อน หากไม่เป็นที่พึงพอใจจึงกลับมารักษากับญาพ้อ ทั้งนี้ญาพ้อมักจะพูดว่า ตามบุญตามกรรม หากมีกรรมดีที่เพียงพอและวาสนาจะทำให้หายจาก

อาการเจ็บป่วย หากไม่สามารถรักษาโรคให้หายได้ เพราะกรรมเก่าที่ตามมาสนอง ด้วยเหตุในอดีต เคยไปทำร้ายคนอื่นมา อย่างไรก็ตามแม้เนื้อหาในพิธีกรรมจะเปลี่ยนแปลงไป แต่ชาวไทยย่อมจะรับรู้เสมอว่า ญาพ่อคุ้มครองช่วยเหลือตามหลักการที่ว่า

การนับถือผีของชาวไทยย้อ อำเภوتاอุเทน จังหวัดนครพนม ในปัจจุบัน

“ผี” ในทัศนะของชาวไทยย้อถือว่าเป็นอำนาจเหนือธรรมชาติ สามารถให้คุณให้โทษได้ เพราะเชื่อว่าเป็นสิ่งที่มีจิตใจ มีความรู้สึกนึกคิด มีความโลภ ความโกรธ ความหลง เช่นเดียวกับมนุษย์ ดังนั้นเมื่อชาวไทยย้อกระทำการสิ่งที่ดี เป็นที่พอใจ ผีจะคลบนันดาลให้มีเกิดความเจริญรุ่งเรือง อยู่เย็นเป็นสุข และหากกระทำความผิดประเพณี ทำให้ผีโกรธ และคลบนันดาลให้เกิดความเจ็บป่วยได้ (ถนิม เจริญมาตย์, สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน, 2555)

นอกจากชาวไทยย้อนับถือผีเหมือนชาวอีสานทั่วไป อาทิ ผีฟ้า ผีแถน ผีปู่ตา ผีไร่ ผีนา ผีเขื้อ ผีปอบ ฯ แล้ว ชาวไทยย้อมีความเชื่อและนับถือผีที่มีลักษณะโดดเด่นเฉพาะมีความเกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาและภูมิทัศน์วัฒนธรรมในอำเภوتاอุเทนที่น่าสนใจ เพื่อให้เกิดความเข้าใจ ผู้วิจัยได้นำเสนอดังต่อไปนี้

1. ญาพ่อ: การนับถือผีของชาวไทยย้ออำเภوتاอุเทนปัจจุบัน

ชาวไทยย้อ อำเภوتاอุเทน จังหวัดนครพนม มีความเชื่อและนับถือผี เรียกว่า “ญาพ่อ” เป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ของบรรพบุรุษ วีระบุรุษ และเจ้าที่ คอยปกป้องคุ้มครองชาวไทยย้อให้ดำรงชีวิตอย่างสงบสุข ทำมาหากินสะดวก การทำไร่ ทำนา สวนยางพารา ได้ผลผลิตดี จับปลาในแม่น้ำโขงได้มาก เพียงพอต่อการบริโภค (แพง บุญศิริ, สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555) ชาวไทยย้ออำเภوتاอุเทน นับถือญาพ่อ ทั้งหมด 21 องค์ (ชาวไทยย้อเรียกสรรพนามของผีญาพ่อว่า องค์) (วิศิษฐ์ ดวงสงค์, 2542) พบการนับถือญาพ่ออยู่ 19 องค์ และผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ได้ค้นพบเพิ่มเติมอีก 2 องค์ รวมเป็น 21 องค์ แต่ละองค์จะมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับกลุ่มไทยย้อในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง มีหน้าที่ และขอบเขตอำนาจที่แตกต่างกัน ดังนี้

1.1 ญาพ่อแทนคำ เป็นผีเจ้าที่ ชาวไทยย้อถือเป็นมเหศักดิ์หลักเมือง สถิตอยู่เมืองท่าอุเทน คอยดูแลช่วยเหลือประชาชนชาวอำเภوتاอุเทนทั้งหมด ญาพ่อแทนคำเป็นผีที่มีฤทธิ์อำนาจเหนือผีอื่น ๆ ในเมืองท่าอุเทน เมื่อประกอบพิธีทรงเมือง (แพง บุญศิริ, สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555) ญาพ่อจากที่อื่น ๆ จะต้องแสดงความเคารพ (การศึกษาภาคสนาม สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในพิธีกรรมทรงเมือง พบว่า เมื่อญาพ่อแต่ละองค์ได้ลงร่างแล้ว จะแสดงความเคารพต่อญาพ่อแทนคำ โดยถือว่า ญาพ่อแทนคำเป็นผีเจ้าที่เมืองท่าอุเทน ส่วนองค์อื่นเป็นแขกที่มาเยี่ยมเยือน) ชาวไทยย้อเชื่อว่า ญาพ่อแทนคำรักษาย่านเมืองมาก่อนที่ชาวไทยย้อจะมาตั้งถิ่นฐาน แรกเริ่มเมื่อ

บ้านท่าอุเทน ได้ยกฐานะเป็นเมืองท่าอุเทนแล้ว เจ้าเมืองท่าอุเทน กรมการเมือง พร้อมด้วยไพร่ฟ้า
 ประชาชนชาวไทยย้อ ได้ประกอบพิธีเช่นบวงสรวง บูชาญาพ่อแทนคำ ให้ปกป้องรักษาคุ้มครอง
 ป้องกันชาวไทยย้อและประชาชนในเมืองท่าอุเทนทั้งหมดให้ดำรงชีวิตอย่างสงบสุข และมีพิธีกรรม
 ทรงเมืองตั้งแต่ครั้งนั้นเป็นต้นมา ต่อมาเมื่อผู้ศรัทธาได้สร้างหอญาพ่อแทนคำไว้สำหรับเคารพบูชา
 กราบไว้ทางด้านทิศตะวันออกของเมืองท่าอุเทน และสร้างรูปเหมือนขึ้น ญาพ่อแทนคำมีอุปนิสัย
 ใจดี เขือกเย็น ไม่ดื่มสุรายาเมา รับประทานอาหารคาวหวาน (วิศิษฐ์ ดวงสงค์, สัมภาษณ์,
 6-7 กุมภาพันธ์ 2554; 1-2 พฤศจิกายน 2555; 11-12 กุมภาพันธ์ 2556; 5-6 มิถุนายน 2556)

ภาพที่ 3-2 รูปปั้นญาพ่อแทนคำ และญาพ่อเจ้าโต้ง ณ หอญาพ่อ ชุมชนไทยย้อ อำเภอท่าอุเทน

ภาพที่ 3-3 ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองท่าอุเทน

1.2 ญาพ่อเจ้าโต่ง เป็นผีที่มีอำนาจรองจากญาพ่อแทนคำ นางสีพจันทร์ ริมสกุล
 ร่างญาพ่อโต่งหอเจ้าโต่ง บ้านไชยบุรี ให้ข้อมูลว่า ญาพ่อเจ้าโต่ง เดิมเป็นนายตะเวนด่าน
 แแถบแม่น้ำโขง มีวิชาอาคม เก่งกล้าสามารถ มีลูกน้องและบริวารมากในดินแดนแถบนี้ มีภรรยา
 หลายคน และได้ภรรยาเป็นคนไทยชื่อ ถือว่าเป็น เขยไทยชื่อ ในสมัยที่ชาวไทยช้อยอยู่เมืองไชยบุรี
 (สีพจันทร์ ริมสกุล, สัมภาษณ์, 5 พฤศจิกายน 2555) ญาพ่อเจ้าโต่งสมัยมีชีวิตเคยช่วยเหลือ เอื้อ
 ประโยชน์ให้แก่ชาวไทยช้อย เมื่อเสียชีวิตลง ชาวไทยช้อยระลึกถึงคุณที่เคยสร้างสมไว้จึงอัญเชิญ
 วิญญาณศักดิ์สิทธิ์มาปกป้องรักษาจนถึงปัจจุบัน ญาพ่อเจ้าโต่งเป็นผีที่ชาวไทยช้อยทั้งในตำบลไชยบุรี
 (อดีตเมืองไชยบุรี) และชาวไทยช้อยในเทศบาลท่าอุเทนให้ความเคารพนับถือมาก โดยสร้างหอ
 ให้ญาพ่อเจ้าโต่งสิงสถิตทั้งที่ตำบลไชยบุรีและอำเภอท่าอุเทนในปัจจุบัน ญาพ่อเจ้าโต่ง
 มีนิสัยดุมาก ชอบดื่มสุรายาเมา เมื่อเข้าร่างนางเทียม ร่างจะเป็นผู้พูดเสียงดัง ตรงไปตรงม
 (ถนิม เจริญมาตย์, สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555)

ภาพที่ 3-4 หอญาพ่อเจ้าโต่ง ที่ชุมชนไทยย้อย ตำบลไชยบุรี อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครพนม
อดีตเมืองไชยบุรี

1.3 ญาพ่อเต่า หรือ ญาพ่อหงสา เป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกป้องคุ้มครองชาวไทยย้อยสถิตอยู่ที่เมืองหงสา แขวงไชยบุรี ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน เป็นเมืองดั้งเดิมของชาวไทยย้อย ต่อมาเมื่อชาวไทยย้อยได้ย้ายถิ่นฐานมาตั้งบ้านเรือนในที่ต่าง ๆ ได้อัญเชิญญาพ่อเต่า หรือญาพ่อหงสา มาปกป้องคุ้มครอง ในชุมชนไทยย้อย อำเภอกำแพงแสน ไม่ได้สร้างหอสำหรับญาพ่อเต่า เพราะถือว่าท่านไป ๆ มา ๆ เพื่อดูแลชาวไทยย้อยในเมืองต่าง ๆ ที่ชาวไทยย้อยเคยอยู่อาศัย อาทิ เมืองไชยบุรี เมืองหลวงบงเลง เมืองคำเกิด ส่วนชุมชนไทยย้อย ตำบลไชยบุรี อำเภอกำแพงแสน ได้สร้างหอไว้ โดยปีหนึ่งจะอัญเชิญญาพ่อเต่า มาเทียมเพื่อช่วยเหลือแก้ไขปัญหาให้กับชาวไทยย้อย ร่วมกับญาพ่อเจ้าโต่ง และญาพ่อเสน (สีพจันทร์ ริมสกุล, สัมภาษณ์, 5 พฤศจิกายน 2555) ญาพ่อองค์นี้รับประทานแต่อาหารหวานเหมือนญาพ่อแทนคำ ร้างสำหรับเทียม จึงเป็นคนที่มียูปนีสัยเดียวกัน สามารถเทียมได้ทั้งสององค์ (ถนิม เจริญมาตย์, สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555)

1.4 ญาพ่อเป็ง เป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ สถิตอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน ชาวไทยย้อยเชื่อว่าระหว่างการเดินทางจากเมือง

หงสา เพื่อหาที่อยู่ โดยเดินทางทางแพ (ถนิม เจริญมาตย์, สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555) ตามลำแม่น้ำโขง ได้ผ่านเมืองหลวงพระบาง ได้แวะพัก มีญาพ่อเป็งเป็นผีเจ้าที่คอยให้ความช่วยเหลือเอื้อประโยชน์ให้แก่ชาวไทยย้อ เมื่อชาวไทยย้อเดินทางไปที่ใด จึงได้ระลึกถึงคุณความดีที่ได้ปฏิบัติกับบรรพบุรุษ เมื่อประกอบพิธีกรรมทรงเมือง ในเดือนสาม จะอัญเชิญญาพ่อเป็งมาสังสรรค์ หรือเรียกว่า “ลงเล่นลงกิน” เพื่อเป็นเครื่องเตือนสติและระลึกถึงบุญคุณต่อชาวไทยย้อ

1.5 ญาพ่อสุวรรณราช สถิตอยู่ที่เมืองหลวงปงลิง ชาวไทยย้อเชื่อว่า เป็นผีบรรพบุรุษที่ดูแลปกป้องชาวไทยย้อ สมัยที่ชาวไทยย้ออพยพไปอยู่ที่เมืองหลวงปงลิง จนกระทั่งชาวไทยย้อได้มาตั้งถิ่นฐานที่อำเภอท่าอุเทน ญาพ่อองค์นี้ก็คอยให้ความช่วยเหลือจนถึงปัจจุบัน

1.6 ญาพ่อเจ้าศรีสุทโธ สถิตอยู่ที่บึงมอ ซึ่งเป็นบึงขนาดใหญ่อยู่กลางเมืองท่าอุเทน ถือเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง นอกจากแม่น้ำโขง ชาวไทยย้อเชื่อว่า ญาพ่อศรีสุทโธ เป็นเจ้าของสัตว์น้ำทุกชนิดในบึงมอ (สำลี อุปปะแก้ว, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2554) เมื่อชาวไทยย้อได้มาตั้งถิ่นฐานที่อำเภอท่าอุเทนครั้งแรก ได้อาศัยบึงมอเป็นที่ทำมาหากิน เพราะบึงมออุดมสมบูรณ์ ญาพ่อองค์นี้ผู้ใดจะลงไปจับปลาล่าสัตว์ในบึง ต้องขออนุญาตจากญาพ่อเจ้าศรีสุทโธเสียก่อน มิฉะนั้นจะเกิดการเจ็บไข้ได้ป่วย (แพง บุพศิริ, สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555)

1.7 ท้าวข้อล่อ เป็นผีวีระบุรุษ ให้การช่วยเหลือชาวไทยย้อ ช่วงที่ชาวไทยย้อได้อพยพมาอยู่ที่ปากน้ำหिनบูน สถิตอยู่ที่ท่าด่าน ตรงปากน้ำหिनบูน ตรงข้ามกับเมืองท่าอุเทน ซึ่งชาวไทยย้อ ที่ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีความนับถือมาก มีการตั้งศาลเพียงตาไว้เป็นที่สักการะของชาวลาว นอกจากนั้นชาวไทยย้อ อำเภอท่าอุเทน ได้ตั้งศาลเพียงตาไว้ตรงข้ามกับปากน้ำหिनบูน ซึ่งอยู่ในบริเวณจุดผ่อนปรน ตลาดนัดไทยลาว

1.8 ญาอ้ายคำแดง สถิตอยู่ปากน้ำหिनบูนด้านใต้ เป็นผีวีระบุรุษ ให้การช่วยเหลือชาวไทยย้อ เวลาที่ไทยย้ออพยพมาตามลำน้ำหिनบูน จนข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งถิ่นฐานที่ อำเภอท่าอุเทน เชื่อกันว่าเป็นนายตะเวนด่านของไทยย้อมาก่อน

1.9 ญาอ้ายหาญสะด่อง สถิตอยู่ที่ปากน้ำหिनบูน ตรงข้ามเมืองท่าอุเทน เชื่อกันว่าเป็นผู้ช่วยญาอ้ายคำแดงในการตะเวนด่านของชาวไทยย้อ

1.10 ญาอ้ายคำไหล สถิตอยู่ที่วังฆ้องใกล้เมืองหिनบูน ริมฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เชื่อกันว่าเป็นผู้ช่วยเหลือชาวไทยย้อให้อพยพจากเมืองหลวงปงลิงมายังเมืองหिनบูน โดยสวัสดิภาพ

1.11 ญาพ่อไต้กว้างปากกระดิ่ง สถิตอยู่ปากน้ำกระดิ่ง (เหนือไปจากปากน้ำหिनบูน) เชื่อว่าเป็นนายตะเวนด่านเมืองท่าอุเทนสมัยเป็นหัวเมืองจัตวาขึ้นกับกรุงเทพฯ

1.12 ญาเจ้าน้อยยอดทอน สถิตอยู่ลำน้ำทอน ตำบลสีไค อำเภอเมือง จังหวัดบึงกาฬ ในปัจจุบัน เชื่อว่าเป็นผู้ช่วยเหลือญาพ่อไต้กว้างปากกระดิ่ง ในการตะเวนด่าน

1.13 ญาอ้ายบุญเหลือ (บุญเหลือ) สถิตอยู่ปากน้ำหिनบูร ตรงข้ามเมืองท่าอุเทน เชื่อว่าเป็นผู้ช่วยเจ้าอ้ายคำแดงในการตะเวนด่านของชาวข้อ

1.14 ญาเจ้าอ้ายเฟียพัน (เฟือพัน) สถิตอยู่ปากน้ำหिनบูร ตรงข้ามเมืองท่าอุเทน เชื่อว่าเป็นผู้ช่วยญาเจ้าอ้ายคำแดงในการตะเวนด่านของชาวไทยข้อ

1.15 ญาอ้ายเจียวค่อม สถิตอยู่ปากน้ำหिनบูร ตรงข้ามเมืองท่าอุเทน เชื่อว่าเป็นผู้ช่วยญาเจ้าอ้ายคำแดงในการตะเวนด่านของชาวข้อ

1.16 ญาท้าวแสนดา สถิตอยู่ห้วยกะบะ ตรงข้ามตำบลไชยบุรี อำเภوتاอุเทน จังหวัดนครพนม ในปัจจุบัน เชื่อว่าเป็นผู้คอยสอดส่องดูแลความทุกข์สุขของชาวไทยข้อสองฝั่งโขง

1.17 นางแอกไค้ สถิตอยู่หนองแส เชื่อว่าเป็นลูกสาวพญานาค ชาวข้อเชิญมาเพื่อขอฝนในเดือน 6 และร่วมรีนเริงในงานเทศกาลแข่งเรือยาว เดือน 11 ถ้าไม่เชิญมาร่วมรีนเริงแล้ว จะทำให้งานแข่งเรือยาวมีอุปสรรค เช่น เรือล่ม คนจมน้ำตาย เป็นต้น

1.18 นางจันทา สถิตอยู่วันมน ในลำน้ำทวย ตำบลท่าอุเทน ในปัจจุบัน เชื่อว่าเป็นผู้พิทักษ์รักษาปลาในลำห้วย หนอง ผู้ใดจะจับปลาและสัตว์น้ำต้องขอกจากนางก่อน

1.19 ท้าวคำไค้ สถิตอยู่ช่องแซง เป็นพื้นที่ลุ่มน้ำ สาธารณะประโยชน์ ในฤดูฝนน้ำจะท่วมพื้นที่บริเวณ อยู่ในเขตสุขาภิบาลตำบลท่าอุเทน ในปัจจุบัน เชื่อว่าเป็นผู้ช่วยญาพ่อโต้งในการตะเวนด่าน และดูแลห้วยแซงตลอดแนว

1.20 ท้าวอำคา สถิตอยู่ หนองสูง อยู่ทางเหนือของ ตำบลท่าอุเทน ไป ประมาณ 4 กิโลเมตร เชื่อว่าเป็นผู้คุ้มครองชาวข้อที่ไปทำไร่ในบริเวณหนองสูง นาเหนือ ให้ได้รับความปลอดภัย และดูแลรักษาสัตว์น้ำที่หนองสูง

1.21 ท้าวคำเหลียง (คำเหลียง) สถิตอยู่ห้วยกุด เมืองเขมร เชื่อกันว่าเป็นผู้คุ้มครองให้การคมนาคมของชาวข้อตามลำน้ำโขงเป็นไปโดยสวัสดิภาพ

1.22 ญาอ้ายหนองวัวตาย รักษาหนองวัวตาย ติดกับสุสานคนเวียดนาม ทางตอนใต้ของเทศบาลท่าอุเทน เชื่อกันว่าเป็นผู้ดูแลควบคุมสัตว์น้ำทุกชนิด หากใครไม่เชื่อ ไม่ปฏิบัติตาม เช่น จับปลาในวันพระ จะแสดงอิทธิฤทธิ์ด้วยการแปลงร่างเป็นงูใหญ่ หรือ ทำเสียงเหมือนสิ่งของตกลงน้ำอย่างแรง (จอ น วงศ์คำบาย, สัมภาษณ์, 1 พฤศจิกายน 2555)

1.23 ญาอ้ายหนองจัว รักษาหนองจัว ทางตอนใต้ของเทศบาลท่าอุเทน เชื่อกันว่าเป็นผู้ดูแลควบคุมสัตว์น้ำทุกชนิด

2. ร่าง หรือ นางเทียม

ร่าง หรือ นางเทียม คือ ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นสื่อให้ญาพ่อเข้ามาเทียมในร่างกาย เมื่อญาพ่อมาสถิตในร่างกายแล้ว นางเทียมจะเปลี่ยนสถานะเป็นญาพ่อโดยที่นางเทียมจะไม่รู้ลี้ลับตัวมีอำนาจ

สามารถคลบับคาลสิ่งต่าง ๆ หรือแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ นางเทียมในหอเจ้ามีจำนวนทั้งหมด 8 ร้าง แต่ละร่างจะมีญาพ่อมาเทียมเฉพาะ คือ 1. นายถนิม เจริญมาตย์ เป็นร่างของญาพ่อเจ้าแท่นคำ และญาพ่อเต่า 2. นางแพง บุพศิริ เป็นร่างของ ญาพ่อเจ้าโต้ง 3. นายทอม เป็นร่างของญาพ่อเป็น 4. นายคลวัฏส์ ธนคณาธร เป็นร่างของญาพ่อสุวรรณราช 5. นางสาวลิ อุปะแก้ว เป็นร่างของญาพ่อ ศรีสุทโธ 6. นางน้อย เป็นร่างของท้าวข้อล่อ 7. นางเหลิม เป็นร่างของ ญาอ้ายคำแดง 8. นางนิคยา วงศ์ล้ำ เป็นร่างของ ญาอ้ายหาญสะด่อง

เมื่อญาพ่อลงร่างแล้ว ผู้ที่ทำหน้าที่เป็นร่างจะเปลี่ยนสถานะทางสังคม ตามลำดับอาวุโส ของญาพ่อ โดยไม่คำนึงถึงลำดับอาวุโสเมื่อครั้งยังเป็นคนธรรมดา เช่น เมื่อนายคลวัฏส์ ธนคณาธร ลงร่างของญาพ่อสุวรรณราชแล้ว ลำดับแรก ร่างของท้าวข้อล่อ ญาอ้ายคำแดง ญาอ้ายหาญสะด่อง ต้องทำแสดงความเคารพ และเคารพกันเป็นลำดับ

2.1 กระบวนการกลายเป็นร่าง

กระบวนการกลายเป็นร่าง ญาพ่อจะเป็นผู้เลือกเอง (แพง บุพศิริ, สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555) เมื่อร่างคนเดิมมีอายุมากขึ้น หรือเสียชีวิตลง ญาพ่อจะเป็นผู้เลือกคนไทยช้อย แม้ว่าคนนั้นจะมีหน้าที่การงานที่อื่น ห่างไกล วิธีการเลือกของญาพ่อไม่มีวิธีการตายตัว แต่ละคน มีประสบการณ์เป็นร่างไม่เหมือนกัน ดังนี้

2.1.1 ถนิม เจริญมาตย์ (สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555) ให้ข้อมูลว่าก่อนหน้านี้เป็นผู้ใหญ่บ้านเมื่อถึงฤดูกาลการประกอบพิธีกรรมทรงเมือง ขณะนั้นนั่งอยู่บนบ้าน ได้กระโดดลงมาจากชั้นสองของบ้านโดยไม่เป็นอะไร วิ่งมาที่มณฑลพิธี มาฟ่อนมาร่า และมารู้สึกตัวอีกครั้งตอนที่เสร็จงานแล้ว ตนเองก็รู้สึกงง กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น จึงได้สอบถามคนที่อยู่ในเหตุการณ์ จึงรู้ว่า “ญาพ่อเจ้าหงสา” มาเทียมร่าง และเป็นร่าง ตั้งแต่ตอนนั้น ต่อมาด้วยอุปนิสัยเป็นคนสงบ เยือกเย็น ญาพ่อแท่นคำ ฟังพอใจและมาเทียมร่าง จึงเป็นร่างให้กับ ญาพ่อเจ้าหงสา และญาพ่อแท่นคำ

2.1.2 แพง บุพศิริ (สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555) แรกเริ่มมีอาการคันเหมือนมีอะไรมาเทียมร่าง แต่ได้ขจัดขึ้น และมารู้ตอนหลังว่าเป็นญาพ่อเจ้าโต้งที่หอเจ้า แต่ก็ไม่ยอม เพราะไม่ต้องการเป็นร่าง จนกระทั่งถูกญาพ่อเจ้าโต้งมาเทียมร่างอย่างแรงแล้วขึ้นแพอยู่กลางแม่น้ำโขง หลายคนพยายามช่วยเหลือแต่ไม่มีใครช่วยเหลือได้ เมื่อจับเนื้อตัวจะลื่นเหมือนปลาไหล ไม่มีใครจับได้ ไหลไปกับแม่น้ำโขงเรื่อยๆ เมื่อมีสติรู้ตัวเป็นครั้งคราว ด้วยความกลัว จึงได้ขอยอมกับญาพ่อ และได้เป็นร่างของญาพ่อเจ้าโต้งตั้งแต่ตอนนั้นเป็นต้นมา

2.1.3 ทอม (สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2554) เป็นลูกหลานชาวไทยช้อย มีภาระหน้าที่ การงานอยู่ที่กรุงเทพฯ เกิดความเจ็บป่วยอย่างหนัก ไปหาหมอแผนปัจจุบันก็ไม่หาย คุณยายที่อาศัย อยู่ท่าอุเทน ทราบเรื่องจึงแต่งขันดอกไม้มาสักการะและเขียนชื่อมาบน กับ ญาพ่อเจ้าโต้ง ทำให้

อาการหายเป็นปกติ จึงมีความเชื่อและมาเป็นร่างตั้งแต่ตอนนั้นมา โดยแรกเริ่มไม่รู้ว่าป็นร่างของ
 ญาพ้อองค์ใด เมื่อมาเข้าร่วมพิธีกรรมหลายครั้งถึงรู้ว่าเป็น ญาพ้อเป็ง

2.1.4 คลวัฏส์ ธนคณาพร (สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2554) เป็นลูกหลาน
 ชาวไทยเชื้อ มีภาระหน้าที่การงานอยู่กรุงเทพฯ เกิดเจ็บป่วยอย่างหนักไปหาหมอแผนปัจจุบันก็ไม่
 หาย และได้เดินทางไปรักษากับแพทย์พื้นบ้านหลายที่ อาการยังไม่หาย จิตใจตอนนั้นมีความกังวล
 มาก “โศคตาย” (ค้นหาและไปรักษาทุกวิถีทาง ทุก ๆ สำนักหมอที่มีความเก่ง) จึงได้มารักษากับ
 ญาพ้อ ญาพ้อที่ลงร่างในตอนนั้นจึงแจ้งว่า ญาพ้อในหอเจ้าต้องการให้เป็นร่างให้เนื่องจากร่าง
 คนเก่ามีอายุมากแล้ว จึงรับปากจะเป็นร่างให้ อาการเจ็บป่วยจึงได้หายเป็นปกติ จึงมีความศรัทธา
 และรักษาสัจจะที่ให้ไว้ และมาเป็นร่างตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ข้างต้นเป็นกระบวนการเป็นร่างโดยการเลือกของญาพ้อ ส่วนกรณี สำลี อุปะแก้ว
 (สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555) เป็นกรณีที่แตกต่างกัน คือ ในเทศบาลลงเมือง ญาพ้อศรีสุทโธที่ลงร่าง
 แล้วพิจารณาว่า ร่างของท่านมีอายุมากแล้ว จำเป็นต้องหาร่างใหม่ แต่ท่านมีเงื่อนไขว่า ต้องหากน
 ที่มี “ผมหอม” เท่านั้น เมื่อชาวไทยเชื้อที่ไปร่วมในพิธีกรรมได้ทราบและมาสืบค้นหาร่างใหม่
 เมื่อมาพบนางสำลี อุปะแก้ว ซึ่งมีผมหอมตามเงื่อนไขที่ญาพ้อศรีสุทโธ ต้องการ และได้ทราบถึง
 ความต้องการของญาพ้อแล้ว ได้รับปากและไปสักระยะญาพ้อที่หอเจ้าทันที เพราะมีความเชื่อและ
 ศรัทธากับญาพ้ออยู่แล้ว

2.2 ขะด่า: ข้อปฏิบัติและข้อห้ามของร่าง

ชะด่า หรือข้อห้ามสำหรับร่าง เป็นแนวปฏิบัติเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือในสังคมของ
 ร่างเอง สร้างความมั่นใจในคุณความดีและเรียกศรัทธาให้กับผู้พบเห็นขณะเดียวกันก็ทำให้ญาพ้อพึง
 พอใจซึ่งข้อชะด่าบางข้อไม่สามารถชี้แจงเหตุผลได้อย่างชัดเจน (ร่างทุกคน เห็นตรงกันว่า ชะด่า
 บางอย่างเป็นเรื่องที่ญาพ้อกำหนด ไม่ทราบเหตุผลที่ชัดเจน) ข้อชะด่าหลายข้อเกี่ยวข้องกับระบบ
 ศิลธรรม จริยธรรม คุณธรรมหรือจรรยาบรรณที่ร่างที่ต้องมี สรุปได้ดังนี้

2.2.1 ปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม กล่าวคือ ร่าง ทุกคนจะหมั่นรักษาศีล 5 ข้ออย่าง
 เกร่งกรัด ทำบุญ ทำทาน เมื่อมีโอกาส โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศีลข้อ 3 เรื่องการผิดประเวณี ร่างจะให้
 ความสำคัญมาก ในวันพระขึ้น 8 ค่ำ วันขึ้น 15 ค่ำ วันแรม 8 ค่ำ วันแรม 14 ค่ำ ร่างบางคนจะรักษา
 ศีล 8 (ถนิม เจริญมาตย์, แพง บุญศิริ, ทอม, คลวัฏส์ ธนคณาพร, สำลี อุปะแก้ว, น้อย, เหลิม, นิตยา
 วงศ์ด้าม, สนทนากลุ่ม, 2 พฤศจิกายน 2555) นอกจากนั้นในพิธีกรรมลงเมืองเดือน 11 ร่างของญา
 พ้อจะร่วมกันทำบุญกฐินเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับญาพ้อองค์ต่าง ๆ เป็นประจำทุกปี โดยถือว่าเป็น
 กฐินของญาพ้อเป็นผู้นำชาวไทยเชื้อทำบุญ

2.2.2 ไม่เรียกร้องหรืออามิสสินจ้างใด ๆ การเป็นร่างนั้นกระทำด้วยจิตกุศล

เพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยกันยากทุกซีก นางแพง บุพศิริ กล่าวว่า “เขาทุกข์เขายาก มาพึ่งพาอาศัยนำญาติไปเอาเงินเขาเสียหยัง” (แพง บุพศิริ, สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555) หากต้องการบริจาคให้บริจาคให้กับญาติหรือส่วนรวม การเรียกร้องจะทำให้ญาติไม่พอใจ และลงโทษ หรือเปลี่ยนร่างใหม่ได้

2.2.3 ไม่รับประทาน มังสวิรัติ 10 อย่าง นายถนิม เจริญมาตย์ ให้ข้อมูลว่า การเป็นร่างนั้น จะต้องงดเว้นการรับประทาน มังสวิรัติ 10 อย่าง ได้แก่ เนื้อมนุษย์ เนื้อช้าง เนื้อม้า เนื้อสุนัข เนื้องู เนื้อราชสีห์ เนื้อเสือโคร่ง เนื้อเสือเหลือง เนื้อหมี และเนื้อเสือดาว

2.2.4 ไม่รับประทานอาหารในงานศพ นายถนิม เจริญมาตย์ ให้ข้อมูลว่า การรับประทานอาหารดังกล่าวจะทำให้ ญาติไม่พอใจ และอาหารงานศพ เปรียบได้กับอาหารของผี ถ้ารับประทานแล้ว พลังอำนาจของญาติ จะไม่สามารถควบคุม อำนาจของผีได้ (ถนิม เจริญมาตย์, สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555)

2.2.5 ห้ามกล่าววาจาหยาบคาย และวาจาละเมิดญาติ

2.2.6 ห้ามรับประทานเนื้อสัตว์ที่ตายแบบไม่ปกติ หรือตายเอง เช่น วัวฟ้าผ่า หมูตายไม่ทราบสาเหตุ

3. พิธีกรรมทรงเมือง

พิธีกรรมทรงเมือง เป็นพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ที่สืบทอดมายาวนาน ในครั้งอดีตเจ้าเมืองกรมการเมือง จะเป็นผู้ดำเนินการประกอบพิธีกรรม (ถนิม เจริญมาตย์, สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555) และวัสดุ อุปกรณ์ เครื่องใช้ในพิธีกรรมจะเก็บรักษาไว้ที่คุ้มเจ้าเมือง (วิศิษฐ์ ดวงสงค์, 2542 ข) จนกระทั่งรัฐบาลได้ยกเลิกระบบอาญาสี่ ทำให้พิธีกรรมทรงเมือง ได้ลดความสำคัญลง มีการสืบทอดเปลี่ยนเป็นกลุ่มของ “ร่าง” และประชาชนชาวไทยย้อนจนถึงปัจจุบัน ชุมชนชาวไทยยังทำอุเทน ยังสืบทอด ประกอบพิธีกรรมทรงเมือง เป็นประจำ 3 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 ระหว่าง วันขึ้น 3-4 ค่ำ เดือน 3 ครั้งที่ 2 ระหว่าง วันขึ้น 3-4 ค่ำ เดือน 6 และครั้งที่ 3 ระหว่าง วันแรม 1-2 ค่ำ เดือน 11 ซึ่งเชื่อว่าผีจะคอยปกป้องคุ้มครองให้คนในครอบครัวให้ปราศจากภัยอันตรายต่าง ๆ โรคภัยไข้เจ็บ ตลอดจนการดำเนินชีวิต การประกอบสัมมาชีพ ประสบความสำเร็จ (วิศิษฐ์ ดวงสงค์, 2542 ข) มีรายละเอียดดังนี้

3.1 ความเป็นมา

พิธีกรรมทรงเมือง หรือเรียกว่า ลงเมือง หรือ ลงนางเทียม ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมายาวนาน ในครั้งอดีตชาวไทยอพยพเคลื่อนย้ายหลายที่ เพื่อแสวงหาที่อยู่อันอุดมสมบูรณ์และภัยสงคราม ในครั้งนั้นเมื่อเกิดสภาวะความไม่มั่นคงปลอดภัย ภาวการณ์เสี่ยงภัยโดยไม่ทราบล่วงหน้า ความเจ็บป่วย โจรผู้ร้าย สัตว์ร้ายต่าง ๆ ทำให้ขาดกำลังใจ เกรงกลัวภัยเหล่านั้น สภาวะเช่นนี้

ชาวไทยช้อย์ได้อัญเชิญญาพ่อมาทรงเมือง เพื่อเสริมสร้างกำลังใจ รวมทั้งคุ้มครองป้องกัน ไม่ให้เกิดภัยอันตรายต่าง ๆ

เมื่อชาวไทยช้อย์ได้ตั้งถิ่นฐานที่บ้านท่าอุเทนและได้รับการยกฐานะเป็นเมืองท่าอุเทนเจ้าเมือง พร้อมด้วยกรมการเมือง ประชาชนชาวไทยช้อย์ได้ร่วมใจกันประกอบพิธีกรรมเช่น บวงสรวง “ญาพ่อ” ที่ชาวไทยช้อย์นับถือและคอยช่วยเหลือชาวไทยช้อย์ จนกระทั่งรัฐบาลได้ยกเลิกระบบอาญาสี่ ทำให้พิธีกรรมทรงเมืองลดความสำคัญลง เป็นพิธีกรรมที่ปฏิบัติโดยกลุ่มคนชาวไทยช้อย์และสืบทอดมาจนถึงในปัจจุบัน โดยประกอบพิธีกรรมที่หอเจ้า (คลวัฏส์ ธนคณาพร, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2554) แพง บุพศิริ (สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555) เล่าว่า การทรงเมืองเดิมนั้นเจ้าเมืองให้ความสำคัญต่อการประกอบพิธีกรรมมาก “หอเจ้า” ตั้งอยู่ในคุ้มเจ้าเมือง และได้รับการดูแลอย่างดี ต่อมาทางราชการกรุงเทพ สั่งให้กรมการเมืองเลิกนับถือผี เจ้าเมืองจึงได้ลดบทบาทลง และได้ย้าย หอเจ้า มาตั้งอยู่ที่ปากร่องน้ำบึงริมตลิ่งแม่น้ำโขง หน้าคุ้มวัดโพนแก้ว หอเจ้าได้เคลื่อนย้ายหลายครั้ง เพราะเกิดปัญหาการกัดเซาะของแม่น้ำโขงทำให้ตลิ่งพัง จนได้สร้างศาลาเป็นถาวรวัตถุในปัจจุบัน

การประกอบพิธีกรรมทรงเมือง มีจุดมุ่งหมายดังนี้ (วิศิษฐ์ ดวงสงค์, 2542 ข)

3.1.1 ขอความคุ้มครองชาวไทยช้อย์ทุกคนให้อยู่เย็นเป็นสุข ไม่ถูกรบกวนจากผีร้ายต่างบ้านต่างเมืองให้เกิดความเจ็บป่วยและเกิดภัยพิบัติต่าง ๆ

3.1.2 ขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ได้ข้าวปลาอาหาร อุดมสมบูรณ์ไม่อดอยาก

3.1.3 ขอให้กำจัดปีศาจพวกโจรผู้ร้ายมิให้มาสร้างความเดือดร้อนแก่ชาวบ้าน

3.1.4 ขอให้ทำมาหากินของชาวบ้านประสบแต่ความเจริญรุ่งเรือง เช่น ค้าขาย ร่ำรวย มีความก้าวหน้าในหน้าที่ราชการ เป็นต้น

3.1.5 ขอความคุ้มครองชาวไทยช้อย์ที่เดินทางไปต่างถิ่น เช่น ไปค้าขาย ไปธุรกิจ ไปราชการ ไปศึกษาต่อ ฯลฯ ให้ได้รับความปลอดภัย ให้ประสบความสำเร็จ

3.1.6 รักษาโรคที่ไม่ทราบสาเหตุ แม้ว่าจะไปรักษากับแพทย์แผนปัจจุบันหลายครั้ง หรือเชื่อว่าเกิดจากการกระทำของผี ไสยศาสตร์ (คลวัฏส์ ธนคณาพร, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2554)

3.1.7 เปิดโอกาสให้ชาวไทยช้อย์ได้แสดงการสมมา คารวะ ขึ้นของฮักษา รวมทั้งแก้บนเมื่อประสบผลสำเร็จจากการบนบานไว้ (ถนิม เจริญมาตย์, สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน, 2555)

3.2 องค์ประกอบในพิธีกรรม

3.2.1 ฮ้านบูชาญาพ่อ หรือ หิ้ง สำหรับบูชาญาพ่อ มีไว้สำหรับจัดวางสิ่งของเพื่อแสดงการเคารพ และเครื่องบวงสรวง อาทิ บายสี ดอกไม้ รูป เทียน ผลไม้ อาหารคาวหวาน เหล้า

บุหรี ฯ โดยมีได้ระบุนชัดเจนว่าเป็นสิ่งใด นอกจากนั้นในบ้านเรือนของร่าง จะจัดฮ้านญาพ่อไว้
สำหรับสักการบูชาเฉพาะตน แยกออกจากหิ้งพระ

3.2.2 บุคลากรในพิธีกรรม

3.2.2.1 ร่าง คือผู้ที่ทำหน้าที่เป็นตัวกลางให้ญาพ่อมาลง โดยที่ร่างจะไม่รู้สึกรู้ตัว
เมื่อญาพ่อลงร่าง ร่างจะมีอาการสั่น สวบบุหรี คิ้มสุร่าอย่างหนัก

3.2.2.2 ล่าม คือผู้ที่ทำหน้าที่ดูแล ญาพ่อที่ลงร่างแล้ว อาทิ แต่งเครื่องแต่งกาย
จัดสำหรับ ยาเส้น หมากพลู ไว้ให้ญาพ่อ รวมทั้งนำเรื่อง หรือความต้องการของบริวารบอกแก่ญา
พ่อ

3.2.2.3 บริวาร คือ ผู้ที่มาร่วมในพิธีกรรม มาขึ้นของฮักษากับญาพ่อ ส่วนมาก
จะเป็นชาวไทยย้อยทั้งหมด

3.2.2.4 นักดนตรี คือผู้ที่ทำหน้าที่เล่นดนตรี ประกอบด้วยแคน พิณ กลอง

3.2.3 คาย หรือ เครื่องบูชา เป็นสิ่งสำคัญในการประกอบพิธีกรรมทรงเมือง ซึ่ง
หากขาดคายแล้ว ก็ไม่สามารถดำเนินประกอบพิธีกรรมได้ “คาย” เป็นภาษาถิ่นอีสาน หมายถึง
ค่าครู ค่าบูชาครู เครื่องบูชาคุณ หมายถึง เงินค่ายกครู รวมทั้งดอกไม้ธูปเทียน อุปกรณ์อาหาร
คาวหวาน ข้าวของเครื่องใช้ในพิธีกรรมนั้น ๆ ซึ่งในแต่ละพิธีนั้นเจ้าพิธีจะเป็นผู้กำหนดเงินค่าครู
สำหรับคายที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทรงเมืองมีความแตกต่างกันไป ตามแต่ละญาพ่อได้
กำหนดไว้ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.2.3.1 คายบูชาญาพ่อเจ้าแท่นคำ ได้แก่ ดาบ 1 คู่ ขันห้า ชั้นแปด ประกอบด้วย
ดอกไม้ 13 คู่ เทียน 13 คู่ หมากเบ็ง 1 คู่ ห่อนิมนต์ 1 คู่ เหล้า 1 จอก

3.2.3.2 คาย ของญาพ่อเจ้าโต่ง ได้แก่ ขันห้า ชั้นแปด ประกอบด้วย ดอกไม้ 13
คู่ เทียน 13 คู่ หมากเบ็ง 1 คู่ ห่อนิมนต์ 1 คู่

3.2.3.3 คาย ของญาพ่อเป็ง ได้แก่ ดาบ 1 คู่ หมากเบ็ง 1 คู่ ห่อนิมนต์ 1 คู่ ขันห้า
ชั้นแปด ประกอบด้วย ดอกไม้ 13 คู่ เทียน 13 คู่ เหล้า

3.2.3.4 คายของญาพ่อเจ้าสุวรรณราช ได้แก่ หมากเบ็ง 1 คู่ ห่อนิมนต์ 1 คู่ ขัน
ห้า ชั้นแปด ประกอบด้วย ดอกไม้ 13 คู่ เทียน 13 คู่ เหล้า 1 จอก

3.2.3.5 คายของญาพ่อเจ้าศรีสุทโธ ได้แก่ ขันห้าชั้นแปด

3.2.3.6 คายของท้าวหัวข้อยล่อ ญาอ้ายคำแดง ญาอายหาญสะด่อง ได้แก่ ขันห้า
ชั้นแปด

3.2.3.7 คายขึ้นของฮักษา ได้แก่ ขันห้า ดอกไม้แดง อาจมี น้ำส้ม น้ำแดง เหล้า
เบียร์ บุหรี ฯลฯ

3.2.3.8 คายเสียดเคราะห์ จัดขึ้นเพื่อให้ญาพ่อได้นำเคราะห์เข็ญของเมืองไปทิ้ง ลอยไปตามแม่น้ำโขง กระทบเก้าห้อง ประกอบด้วย 1. รูปคน เป็นการแทนตัวผู้ที่เสียดเคราะห์ 2. ข้าว คำ 3. ข้าวแดง 4. เงินค่าคาย 5. เนื้อปลา 6. เนื้อ 7. เหล้า 8. ชงสามเหลี่ยม 4 อัน กระทบสามเหลี่ยม ประกอบด้วย 1. รูปคน เป็นการแทนตัวผู้ที่เสียดเคราะห์ 2. ข้าวคำ 3. ข้าวแดง 4. เงินค่าคาย 5. เนื้อ ปลา 6. เนื้อ 7. เหล้า 8. ชงสามเหลี่ยม 3 อัน

3.2.4 บายศรี จัดขึ้นเพื่อใช้ในการสู่ขวัญญาพ่อ เมื่อญาพ่อลงร่างแล้ว ชาวไทยย้อ จะประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญญาพ่อเพื่อเรียกขวัญญาพ่อ เป็นการต้อนรับ และเรียกขวัญญาพ่อให้ มาที่เมืองท่าอุเทน

3.2.5 พุ่มดอกไม้ จัดไว้ตรงกลาง เพื่อเป็นศูนย์กลางเวลา ญาพ่อลงลิ้น ลงกิน จะพื่อนรารอบพุ่มดอกไม้

3.2.6 เครื่องดนตรี เพื่อให้ให้นักดนตรีขับเสียงเพลงให้ญาพ่อได้คลั่งลงกิน

3.2.7 ฝ้ายผูกแขน ชาวไทยย้อจะเตรียมมาเอง เท่ากับจำนวนคน และสัตว์เลี้ยงของแต่ละบ้าน เมื่อญาพ่อรับของฮักษา แล้วคืนฝ้ายผูกแขนให้ชาวไทยย้อนำฝ้ายกลับไปผูกให้กับสมาชิก ในครอบครัวและสัตว์ใหญ่ในบ้านเพื่อความเป็นสิริมงคลและญาพ่อจะได้คุ้มครองดูแล

3.3 ช่วงเวลาการประกอบพิธีกรรมทรงเมือง

3.3.1 ครั้งที่ 1 กระทำในวันขึ้น 3-4 ค่ำ เดือน 3 เป็นพิธีทรงเมืองเพื่อเลี้ยงผีบรรพบุรุษ ผีวิระบุรุษ ผีมหะศักดิ์ ในโอกาสเฉลิมฉลองวันขึ้นปีใหม่ของชาวย้อ (วิศิษฐ์ ดวงสงค์, 2542 ข) ประกอบพิธีกรรม “ชำระบ้าน” เพื่อขับไล่ภูตผีปีศาจ และสิ่งเสนียดจัญไรทั้งหลายให้พ้นไปจากบ้านเมืองด้วย การทรงเมืองครั้งนี้ถือเป็นการเฉลิมฉลอง จะอัญเชิญญาพ่อ ดังนี้ ญาพ่อแทนคำ ญาพ่อเจ้าโต้ง ญาพ่อเต่า หรือญาพ่อหงสา ญาพ่อเป็ง ญาพ่อสุวรรณราช ญาพ่อเจ้าศรีสุทโธ ท้าวข้อล่อ ญาอ้ายคำแดง ญาอ้ายหาญสะค่อง รวม 9 องค์

3.3.2 ครั้งที่ 2 กระทำในวันขึ้น 3-4 ค่ำ เดือน 6 เป็นการทรงเมืองเพื่อเลี้ยงผีบรรพบุรุษ วิระบุรุษ และมหะศักดิ์ก่อนจะลงมือทำนา ขอให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล มีน้ำเพียงพอตลอดฤดูทำนา และได้ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ ไม่อดอยาก การประกอบพิธีกรรมจะชำระบ้าน เช่นเดียวกับพิธีครั้งแรก การทรงเมืองครั้งนี้เป็นต้นฤดูกาลทำนาชาวไทยย้อจะอัญเชิญญาพ่อ ที่มีความเกี่ยวข้องกับความสุขสมบูรณ์เป็นหลัก นอกจากนั้นชาวไทยย้อที่ใกล้เคียงกับห้วยหนอง คลองบึงที่มีญาพ่อสถิตอยู่ ต้องแต่งเครื่องสมมา หมากพลู เหล้ายา ถวาย นางจันทา ประจำวังมน ห้วยทวย ท้าวคำไค ประจำหนองสูง ญาอ้ายหนองวัวตวย และ ญาอ้ายหนองจั่ว เพราะญาพ่อเหล่านี้ ประจำธรรมชาติ

2.3.3 ครั้งที่ 3 แต่ก่อนได้กระทำในวันขึ้น 14-15 ค่ำ เดือน 11 แต่เนื่องจากว่า

ตรงกับวันพระ จึงได้เลื่อนเป็น วันแรม 1-2 ค่ำ เดือน 11 เป็นการทรงเมืองเพื่อเลี้ยงศิบรรพบุรุษ และมเหสักข์ที่เชิญมาร่วมงานรื่นเริงในเทศกาลแข่งเรือยาวประจำคุ้มต่าง ๆ และหมู่บ้านใกล้เคียง โดยยึดประเพณีตาม สัตตสิบสอง เรียกว่า “บุญสว่างเฮือ” คือ จัดแข่งเรือยาวในวันออกพรรษา พิธีทรงเมืองครั้งนี้ไม่มีการชำระบ้าน การทรงเมืองครั้งนี้ถือเป็นการเฉลิมฉลอง จะอัญเชิญญาพ่อ ดังนี้ ญาพ่อแท่นคำ ญาพ่อเจ้าโต่ง ญาพ่อเต่า หรือ ญาพ่อหงสา ญาพ่อเบ็ง ญาพ่อสุวรรณราช ญาพ่อเจ้าศรีสุทโธ ท้าวข้อล่อ ญาอ้ายคำแดง ญาอ้ายหาญสะด่อง รวม 9 องค์

3.4 ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม ครั้งที่ 1 คือ วันขึ้น 3-4 ค่ำ เดือน 3 ซึ่งเป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทยชื้อ เป็นวันเริ่มต้นแต่สิ่งที่ดีงาม เป็นสิริมงคล ดังที่ผู้เฒ่าได้ปรารภกันสืบมาว่า “ขึ้นสาม ค่ำเดือนสาม หมากขามป้อมสุกหวาน แม่มานท้องแวง เหล้ากลบตึกเจอ หัวสีเคอออกดอก หมากกอกเต็มง่าคบ กบไขสุ ปูไขคั้ง” ด้วยความสำนึกถึงบุญคุณของผี ชาวไทยชื้อจึงพร้อมใจกันจัดพิธีทรงเมืองในโอกาสเฉลิมฉลองวันขึ้นปีใหม่ และเชิญผีมา “ชำระบ้าน” เพื่อขับไล่ภูตผีปีศาจ ตลอดจนสิ่งเสียดจัญไรทั้งหลายให้พ้นไปจากบ้านเมือง

3.4.1 วันแรก วันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 หรือเรียกว่าวัน “ลงลิ้นลงกิน” เริ่มด้วยการเชิญพระอุปคุตที่ทำแม่น้ำโขง หน้า หอเจ้า และแห่มาตั้งสถิตอยู่ที่หอพระอุปคุต เพื่อขอขามมีพระอุปคุตคุ้มครองให้พิธีกรรมทรงเมืองเป็นไปด้วยความราบรื่น และเป็นสิริมงคลแก่ร่างและชาวบ้านทุกคน จะเห็นได้ว่า ชาวไทยชื้อจะนับถือผีและพุทธศาสนาผสมผสานกันไป ต่อจากนั้น ร่างจะลงร่างหรือลงนางเทียมหลังจากนั้นจะบายศรีสู่ขวัญ เพื่อเป็นการรับขวัญของญาพ่อต่าง ๆ ที่เขามาทรงเมืองในวันนี้ ให้ชาวไทยชื้อได้ระลึกถึงและผู้ชื้อมือเพื่อเป็นสิริมงคล

3.4.2 วันที่สอง วันขึ้น 4 ค่ำ เดือน 3 ชาวไทยชื้อเรียกว่า วัน “ชำระ” หรือ บัดครั้งควาน ช่วงเช้า ญาพ่อ ญาอ้าย จะรับอาหารหวานคาว กล้วย อ้อย ผลไม้ สุรา และเครื่องดื่ม มาตั้งเลี้ยงผี พร้อมนำกระทงส่งภูตผีปีศาจ และชำระบ้านเมืองมาวางเรียงไว้ด้วย เมื่อญาพ่อโต่ง และญาพ่ออื่น ๆ จะนำกระทงไปทิ้งที่แม่น้ำโขง เพื่อเป็นการชำระบ้านชำระเมือง ส่งกระทงภูตผีให้ไหลไปตามแม่น้ำโขง เรียบร้อยแล้ว ญาพ่อจะลงลิ้นลงกิน

เวลา 12.00 น. ญาพ่อ ญาอ้ายจะ ออกจากร่าง ทำให้ ร่าง มีเวลาพัก และรับประทานอาหาร เวลา 14.00 น. ญาพ่อ ญาอ้าย จะเข้าร่างอีกครั้ง ญาพ่อหงสา จะรำดาบ รำหอก เพื่อปราบภูตผีปีศาจ หลังจากนั้น ญาพ่อเจ้าสุวรรณราช จะออกมารำดาบ ซึ่งเป็นการสู้รบกันระหว่าง ญาพ่อเจ้า หงสา กับญาพ่อเจ้าสุวรรณราช ช่วงเวลานี้ เป็นเวลาที่สำคัญ เพราะเป็นการเลี้ยงทวยความอุดมสมบูรณ์ หากญาพ่อเจ้าหงสา สามารถแย่งดาบจาก ญาพ่อเจ้าสุวรรณราชได้ จะทำนายว่า ปีนี้ จะเกิดความเดือดร้อน ฝนฟ้าตกไม่มาก

สรุป

ชาวอีสานมีคติความเชื่อและนับถือผีมาช้านานและยึดถือเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ทำให้ชาวอีสานมีโลกทัศน์ในการมองความจริงที่สัมพันธ์กับผีอย่างชัดเจน อาทิ ความเจ็บป่วยของชาวอีสานเชื่อว่าเกิดจากการกระทำของผี และเชิญ เจ้าก๊ก ครูบา มาประกอบพิธีกรรมไล่ส่ง ลำบัว เพื่ออัญเชิญอำนาจผีฟ้าผีดินมารักษา ตามหัวไร่ปลายนา ชาวอีสานเชื่อว่าผีตาแฮกรักษาต้นกล้า ให้นาให้เจริญงอกงาม ฯ ชาวอีสานเชื่อว่า ผีมี 2 ประเภท คือ ผีดี เป็นผีที่คอยดูแลช่วยเหลือมนุษย์ อาทิ ผีฟ้า ผีดิน ผีปู่ตา ผีบ้าน ผีเรือน ฯ และหากกระทำผิดศีลคอง ผีดีเหล่านี้อาจลงโทษมนุษย์ได้ และ ผีร้าย เป็นผีที่ทำความเดือดร้อนให้แก่มนุษย์ อาทิ ผีปอบ ผีเป่า ผีกระสือ ผีแม่หม้าย ฯ

ชาวไทยเชื้อ อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครพนม เป็นชาวอีสานที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ได้เคลื่อนย้ายผู้คนมาจาก เมืองหงสา ประเทศลาว มีความเชื่อและนับถือผีอย่างมั่นคง ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ โดยเชื่อว่า ผีเป็นวิญญาณบรรพบุรุษที่ศักดิ์สิทธิ์ คอยช่วยเหลือ ปกป้องคุ้มครอง ให้ชาวไทยเชื้อทำอุเทน ให้อยู่เย็นเป็นสุข ดำเนินชีวิตอย่างมั่งคั่ง ปลอดภัย ชาวไทยเชื้อเรียกว่า “ญาพ่อ” มีจำนวน 21 องค์ แต่ละองค์จะมีหน้าที่คอยช่วยเหลือและอำนวยความสะดวก ในการประกอบอาชีพของชาวไทยเชื้อที่แตกต่างกันแรกเริ่มการตั้งถิ่นฐานในเมืองทำอุเทนนั้น ชาวไทยเชื้อนำโดยเจ้าเมืองได้เช่นบวงสรวงญาพ่อขึ้นเป็น ผีประจำเมือง คอยปกป้องรักษาชาวไทยเชื้อให้อยู่เย็นเป็นสุข การนับถือผีของชาวไทยเชื้อในยุคการปกครองในระบบอาญาสิทธิ์นี้แบ่งเป็น 2 ระดับ คือ 1. ผีญาพ่อ เป็นผีในระดับชนชั้นปกครอง เจ้าเมืองมีบทบาทในการอัญเชิญมาประกอบพิธีกรรมทรงเมือง การประกอบพิธี เช่น บวงสรวง และชาวไทยเชื้อเชื่อว่า เจ้าเมืองคือผู้ที่ได้รับอาญาสิทธิ์จากญาพ่อในการปกครองบ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข การสั่งการ ออกคำสั่งใด ๆ จึงถือว่าเป็นความประสงค์ของญาพ่อ เห็นได้ว่า ญาพ่ออิงอำนาจจากผีญาพ่ออย่างชัดเจน โดยอาศัยความศรัทธาของประชาชนต่อญาพ่อเป็นเครื่องสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง และใช้หลัก สืตคอง เป็นกฎเกณฑ์ หากใครก็ตามไม่ปฏิบัติตามสืตนั้น ญาพ่อจะลงโทษ 2. ผีเจ ผีเชื่อ เป็นผีในระดับประชาชนทั่วไป (ผู้ถูกปกครอง) ชาวไทยเชื้อเชื่อว่า ผีเจเป็นผีบรรพบุรุษของครอบครัวตนเอง คอยช่วยเหลือคุ้มครองป้องกันลูกหลาน การเลี้ยงผีเจเป็นกิจกรรมภายในครอบครัว และเครื่องญาติ หากมีแขกมาเยือน หัวหน้าครอบครัวจะต้องคอบผีเจทุกครั้ง จนกระทั่งรัฐสยามได้ปฏิรูปการปกครอง คือมีการยกเลิกระบบอาญาสิทธิ์

การนับถือผีของชาวไทยเชื้อหลังการปฏิรูปการปกครอง คือ การยกเลิกระบบอาญาสิทธิ์ ส่งผลให้การนับถือผีญาพ่อที่เคยได้รับการดูแลและประกอบพิธีกรรมจากเจ้าเมืองได้ลดความสำคัญลงพร้อมกับการยกเลิกตำแหน่งเจ้าเมือง ในเวลาเดียวกัน หลังการปราบปรามกบฏผินุญภาค อีสานได้ทรงมีประกาศห้ามนับถือ ทรงเจ้าเข้าผี และวางโทษหนักไว้ ถือเป็นการถอนรากของระบบ

อาณาจักรอย่างสิ้นเชิง การนับถือผีญาพ่อของชาวไทยช้อยจึงไม่ได้รับปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง แต่ด้วยความยึดมั่นในฮีตคองที่เคยปฏิบัติมาชาวไทยช้อยยังคงนับถือผีแจ ผีเชื้อ อย่างต่อเนื่องเพราะการเลี้ยงผีแจเป็นการกระทำภายในครอบครัว ยากต่อการตรวจสอบของเจ้าหน้าที่ของรัฐ ต่อมา พระอาจารย์สีทัตต์ สุวรรณมาโจ เป็นพระภิกษุชาวไทยช้อยกลับมาจากการจาริกในสถานที่ต่าง ๆ ได้กลับมาพัฒนาพุทธศาสนาในเมืองท่าอุเทนให้มั่นคง ได้สังเกตเห็นว่าชาวไทยช้อยนับถือผีแจและถือเป็นของสักขาอยู่มาก ท่านเห็นว่าเป็นเรื่องมงาย จึงได้เสกก่อนหินให้แทนการนับถือผีแจ ทำให้ชาวไทยช้อยผ่อนคลายการนับถือผีแจไปบ้าง ต่อมาพระอาจารย์สีทัตต์ สุวรรณมาโจได้สร้างพระธาตุท่าอุเทนขึ้นเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวไทยช้อย

การเปลี่ยนแปลงการนับถือผีของชาวไทยช้อยท่าอุเทน ยังได้รับผลกระทบจากเหตุปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงคือ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ โดยดั้งเดิมนั้นชาวไทยช้อยมีระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ มีความเคารพธรรมชาติ เชื่อว่าญาพ่อเป็นผู้รักษาห้วยหนอง คลอง บึง แหล่งทำมาหากิน ชาวไทยช้อยต้องให้ความเคารพในฐานะเจ้าของทรัพยากร และมีกฎเกณฑ์ทางสังคมในการเข้าใช้ทรัพยากรนั้นด้วยการดูแลของผีญาพ่อ ต่อมาในยุคพืชพาณิชย์ ชาวไทยช้อยได้กางป่าบุกเบิกพื้นที่ เกิดการแข่งขัน ชาวไทยช้อยบางกลุ่มได้ละเมิดกฎเกณฑ์ทางสังคม ไม่ยึดถือปฏิบัติดั้งเดิม อาทิ ห้ามจับปลาในวันพระ มีการบุกรุกพื้นที่ป่าสาธารณะที่ดูแลโดยญาพ่อ เมื่อการละเมิดแต่ละครั้งชาวไทยช้อยไม่ได้รับการลงโทษ ทำให้ความเชื่อผีญาพ่อผ่อนคลายความศักดิ์สิทธิ์ลงไป ด้วย ปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรม โดยดั้งเดิมชาวไทยช้อยเป็นกลุ่มเดียวที่มาตั้งถิ่นฐานในเมืองท่าอุเทน ที่มีวัฒนธรรมร่วมและเครือญาติไปในทิศทางเดียวกัน จึงสามารถธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมได้อย่างครบถ้วน ต่อมามีการขยายของเมือง ผู้คนต่างเชื้อชาติ ภาษาได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้นในเมืองท่าอุเทน อาทิ คนเวียดนาม การแต่งงานกับกลุ่มอื่น และย้ายออกไปทำมาหากินในที่อื่น ทำให้การนับถือผีของชาวไทยช้อยถูกท้าทายจากแนวคิดของกลุ่มอื่น ชาวไทยช้อยยังคงนับถือผีแต่ได้ปรับเปลี่ยนให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง อาทิ ในพิธีกรรมเมือง ผีญาพ่อมีการสนทนาและสั่งสอนธรรมทางพุทธศาสนาให้แก่คณะผู้ศรัทธา การอธิบายระบบความคิดเชิงเหตุผลและการอ้างอิงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากคำทำนายของผีญาพ่อ เป็นการตอกย้ำสถาบันความศักดิ์สิทธิ์ ปัจจัยด้านการรับข้อมูลข่าวสาร ชาวไทยช้อยในอดีตได้รับการอบรมสั่งสอนจากผู้อาวุโส พ่อ แม่ ปู่ย่า ตายาย เริ่มแรกของการเรียนรู้คือการประกอบอาชีพผ่านประสบการณ์ การสั่งสอนศีลธรรมโดยยึดถือฮีต คองบ้านเมือง ต่อมาชาวไทยช้อยได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียน การรับรู้ข่าวสารผ่านโทรทัศน์ วิทยุ อินเทอร์เน็ต ทำให้ชาวไทยช้อยรุ่นใหม่มีทัศนคติด้านลบต่อการนับถือผี โดยเฉพาะการนำเสนอข่าวการหลอกลวงด้วยการทรงเจ้าเข้าผี ชาวไทยช้อยรุ่นใหม่เห็นว่าการนับถือผีเป็นเรื่องมงาย เป็นเรื่องของผู้เฒ่าผู้แก่ พระภิกษุสงฆ์ในอำเภอท่าอุเทน เห็นว่าเป็นเรื่องไม่ใช่ศรัทธา

ในปัจจุบัน สถานการณ์ด้านความเชื่อมีความหลากหลาย การนับถือผีของชาวไทยข้อย่อยได้สร้างความหมายใหม่ ๆ เพื่อตอบรับภาวการณ์เปลี่ยนแปลงและดำรงอยู่ในสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง

การนับถือผีชาวไทยข้อย่อยในปัจจุบัน มีการประกอบพิธีกรรมทรงเมืองเป็นประจำ 3 ครั้งต่อปี โดยครั้งแรก ระหว่าง วันขึ้น 3-4 ค่ำ เดือน 3 เป็นพิธีชำระบ้าน ปิดเป่าสิ่งเสียดังคัจฉุไรออกจากเมืองท่าอุเทน ครั้งที่ 2 ระหว่าง วันขึ้น 3-4 ค่ำ เดือน 6 เป็นการทํานายความอุดมสมบูรณ์ก่อนลงมือทํานาและให้ญาพ่อคลบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และครั้งที่ 3 ระหว่าง วันแรม 1-2 ค่ำ เดือน 11 เพื่อบอกกล่าวญาพ่อถึงผลผลิต อัญเชิญญาพ่อมาแข่งเรือ และทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับญาพ่อผู้คนที่เข้าร่วมในพิธีกรรมเป็นประชาชนชาวอำเภอท่าอุเทน ต่างคนมีจุดมุ่งหมายในการเข้าร่วมพิธีกรรมที่แตกต่างกัน อาทิ เพื่อความสงบร่มเย็น การสนับสนุนธุรกิจการค้า เพื่อความเจริญก้าวหน้าทางหน้าที่การงาน การเลื่อนขั้นตำแหน่ง ส่วนการนับถือผีญาพ่อประจำแหล่งทํานาหากินยังคงนับถือปฏิบัติมา ผู้คนที่ไปทํานาหากินได้บอกกล่าว คอบผีญาพ่อทุกครั้งเพื่อให้ญาพ่อคลบันดาลให้ได้ปลา และผลผลิตที่เพียงพอต่อการใช้สอย

บทที่ 4

การนับถือผี: ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อกับชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง และนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

หัวข้อนี้ ผู้วิจัยต้องการวิเคราะห์ปรากฏการณ์การนับถือผีของชาวไทยข่าท่าอุเทน 2 ประเด็นสำคัญ คือ 1. การนับถือผีที่สัมพันธ์กับความเชื่อกับชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง 2. การนับถือผีในมิตินิเวศวิทยา มีรายละเอียดดังนี้

การนับถือผี: ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อกับชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

การนับถือผีของชาวไทยข่าท่าอุเทนเป็นข้อมูลวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์ในมิติประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครอง วิถีชีวิต การทำหากิน ภูมิทัศน์วัฒนธรรม พื้นที่ พุทธศาสนา มี “ผีญาพ่อ” เป็นตัวขับเคลื่อนเรื่องราวของ “เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์” ใน “โลกในจินตนาการ” ตามระบบคิดของคนในสังคม กับ “พื้นที่” และ “เรื่องราวในความทรงจำ” ถูกถ่ายทอดให้เสมือนจริง และหล่อหลอม กล่อมเกลา ให้ชาวไทยข่ามีความรู้ความเข้าใจกับสถานะความจริงหลากหลายมิติ ผู้วิจัยได้แยกประเด็น ดังนี้

1. ญาพ่อเจ้าโต้ง: ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อกับชุมชนในลุ่มแม่น้ำโขง

ญาพ่อโต้ง เป็นผีศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวไทยข่าให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก สถิติที่หอเจ้าโต้ง (ปัจจุบันได้สถาปนาเป็นศาลเจ้าพ่อหลักเมือง เมื่อ พ.ศ. 2556) บริเวณปากห้วยที่ไหลมาจากบึงมอ เทศบาลท่าอุเทน และหอเจ้าโต้ง บริเวณปากแม่น้ำสงคราม ตำบลไชยบุรี อำเภوتاอุเทน มีอำนาจรองจาก ญาพ่อหงสา และญาพ่อแทนคำ เชื่อว่าเป็นผู้ที่คอยปกป้องรักษาชาวไทยข่าท่าอุเทน แรกเริ่มตั้งแต่ตั้งถิ่นฐานที่เมืองไชยบุรี (พ.ศ. 2351) ฟังแม่น้ำโขง ต่อมาได้อพยพย้ายถิ่นและมาตั้งเมืองท่าอุเทนในปัจจุบัน นางสีพจันทร์ นางเทียมชาวไทยข่าไชยบุรี เล่าว่า ญาพ่อโต้ง เป็นพ่อค้า เดินเรือค้าขายในแม่น้ำ มีเวทมนต์คาถา เก่งกล้าสามารถ เจ้าผู้ มีภรรยาเป็นคนไทยข่า อยู่ในฐานะเขยไทยข่า จึงดูแลปกป้องคุ้มครอง ดูแลสารทุกข์สุกดิบของชาวไทยข่า ส่วน ถนิม เจริญมาตย์ ร่างของญาพ่อหงสาให้ข้อมูลว่า ญาพ่อเจ้าโต้งมีเมียเป็นคนไทยข่า ซึ่งเป็นหลานของญาพ่อหงสา จึงมีฐานะเป็นหลานเขยของคนไทยข่า จากข้อมูลของปราชญ์ท้องถิ่นชาวไทยข่าท่าอุเทนและไทยข่าไชยบุรีมีความสอดคล้องกันและเชื่อว่า ญาพ่อเจ้าโต้งเคยเป็น “คน” มีพระคุณต่อชาวไทยข่า เมื่อเสียชีวิตลงชาวไทยข่าได้สถาปนาให้เป็น ผีศักดิ์สิทธิ์ดูแลสารทุกข์สุกดิบ

ชาวไทยเชื้อ และเป็นองค์เดียวกันสถานะของผีศักดิ์สิทธิ์ถูกให้ความหมายเพื่อสะท้อนให้เป็นแบบอย่างของคนที่ยังชีวิตอยู่ที่มุ่งมั่นทำความดีและประโยชน์ต่อส่วนรวมให้มาก

เมื่อพิจารณา ญาพ่อเจ้าโต้ง กับชื่อผีศักดิ์สิทธิ์ในอาณาบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง พบว่ามีหลายกลุ่มที่มีชื่อพ้องเสียง ใกล้เคียงกัน ในบทก้านสวย (มูลมรดกชนชาติอีสาน, 2528, หน้า 231) ได้กล่าวถึง “เจ้าโต้งกว้าง” เป็นนาค 15 ตระกูล สถิตอยู่ปากคาน ชาวหลวงพระบางเชื่อว่า มีลำตัวทอดยาวไปตามลำแม่น้ำโขง มีหัวอยู่ปากแม่น้ำคาน (ศุภชัย ลิงหัยะบุศย์, 2553) ในตำนานอุรังคธาตุปรากฏเรื่องราวของเจ้าโต้งกว้างว่าภายหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วมีเถระได้นำเอาพระอุรังคธาตุ (ธาตุหัวอก) 24 องค์มาบรรจุไว้ ณ พระเจดีย์บนภูเก้าพร้าว (พระธาตุพนม) เพื่อเป็นที่สักการบูชาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย...แล้วพระพุทธเจ้าหวลย้อนกลับมาทางทิศตะวันตกเพื่อโปรดเวไนยสัตว์ตามประเพณี และเสด็จข้ามแม่น้ำโขงขึ้นไปทางทิศเหนือไปประทับอยู่ ณ เริงคอยแห่งหนึ่ง (คอยผาม่อง) ณ ที่นั้นมีพญานาคตนหนึ่งชื่อว่า “อ้ายโต้งกว้าง” (อ้ายโพงพางกว้าง) อยู่รักษา ณ ปากน้ำคาน แลเห็นพระพุทธเจ้าก็เข้ามาถวายบังคมบนคอยนั้นมีแอ่งน้ำหินอยู่แห่งหนึ่ง น้ำสะอาด จืดสนิท พระอานนท์ได้เอาที่กรองน้ำไปตักน้ำแล้วให้พญานาคถือมาถวายพระพุทธเจ้าแอ่งน้ำ (มวกน้ำหิน) แห่งนั้นจึงได้นามว่า “น้ำเที่ยง” ตั้งแต่นั้นมาตั้งอยู่กลางคอยผาม่อง พระพุทธเจ้าเยี่ยมสรวลอีกพระอานนท์ทูลถามจึงตรัสว่าอานนท์ ณ ที่ตรงนี้กาลหน้าจักเป็นเมือง ๆ หนึ่งอีกเหมือนกันและพญานาคอ้ายโต้งกว้างนี้ ในอดีตครั้งเมื่อพระโพธิสัตว์ลงมาสร้างสมบารมีเกิดเป็นพระยานามว่า พระยาขัทรนาม เสวยเมืองจำปามหานคร มีมเหสี 2 องค์ องค์หนึ่งชื่อ ลีโว เป็นลูกสาวเศรษฐี องค์หนึ่งชื่อลีดา เป็นธิดาพระยากรรมมาทา เป็นมเหสีชายชาวพระนางลีโวได้ราชโอรสนามว่า ขัทรเนตร ส่วนพระนางลีดาได้ราชโอรสนามว่าขัทรจันทร์ เมื่อสิ้นบุญราชบิดา ขัทรเนตรและขัทรจันทร์ทั้งสองรบกันแย่งราชสมบัติบนอากาศ จนเทวดาบันดาลพัดลมมีดโกนมาต้องตัวขาดสองท่อนตกลงมาตาย ส่วนเลือดก็กลายเป็นอ้ายโต้งกว้าง พญานาครักษาปากน้ำคานนี้แหละ (ดินแดนลุ่มน้ำโขง ภูเขา สายน้ำ และภาพกว้าง, 2556)

ความเชื่อผีเจ้าโต้งกว้าง ใน เขตอำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ปรากฏในงานของ มาลินี กลางประพันธ์ (2555, หน้า 118-122) ว่า เจ้าโต้งกว้างเป็นเจ้าเอือน 3 พระองค์ เมื่อครั้งที่พระครูวิโรจน์รัตโนบล วัดทุ่งศรีเมือง มาเป็นหัวหน้าบูรณะซ่อมแซมพระธาตุพนม ท่านต้องการจะบูรณะพระธาตุพนมทั้งหมด แต่ชาวบ้านคัดค้าน ให้บูรณะเฉพาะลานพระธาตุเท่านั้น เกิดการโต้เถียงกันอย่างรุนแรง ในขณะที่ชาวบ้านกำลังประชุมกันอย่างเคร่งเครียดใน ปรากฏว่ามีหญิงคนหนึ่ง ถูกเจ้าเข้าสิง บ่น คำว่า หัวหน้าชาวบ้าน ผู้ขัดขวาง คัดค้านการบูรณะของพระครูวิโรจน์รัตโนบลว่า “...อ้ายคนใดบังอาจขัดขวางเจ้ากู มิให้ท่านซ่อมแซม พระธาตุ กูจะหักคอมัน ท่านจะทำก็ปล่อยให้ท่านทำ สู้จะไปขัดขึ้นทำไม แม้แต่กูยังเกรงบารมีทางท่าน...” ฝ่ายชาวบ้านเกรง

จะมีภัยอันตราย มาถึง จึงกราบวิงวอนให้ พระครู ๗ ท่าน ได้เป็นผู้นำบูรณะอย่างสุดแล้วแต่ท่าน ท่านจึงรับกิจนิมนต์อยู่ปฏิบัติงานจนสำเร็จ

เหตุการณ์ดังกล่าว ชาวบ้านเชื่อว่า เป็นฤทธิ์เดชของเจ้าโต้งกว้าง เป็นเจ้าเอือน 3 พระองค์ รักษาพระธาตุพนม ตามตำนานอุรังคธาตุว่า ภายหลังพญาทั้ง 5 คือ พญาสุวรรณภิงคาร พญาคำแดง พญาจุนฉิมพรหมทัต พญาอินทปัทม และพญานันทเสน สร้างพระธาตุพนมเรียบร้อยแล้ว และกลับไปยังบ้านเมืองของตน พระอินทร์ได้นำบริวารลงมาบูชาพระอุรังคธาตุและเฉลิมฉลอง พร้อมแต่งตั้งเทวดารักษาพระบรมธาตุ ดังนี้ วนปทุมพาเทวดา พร้อมบริวาร 1,000 คน รักษาด้านเหนือ ภูมปติรุกขเทวดา พร้อมบริวาร 500 คน รักษาทิศใต้ สุรทกาทะเวดา พร้อมบริวาร 500 คน รักษาด้านทิศตะวันตก สุนทริธณีเทวดา พร้อมบริวาร 500 คน รักษาภูภำพรำ วิจิตรเลขาเทวดา พร้อมบริวาร 1,000 คน รักษาภายนอกนอกเหนือจากเทวดามี มเหศักดิ์อีก 3 คน คนหนึ่งชื่อว่า ทักษิณรัฐธา คือเจ้าเมืองขวา อยู่หน้าวัดทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ คนหนึ่งชื่อว่า สหัสสรรัฐธา คือเจ้าแสนเมืองอุริมบึงด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ คนหนึ่งชื่อว่า นาคกฤษฏวิถิตาร คือ เจ้าโต้งกว้าง อยู่ปากเซ ตกกล้าใต้ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เป็นมเหศักดิ์ รักษาพระธาตุพนม

จากการศึกษาของ สพลันต์ เพชรคำ (2554, หน้า 144-153) พบความเชื่อเจ้าโต้งกว้างในกลุ่มลวงลุ่มน้ำโขง ในประเทศลาว ว่า เจ้าโต้งกว้าง เป็นผีเอือนเจ้าสามองค์ มีตำนานพื้นบ้านเล่าสืบต่อกันมาว่า เจ้าเมืองสามองค์เป็นพี่น้องกัน ได้แบ่งแวนแคว้นปกครองในบริเวณลุ่มน้ำโขง พระอนุชาคนแรก คือ เจ้าเมืองขวา ปกครองบ้านเมืองอยู่ทางตอนเหนือ ครอบคลุมอาณาบริเวณสามหมื่นเมืองเพียง แขวงหลวงพระบางในปัจจุบัน พระอนุชาคนที่สอง เป็นเจ้าโสมกลาง ปกครองเมืองทางตอนใต้ ครอบคลุมพื้นที่แถบบริเวณวัดพู จำปาสัก ส่วนองค์ที่ 3 เป็นพี่ชาย คือ เจ้าโต้งกว้าง ปกครองบ้านเมืองอยู่ท่าคอย เป็นบ้านเมืองอาณาจักรศรีโคตรบูรณแห่งแรก บริเวณใกล้ปากลำเซบั้งไฟ

ต่อมา ภายหลังกการสถาปนาองค์พระธาตุพนมเสร็จสิ้นตามคำทำนายของพระพุทธเจ้า เจ้าเมืองทั้งสามดังกล่าวได้ตัดสินใจยอมเสียดชีวิตของตนเองเพื่อให้ดวงวิญญาณของพวกเขาได้อยู่เฝ้ารักษาองค์พระธาตุพนมสืบไป โดยเจ้าโต้งกว้างได้ใช้ดาบฟันคองน้องชายทั้งสองคนแล้วฟันคอของตัวเองตาม ดวงวิญญาณทั้ง 3 จึงทำหน้าที่ปกป้องรักษาองค์พระธาตุพนม นอกจากนั้นยังมีเครื่องข้ายผี ในระดับผีเสนาอำมาตย์ จำนวน 6 คน คือ

1. ผีนางสิมมะลี เป็นเงือก อารักขาดูแลครอบคลุมลำเซบั้งไฟขึ้นไปทางตอนเหนือ
2. ผีนางอินทิต ทำหน้าที่อารักขาพื้นที่บริเวณแก่งกะเบา เมืองไชยบุรีลงไปทางตอนใต้
3. ผีเจ้าหมื่น ทำหน้าที่ดูแลครอบคลุมพื้นที่บริเวณปากน้ำกระดิง สาขาของลำน้ำโขงสาย

หนึ่งจากเมืองท่าแขก แขวงคำม่วน

4. ผักตบถ ทำหน้าที่อารักขาดูแลครอบคลุมพื้นที่ลำห้วยสาขาของลำเซบั้งไฟ
5. ผีพะไซ ทำหน้าที่อารักขาดูแลพื้นที่บริเวณลำน้ำกำจนถึงหนองหาน
6. ผีเต่าค้ำโง้ง เป็นผีเต่าบ้านเต่าเมือง ทำหน้าที่อารักขาดูแลหมู่บ้านต่าง ๆ

ริมฝั่งแม่น้ำโขง

และมีผีทหารอีก 2 คน คือ ผีอ้ายกก ทำหน้าที่ดูแลความอุดมสมบูรณ์ของฝั่งแม่น้ำโขง กับผีตอไต้ น้ำ ทำหน้าที่ดูแลความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ไต้ น้ำโขง

การประกอบพิธีกรรมเลี้ยงห่อเจ้าโต้งกว้าง มี 4 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี พ่อจ้ำกับเหล่านางเทียมจะพากันมาทำความสะอาด ปัดกวาด อาณาบริเวณให้สะอาด เก็บดอกไม้แห้ง ผึ้งเทียน และอนุญาตให้เก็บสะอาดเพียงวันนั้นวันเดียว เท่านั้น

ขั้นตอนที่ 2 ในวันขึ้น 6 ค่ำ เดือน 6 หรือสามวันต่อมา ชาวบ้านเรียกว่า วันบายศรีห่อ ด้วยการพากันจัดทำบายศรีขนาดใหญ่ ประกอบด้วยดอกไม้ ขี้ผึ้งเทียน และอาหารคาวหวานเพื่อทำบายศรี ประกอบพิธีผูกแขนเจ้าเฮือน 3 องค์ และเสนาอำมาตย์อีก 6 คน ยกเว้นทหาร เพราะถือเป็นทหารชั้นผู้น้อย

ขั้นตอนที่ 3 ในวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 6 เป็นการจัดเลี้ยงผีประจำปีของชุมชน มีการลงนางเทียมของผีประจำต่าง ๆ ทั้งหมด พิธีกรรมวันนี้ จะมีการรำรำ ประกอบแคน ฆ้อง กลอง ชาวบ้านที่เป็นลูกศิษย์จะนำอาหารคาวหวานมาถวายนางเทียม รวมทั้งมาผูกแขน และรับน้ำมนต์เพื่อความศิริมงคล พอถึงตอนบ่ายใกล้เสร็จพิธี จะมีการรำรำดาบเป็นรอบสุดท้าย แล้วนางเทียมเจ้าเฮือนทั้ง 3 จะนำเอาภาชนะเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่เตรียมไว้ มอบให้ ผีเสนาอำมาตย์ นำสิ่งของใส่บนแพขนาดเล็ก ปล่อยให้ผ่านเซบั้งไฟไหลลงแม่น้ำโขง เพื่อเป็นการอุทิศภาชนะให้กับผีและวิญญาณต่าง ๆ ในลวงลุ่มน้ำโขง

ขั้นตอนที่ 4 ตอนเช้าวันขึ้น 10 ค่ำ เดือน 6 จะนำเครื่องเช่นบางส่วนข้ามแม่น้ำโขงมาฝั่งไทย เพื่อมาบวงสรวงพระเจ้าสิมมเมืองขององค์พระธาตุพนม และนำเงินบริจาคทั้งหมด แบ่งเป็น 3 ส่วนเท่า ๆ กัน ส่วนแรก เก็บไว้ทำนุบำรุงห่อเจ้าโต้งกว้าง ส่วนที่สองเก็บไว้เป็นค่าใช้จ่ายเครื่องเช่นของนางเทียมทั้งหมด ส่วนที่ 3 นำไปถวายเจ้าสิมมเมืองพระธาตุพนม โดยในแต่ละปีได้รับความสะดอกสบายจากทางราชการทั้งรัฐลาวและรัฐไทย

ห่อเจ้าโต้งกว้างเป็นที่เคารพศรัทธาเป็นที่พึ่งที่นับถือของชาวบ้าน เรื่องเล่าปาฏิหาริย์ของเจ้าโต้งกว้างมีเป็นประจำไม่ขาดระยะ โดยเฉพาะกับชาวลาวที่หลบหนีเข้าเมืองไปทำงานที่ประเทศไทย ต่างพากันบะบน หรือ คอบบ บอกกล่าวเจ้าโต้งกว้างอยู่เสมอ ความเชื่อเจ้าโต้ง ยังพบเห็นใน

พิธีกรรมอื่นคือ เจ้าปู่โต้งมเหศักดิ์เมืองสกลนคร เดิมเป็นศาลเจ้าโต้ง ก่อนจะเปลี่ยนชื่อ เป็นมเหศักดิ์ ชาวสกลนครเชื่อว่า เจ้าปู่โต้งอุปฮาดราชวงศ์เมืองสารพันวันทองของสองฝั่งแม่น้ำโขงถูกส่งมา เพื่อปกป้องคุ้มครองชาวเมืองหนองหารหลวงและมารักษาพระธาตุเชิงชุมเมืองหนองหารหลวงสมัย นั้น ตลอดจนรักษาทั้งทางบกทางน้ำในเขตลุ่มน้ำหนองหารและแม่น้ำก่ำที่ไหลลงไปสู่มแม่น้ำโขง ตอนล่างให้ได้รับความปลอดภัยทุกคน เมื่อท่านสิ้นพระชนม์แล้ว ท่านมาสิงสถิตอยู่ที่ศาลเจ้าปู่ มเหศักดิ์หลักเมืองจนตราบเท่าทุกวันนี้ (ภาวดี พันธรักษ์, สัมภาษณ์, 5 พฤศจิกายน 2555) เจ้าพ่อ โต้งกว้าง ปรากฏความเชื่อที่สืบเนื่องจากพิธีกรรมเกี่ยว เจ้าพ่อศรีครเตา จากการศึกษาของ อมาวสี เถียรถาวร (2532, หน้า 165) พบว่า เจ้าพ่อต่งกว้างมีศาลอยู่บริเวณปู้ตา บ้านเมืองเตา เจ้าพ่อต่งกว้าง เป็นแขกผู้มาเยือน อยู่ในระดับผู้น้อย หรือระดับบริวารของเจ้าพ่อศรีครเตา จะเชิญมาร่วมใน พิธีเลี้ยงศาลเจ้าพ่อศรีครเตา ในเดือน 3 และเดือน 6 เป็นประจำทุกปี จากข้อมูลข้างต้นผู้วิจัยเขียน เป็นตาราง ได้ดังนี้

ตารางที่ 4-1 ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงที่สัมพันธ์กับความเชื่อ ญาพ่อโต้ง

ชุมชน	ชื่อเรียก	ขอบเขตอำนาจ	สถานภาพ
ไทยย้อท่าอุเทน อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม	ญาพ่อเจ้าโต้ง	เทศบาลท่าอุเทน จ.นครพนม	เป็นเขยไทยย้อ แต่งงานกับ ลูกสาวญาพ่อหงสา
	ญาพ่อเจ้าโต้ง กว้างปากกระดิ่ง	แม่น้ำกระดิ่ง กว้างปากกระดิ่ง	เป็นนายตะเวนด่าน สมัย เมืองท่าอุเทนในฐานะเมือง จัตวาของกรุงเทพ
ไทยย้อไชยบุรี ต.ไชยบุรี อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม	ญาพ่อเจ้าโต้ง	ต.ไชยบุรี อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม	เป็นพ่อค้าขายทางเรือ เดินทางในแม่น้ำโขง มีเวท มนต์คาถา เป็นเขยไทยย้อ
ประชาชน อ.ธาตุพนม จ.นครพนม	เจ้าโต้งกว้าง	แม่น้ำโขงตอนกลาง มีศาลอยู่ บึงหน้าองค์พระธาตุพนม	เป็นเจ้าของ 3 พระองค์ คูแกล พระธาตุพนม หลังจาก สถาปนาเรียบร้อยแล้ว
ประชาชน บริเวณเซบั้งไฟ ประเทศลาว	เจ้าโต้งกว้าง	แม่น้ำโขงตอนกลาง มีศาลอยู่ ริมเซบั้งไฟ ตอนใต้พระธาตุ พนม	เป็นเจ้าของสามพี่น้อง สละ ชีวิตเพื่อเป็นเจ้าของ 3 พระองค์ รักษาแม่น้ำโขง ตอนกลางทั้งหมด
ประชาชนลาว เมือง หลวงพระบาง	เจ้าโต้งกว้าง	แม่น้ำโขงช่วงเมืองหลวงพระ บาง และแม่น้ำคาน	เป็นนาค

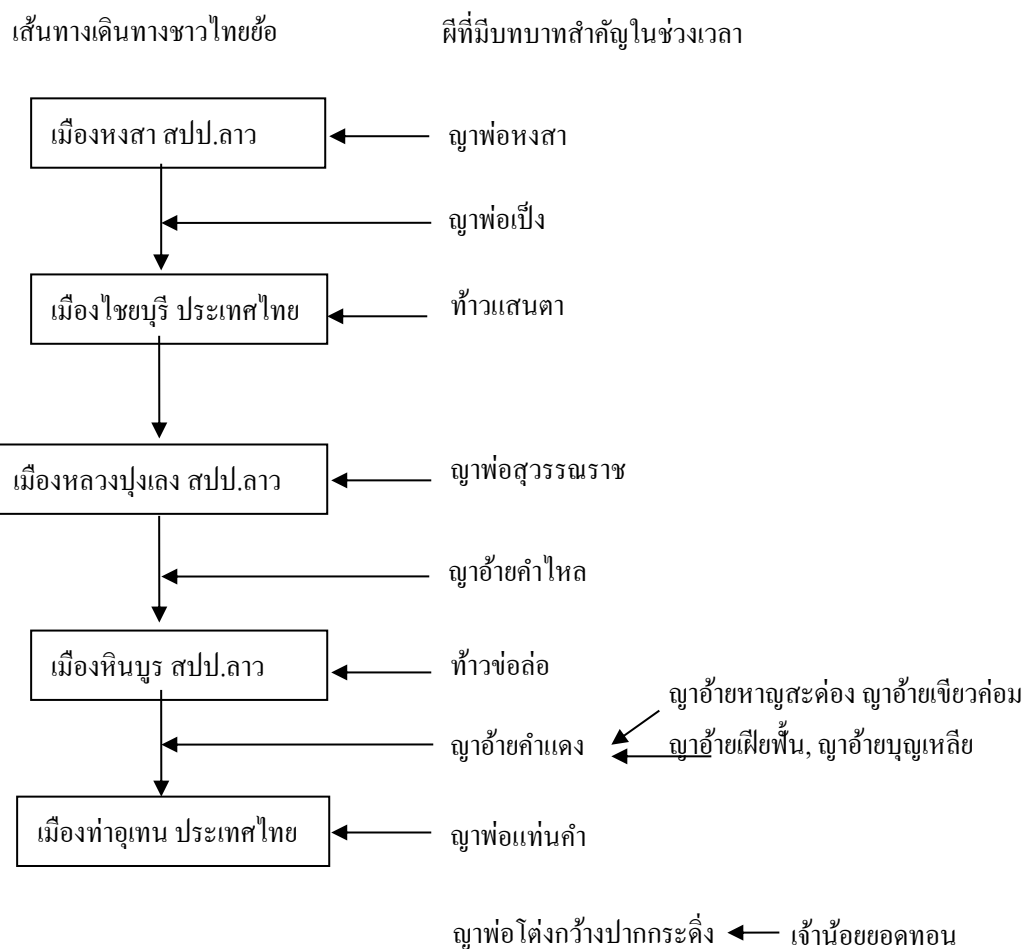
ตารางที่ 4-1 (ต่อ)

ชุมชน	ชื่อเรียก	ขอบเขตอำนาจ	สถานภาพ
ประชาชน จ.สกลนคร	เจ้าปู่โต้งมหะศักดิ์	ดูแลพระธาตุเชิงชุม หนอง หาน และแม่น้ำก่ำไหลลงสู่ แม่น้ำโขง ที่ อ.ธาตุพนม	เป็นอุปฮาดราชวงศ์เมือง สารพันวันทอง มา ปกครองเมืองหนองหาร
ประชาชน ต.ศรีครเตา อ.พยัคภูมิพิสัย จ. มหาสารคาม	เจ้าพ่อต่งกว้าง	ศาลตาปู่ บ.ศรีครเตา	ไม่ปรากฏ แต่เชื่อว่าเป็น บริวารของ เจ้าพ่อศรีครเตา

จากตารางที่ 4-1 แสดงให้เห็นว่า การใช้ชื่อ สิ่งเหนือธรรมชาติและผีศักดิ์สิทธิ์ มีชื่อ
พ้องกับ โต้ง โต้ง โต้งกว้าง และมีประวัติความเป็นมาอย่างชัดเจน ผู้วิจัยเห็นว่า ญาพ่อเจ้าโต้งไทยย้อ
มีขอบเขตอำนาจทับซ้อนกับ เป็นพื้นที่กายภาพที่อยู่ในเครือข่ายอำนาจเดียวกัน กับ เจ้าโต้งกว้างเจ้า
เฮือนสามองค์พระธาตุพนม ตามลำแม่น้ำโขงตอนกลาง แต่ นักปราชญ์ชาวไทยย้อยืนยันว่า เป็น
คนละองค์กัน อาจเป็นเพราะชาวไทยย้อได้รับความทรงจำร่วม พิธีกรรมและตำนานญาพ่อเจ้าโต้งถูก
ผลิตซ้ำ เชื่อมโยงคนไทยย้อ และประชาชนในเทศบาลท่าอุเทนเข้าด้วยกัน และสร้างตัวตนของคน
ไทยย้อ ในขณะที่เดียวกันในพิธีกรรมทรงเมือง สะท้อนความคิดความเชื่อ พุทธ พราหมณ์ ผี เป็น
การประนีประนอม และกุศโลบายให้คนที่มีความเชื่อหลากหลายมาประสานกันเป็นความเชื่อชุด
เดียว มีพื้นที่จินตนาการร่วมกัน การร้อยรัดชาวบ้านในพื้นที่อำนาจของญาพ่อเจ้าโต้งด้วย
ความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยเชื่อมโยงคนในพื้นที่ โดยเฉพาะผู้อยู่ท่าอุเทน
แต่รวมถึงอาณาบริเวณ ทั้งพิธีกรรมและตำนานแสดงให้เห็นถึงพื้นที่ทางกายภาพของไทยย้อ
อีกทั้งแสดงให้เห็นถึงพื้นที่ทางความคิดและสร้างความสัมพันธ์ในพื้นที่สังคม ในปัจจุบัน ยังดำรง
พิธีกรรมทรงเมือง มีการช่วงชิงความหมายใหม่ และการสร้าง รื้อ อัตลักษณ์ เพื่อตอกย้ำความเป็น
ตัวตนของคนไทยย้ออย่างต่อเนื่อง ดูเหมือนว่าจะท้าทายอำนาจทางวิทยาศาสตร์

2. ผีศักดิ์สิทธิ์ในภูมิทัศน์วัฒนธรรม : พื้นที่วัฒนธรรมไทยย้อในความทรงจำ

ชาวไทยย้อเชื่อว่าในอดีต การเดินทางไปตั้งถิ่นฐานที่แห่งหนใดจะผีศักดิ์สิทธิ์คอย
ช่วยเหลือในที่ต่าง ๆ ตลอดเส้นทางและการพำนักอยู่ เมื่อเดินทางมาตั้งถิ่นฐานที่เมืองท่าอุเทนแล้ว
ชาวไทยย้อได้ระลึกถึงคุณ ได้ัญเชิญผีศักดิ์สิทธิ์ที่มีพระคุณของชาวไทยย้อมายอมรับนับถือ และ
ดำรงอยู่ภายใต้โลกทัศน์ของชาวไทยย้อสืบทอดต่อกันมา เป็นความเชื่อที่บอกเล่าผ่านผู้อาวุโสของ
ชุมชน ผู้วิจัยวาดแผนภาพ เส้นทางการเคลื่อนย้ายผู้คนไทยย้อที่มีความสัมพันธ์กับการนับถือผี
ของได้ดังนี้

ภาพที่ 4-1 สถานที่สำคัญของชาวไทยข้อยกับความสัมพันธ์กับผี

จากแผนภาพแสดงลำดับการเคลื่อนย้ายผู้คนชาวไทยข้อยจากคำบอกเล่าของปราชญ์ท้องถิ่น ไปยังสถานที่ต่าง ๆ เพื่อตั้งถิ่นฐานที่สัมพันธ์กับความเชื่อผีญาพ่อที่คอยให้ความช่วยเหลือในสถานที่และเส้นทางต่าง ๆ ตามความเชื่อ ดังนี้ แรกเริ่มชาวไทยข้อยได้เดินทางจากเมืองหงสา ประเทศลาวในปัจจุบัน เดินทางโดยใช้แพล่องลงมาตามลำแม่น้ำโขง ระหว่างการเดินทางที่มีความเสี่ยงภัย ชาวไทยข้อยได้ประกอบพิธีกรรมเช่นบวงสรวงอัญเชิญ “ญาพ่อหงสา” อันเป็นผีที่มาตุภูมิเดิมมาคอยปกปักรักษา เมื่อเดินทางก่อนถึงเมืองหลวงพระบาง มี “ญาพ่อเป็ง” คอยให้การดูแลตลอดเส้นทางแม่น้ำโขง จนกระทั่งได้มาตั้งถิ่นฐาน ณ ปากน้ำสงคราม ตั้งเมืองไชยบุรี อุดตมบุรี (ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม) เมื่อ พ.ศ. 2351 ได้รับการดูแลช่วยเหลือจาก “ท้าวแสนตา” สถิตอยู่หัวยกระบะ ดูแลชาวไทยข้อยสองฝั่งโขง ต่อมา เกิดเหตุการณ์สงคราม

เจ้าอนุวงศ์ ชาวไทยข้อยึดอพยพข้ามแม่น้ำโขงฝั่งซ้าย และได้ตั้งเมืองหลวงปู่แดง และได้รับการดูแลปกป้องคุ้มครองจาก “ญาพ่อสุวรรณราช” เป็นผีเจ้าที่เมืองหลวงปู่แดง ต่อมาผู้นำเห็นว่าการทำงานหากินยากลำบากจึงได้พาบริวารอพยพกลับคืนมาฝั่งขวาแม่น้ำโขง โดยต้องแพมาตามลำน้ำหिनบูร ระหว่างการเดินทาง ได้รับการช่วยเหลือ ปกป้องคุ้มครองจาก “ญาอ้ายคำไหล” สถิตอยู่วังหม้อ ก่อนถึงปากน้ำหिनบูร ชาวไทยข้อยึดตั้งบ้านเรือนที่เมืองหिनบูรร่วมกับชุมชนลาวเดิม เพื่อรอคู้ทำที่ก่อนข้ามแม่น้ำโขงมาฝั่งขวา ระหว่างที่พักอยู่เมืองหिनบูรนั้น ได้รับการปกป้องดูแลจาก “ท้าวขอล้อ” ผีเจ้าที่เมืองหिनบูร ต่อมา เมื่อได้รับอนุญาตให้มาตั้งถิ่นฐานที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง ชาวไทยข้อยึดทยอยเดินทางข้ามแม่น้ำโขง ซึ่งมีความเสี่ยงภัย และอันตรายสูง การข้ามแม่น้ำโขงมานั้นเริ่มทยอยกันมาเรื่อย ๆ ระหว่างนั้น ได้รับการดูแลจาก “ญาอ้ายคำแดง” และผู้ช่วย คือ “ญาอ้ายหาญสะค่อง” “ญาอ้ายเจียวค่อม” “ญาอ้ายเฟียพัน” “ญาอ้ายบุญเหลือ” เมื่อมาตั้งถิ่นฐานที่เมืองท่าอุเทนแล้ว ได้รับการปกป้องดูแลจาก “ญาพ่อแทนคำ” ผีเจ้าที่เมืองท่าอุเทน ต่อมา เมืองท่าอุเทนขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ พ.ศ. 238 เป็นเมืองจัตวา มี ญาอ้ายโต่งกว้างปากกระดิ่ง เป็นนายตะเวนด่าน ณ ปากแม่น้ำกระดิ่ง มีเจ้าน้อยยอดทอด เป็นผู้ช่วย ณ ห้วยสิโค จ.บึงกาฬ ในปัจจุบัน

จากความเชื่อดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นว่า ชาวไทยข้อยึดท่าอุเทนมีโลกทัศน์ต่อสิ่งเหนือธรรมชาติอย่างเหนียวแน่น เชื่อดังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่คอยช่วยเหลือตลอดการเดินทางและสถานที่พำนัก เมื่อพิจารณาภูมิศาสตร์ทางกายภาพพบว่า ชื่อบ้านนามเมืองมีอยู่จริง และเป็นเส้นทางการเดินทางของชาวไทยข้อยึดจริงตามการบันทึกประวัติศาสตร์ เพิ่มเติม เมืองหिनบูร ประเทศลาว อยู่ตรงข้ามแม่น้ำโขงกับอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ในปัจจุบัน มีประชากรชาวลาว และไทยข้อยึด อาศัยอยู่ เมื่อสอบถามชาวเมืองหिनบูร ที่เดินทางมาขายสินค้าที่จุดผ่อนปรนอำเภอท่าอุเทน มีสำเนียงคล้ายคลึงกัน และได้รับการยืนยันว่า เป็นไทยข้อยึดเช่นเดียวกัน (สวย (ชาวลาว), สัมภาษณ์, 14 พฤศจิกายน 2555) สอดคล้องกับข้อมูลของปราชญ์ท้องถิ่นไทยข้อยึดว่า ชาวไทยข้อยึด อพยพย้ายถิ่นใช้แพเดินทางตามลำน้ำหिनบูรจากเมืองหลวงปู่แดง มาถึงปากแม่น้ำหिनบูร และได้ทยอยเดินทางข้ามมาอยู่ ท่าอุเทน ในปัจจุบันหลายครั้ง และชาวไทยข้อยึดบางคนไม่เดินทางมาด้วย ได้ปักหลักตั้งถิ่นฐานที่เมืองหिनบูร ไทยข้อยึดบางคนเมื่อมาถึงเมืองท่าอุเทนแล้ว ได้เดินทางกลับไปเมืองหिनบูร การเดินทางไปมาระหว่างเมืองหिनบูร ประเทศลาว และเมืองท่าอุเทน เป็นไปโดยสะดวก จนกระทั่งเหตุการณ์ในแม่น้ำโขงมีความรุนแรงขึ้น และฝรั่งเศสได้เข้ามาควบคุมประเทศลาว ทำให้ การเดินทางระหว่างสองเมืองนี้ลำบากมากขึ้น และในที่สุดได้ปักปันเขตแดนตามระบบรัฐชาติ ชาวไทยข้อยึดเมืองหिनบูร และชาวไทยข้อยึด อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ได้ถูกทำให้เป็น คนไทย คนลาว

ผู้วิจัยเห็นว่า การนับถือผี ในสถานที่สำคัญ ถูกบรรจุอยู่ในระบบโลกทัศน์การรับรู้ของชาวไทยข้อยึดท่าอุเทน ผ่านการประกอบพิธีกรรมทรงเมืองเป็นประจำ ปีละ 3 ครั้ง ครั้งละ 2 วัน โดยมี

ปราชญ์ท้องถิ่นเป็นผู้ถ่ายทอดเรื่องราว มีนัยสำคัญเพื่อสร้างความเป็นประวัติศาสตร์ ตอกย้ำความเชื่อ กลุ่มেলাให้ชาวไทยย้อได้ตระหนักรู้ถึงความสำคัญของสถานที่สำคัญ อาทิ เมืองหงสา เมืองไชยบุรี เมืองหลวงปู่เลง เมืองหินบูร สร้างความสำคัญในความทรงจำ หากพบเจอผู้คนจากเมืองดังกล่าว ถือเป็น “ไทเดียวกัน” เป็นเครือข่ายสังคมจากความเชื่อ และนำไปสู่ความสมัครสมานสามัคคี มีพลังในการต่อสู้ ต่อรองกับกลุ่มอื่น

3. ฝิดเดียวกัน: เครือข่ายทางสังคมชุมชนไทยย้อ

จากการศึกษาภาคสนาม ชุมชนไทยย้อท่าอุเทน และไทยย้อกลุ่มอื่นในพื้นที่ใกล้เคียงพบว่า มีความเชื่อและนับถือผีเหมือนกันหลายกลุ่ม สอดคล้องกับการขยายตัวและการย้ายจากศูนย์กลาง เมืองท่าอุเทน ไปตั้งหมู่บ้านแห่งใหม่ของชาวไทยย้อ ได้นำเอาคติความเชื่อการนับถือผีมาปฏิบัติใช้ในชีวิตประจำวัน แต่ด้วยปัจจัย เงื่อนไข และระยะห่างจากศูนย์กลาง ทำให้ชุมชนไทยย้ออื่น ไม่ได้สืบทอดรูปแบบพิธีกรรมอย่างต่อเนื่อง เพียงแต่รับรู้ รู้จัก “ญาพ่อ” ในฐานะผีศักดิ์สิทธิ์ของกลุ่มไทยย้อ การนับถือ “ผีตัวเดียวกัน” ทำให้ชาวไทยย้อมีความรักสามัคคี เปรียบเหมือนเครือญาติ แม้ว่าจะไม่รู้จักกันเป็นการส่วนตัว สร้างความปรองดอง เกิดเป็นเครือข่ายทางสังคมที่เป็นผลจากความเชื่อ จากการศึกษาร่วมชุมชนไทยย้อในหมู่บ้านรอบเทศบาลท่าอุเทน พบข้อมูลการนับถือผีดังนี้

ตารางที่ 4-2 ชุมชนไทยย้อและการนับถือผีต่าง ๆ

การนับถือผี	ไทยย้อ ท่าอุเทน	ไทยย้อ ไชยบุรี	ไทยย้อ ตาลปากน้ำ	ไทยย้อ ท่าดอกแก้ว	ไทยย้อ บ้านโพน	ไทยย้อ หัวบึง	ไทยย้อ หินบูร
ญาพ่อแทนคำ	/						
ญาพ่อเจ้าโต่ง	/	/	/				/
ญาพ่อเต่า (หงสา)	/	/	/	/	/	/	/
ญาพ่อเป็ง	/						
ญาพ่อสุวรรณราช	/						
ญาพ่อศรีสุทโธ	/					/	
ท้าวซ้อล่อ	/						/
ญาอ้ายคำแดง	/						/
ญาอ้ายหาญสะด่อง	/						/
ญาอ้ายบุญเหลือ	/						/
ญาอ้ายเฟียพัน	/						/
ญาอ้ายเจียวคอม	/						/

ตารางที่ 4-2 (ต่อ)

การนับถือผี	ไทยย้อ ทำอุเทน	ไทยย้อ ไชยบุรี	ไทยย้อ ตาลปากน้ำ	ไทยย้อ ทำดอกแก้ว	ไทยย้อ บ้านโพน	ไทยย้อ หัวบึง	ไทยย้อ หินบูร
ท้าวแสนดา	/	/	/				
นางจันทา	/				/		
นางแอกไค้	/			/			

จากตารางที่ 4-2 แสดงให้เห็นว่า ญาพ่อหงสา เป็นผีที่ชาวไทยย้อเคารพนับถือและรู้จักทุกชุมชน โดยชุมชนไทยย้อทำอุเทนได้เชิญมาร่วมในหอเจ้าโต่งเป็นประจำ มีนายถนิม เจริญมาตย์ เป็นร่าง ในชุมชนไชยบุรี ได้สร้างหอญาพ่อหงสาขึ้นอย่างถาวร มีนาง สีพจันทร์ เป็นร่าง สิ่งที่น่าสนใจคือ ความเชื่อและนับถือ ญาพ่อหงสา น่าจะได้รับอิทธิพลมาจาก ไทยย้อทำอุเทน เพราะหลังจากชาวไทยย้อเดิมได้อพยพข้ามแม่น้ำโขงไปครั้งเกิดเหตุการณ์สงครามเจ้าอนุวงศ์ มีชาวลาวจากเมืองยโสธรได้มาตั้งถิ่นฐานแทน และได้ตั้งเมืองขึ้นใหม่ ต่อมาเมื่อชาวไทยย้อกลับมาฝั่งขวาแม่น้ำโขงอีกครั้งและได้ตั้งเมืองทำอุเทน มีชาวไทยย้อบางส่วนได้เดินทางกลับมาอยู่ที่เมืองไชยบุรีเดิมบ้าง และทยอยมาเรื่อย ๆ ในปัจจุบันจึงเกิดเป็นชุมชนที่ผสมผสานกัน ในขณะที่ ชาวไทยย้อบ้านตาลปากน้ำ ที่อยู่ตรงข้ามแม่น้ำสงครามกับชุมชนไชยบุรีเดิม ให้ข้อมูลน่าสนใจว่า ครั้งการอพยพข้ามแม่น้ำโขงไปฝั่งลาวนั้น มีบางครอบครัว ไม่ได้เดินทางไปด้วยยังคงอาศัยอยู่ตามหัวไร่ปลายนา และตั้งบ้านตาลปากน้ำ ต่อมาเมื่อสงครามสงบลง ชาวไทยย้อเดิมได้ย้ายกลับคืนมาและตั้งเมืองทำอุเทนขึ้น ญาติพี่น้องบางคนได้เดินทางมาหาอยู่กับชาวบ้านตาลปากน้ำ ผู้อาวุโสไทยย้อบ้านตาลปากน้ำบางคนจึงไม่รู้จัก “ญาพ่อหงสา” ส่วนที่รู้จักและเชื่อจึงเป็นผู้อาวุโสอีกกลุ่ม

ชุมชนไทยย้อทำอุเทน กับชุมชนไทยย้อเมืองหินบูร สปป.ลาว มีความเชื่อและนับถือผีเหมือนกันเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้จากการสัมภาษณ์ แม่คำชาวเมืองหินบูร ณ จุดผ่อนปรน เทศบาลทำอุเทน ได้ให้ข้อมูลว่า ชาวเมืองหินบูร เป็นชาวย้อ ร่วมกับ ชาวลาวเดิม หลายคนมีญาติพี่น้องที่บ้านทำอุเทน มีความเชื่อเรื่องผีที่หนาแน่น มีการประกอบพิธีกรรมทุกปี ผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่นเดิม เรื่องผีฟ้า ผีดิน ส่วน ผีญาพ่อไม่มีการประกอบพิธีกรรม แต่เคยได้ยื่นผู้เฒ่าผู้แก่เล่าให้ฟัง

ความสัมพันธ์ของเมืองท่าอุเทนและเมืองหิโนบูร สปป.ลาว เดิมนั้นมีความเหนียวแน่นมาก จากหลักฐาน พระบาง (เป็นพระพุทธรูปยืน ปางห้ามสมุทร สูง 80 นิ้ว ประดิษฐานอยู่บนฐานรูปแปดเหลี่ยม สูง 15 นิ้วรองรับด้วยรูปช้าง 8 เชือก องค์พระหล่อด้วยโลหะหลายชนิดที่หลอมรวมเป็นเนื้อเดียวกัน เช่น ทอง นาค เงิน ทองคำขาว และทองแดง เป็นต้น ที่รัดประคด (สายรัดเอว) มีนิตฝังอยู่เป็นระยะ ๆ ที่พระนาคามีเพชรขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 0.5 นิ้วฝังอยู่ (ปัจจุบันหายไป) องค์พระและฐานสร้างเป็นส่วนแยกออกจากกันได้ สามารถถอดออกได้ เป็น 5 ชั้น คือ พระรัศมี พระเศียร พระหัตถ์ซ้าย-ขวา ลำตัว และฐานแปดเหลี่ยมรอบฐาน) วัดไตรภูมิ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม มีประวัติว่า เมื่อปี พ.ศ. 2450 เจ้าเมืองหิโนบูร แขวงคำเกิด สปป.ลาว ได้ถวายพระบางไว้ที่พระธาตุท่าอุเทน ต่อมาย้ายมาอยู่ที่วัดไตรภูมิในปัจจุบัน จากบ้านคก บ้านหินเหิบ เมืองคำเกิด มีจารึกใต้ฐานพระพุทธรูปมีความว่า

“สมเด็จพระหะมะ วันทา กับทั้ง อังเดวาลิ อุบาสก อุบาสิกา ได้ร่วมแรง ร่วมใจกันสร้างพระนี้ขึ้นมา มีขนาดเท่าตัวคน เพื่อให้ไว้ เป็นที่ สักการบูชา เมื่อ ปี พ.ศ. 2008 ตรงกับปีวอก เดือน 3 ขึ้น 9 ค่ำ วันศุกร์...”

ภาพที่ 4-2 พระบางวัดไตรภูมิ

หลักฐานที่ปรากฏ เชื่อว่าในช่วงเวลานั้นพื้นที่เมืองหิโนบูร และ เมืองท่าอุเทน ยังอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐสยาม จึงสามารถเดินทางไปมาหาสู่กันได้โดยสะดวกสบาย ต่อมาฝรั่งเศสได้เข้าปกครองบ้านเมืองฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ทำให้ เมืองท่าอุเทนและเมืองหิโนบูร อยู่ภายใต้รัฐชาติที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะปักปันเขตแดนจนถึงปัจจุบัน พื้นที่เมืองหิโนบูร และเมืองท่าอุเทนยังเดินทางไปมาหาสู่กันตามปกติ ซึ่งต้องเดินทางไปทำหนังสือผ่านแดนที่ด่านตรวจคนเข้าเมืองนครพนม ส่วนไทยย้อกลุ่มต่าง ๆ ที่มีความเชื่อและนับถือผีที่เหมือนกัน อาจเกิดจากปัจจัยด้านภูมิศาสตร์ พลังอำนาจของผีอารักษ์ครอบคลุมพื้นที่ และชาวไทยย้อเข้าใช้ทรัพยากรนั้น ๆ ในอาณาบริเวณขอบเขตอำนาจ ซึ่งจะอธิบายในหัวข้อนิเวศวิทยาวัฒนธรรมต่อไป

สิ่งที่ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกต คือ การนับถือผีของชุมชนไทยย้อท่าอุเทน และชุมชนไทยย้อใกล้เคียงมีความเชื่อและนับถือผีคล้ายคลึงกัน และแตกต่างกับชุมชนไทยย้ออื่นที่อยู่ห่างไกล อาทิ ชาวไทยย้อท่าอุเทน ยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม นับถือผีที่สำคัญคือ เจ้าพ่อพิลื้อ เจ้าพ่อสำราญ และเจ้าแม่สองนาง ชุมชนไทยย้อในอำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว นับถือผีที่สำคัญคือ ศาลนักตาดำเจ้าเมืองเพชร ศาลนักตาดำพระครูจันทร์ และศาลนักตาดำเจ้าพ่อเขาน้อยสีชมพูฯ ผู้วิจัยมองว่า อาจเป็นเพราะว่า ชุมชนไทยย้ออื่นได้เข้ามาท่ามกลางชุมชนไทยลาว จึงได้รับวัฒนธรรมไทยลาวเข้ามาผสมผสาน และการปรับตัวเข้ากับลักษณะภูมิประเทศ หรือ ชาวไทยย้อท่าอุเทนสร้าง ญาพ่อขึ้น เพื่อต้องการหลอมรวมจิตใจของผู้คนในเมืองท่าอุเทนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียว ท่ามกลางความเชื่อที่หลากหลาย หรือเพื่อสร้างตัวตนของชุมชนเพื่อต่อรองกับกลุ่มอื่น

5. สรุป

จากผลการศึกษาการนับถือผีของชาวไทยย้อ สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ด้านความเชื่อ กับชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงสรุปได้ดังนี้

ชาวไทยย้อนับถือญาพ่อเจ้าโต่งที่สัมพันธ์กับความเชื่อของชุมชนในกลุ่มแม่น้ำโขง คือ

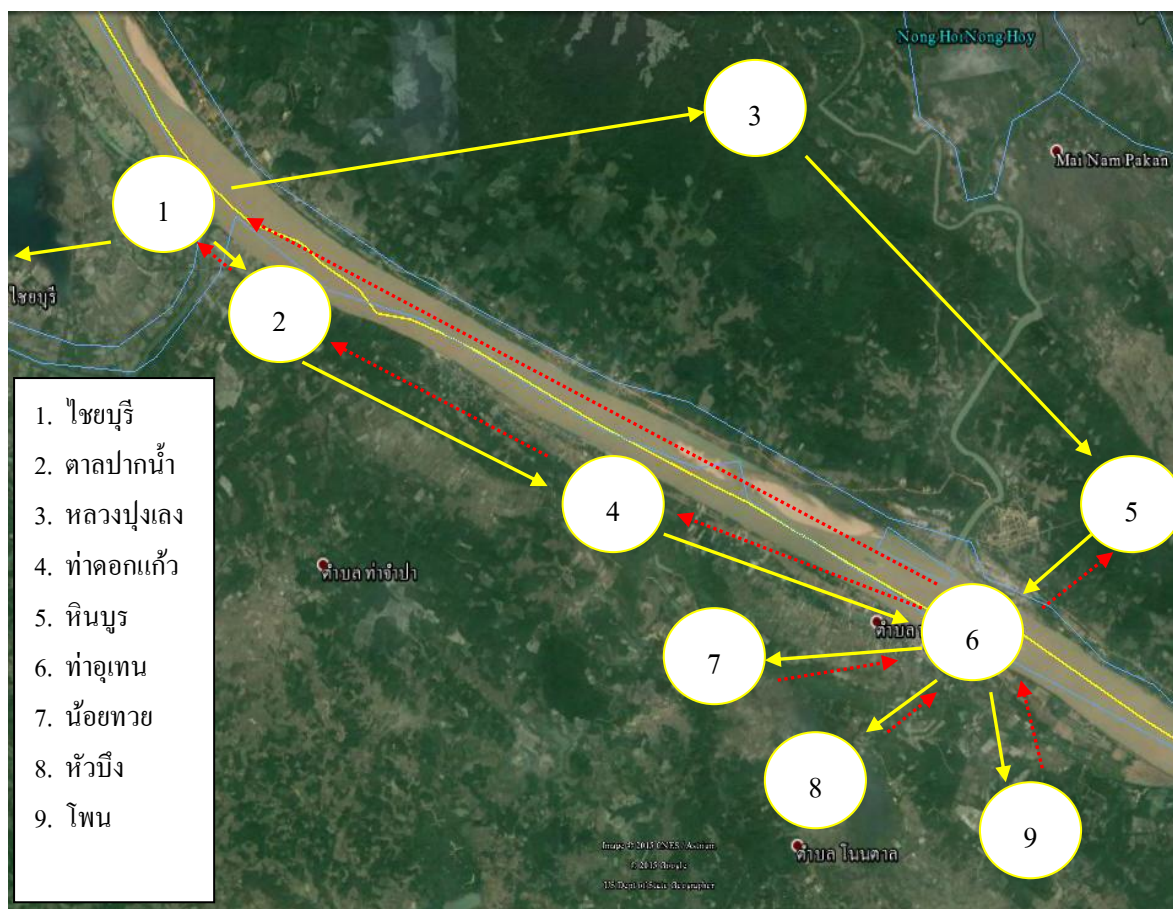
1. ชุมชนลวงลุ่มแม่น้ำโขง ปากน้ำเซบั้งไฟ สปป.ลาว นับถือ เจ้าโต่งกว้าง ในฐานะเจ้าเฮือนสามรักษาพระธาตุพนม อดีตเป็นกษัตริย์ 3 พี่น้องสละชีวิตเพื่อเป็นเจ้าเฮือนสาม มีขอบเขตอำนาจบริเวณแม่น้ำโขงตอนกลางทั้งหมด
2. ชุมชนบ้านธาตุน้อย ข้าโอกาสพระธาตุพนม อำเภธาตุพนม จังหวัดนครพนม นับถือ เจ้าโต่งกว้าง ในฐานะเจ้าเฮือนสามรักษาพระธาตุพนม หลังจากสถาปนาพระธาตุพนมเรียบร้อยแล้ว ได้เข้ามาถวายการรักษาพระธาตุพนม
3. ประชาชนเมืองหลวงพระบาง สปป.ลาว เชื่อว่า เจ้าโต่งกว้างเป็น พญานาค สถิตอยู่ปากแม่น้ำคาน
4. ชุมชนจังหวัดสกลนครนับถือเจ้าโต่งมหะศักดิ์ เป็นอุปฮาดเมืองสารวันพันทอง มารักษาพระธาตุเชิงชุม หนองหาน และแม่น้ำก่ำ จนไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่ อำเภธาตุพนม
5. ชาวบ้านศรีครเตา อำเภพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม เชื่อว่าเจ้าโต่งกว้าง เป็นบริวารของเจ้าพ่อศรีครเตา เมื่อวิเคราะห์พื้นที่ทางกายภาพ

ญาพ่อเจ้าโด้งไทยย้อ มีขอบเขตอำนาจทับซ้อนภายใต้ขอบเขตของเจ้าโด้งกว้างเจ้าเฮือนสามองค์ พระธาตุพนม แต่ชาวไทยย้อยืนยันว่า เป็นคนละองค์กัน อาจเป็นเพราะชาวไทยย้อได้รับการถ่ายทอดความทรงจำร่วมในพิธีกรรม การผลิตซ้ำ หรือ สร้างความหมาย เพื่อสร้างตัวตนของไทยย้อเอง และในพิธีกรรมทรงเมืองเป็นกุศโลบายให้คนที่มีความเชื่อหลากหลายในเมืองท่าอุเทนมาประสานกันเป็นความเชื่อชุดเดียว มีพื้นที่จินตนาการร่วมกัน การรื้อรัดชาวบ้านในพื้นที่อำนาจของญาพ่อเจ้าโด้งด้วยความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยเชื่อมโยงคนในพื้นที่ ไม่เฉพาะผู้อยู่ท่าอุเทน แต่รวมถึงอาณาบริเวณ แสดงให้เห็นถึงพื้นที่ทางความคิดและสร้างความสัมพันธ์ในพื้นที่สังคม

ชาวไทยย่อนับถือผีบรรพบุรุษและวีรบุรุษในสถานที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ อาทิ ญาพ่อหงสา สถิต ณ เมืองหงสา ท้าวแสนตาสถิต ณ เมืองไชยบุรี ญาพ่อสุวรรณราช สถิต ณ เมืองหลวงปู่แสง ญาอ้ายคำไหลสถิต ณ วังฆ้อง แม่น้ำหินบูน ช่วยเหลือในการเดินทาง ท้าวขอล่อ สถิต ณ เมืองหินบูน ญาอ้ายคำแดง และผู้ช่วย ญาอ้ายหาญสะด่อง ญาอ้ายเขียวค่อม ญาอ้ายเปียพื้น ญาอ้ายบุญเหลือ คอยช่วยเหลือระหว่างการเดินทางข้ามแม่น้ำโขง มายังเมืองท่าอุเทน ญาพ่อแทนคำ สถิต ณ เมืองท่าอุเทน สถานที่ดังกล่าวมีความสำคัญในฐานะที่อยู่อาศัยและเส้นทางการเคลื่อนย้ายผู้คน ได้รับการดูแล ปกป้องคุ้มครองจาก ศิศักดิ์สิทธิ์ในสถานที่นั้น ๆ ประเด็นที่น่าสนใจคือ การกล่อมเกลา สร้างความทรงจำร่วมกับสถานที่ดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง ผ่านพิธีกรรม ดำเนิน ร้าง ที่เคลื่อนไหวตลอดเวลา เป็นชุดความรู้ท้องถิ่นที่เติมแต่งประวัติศาสตร์ไทยย้อ ในขณะที่เดียวกัน ยังปลุกฝังให้ชาวบ้านมีความรู้ความเข้าใจในรากเหง้าของตนเองอย่างเป็นระบบ

การนับถือผีตัวเดียวกันกับเครือข่ายทางสังคมชุมชนไทยย้อ พบว่า มีชุมชนไทยย้อที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้อง คือ ชุมชนไทยย้อท่าอุเทน ชุมชนไทยย้อไชยบุรี ชุมชนไทยย้อหินบูน สปป.ลาว ชุมชนไทยย้อท่าดอกแก้ว ชุมชนไทยย้อตาลปากน้ำ ชุมชนไทยย้อบ้านโพน ชุมชนไทยย้อหัวบึงทุ่ง มีความเชื่อและนับถือผีไทยย้อเหมือนกัน โดยเฉพาะญาพ่อหงสา เป็นความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลมาจากชาวไทยย้อท่าอุเทน ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลการนับถือผีของชาวไทยย้อสามารถสร้างเส้นทางการเดินทางและเคลื่อนย้ายผู้คน ดังนี้

ภาพที่ 4-3 เส้นทางการเคลื่อนย้ายและการขยายตัวของชุมชนไทยเชื้อ

จากภาพที่ 4-3 แสดงให้เห็นว่า ชุมชนไทยเชื้อท่าอุเทนเกิดจากไทยเชื้อจากเมืองเชียงใหม่เดิม เมื่อครั้งเกิดเหตุการณ์สงครามเจ้าอนุวงศ์ ส่วนใหญ่ได้อพยพตามเจ้าเมืองไปตั้งถิ่นฐานที่เมืองหลวงปู่แดง ส่วนหนึ่งได้อพยพลงมาข้ามแม่น้ำสงคราม ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่หัวไร่ปลายนา ต่อมาเกิดเป็นชุมชนขนาดใหญ่ขึ้นตั้งเป็นบ้านตาลปากน้ำ ส่วนหนึ่งได้ถอยลงมาและตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำโขง บริเวณวัดโพนแก้วในปัจจุบัน อยู่ทางตอนเหนือของร่องน้ำที่ไหลจากบึงมอลลงสู่แม่น้ำโขง เรียกว่าท่าอุเทนเหนือ ส่วนชาวไทยเชื้อที่อพยพตั้งถิ่นฐานที่หลวงปู่แดงได้ประมาณ 3 ปี ได้อพยพกลับคืนมาตามแม่น้ำหินบูน และพำนักอยู่เมืองหินบูน สปป.ลาว ตรงข้ามกับเมืองท่าอุเทน และได้ให้ผู้ประสานงานเข้าพบเจ้าเมืองนครพนม และเจ้าเมืองเชียงใหม่ (ขณะนั้น ราชวงศ์ (แสน) เมืองเขมราฐ ได้นำพาสชาวเมืองยโสธร มารักษาปากแม่น้ำสงคราม ได้ตั้งเมือง เชียงใหม่ขึ้น เป็นชุมชนลาว) และได้ข้ามมาตั้งถิ่นฐานที่ท่าบึงอุ ต่อมาได้ตั้งเป็นเมืองท่าอุเทน จากการบันทึกประวัติศาสตร์ที่

ผ่านมา ระบุว่า บ้านท่าบึงอุเคิม เป็นเมืองร้าง แต่ความจริงแล้ว บ้านท่าบึงอุทงตอนใต้จากเขตร่องน้ำจากบึงมอไปไม่มีผู้คนอยู่จริง แต่ทางตอนเหนือมีผู้คนอยู่แล้ว หลักฐานที่น่าเชื่อถืออย่างหนึ่งคือ วัดโพนแก้ว เป็นวัดที่ตั้งขึ้นเมือง พ.ศ. 2360 ตามหนังสือประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร ซึ่งการตั้งเมืองท่าอุเทนเมือง พ.ศ. 2376 เมื่อชาวไทยข้อยอพยพคลื่นมาฝั่งขวาแม่น้ำโขงและตั้งเมืองท่าอุเทนแล้ว ชาวไทยข้อยเดิมกับชาวไทยข้อยใหม่ก็ไม่ได้มีความขัดแย้งกัน เพราะเป็นเครือญาติที่เมืองไชยบุรีเดิมอยู่แล้ว ชาวไทยข้อยบางครอบครัวได้กลับขึ้นไปตั้งบ้านเรือนที่เมืองไชยบุรีเดิมก็มี บางครอบครัวเดินทางกลับไปหาเครือญาติที่บ้านตาลปากน้ำ ชาวไทยข้อยบ้านตาลปากน้ำบางคนได้เดินทางกลับไปเมืองไชยบุรี แม้ว่าจะมีชุมชนลาวเข้ามาแทนที่แล้วก็ตาม ส่วนชุมชนไทยข้อยบ้านโพนเกิดจากเครือญาติของเจ้าเมืองได้หาที่อยู่ใหม่ มาตั้งรกรากที่หัวไร่ปลายนาของเจ้าเมืองต่อมาได้ตั้งเป็นบ้านโพน ชุมชนไทยข้อยบ้านหัวบึงทุ่ง และชุมชนไทยข้อยท่าดอกแก้ว เกิดจากชาวบ้านขยายไปอยู่ตามที่นา ถือเป็นข้อมูลวัฒนธรรมในมุมมองท้องถิ่น ที่น่าสนใจ เห็นภาพการเคลื่อนย้ายผู้คนแบบค่อยเป็นค่อยไป การเดินทางข้ามแม่น้ำโขงที่ยากลำบาก จำเป็นต้องมี ศิญาพ่อ ให้ความช่วยเหลือเป็นจำนวนมาก การขยายตัวของชุมชนไทยข้อยในบริเวณใกล้เคียง การผสมผสานกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น เกิดเป็น ประวัติศาสตร์ในมิติวัฒนธรรม ที่มีชีวิตชีวา

นิเวศวิทยาวัฒนธรรม

การนับถือผีของชาวไทยข้อยท่าอุเทนในมิตินิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นการทำความเข้าใจมโนทัศน์ทางวัฒนธรรม (Cultural construct) เรื่อง ผีอารักษ์ ประจำแหล่งทำมาหากิน มีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของความเชื่อและการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด เป็นเจ้าของทรัพยากรผู้มีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจอยู่เหนือความขัดแย้งและผลประโยชน์ของชาวบ้านในชุมชน ในขณะที่ คน หรือชาวบ้านได้รับผลประโยชน์จากทรัพยากรต่าง ๆ เช่น ปลา สัตว์น้ำ สัตว์บกน้ำ ไม้พื้น ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ฯลฯ รวมทั้งลงโทษ ควบคุม ดูแล และสร้างกฎกติกาการใช้ทรัพยากรอย่างเป็นระบบ ผู้วิจัยได้แยกประเด็นดังนี้

1. ญาพ่อศรีสุทโธ อารักษ์ประจำบึงมอ : ทรัพยากรที่สำคัญกลางเทศบาลท่าอุเทน

“บึงมอ” หมายถึง บึงท่านาย คำว่า“มอ” หมายถึง การท่านาย ในอดีต ท่าอุเทน มีชื่อเรียกว่า ท่าบึงอุ น่าจะกล่าวถึง บึงมอนี้เองที่มีลักษณะทางกายภาพคล้ายอุ (อุ หมายถึง ภาชนะคล้ายโอ่ง หรือตุ่มน้ำ มีขนาดเล็กกว่า นิยมทำภาชนะหมักปลาร้า ชาวภูไท นิยมนำไปทำเป็นภาชนะบรรจุเหล้าสาโท มีหลายขนาด) เมื่อชาวไทยข้อยมาตั้งถิ่นฐานที่บริเวณนี้ ได้ทำพิธีท่านายดวงชะตาบริเวณบึงอุ ต่อมาเรียกว่าบึงมอ บึงมอมีเนื้อที่ประมาณ 2,000 ไร่ มีลักษณะขารวี (ในปัจจุบัน ได้ปรับปรุงภูมิทัศน์ และการวางผังเมือง ทำให้บึงมอ มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า) ดังภาพที่ 4-4

ในช่วงน้ำหลาก หรือน้ำในบึงมอไหลท่วมทุ่งนา เป็นน้ำแรกที่แม่น้ำโขงไหลเข้ามา ปลาจะเวียนว่ายมาเล่นน้ำใหม่ วิธีจับปลาแบบกั้นปลาเป็นวิธีการจับปลาในเวลากลางคืน ใช้หม้อเบตเตอร์ ฉายไฟส่องในผิวน้ำ เมื่อพบตัวปลา จะใช้เหล็กแหลม เรียกว่า แหลมแทงปลา ฟุ้งเสียบ การจับด้วยวิธีนี้ปลาจะมีแผล หรืออาจตายได้ และมักจะนำปลาไปประกอบอาหารทันทีปลาที่จับได้ มักเป็นปลาที่มีรูปร่างกลม อาทิ ปลาแคด ปลาช่อน ปลาชะแวง ปลาเขื่อม ปลาช่อน ปลาโด แต่ปลาที่จับได้ในช่วงนี้มีกลิ่นคาวมาก ต้องใช้กรรมวิธีขจัดกลิ่นคาวปลาเพิ่มขึ้น จึงเป็นความเชื่อที่เล่าต่อกันมาว่า ปลาบึงมอในน้ำแรก ไม่นิยมรับประทาน ช่วงน้ำหลากนี้เป็นช่วงที่ชาวบ้านกำลังเตรียมแปลงนา และดำนาหว่านกล้า ใช้เวลาในแปลงนามาก จึงไม่นิยมจับปลาในบึงมอช่วงนี้

วิธีการจับปลาแบบใส่เบ็ด เป็นที่นิยมในช่วงเดือน สิงหาคม-กรกฎาคม เป็นเวลาที่ปลาโตเต็มที่ การใส่เบ็ดมีหลายรูปแบบ คือ

1.1.1 เบ็ดคัน โดยนำเบ็ดติดกับคัน ยาวประมาณ 50 ซม. ปักไปตามคันนา แล้วหย่อนเบ็ดลงในน้ำ มีเหยื่อล่อ อาทิ ใส่เดือน แมงเม่า เสียบใส่ตัวเบ็ด แล้วล่อให้ปลามากินแล้วติดเบ็ด หลังจากนั้น ชาวบ้านจะเที่ยวยามปลา โดยในเวลากลางคืนจะนำตะเกียงจากหม้อเบตเตอร์มายามปลา พอถึงตอนเช้า จะมากู้เบ็ด มีคำพูดว่า “ตื่นแต่เช้าได้แก้มองยาม” (นิคม พูนพล, สัมภาษณ์, 24 ตุลาคม 2556) หมายถึง มากู้เบ็ดแต่เช้าจะได้เปรียบกว่าคนอื่น และยามเบ็ดได้ 9 จุดปลาที่ได้ ได้แก่ ปลาช่อน ปลาหมอ ปลาทาดโทง ปลาตุ๊กอูย ปลาหลด ปลาหลด ปลาแคด ปลาชะแวง และ หากนำ ปลาหมอตัวเล็กเป็นเหยื่อล่อ จะได้ปลากินปลาเป็นอาหาร เช่น ปลาช่อน ปลาควาย

1.1.2 เบ็ดเหยือก เป็นลักษณะเบ็ดคล้ายเบ็ดคัน แต่ผูกติดกับเชือก โดยในเชือกแต่ละเส้น จะมีเบ็ดติดประมาณ 20-30 คัน ใช้ปลาหมอตัวเล็ก เป็นเหยื่อล่อ และวางยาวไปตามหนองน้ำ เบ็ดเหยือกนี้ นิยมกู้เบ็ดตอนเช้า ปลาที่ได้จะเป็นปลากินปลา เช่น ปลาช่อน ปลาโด ปลาควาย

1.1.3 เบ็ดซิด เป็นคันเบ็ดที่มีความยาวประมาณ 2-4 เมตร ใช้ไข่มดแดงผสมกับขยงหมากเขา เป็นเหยื่อล่อ หรือใช้แมงปอ นางปลวก โดยคนจับปลาจะไปแกว่งเบ็ดตามแหล่งน้ำ จับคันเบ็ดจนกว่าปลาจะติดเบ็ดแล้ว ดึงปลาขึ้นมา ปลาที่จับได้ อาทิ ปลาหมอ ปลาแคด ปลาชะแวง ปลาเขื่อม ปลาอีไทย ปลาสุตร ปลาขาว ปลาตะเพียร ปลาขี้ลอม ปลาก่า ปลาดอง

1.1.4 เบ็ดลาก เป็นคันเบ็ดที่มีความยาวประมาณ 5-10 เมตร ส่วนมากคนจับปลามักเป็นผู้ชาย เพราะคันเบ็ดมีความยาว และหนัก วิธีการจับปลาแบบ ลากเหยื่อ คือการนำเบ็ดที่ตีขึ้น โดยเฉพาะ และผูกติดกับเหยื่อล่อที่มีสีส้มหรือ นำเหรียญสตางค์ ไปตีแล้วนำมาเป็นเหยื่อล่อ คนจับปลาจะ แกว่งเบ็ดไปแล้ว ลากกลับขึ้นมา ปลาที่จับได้ อาทิ ปลาช่อน ปลาโด ปลาหาง ปลาคัง เป็นปลาที่มีขนาดโต น้ำหนักประมาณ 0.5 กิโลกรัมขึ้นไป

วิธีจับปลาแบบดัก ประมาณ ปลายเดือนกันยายน เป็นช่วงที่เริ่มแห้ง ปลาที่ไปอาศัย

ตามนา หากไม่ว่ายกลับมายัง จะติดตามทุ่งนา พอดกกลางคืน จะคลาน เรียกว่า ปลาคลาน ชาวบ้าน มักทำหลุมดักปลา โดยขุดหลุมลึก ใว้ดักปลาตรงทางปลาคลาน ปลาที่ได้มักมีขนาดใหญ่ อาทิ ปลาช่อน ปลาโค บางพื้นที่ใช้ลอบล้อม เป็นลอบที่มีลักษณะยาว ทำปากให้สามารถเข้าทางเดียวได้ ในเส้นทางน้ำ จะใส่โต่ง ใส่ไซ ใส่ลอบ เป็นเครื่องมือจับปลา ปลาที่จับได้ส่วนมากมีขนาดโต ส่วนในลอบ ไซ จะได้ปลานขนาดเล็ก ชาวบ้านมักนำไปทำปลาร้า โดยเฉพาะปลาชิวทำปลาร้า ปลาจ่อม อร่อยกว่าปลาชนิดอื่น นอกจากนั้น ช่วงนี้ มักมีนกเป็ดน้ำ มาอาศัยตามป่าห้วยาริมบึงมอ หรือทุ่งนา ใกล้เคียง ชาวบ้านมักใส่เบ็ดคนก โดยนำเบ็ดคนกมาใส่บนบก ทาบริเวณใส่ให้เกลี้ยง แล้วนำไปเดือน เป็นเหยื่อล่อ ชาวบ้านบางคนมักไปยิงนกเป็ดน้ำ โดยตอนพลบค่ำจะไปแอบดูว่า นกเป็ดน้ำไปนอน ที่ไหน พอรู้ที่นอนของนกเป็ดน้ำแล้วถึงกลางคืนประมาณ 1 ทุ่ม จะนำปืนแก๊ป หรือปืนลูกดอก มา ยิง นกเป็ดน้ำที่ได้ มักตาย แล้วนำไปประกอบอาหาร

นอกจากบึงมอที่อุดมสมบูรณ์ด้วยพันธุ์ปลาและสัตว์น้ำที่หลากหลายนานาชนิดแล้ว ยังมีผักพื้นบ้านที่เกิดขึ้น สามารถนำไปประกอบอาหารได้ อาทิ ผักกระเฉด นำไปผัด หรือกินกับ น้ำพริก ผักสะแงง นำไปแกงใส่หน่อไม้ ผักกาดนา นำไปดองกินกับน้ำพริก ผักพาย นำไปแกง ผักแว่น ผักดัดเต่า ผักดินเป็ด กินกับน้ำพริก หลังจากฤดูเก็บเกี่ยว ประมาณ เดือน ธันวาคม จะมีต้น ผือ ต้นกก เจริญเติบโตเต็มที่บริเวณริมฝั่งบึงมอ ชาวบ้านจะนิยมตัดผือ และกก มาทำเสื่อ สำหรับใช้ ในครอบครัวและเพื่อการจำหน่าย ส่วนชาวบ้านที่มีพื้นที่ติดกับบึงมอ จะปลูกผัก ผักที่ปลูกส่วนมาก อาทิ ผักคะน้า หอม กระเทียม ผักกาด ผักกะหล่ำ ผักชี ฯ โดยใช้น้ำจากบึงมอ ใน บึงมอได้รับการดูแลจากเทศบาลตำบลท่าอุเทน ได้ปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์ ขุดลอก ถมพื้นที่บางส่วน ตัดถนนผ่าน บึงมอเพื่อเชื่อมถนนจากวัดพระธาตุท่าอุเทนถึงถนนเส้นหลัก สร้างสนามกีฬา จัดทำถนนรอบบึง บางส่วน เพื่อเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นพื้นที่สาธารณะ และจัดทำฝายกั้นน้ำเพื่อกักเก็บน้ำไม่ให้ ไหลลงแม่น้ำโขง ทำให้ระบบนิเวศเปลี่ยนแปลง อาทิ การขึ้นมาวางไข่ของปลา การเดินทางของ สัตว์น้ำระหว่างบึงมอและแม่น้ำโขงลำบากมากขึ้น

เห็นได้ว่า ระบบนิเวศ และการทำมาหากินบริเวณบึงมอสามารถใช้ประโยชน์ได้ อย่างเต็มศักยภาพ ตลอดปี ได้ตามอรรถศาสตร์ ไม่มีการหวงห้าม ใดๆก็ตาม การใช้ทรัพยากรในบึง มีกติกากฎที่ควรปฏิบัติอย่างเป็นระบบ โดยชาวบ้านเชื่อว่า ญาพ่อศรีสุทโธ เป็นผีอารักษ์ผู้ดูแลรักษา พืชพรรณ ปลาและสัตว์น้ำนานาชนิด การหาอยู่หากิน เข้าใช้ทรัพยากรในอาณาบริเวณ ต้องให้ความ เคารพ รู้คุณค่าของสิ่งต่าง ๆ ไม่เช่นนั้นญาพ่อศรีสุทโธจะบันดาลความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งจะเกิด ผลเสียต่อชุมชนไทยฮ่อท่าอุเทน

1.2 ญาพ่อศรีสุทโธ : อารักษ์ประจำบึงมอ

การรับรู้การมีอยู่ของ ญาพ่อศรีสุทโธในบึงมอนี้ชาวไทยฮ่อเล่าว่า เมื่อเข้าใช้ทรัพยากร

จับปลา จับสัตว์น้ำในบึงมอ ได้เห็นปาฏิหาริย์ต่าง ๆ อาทิ เห็นงูใหญ่เลื้อยกระเพื่อมน้ำไปมา บางคนฝันเห็นงูใหญ่ ๆ และเล่าต่อกันไปทั่วชุมชน หนึ่งชาวไทยยังมีโลกทัศน์เรื่องผี และความศักดิ์สิทธิ์เป็นทุนทางวัฒนธรรมเดิมอยู่แล้ว จึงเกิดความเชื่อว่า บึงมอต้องมีเจ้าที่เจ้าฐานแน่นอน ต่อมาเมื่อเจ้าเมืองท่าอุเทน ได้เช่นบวงสรวงญาพ่อเจ้าโต่ง และอัญเชิญผีในบริเวณเมืองท่าอุเทนมาร่วมในพิธีปรากฏว่า ญาพ่อเจ้าศรีสุทโธ ได้สุณ (สุณ หมายถึง สิ่งร่างกาย) ชาวบ้าน และออกปาก (ออกปาก หมายถึง การบอกเล่า, สารภาพ, ในลักษณะอาการที่คนโดนสิ่ง ผู้ชายอาจออกปากเป็นเสียงผู้หญิง หรือ ผู้หญิงออกปากเป็นผู้ชาย) ชื่อนาม และรักษาอยู่บึงมอ ทำให้ชาวไทยเริ่มปฏิบัติเช่นไหว้ ญาพ่อศรีสุทโธในบึงมอ ญาพ่อศรีสุทโธ มีเมตตาสูง เวลาจับปลาไม่ได้ เมื่อฮ้องใส่ (ฮ้องใส่ หมายถึง ร้องขอ บอกกล่าว) จะจับปลาได้พออยู่พอกินตลอด แต่ไม่มากพอที่จะนำไปขาย และหากมีการละเมิดขะลำ หรือ ลบหลู่ญาพ่อ ท่านจะแจ้งเตือน มากกว่า การลงโทษ และไม่ปรากฏว่า ญาพ่อเอาคน (เอาคน หมายถึง ทำให้คนเสียชีวิต) เหมือนแม่น้ำโขง และแม่น้ำใหญ่อื่น ๆ เนื่องด้วยญาพ่อศรีสุทโธมีจิตใจเมตตา จึงทำให้ข้อ ขะลำที่ญาพ่อกำหนดไว้ นั้น มีคนละเมิดเป็นประจำ แต่ญาพ่อไม่ได้ลงโทษอะไรรุนแรง เพียงแต่แสดงปาฏิหาริย์ให้เกิดความกลัวเท่านั้น

1.3 กติกาและบทลงโทษการใช้ทรัพยากรในบึงมอ

1.3.1 ห้ามเด็กเล่นน้ำเสียงดัง ชาวบ้านเชื่อว่า ญาพ่อศรีสุทโธ สถิตอยู่กลางบึงมอ ต้องการความสงบ หากใครทำเสียงดัง ญาพ่อมักแสดงปาฏิหาริย์ กระเพื่อมน้ำเสียงดัง ชาวบ้านจึงเชื่อว่า หากใครเล่นน้ำและเสียงดัง มักจะเจอปาฏิหาริย์ดังกล่าว

1.3.2 ห้ามฆ่างู หรือจับงูในบริเวณบึงมอ เพราะเชื่อว่า งูเป็นบริวารของญาพ่อศรีสุทโธ และงูจะไม่ทำอันตรายใด ๆ กับผู้ที่พบเจอ หากเจองูในบริเวณดังกล่าว ให้เลี้ยงหนีไป เคยมีกรณีชาวบ้านหัวบึงทุ่ง ติงูเห่าตาย ใกล้กับบริเวณบึงมอ พอกลับบ้านตอนเย็น ฝันเห็นงูใหญ่มาไล่ทั้งคืน นอนไม่ได้ ต้องมานั่งไหว้พระสวดมนต์ แต่ก็ไม่เป็นผล จึงไม่ได้นอนทั้งคืน พอตอนเช้าได้บอกเล่าให้ญาติพี่น้องฟัง จึงพากันแต่งขันดอกไม้ มหา นางเทียม ของญาพ่อศรีสุทโธ พาบอกกล่าวสมาคมารวะ หลังจากนั้นจึงหายเป็นปกติ (แก้วใจ บุญสำราญ, สัมภาษณ์, 25 ตุลาคม 2556)

1.3.3 ห้ามจับปลาและสัตว์น้ำในวันพระ เพราะในวันพระ เชื่อว่า ญาพ่อศรีสุทโธ จะบำเพ็ญศีล ไม่มีเวลาไปตรวจดูแลความเรียบร้อยในบึงมอ หากมีคนฮ้องใส่ ร้องขอ เวลาจับปลา จะเป็นการรบกวนสมาธิ ญาพ่อจะโกรธ เคยมีคนละเมิดไปจับปลาในวันพระ ปรากฏว่าจับปลาไม่ได้เลย เมื่อนำเรื่องมาเล่าให้เพื่อนบ้านฟัง เพื่อนบ้านจึงกล่าวตักเตือนและห้ามไปจับปลาในวันพระ หากไม่เชื่อไปหลายครั้งอาจมีอันเป็นไป

1.3.4 การจับปลาต้องร้องขอ หรือฮ้องใส่ โดยเมื่อถึงสถานที่จับปลาแล้ว ให้ตั้งจิตอธิฐาน แล้วพูดเป็นคำพูดเช่น “ลูกหลานมาหาอยู่หาอยาก บันปูบันปลา มาให้พ่อยู่ออกินเด้อพ่อ

เอี้ย หลูโตนลูกหลูโตนหลานแน่เคื้อ” คำพูดร้องขอ ไม่มีรูปแบบตายตัว ขึ้นอยู่กับวาทะของใครเอง หากจับปลาไม่ได้เลย ชาวบ้านมักต้องขอสั่งเกณฑ์ว่า อาจทำอะไรให้ญาพ่อไม่พอใจ จึงมีคำพูด เช่น “พ่อเอี้ย ลูกผิดลูกพลาด บ่ฮู้จักความ อย่าตืออย่าเตียนเคื้อพ่อเอี้ย ปั้นปู้ปั้นปลาให้ลูกให้หลานแน่เคื้อ พ่อ” การฮ้องใส่ไม่มีพิธีกรรมอะไร เพียงแต่ต้องพูด หรือร้องกล่าวออกมา

1.4 บทบาทหน้าที่และการสืบทอดตำแหน่งของนางเทียมญาพ่อศรีสุทโธ

นางเทียมคนปัจจุบันคือ นางสาวลิ อุปแก้ว สืบทอดนางเทียมมาจากญาติที่เป็นนางเทียมมาก่อน โดยการเลือกของญาพ่อศรีสุทโธเอง นางสาวลิ อุปแก้ว เล่าว่า หลังจากที่นางเทียมคนเดิมอายุมาก ญาพ่อศรีสุทโธได้ทรงเมืองแล้วออกปากให้ผู้ศรัทธาตามหา ผู้ที่มี ผมหอม(สาวลิ อุปปะแก้ว, สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2556) มาสืบทอดนางเทียม ต่อมาเมื่อถาม ต่อมาพบว่า นางสาวลิ อุปแก้ว มีคุณสมบัติ ล่ามประจำหอญาพ่อเจ้าโต่งจึงมาทาบตามให้เป็นร่าง นางสาวลิ จึงตอบตกลงทันที เพราะมีความเชื่อและศรัทธา เข้าร่วมในพิธีกรรมทรงเมืองเป็นประจำทุก กรอบกับ เคยเห็นนางเทียมของญาพ่อองค์อื่นเคยปฏิเสธการเป็นร่าง มักมีอันเป็นไป สุดท้ายก็ต้องยอมเป็นร่างนางเทียม ในพิธีกรรมทรงเมืองนั้น ญาพ่อศรีสุทโธ มีลำดับอาวุโสที่ 5 ต่อจาก ญาพ่อหงสา ญาพ่อเจ้าโต่ง ญาพ่อสุวรรณราช ญาพ่อเป็ง ในพิธีกรรมดำเนินไปตามปกติ ส่วนมากชาวบ้านที่มีที่นา ไกล่บึงมอ มักมาถวายเหล้ายา ให้กับ ญาพ่อศรีสุทโธเฉพาะเจาะจง ญาพ่อศรีสุทโธ มีนิสัยเมตตา โอบอ้อมอารี มักไม่โกรธใคร แม้ว่าจะทำผิดก็ตาม ทำให้ชาวบ้านไม่ค่อยเกรงกลัว

บทบาทในชีวิตประจำวันของนางสาวลิ อุปแก้ว เป็นคนใจบุญ สุหนทาน โอบอ้อมอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และมักเป็นผู้นำบอกกล่าว หอเจ้าโต่ง แทนร่าง ญาพ่อเจ้าโต่ง และร่างของญาพ่อหงสาเป็นประจำ โดยเฉพาะการบนบานศาลกล่าว แก่บะแก่นบน ที่เป็นปัญหาไม่ใหญ่นัก หากพิจารณาว่าเป็นปัญหาที่สำคัญ นางเทียมร่างญาพ่อศรีสุทโธ จะแนะนำให้ไปหาร่างญาพ่อเจ้าโต่ง ในขณะที่เดียวกัน หากคนมาหาร่างญาพ่อเจ้าโต่ง ญาพ่อเผ่า เห็นว่าเป็นปัญหาไม่ใหญ่นักจะแนะนำให้มาหา นางสาวลิ อุปแก้ว เห็นได้ว่า การดำเนินชีวิตของชาวไทยย้อที่มีลักษณะความเป็นเมืองชายแดน เป็นไปอย่างเรียบง่าย ไม่มีพิธีกรรมอะไรยุ่งยาก ญาพ่อเป็นกันเองกับชาวบ้าน ในปัจจุบันชุมชนทำอุเทนมีความซับซ้อน มีผู้คนหลายกลุ่มหลากหลายความเชื่อมาอาศัยทำกิน ส่งผลให้หลายคนไม่รู้และไม่เชื่อ ญาพ่อศรีสุทโธ ที่ปกป้องรักษาบึงมอ โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ อนุชาก็ตาม ความเชื่อและศรัทธาญาพ่อศรีสุทโธ ยังคงตกทอดให้จดจำผ่านเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ ประสบการณ์ในบึงมอ และพิธีกรรมทรงเมือง อย่างต่อเนื่อง จนชาวไทยย้อถือว่า เป็นกิจกรรมประจำชีวิต

2. นางจันทา อารักษ์ประจำห้วยทวย: ทรัพยากรที่สำคัญทางทิศใต้และทิศตะวันตก

ห้วยทวย มีเรื่องเล่าสืบต่อกัน ในตำนานพระเจ้าเลียบโลก เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาก่อนถึงพระบาทเวินปลา ได้ผ่านลำห้วยแห่งนี้และหยุดพัก ระหว่างนั้น พระอานนทได้ทูลถาม

ปัญหา พระพุทธเจ้าได้ทำนายเหตุการณ์ล่วงหน้าในริมฝั่งห้วยนั้น จึงเรียกห้วยนั้นว่า ห้วยทวย คำว่า ทวย หมายถึง ทำนาย (จันดา บุญแก้ว, สัมภาษณ์, 23 ตุลาคม 2556)

2.1 สภาพและการใช้ประโยชน์จากห้วยทวย

ห้วยทวยมีจุดเริ่มต้นจากอ่างเก็บน้ำห้วยแดง ในพื้นที่อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร เลี้ยวขึ้นไปทางตอนเหนือ มีห้วยและอ่างเก็บน้ำสาขา คือ ห้วยกุดน้ำใสที่ไหลมาจากอ่างเก็บน้ำ กุดน้ำใส ในเขตอำเภอกุสุมาลย์ ห้วยหินกอง ไหลมาจากอ่างเก็บน้ำหินกอง ห้วยกุดแห่ จากหนอง กุดแห่ ในพื้นที่ตำบลโพธิ์ไพศาล เมืองเดิมของชาวไทยโซ่ ห้วยกุดฮู ในพื้นที่บ้านโพนแพง ผ่านบ้านโพนจาน เชื่อมต่อกับหนองนาห้วยบ่อ ที่บ้านนาห้วยบ่อ อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม ผ่านอำเภอโพนสวรรค์ ทางตอนบน มีแม่น้ำเซกาใหญ่ ที่ไหลมาจาก พื้นที่ตำบลนาใน อ้อมขึ้นไป ผ่านบ้านน้อยห้วยบึง ในฤดูน้ำหลาก น้ำจะไหลผ่านทุ่งนาไปถึงหนองสูง ทอดยาวเลี้ยวไปมา ผ่าน บ้านน้อยทวย ผ่านด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ของเทศบาลตำบลท่าอุเทน หลังจากที่การอำเภอ ท่าอุเทน ไหลลงแม่น้ำโขงที่บ้านปากทวย มีความยาว ประมาณ 300 กิโลเมตร ลักษณะโดยรอบ ห้วยทวยนี้ เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ คดเคี้ยว มีป่าบุงป่าทาม และหนอง กุด บึง ส่อง เกิดขึ้น ชุกชุมด้วยพันธุ์ ปลาและแหล่งอาหารชุมชนที่อุดมสมบูรณ์ ห้วยทวยผ่านช่วงเทศบาลตำบลท่าอุเทน ประมาณ 15 กิโลเมตร เป็นแหล่งอาหารให้ชาวบ้านดำรงชีพราว 2,000 หลังคาเรือน ช่วงที่ผ่านเทศบาลตำบล ท่าอุเทนนั้น มี วังมน มีลักษณะเป็นโค้งหักศอก ทำให้น้ำเซาะบริเวณขนาดกว้าง ลึก ในฤดูน้ำหลาก จะพบปรากฏการณ์น้ำวน มีความน่ากลัว ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นที่อยู่ของผีอารักษ์ที่ปกป้องรักษา ห้วยทวยในช่วงนี้

ชาวบ้านยึดอาชีพ ประมงพื้นบ้าน มีวิธีการจับปลาที่หลากหลาย อาทิ ขอบขนาดใหญ่ แห สวิง มอง เบ็ด ฯลฯ สามารถหาอยู่หากินได้ตลอดปี โดยเฉพาะในช่วงที่น้ำนิ่ง น้ำไม่เชี่ยว สามารถยกขอบขนาดใหญ่ได้ โดยชาวประมงจะนำยอดติดกับแพขนาดใหญ่ สร้างตูปไว้สำหรับ พักผ่อน แล้วพายไปจอดกลางแม่น้ำ พอตกลงกลางคืน จะยกยอดตลอดคืน บางครั้ง จะนำเหยื่อล่อ คือ รำข้าว หรือปลายข้าว สัตว์น้ำที่จับได้มีหลากหลายพันธุ์ มีหลายขนาด ขึ้นอยู่กับเครื่องมือ และฤดูกาล ปลาที่จับได้จากเครื่องมือต่าง ๆ ได้แก่ ปลาช่อน ปลาคูก ปลาค้าว ปลากัง ปลาหาง ปลาอีไทย ปลาฮากกล้วย ปลากั้ง ปลาปลาขี้ลาม ปลาชีวะอ้าว ปลากดดำ ปลาแซ่ ปลาชีวะปลาชีวะค้าว ปลาดอง ปลาน้ำจืด ปลาตะเพียร ปลานิล ปลาไน ปลานวลจันทร์ ปลาเป๋า ปลาหมู ปลาสวาย ปลาหมอ ปลาเสือ ปลาหลด ปลาหลด กุ้ง หอย ปู

สัตว์ป่า เป็นทรัพยากรที่พบในริมฝั่งห้วยทวย อาศัยตามต้นไม้ ป่าละเมาะ ริมฝั่งแม่น้ำ ส่วนมากมักพบตลอดปี ยกเว้นสัตว์บางชนิดที่พบได้บางฤดู เช่น นกคุ่มนา ที่พบมากในช่วง ปลายฝนต้นหนาว นกเป็ดน้ำที่พบในช่วงฤดูฝน และนกชนิดต่าง ๆ มักพบในช่วงเดือนตุลาคม

เพราะแปลงนาเริ่มแห้งขอด มีปลาซ่อนเงา ถือเป็นแหล่งอาหารของนกและสัตว์ป่าที่อุดมสมบูรณ์ นกมักมาหากินในช่วงนี้ การดักจับมีหลายวิธี เช่น ไปต้อนก ดักยิง ปัจจุบันสัตว์ป่ามีจำนวนลดลง สัตว์ป่าที่พบมีดังนี้ นกเค้าแมว นกกระยาง นกไก่อ่า นกเป็ดน้ำ งูเห่า งูเหลือม งูสิงคอง งูสิง หนูท้องขาว หนูขนแข็ง กระจอก กระแต บ่าง หนูห้วย กระปอม ไช้ผดแดง ริงต่อ แตน มีม

พืชพรรณไม้ริมฝั่งห้วยทวย เป็นทรัพยากรที่นำมาใช้ประโยชน์ได้มาก ทั้งเป็นอาหาร เป็นสมุนไพร นำมาก่อสร้าง ทำเครื่องมือต่าง ๆ พืชพรรณที่พบได้แก่ ต้นตีนจ้ำ ต้นกระโดน ต้นไผ่ ต้นกระเบา ต้นกุ่มน้ำ ต้นฮอดแอ็ด ต้นหมากเล็บแมว ต้นหมากขี้กา ต้นข่อย เครือตาปลา ปอพาน เครือตดหมา เครือหางหนู เครือซูด เครือหมาน้อย ต้นค้อ ต้นยางนา ต้นคัตเค้า เครือหมากผีพวน หนามวัวเลีย ต้นจาน ต้นเคื่อ ต้นตะแบก ต้นตาไก่

2.2 นางจันทา : อารักษ์ประจำห้วยทวย

นางจันทา เป็นผีที่รักษาห้วยทวยในเขตอำเภอท่าอุเทน สถิตอยู่วังมน วังมน คือ ลักษณะของน้ำไหลมาแล้ว เกิดเป็นน้ำวน มีน้ำลึกกว่าที่อื่น ๆ ลักษณะน้ำวนนี้ เคยเกิดอุบัติเหตุ ทำให้ชาวบ้านเชื่อ และเกรงกลัวมาก โดยเฉพาะในเวลากลางคืน ความเชื่อ นางจันทา เป็นที่รู้จักของชาวบ้านอื่น ๆ ที่มาทำมาหากินที่ห้วยทวยด้วย อาทิ ชาวบ้าน บ้านนาผักปอด บ้านน้อยทวย บ้านน้อยนาเหนือ บ้านโนนตาล บ้านโพน บ้านธาตุ จนถึงบ้านปากทวย การแสดงปาฏิหาริย์ของนางจันทา เกิดขึ้นที่วังมน โดยเฉพาะในวันพระ ชาวบ้านที่ผ่านบริเวณนั้น จะพบเห็น ลักษณะเหมือนงูใหญ่เล่นน้ำ เสียงดัง กระโดดตัวขึ้นสูง มีลักษณะน่าสะพรึงกลัว บ้างเห็นเป็นเงาสีดำขนาดใหญ่โผล่ขึ้นกลางน้ำแล้วทิ้งตัวลงน้ำเสียงดัง น้ำกระเพื่อมไปมาเป็นคลื่นขนาดใหญ่ ชาวประมง เมื่อพายเรือหรือ พายแพ ผ่านบริเวณนั้น หากไม่บอกกล่าว หรืออ้องใส่ มักเหมือนมีอะไรบางอย่างมาควบคุมไม่ให้แพ หรือเรือเดินทางต่อไป หรือเสียการพายเรือไม่ไป ชั่วคราว นั้นแสดงว่า นางจันทาต้องการหยอก หรือ “เฮ็ดให้เห็น” ชาวประมงที่หาอยู่หากินบริเวณนั้นจะรู้จักและแสดงความเคารพ อย่างไรก็ตามแม้ว่านางจันทาจะดูเหมือนน่ากลัว แต่ชาวประมงที่ปฏิบัติตามกติกาก็จะประสบความสำเร็จในการจับปลาเป็นอย่างมาก

2.3 ข้อชะล่า และบทลงโทษ

- 2.3.1 ห้ามดื่มเหล้าเวลาจับปลา
- 2.3.2 มีเสียงแปลง ๆ ห้ามไปเด็ดขาด
- 2.3.3 ห้ามจับปลาในช่วงน้ำกระแสนแรง
- 2.3.4 ห้ามจับปลาในวันพระ
- 2.3.5 ห้ามทำอนาจาร
- 2.3.6 ห้ามเสพสิ่งเสพติด

2.3.7 ห้ามทักท้วงเมื่อเจอเหตุการณ์ประหลาด

2.3.8 ห้ามเต็กอยู่ตามลำพัง

2.3.9 ห้ามพูดจาทำทนายอำนาจ

ข้อชะล่า ส่วนใหญ่ เกี่ยวข้องกับศีลธรรม ฮีตคอง ประเพณี ที่ควรปฏิบัติตาม และเป็นความต้องการของสังคมที่มีรากฐานมาจากวัฒนธรรมไทยย่อ และวัฒนธรรมอิสาน หนึ่งข้อห้ามศีลธรรมนี้ เกี่ยวข้องกับพลังอำนาจของนางจันทาก็ต่อเมื่อ มีการละเมิดในอาณาบริเวณอำนาจเท่านั้น นอกจากการปฏิบัติตามข้อชะล่าแล้ว ชาวประมงมักเช่นไหว้ตามความเชื่อ เพื่อให้ นางจันทามีความพึงพอใจ

2.4 พิธีขอปลาและสัตว์น้ำ

เป็นพิธีกรรมที่เกิดจากประสบการณ์ของชาวประมง เป็นพิธีกรรมส่วนบุคคลของชาวประมงที่ยกยอ เป็นยอขนาดใหญ่ ติดกับแพ ซึ่งจะยกยอในเวลากลางคืน เชื่อว่า หากบอกกล่าวนางจันทา และขอปลาแล้ว นางจันทารักษ์จะพอใจ จะคลบ้นดาลให้จับปลาได้มาก และไม่ทำอันตรายใด ๆ พิธีขอปลา นั้น ประกอบด้วย บูหรี 1 มวล ผลไม้ หรือ น้ำหวาน อย่างใดอย่างหนึ่ง จุฑรูป 1 ดอก หรือ 3 ดอก ตั้งจิตอธิฐานบอกแก่นางจันทา ว่าต้องการอะไร แล้วปักธูปและสิ่งของต่าง ๆ ไว้ที่ใดที่หนึ่ง จุดบูหรี จุดประสงฆ์ในการเช่นไหว้นางจันทา เพื่อ 1. ขอปลาและทรัพยากรสัตว์น้ำให้เพียงพอต่อความต้องการ 2. ขอความมั่งคั่งปลอดภัยในเวลากลางคืนที่ลอยแพกลางห้วยน้ำลึก อันตราย 3. แสดงความเคารพพิออารักษ์ ผู้ปกป้องรักษาดูแลทรัพยากรต่าง ๆ หลังจากนั้นจึงเริ่มจับปลาในห้วยทวย ชาวประมงเชื่อว่าหากได้บอกกล่าวนางจันทาทุกครั้ง มักประสบความสำเร็จในการจับปลา เดิมนั้น เพียงแค่ฮ้องใส่ ฮ้องขอปลา เวลาแพผ่านวังมนเท่านั้น ดังข้อความ

“เอ๊ยเอ๊ย มาหาอยู่หากิน อย่าให้ผิดให้พลาด ขอปูขอปลา นำพิน้ำนองแน่เด้อ”

ข้อความฮ้องใส่ไม่ระบุตายตัว ขึ้นกับวาทะของแต่ละคน ผู้ทำหน้าที่ในการเช่นนางจันทา เป็นชาวประมงคนใดคนหนึ่งที่ได้รับมอบหมาย ส่วนมากชาวประมงมายกยอ มักมาเฉพาะสมาชิกในครอบครัว หรือเครือญาติ เพื่อนฝูง ไม่นิยมพาเด็กมายกยอด้วย เพราะเกรงกลัวจะไม่ปลอดภัยหากมีวาทะที่ทำให้ นางจันทาเห็นใจคลบ้นดาลให้ได้ปลาเป็นจำนวนมาก ต่อมา มีผู้คิดค้นพิธีกรรมขอปลา จากใครไม่ปรากฏ การแต่งเครื่องเช่น ถือเอาตามประสบการณ์และเรื่องเล่าว่า เวลาผ่านวังมน ที่สถิตของนางจันทา ได้กลิ่นบูหรี จึงถือเอาเป็นส่วนประกอบของเช่นไหว้ การเช่นไหว้ขอปลานี้ ไม่มีหลักตายตัว ขึ้นกับความเชื่อและความเข้าใจส่วนบุคคล ชาวประมงบางคน เช่นไหว้ด้วยของเช่นที่หลากหลาย ด้วยเชื่อว่าจะทำให้นางจันทาพอใจ หลังจากเช่นไหว้และรูปได้จุดหมุดดอกแล้ว จะนำเครื่องเช่นมากินเอง หรือ โยนลงห้วยทวย ไม่ถือว่ามีผิด

3. นางเอกไค้อารักษ์ประจำแม่น้ำโขง : ทรัพยากรที่สำคัญทางทิศเหนือและ ตะวันออกเฉียงเหนือ

แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำสายใหญ่ของโลกมีความยาวประมาณ 4,909 กิโลเมตร ยาวเป็นอันดับ 10 ของโลก มีต้นน้ำอยู่บนภูเขาจีฟู ส่วนหนึ่งของเทือกเขาหิมาลัย บนที่ราบสูงทิเบต เขตจังหวัดหยูชู่ มณฑลฉิงไห่ ประเทศจีน มีชื่อเรียกที่แตกต่างกัน ชาวสิบสองปันนาเรียก แม่น้ำลำซ่าง ชาวจีนเรียกแม่น้ำหลานชาง ไหลผ่าน 6 ประเทศ คือ จีน พม่า ไทย ลาว กัมพูชา และ เวียดนาม ก่อนออกสู่ทะเลจีนใต้

3.1 สภาพและการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขง

สภาพแม่น้ำโขงในบริเวณอำเภอท่าอุเทน มีความยาวประมาณ 20 กิโลเมตร เป็นแก่งหิน เช่น ที่พระบาทเวินปลา มีขนาดกว้าง มีหาดทรายขาว และชายฝั่ง ปริมาณระดับน้ำในแม่น้ำโขง ขึ้นตามฤดูกาลนำไปสู่วิถีชีวิตและวิถีการผลิตของชุมชนพึ่งพา แต่ในปัจจุบันฤดูกาลของน้ำไม่ เป็นไปตามธรรมชาติ มีความเปลี่ยนแปลง เนื่องจากการสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำโขงตอนบนใน ประเทศจีนและเขื่อนกั้นแม่น้ำสาขา ทำให้เกิดสภาวะแล้งของต้นน้ำลำธาร การพึ่งพาแม่น้ำโขงใน การอุปโภคบริโภคของชาวไทยอู่ท่าอุเทนมีมากกว่า 2,000 ครัวเรือน ระดับน้ำที่ขึ้นลงมีผลต่อ วิถีการผลิต โดยเฉพาะช่วงน้ำลด เกิดหาดทราย บริเวณหน้าวัดพระธาตุท่าอุเทนขึ้นไป ทำให้เกิด ธุรกิจสัมปทานคูหิน และทรายจากแม่น้ำโขง ชาวบ้านมักไปเป็นลูกจ้างในการคัดแยกหินสวยงาม สร้างรายได้ วันละ 300 บาท/คน นอกจากนั้นยังมีลูกจ้างขับรถบรรทุกและควบคุมเครื่องจักร ชาวบ้านส่วนหนึ่งจะจับจองพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำโขงไว้สำหรับปลูกผัก พืชสวน สำหรับการบริโภค และขายในตลาด โดยถือกรรมสิทธิ์จากบรรพบุรุษบนพื้นที่สาธารณะ

การเกษตรในที่ดินริมฝั่งแม่น้ำโขงและดอนกลาง พบว่า ดอนกลางแม่น้ำโขงในช่วง เทศบาลท่าอุเทนมี 1 ดอนเป็นกรรมสิทธิ์ของคนลาว ตามข้อตกลงระหว่างประเทศ แต่ชาวไทยอู่สามารถไปเช่าที่ดินดังกล่าวในการปลูกพืชได้ โดยสัญญาว่าจ้างด้วยวาจา ตามความสมัครใจ ราคาเช่าอยู่ที่ ไร่ละ 50 บาท หรือตามตกลง ดินบริเวณดอนนี้ มีความอุดมสมบูรณ์อย่างมาก จาก ตะกอนแร่ธาตุต่าง ๆ ที่สายน้ำได้พัดพามาทับถมในช่วงน้ำหลาก การปลูกพืชในบริเวณนี้พึ่งพาปุ๋ย ในอัตราที่ต่ำมาก พืชที่นิยมปลูกในดอนแม่น้ำโขงได้แก่ มันเผาข้าวโพด และใบยาสูบ ถั่วลิสง ส่วนริมฝั่งแม่น้ำโขง มีพื้นที่สำหรับเพาะปลูก ชาวบ้านมักปลูกพืชผักสวนครัว เริ่มประมาณ ต้นเดือนธันวาคม ถึงพฤษภาคม โดยทั่วไปชาวบ้านปลูกพืชผักสวนครัวไว้รับประทานในครอบครัว เช่น ผักสลัด ผักคะน้า ผักหอม ผักชี พริก มะเขือเทศ มะเขือยาวและเมื่อเหลือจึงขาย ผู้ทำหน้าที่ ทำเกษตรริมแม่น้ำโขง มักเป็นผู้เช่าผู้แก่ในครอบครัว แต่ช่วงที่ต้องการใช้แรงงานมาก คนใน ครอบครัวจะช่วยกัน

กรรมสิทธิ์ในที่ดินริมโขงแรกเริ่มเกิดจากการบุกเบิกแผ้วถาง และจับจอง แล้วทำกินเรื่อยมาและสามารถสืบต่อให้ลูกหลานได้ แต่ไม่ใช่สิทธิถาวร หากปีใด คนในหมู่บ้านต้องการปลูกผัก จะขอมาปลูกผักด้วยก็ขึ้นกับการตกลงทั้งสองฝ่าย หรือปีใด กรรมการปกครอง ต้องการใช้พื้นที่เพื่อก่อสร้างเขื่อน หรือประกอบกิจกรรมสาธารณะ สามารถทำได้โดยต้องแจ้งต่อเจ้าของแปลงผักก่อน ในขณะเดียวกัน การเข้าใช้ก็หลีกเลี่ยงการทำลายทรัพย์สิน ชาวบ้านจะรู้และแบ่งปันที่ดินในการปลูกผักเอง ว่าใครทำอะไร ปลูกอะไร หรือไม่ปลูก ใครต้องการมาขอปลูก โดยไม่ต้องเสียเงินค่าเช่าที่ดิน เพียงแต่แบ่งปันผักในแปลงเกษตรในการประกอบอาหารเป็นครั้งคราว

การขายและตลาด มี 3 รูปแบบ คือ

1. ส่งตลาด มักเป็นกำ กำละ 2-20 บาท แล้วแต่ขนาด แม่ค้าจะไปขายต่อที่ตลาดสดเทศบาลท่าอุเทน
2. ส่งร้านก๋วยเตี๋ยว โดยเจ้าของร้านก๋วยเตี๋ยวจะสั่งเป็นราคา ชาวสวนจะนำผักชนิดต่าง ๆ ตามราคาที่ตกลงกัน ไปส่งร้านตัวเอง
3. ขายโดยตรงที่แปลงเกษตร เมื่อมีผู้คนมาพบเห็นและสนใจอยากได้สินค้าเกษตรสามารถสอบถามและซื้อได้ ตามราคาที่ตกลงกัน

เกษตรกรให้ข้อมูลว่า ปีหนึ่งสามารถทำรายได้สูงสุดถึงปีละ 30,000 บาท ทั้งนี้ขึ้นกับจำนวนแปลงที่ปลูก ความต้องการของตลาด และความขยันของผู้ปลูกเอง รายได้หลักหมื่น ถือเป็นรายได้ที่ดีสำหรับชาวบ้านเป็นการทำงานของผู้สูงอายุในครอบครัวที่เก็บรายได้เป็นน้ำพักน้ำแรง

ปัญหาจากแผนพัฒนาริมฝั่งแม่น้ำโขงและอื่น ๆ ในปัจจุบัน เทศบาลท่าอุเทนได้ การสร้างผนังคอนกรีตกันตลิ่งพังเพื่อป้องกันปัญหาการพังทลายของชาวฝั่งริมฝั่งแม่น้ำโขงตลอดแนว พื้นที่ปลูกผักถูกหน่วยงานราชการเวนคืน โดยไม่ได้รับเงินค่าชดเชยใด ๆ และการปรับภูมิทัศน์ต่าง ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่การเกษตร นอกจากนั้นในช่วงเทศกาลแข่งขันเรือยาวตามประเพณี พื้นที่แปลงเกษตรมักได้รับความเสียหาย เพราะกองเชียร์ได้บุกรุกพื้นที่เกษตร

การประมงพื้นบ้านในแม่น้ำโขง พบว่า ชาวไทยยังมีอาชีพประมงเป็นอาชีพเสริม เมื่อว่างเว้นจากการทำนา จะออกหาปลาเพื่อการบริโภคในครอบครัวและจำหน่าย เป็นการทำอาชีพประมงพื้นบ้านเป็นอาชีพเสริม ใช้เรือขนาดเล็ก อาจเป็นเรือหางยาว เรือพาย ทั้งมีเครื่องยนต์และไม่มีเครื่องยนต์ ใช้เครื่องมือประมงที่มีลักษณะเรียบง่าย เช่น มองไหลปลา มองไหลกุ้ง แห เบ็ด ไช้ ลอบ ตุ่ม เป็นต้น การทำประมงพื้นบ้านเป็นการทำงานร่วมกันของสมาชิกในครอบครัว เมื่อพ่อแม่เห็นว่าลูกโตพอที่จะเรียนรู้การประกอบอาชีพ จะพาเด็กไปเรียนรู้จากประสบการณ์จริงในการจับปลา ชนิดต่าง ๆ การใช้เครื่องมือจับปลา เด็กบางคน ต้องตื่นแต่เช้าเพื่อไปกู้ลอบดักปลากุ้งเบ็ด ก่อนจะกลับมาอาบน้ำแต่งตัวไปโรงเรียน และหลังจากเลิกเรียนแล้วจะรีบกลับบ้าน

ไปคัดลอก กับพ่อแม่ ปลาที่ได้ครั้งแรก จะคัดไว้สำหรับการบริโภค และนำไปขาย อาจส่งแม่ค้าในตลาด หากได้ปลาจำนวนน้อยมักนำไปขายเอง

กองสี นุพศิริ (สัมภาษณ์, 25 ตุลาคม 2556) ชาวประมงพื้นบ้านไทยช้อ เล่าว่า มีอาชีพหลัก คือทำนา เมื่อว่างเว้นจากการทำนา จะออกเรือหาปลาเพื่อนำมาบริโภคในครอบครัว ในครอบครัวมีด้วยกัน 5 คน คือ แม่ ภรรยา ตัวเอง และลูกอีกสองคน จับปลาด้วยเครื่องมือหลายแบบ ขึ้นกับฤดูกาล ในช่วงน้ำขึ้นและน้ำลง ปลาจะวิ่งดี ชาวบ้านนิยมไปไหลมอง ใช้เรือหางยาวเป็นพาหนะ แล้ววางมอให้ไหลขวางแม่น้ำโขงไว้ ตัวมอจะผูกทุ่นไว้ เพื่อให้มอไม่จมน้ำ และต้องมั่นใจว่า บริเวณที่ไหลนั้นจะต้องไม่มีก้อนหินและกิ่งไม้ วิธีจับปลาแบบตุ้มปลาจะนำตุ้มใส่ริมฝั่งแม่น้ำโขง แล้วนำกิ่งไม้มาวางให้รก ๆ ตอนเย็นจะไปวางลอบ โดยนำเหยื่อล่อไว้ในตุ้ม พอตอนเช้าจะไปกู้ลอบ

ป้อ จันทะมาตย์ (สัมภาษณ์, 25 ตุลาคม 2556) ชาวประมงพื้นบ้านไทยช้อ เล่าว่า มีที่นาจำนวนน้อย และเป็นทีลุ่ม จึงประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านเสริมรายได้และนำไปแลกเปลี่ยนข้าวสาร วิธีการจับปลาขึ้นกับความชำนาญและฤดูกาล ปลาที่จับได้ จะให้ภรรยาไปขาย และรับซื้อปลาจากชาวประมงด้วยกัน ปลาที่เป็นจับได้และขายได้ราคา ขึ้นกับขนาด และชนิดของปลา ปลาที่จับได้ ได้แก่ ปลานิล ปลาคัง ปลาเผา ปลาเชื่อม ปลาสวาย ปลาหาง ปลาหมู ปลาช่อน ปลาน้ำจืด ปลาตะกวด ปลาขาวหลังหนาม ปลาอีตัก ฯลฯ

พันธุ์ (สัมภาษณ์, 25 ตุลาคม 2556) ชาวประมงพื้นบ้านเลี้ยงปลาเผาในกระชัง เพราะได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานเกษตรชุมชนเข้ามาส่งเสริม ได้ยึดเลี้ยงปลาเผาในกระชังริมฝั่งแม่น้ำโขง จำนวน 20 กระชัง โดยแรกเริ่มเลี้ยง 1 กระชัง เนื่องจากยังไม่มีความรู้ ได้ทดลองดูก่อน และได้ทำการศึกษาอบรมการเพาะเลี้ยงปลาเผาในกระชังเชิงพาณิชย์เพื่อการส่งออก มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกับผู้เลี้ยงรายอื่น จนมีประสบการณ์และขยายพื้นที่เลี้ยงเพิ่ม นายพันธุ์ ได้วางแผนการผลิตในช่วงเดือนพฤษภาคม ได้ทำการอนุบาลลูกปลา ต่อมาเมื่อลูกปลาใหญ่ได้แยกกระชัง ประมาณกระชังละ 500 ตัว โดยให้อาหารเม็ดเข้าเย็น อาหารเสริม และวิตามิน การเลี้ยงปลาเผาเมื่อปลาโตจะนำมาขายได้ทุกเดือน สามารถสร้างรายได้ให้กับครอบครัว ในปัจจุบัน เริ่มผู้เลี้ยงปลาเผาในกระชังมากขึ้น พื้นที่เลี้ยงปลาในกระชังมักเป็นการจับจองพื้นที่กันเอง

ตลาดปลาและการค้าปลารายย่อย ตลาดการค้าปลาอำเภอท่าอุเทนเกิดขึ้นพร้อมกับการประกอบอาชีพประมงของคนในริมฝั่งแม่น้ำโขง ในระยะเริ่มแรกไม่มีตลาด คนที่มาซื้อปลาจากชาวประมงเป็นชาวบ้านทั่วไป จากถิ่นอื่น เช่นเหมารรถมาเป็นกลุ่ม มาซื้อปลาแตกแลปลาสดหรือบางกลุ่มก็เอาข้าวมาแลกเปลี่ยนปลาแตกตามชุมชนต่าง ๆ การซื้อขายในระยะแรกนี้เป็นการขายโดยตรงระหว่างชาวประมงกับผู้บริโภคโดยตรง ครั้นต่อมาตลาดการค้าปลามีชื่อเสียงมากขึ้นและ

การขนส่งที่ทันสมัย และเทศบาลได้จัดโซนการค้าปลาที่ตลาดสดเทศบาลท่าอุเทน เกิดมีพ่อค้าคนกลาง ไปรับซื้อปลากับชาวประมงโดยตรง เป็นขาประจำ จะรู้ช่วงเวลาของการจับปลาและการไปดักที่ทำน้ำ แล้วนำปลาไปขายที่ตลาดสดในโซนขายปลา กลายเป็นตลาดการค้าปลาในทุก ๆ ตอนเช้า แม่ค้าจะมารับซื้อปลาจากชาวประมงตามจุดต่าง ๆ ชาวประมงบางคนได้อาจไม่ขายปลาให้กับแม่ค้าในตลาด อาจเป็นเพราะได้จำนวนปลาไม่มากพอ หรือไม่สม่ำเสมอ จึงให้ญาตินำไปขายโดยตรงที่ตลาดสดในเวลาตอนเย็น เรียกว่าตลาดแลง

ความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากรประมงระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐและชาวประมง เกิดจากสภาพปัญหาและสาเหตุอันมาจากสภาวะวิกฤติของทรัพยากรประมง โดยรัฐมองว่าปัญหาหลักเกิดจากการใช้เครื่องมือจับปลาแบบทำลายล้าง เพื่อหวังผลประโยชน์แก่ตนเองเป็นสำคัญ โดยไม่คำนึงถึงความยั่งยืนในการใช้ทรัพยากรในอนาคต ด้วยความตระหนักดังกล่าว เจ้าหน้าที่ได้ลงมาตรวจกำกับการประมงอย่างเข้มข้น เช่น ห้ามระเบิดปลา ห้ามซื้อปลา ซึ่งถือเป็นสิ่งผิดกฎหมายและอันตราย

เห็นได้ว่า ชุมชนไทยย้อพึ่งพาทรัพยากรจากแม่น้ำโขงในการดำรงชีวิตเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะการประมงพื้นบ้านที่ต้องนำเรือเล็ก ออกจากฝั่ง เพื่อไปวางลอบ ไหลมอง ที่มีความเสี่ยงสูง และเคยเกิดอุบัติเหตุหลายครั้ง จนถึงขั้นเสียชีวิต ระหว่างการทำมาหากิน ชาวไทยย้อจึงต้องพึ่งพาสังคดียศเหนียวทางจิตใจ โดยการบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าฐาน ผีอารักษ์ประจำแม่น้ำโขง มีพญานาคเป็นผู้รักษา และ มีนางแอกไค้ ลูกสาวพญานาคดูแลในช่วงเมืองท่าอุเทน ในการประกอบกิจกรรมในแม่น้ำโขงทุกครั้งชาวไทยย้อจึงบอกกล่าว เช่นบวงสรวงตามแต่ละบุคคลเพื่อหวังให้นางแอกไค้ช่วยเหลือ ให้พ้นจากอันตรายและแบ่งปันทรัพยากรให้เพียงพอต่อการบริโภค

3.2 นางแอกไค้ อารักษ์ประจำแม่น้ำโขง

ชาวไทยย้อเชื่อว่า ความอุดมสมบูรณ์ของปลาและสัตว์น้ำในแม่น้ำโขง เป็นผลมาจากการประกอบพิธีกรรมทรงเมืองให้กับผีอารักษ์เมืองท่าอุเทน โดยเฉพาะ นางแอกไค้ ลูกสาวพญานาค ผู้ดูแลตลอดแม่น้ำโขงในช่วงอำเภอท่าอุเทน เป็นความสัมพันธ์ส่วนบุคคล ไม่ปรากฏว่ามีใครพบเจอปาฏิหาริย์ของนางแอกไค้ แต่ชาวไทยย้อเชื่อว่าจริง โดยในพิธีกรรมทรงเมือง ในวันแรม 1-2 ค่ำ เดือน 11 ร่างของนางแอกไค้ จะมาร่วมในพิธีกรรม

งามจิต (สัมภาษณ์, 1 พฤศจิกายน 2555) ทำหน้าที่ร่างของนางแอกไค้ เล่าว่า ก่อนมาเป็นร่าง มักเจ็บไข้ได้ป่วย สันเห็นพญานาคมาหาตนหลายครั้ง จึงได้แต่งขันดอกไม้ให้มาญาพ่อเจ้าโต่ง ในพิธีกรรมทรงเมือง จึงทราบว่า นางแอกไค้ต้องการให้ตนมาเป็นร่าง ตนจึงรับปากตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ในพิธีกรรมทรงเมืองในรอบปี จำนวน 3 ครั้ง จะมาเข้าร่วมในพิธีในครั้งที่ 3 คือแรม 1-2 ค่ำ เดือน 11 เท่านั้น เพื่อมาชื่นชมการสว่างเชื้อ การสว่างเชื้อ เดิมนั้นจะให้นางแอกไค้ลงเรือ

พาย พร้อมกัน ร่างญาพ่อเจ้าโต้ง ต่อมา ร่างของญาพ่อเจ้าโต้งมีอายุมากขึ้น จึงยกเลิกการลงไป พายเรือ ด้วยเกรงความปลอดภัย ในปัจจุบัน มีชาวบ้านที่ศรัทธาได้นำ หัวเรือมาถวายไว้ที่หอเจ้าโต้ง แทน พิธีกรรมสว่างเชื้อมีจุดประสงค์เพื่อ ให้นางแอกไค้ปกป้องคุ้มครองงานประเพณีแข่งเรือในวันออกพรรษา และความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณในบริเวณแม่น้ำโขง เดิมนั้น ประเพณีแข่งเรือจะจัดขึ้นหลังจากงานพิธีกรรมทรงเมือง แต่ในปัจจุบัน มีการแข่งขันหลายระดับ ทัวนาเมนท์ จำเป็นต้องแข่งขันก่อนเพื่อจะคัดตัวแล้วเข้าไปแข่งขันเรือ ที่ อำเภอเมืองนครพนม ในงานประเพณีไหลเรือไฟ ซึ่งส่งผลให้พิธีกรรมสว่างเชื้อของนางแอกไค้ได้หายไป มีการปรับเปลี่ยนพิธีกรรม โดยผู้นำการปกครองชาวไทยจะนำดอกไม้ธูปเทียน มาบนบาน กับ หอเจ้าโต้ง เพื่อให้เกิดความปลอดภัย จนถึงปัจจุบัน

4. ท้าวอำคา ประจำหนองสูง : ทรัพยากรที่สำคัญทางทิศตะวันตก

หนองสูง เดิมอยู่ในอาณาบริเวณความรับผิดชอบของเทศบาลตำบลท่าอุเทน หลังจากที่ชุมชนหัวบึงทุ่งได้รับการตั้งเป็นหมู่บ้าน หนองสูง จึงอยู่ในการดูแลของบ้านหัวบึงทุ่ง เดิมมีเนื้อที่ประมาณ 100 ไร่ แต่ปัจจุบันถูกจับจองเป็นที่นาและได้งบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบล ขุดลอก สร้างคันคูน้ำ และเหลือเนื้อที่ประมาณ 50 ไร่เศษ การใช้ทรัพยากร ส่วนมากพึ่งพาน้ำในหนองสูง เพื่อการเกษตร และน้ำสำหรับเลี้ยงสัตว์ในฤดูแล้ง

4.1 สภาพและการการทำมาหากินในหนองสูง

ระบบนิเวศน์ในหนองสูง มีลักษณะปิด ไม่เชื่อมต่อกันแหล่งน้ำอื่น ปลาและสัตว์น้ำจึงเข้ามาในช่วงฤดูฝน ซึ่งจะเชื่อมหนองสูง กับห้วยทวยเข้าด้วยกันพบสัตว์น้ำโดยทั่วไป ปลาที่พบมาก คือปลาดุก อาจเป็นเพราะชาวบ้านเคยมาปล่อยพันธุ์ปลาที่หนองสูง การทำมาหากินในบริเวณหนองสูงไม่หลากหลาย มักเป็นชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียง พันธุ์ไม้ที่พบซึ่งเกิดจากการปลูกของชาวบ้านและเป็นขอสาธารณะ คือต้นไผ่ ซึ่งชาวบ้านมักนำไม้ไผ่ไปใช้สอยในงานสาธารณะประโยชน์ ส่วนหน่อไม้ สามารถใช้สอยได้ตามอัธยาศัย ไม่หวงห้าม ในแต่ละปี คณะกรรมการหมู่บ้านหัวบึงทุ่ง จะ ฝ่าปลา หรือ ลงแขกจับปลา หากปีใดไม่ปล่อยพันธุ์ปลา จะไม่เสียค่าปาก หากปีใดได้ปล่อยพันธุ์ปลา จะเสียค่าปาก ปากละ 50-150 บาท ขึ้นอยู่กับชนิดและจำนวนของเครื่องมือจับปลา ปลาที่จับได้มักเป็นปลาที่เกิดจากการปล่อยพันธุ์ปลา การใช้ทรัพยากรในหนองสูงนี้ ไม่หวงห้ามประการใด ยกเว้นหากมีการปล่อยพันธุ์ปลา จะมีกติกาของหมู่บ้าน ห้ามจับปลา และไม่ปรากฏว่ามีการละเมิดจับปลา ในป่าละเมาะในริมฝั่งหนองสูง มีศาลปู่ตาเล็ก ๆ เป็นที่อยู่ของ ท้าวอำคา รักษาบริเวณแห่งนี้ พืชพรรณที่เกิดขึ้น อาทิ ผักก้านจอก ลวกกินกับส้มตำ หรือกินสดกับน้ำพริกสายบัว นำไปแกงส้มสายบัว หรือกินกับน้ำพริก เทา นำไปลาบ เรียกว่า ลาบเทา ใส่ถั่วฝักยาว ใส่หอยขม ผักกุ่ม นำมาหมัก ใส่ข้าวเหนียวสุกแช่น้ำ และเกลือ ทำไว้กินหรือ

นำไปแกง ผักคืดน้ำ รสชาติขม ขอมนำมาแกงใส่ปลา ผักแซว รสชาติขม แกงใส่ปลาแห้ง จีหล่อ จิโป้ม จินาย มะเตื่อ ผลมะเตื่อสุกเป็นอาหารของปลา และใช้เป็นเหยื่อล่อปลา ผักต้ว มีรสชาติเปรี้ยว กินกับน้ำพริก ยำผักต้ว หรือ ต้มส้มปลาผักต้ว ผักสะเม็ก มีรสชาติฝาด กินกับน้ำพริก เครื่องคดหมา มีกลิ่นเหม็น ใช้ทำข้าวเกรียบ และทำหัวเชื้อสาโท บอน แกงใส่หน้ง และมีแมลงตามฤดูกาลที่ชุกชุม ในบริเวณนี้ สามารถนำไปประกอบอาหาร อาทิ กูดจี่ จี้ควาย เป็นคั้งที่เกิดจาก มูลของควายที่มากิน หญ้าบริเวณนี้แล้วถ่ายมูลทิ้งไว้ กูดจี่นี้จะเข้าไปอาศัย นำมาประกอบอาหาร แกงใส่หน้งไม้ คั่วแล้ว ปั่นใส่มะม่วงดิบ ไข่มดแดง ชาวบ้านเคยมาเหย้าไข่มดแดงในบริเวณนี้ นำไปประกอบอาหาร เช่น แกงใส่ผักหวาน นำไปยำ ตักแต่นหน้าแหลม หรือเรียกว่าตักแต่นข้าว มีลักษณะสีเขียว ก่อนฤดูทำนา มักจะพบเห็นทั่วบริเวณนี้ นำมาปรุงอาหารคั่ว หรือแกงใช้แทนเนื้อสัตว์ ตัวต่อ ชาวบ้านเล่าว่า เคยจับต่อได้บริเวณนี้ นำมาปรุงอาหารได้หลายชนิด เช่น คั่ว แกง ผัด การบริโภคหากรับประทาน มาก จะมีอาการเมา แมงจิชอน มักอาศัยในดินและ วิธีการจับจะทำการเป็นคันบริเวณดิน โคลนที่แตก แล้วนำน้ำมาหมาไว้ แมงจิชอนจะออกมา จะจับแล้วแช่ใส่น้ำในกะละมัง นิยมนำมาปรุงอาหาร ประเภทคั่ว

4.2 ท้าวอำคาอารักษ์ประจําหนองสูง

การนับถือผีท้าวอำคาในปัจจุบัน มีลักษณะเหมือนผีปู่ตา ที่รักษาพื้นที่บริเวณหนองสูงและใกล้เคียงทั้งหมด สิ่งของต่าง ๆ สัตว์ป่าต่าง ๆ ได้รับการดูแลทั้งหมด ชาวบ้านหัวบึงทุ่งเคยพบเห็นหมาตัวใหญ่สีดำวิ่งออกมาจากป่าแล้วหายไปทางหนองสูง เป็นที่เกรงกลัวมากในเวลากลางคืน บ้างก็เชื่อว่าเป็นนาค บ้างก็เชื่อว่าเป็นเทวดา บ้างก็เชื่อว่าเป็นพ่อแม่ปู่ย่าตายายของไทยย่อ เคยมีคนไปขอหวย กลับวิ่งป่าราบกลับมา ต้นไม้ใหญ่ไม่มีใครกล้าตัด เคยมีคนเข้าไปตัดไม้ต่อมาอีกสามวัน เกิดอาการหลอน แล้วก็เข้าฝันคนในหมู่บ้านบอกว่าผู้ตายได้ล่วงละเมิดไปตัดไม้ผู้อาวุโสของหมู่บ้านต้องพาไปแต่งขันดอกไม้สมมาคารวะ เรื่องเล่าต่าง ๆ ถึงความศักดิ์สิทธิ์ของท้าวอำคา ได้ทำให้ทรัพยากรบริเวณนั้นไม่ถูกรุกรานมากนัก อย่างไรก็ตาม ท้าวอำคา มักแสดงปาฏิหาริย์เฉพาะบางคนเท่านั้น ชาวบ้านหลายราย สามารถเข้าไปเก็บเห็ด เก็บผัก เก็บสมุนไพรได้ตามปกติ ในแต่ละปีจะมีพิธีกรรมเช่นบวงสรวง 2 ครั้ง เรียกว่า เลี้ยงขึ้นเลี้ยงลง

4.3 พิธีเลี้ยงขึ้น เลี้ยงลง

4.3.1 พิธีเลี้ยงลง ประกอบพิธีในวันพุธ เดือนหก ดำเนินการโดยชะง้า แต่ไม่มีการมาสูน มาเทียม โดยชาวบ้านแต่ละคนจะเสียเงินลงขันแล้วแต่ศรัทธา ให้ผู้ได้รับมอบหมายไปซื้อเครื่องเช่น ไหว้อาทิ เหล้า และไก่ต้ม เป็นการเสี่ยงทายก่อนถึงฤดูปักดำนา ส่วนชาวบ้านจะนำดอกไม้ธูปเทียน ข้าวเหนียวปั้น มาร่วมในเครื่องเช่น ไหว้ด้วย การเลี้ยงลง มีพิธีกรรมง่าย ๆ การเรียกชื่อท้าวอำคา แทนด้วย “ญาพ่อปู่” ทุกครั้ง ในพิธีกรรม เมื่อทุกคนมาพร้อม และจัดเตรียม

ลิ่งของครบแล้ว จะจ้ำจุดเทรูปจุดเทียน ยกขันดอกไม้ขึ้น บอกกล่าวแก่ ญาพ่อปู่ เป็นข้อความว่า
 “นี่เป็นมือสันทันดี สิมาเลี้ยงญาพ่อปู่ ให้ลูกหลานอยู่ชุ่มกินเย็น อยู่ดีมีแสง
 ขอให้ข้าวกล้ำอุดมสมบูรณ์ ปลาอย่าอืด ฝนตกต้องตามฤดูกาล โรคภัยไข้เจ็บอย่าให้ไกลอย่าให้มี
 เจริญช้อย ญาพ่อปู่มากินเหล้าไห ไก่โต ลูกหลานเอามาสมมา” (สงวน สุวรรณมาโจ, สัมภาษณ์,
 5 มิถุนายน 2556)

หลังจากนั้น จะวางขันดอกไม้ลง แล้วกลับมาสนทนากับกลุ่มชาวบ้านได้ซักพัก
 ประมาณ 10-20 นาที จะจ้ำจะดำเนินแจกจ่ายแบ่งปันอาหารที่นำมา กินร่วมกัน โดยเชื่อว่าเป็น
 อาหารมงคล มีการดื่มเหล้า ร้องเพลง นับเป็นภูมิปัญญาในการศรัทธากำลังร่วมแรงร่วมใจกันให้เกิด
 ความสามัคคี ก่อนการแจกจ่ายอาหารนั้น จะมีพิธีกรรมเสี่ยงทาย โดยนำไก่ที่เช่น ไหว้ ญาพ่อปู่ขึ้นมา
 เสี่ยงคางไก่ โดยเอากระดูกตรงคางไก่มาพิจารณา หากมีลักษณะโค้งเข้าสวยงาม ทำนายว่า ข้าว
 ปลาอาหารจะอุดมสมบูรณ์ หากคางไก่ มีลักษณะหงิกงอ ไม่สวยงาม ทำนายว่า จะเกิดน้ำท่วม
 (ชาวบ้านหัวบึงทุ่ง ให้ข้อมูลว่า ตั้งแต่บรรพบุรุษ ทำนา มาไม่เคยเกิดภาวะแล้งเลย มีแต่น้ำท่วม
 เท่านั้น) เมื่อทำนายเสร็จ จะจ้ำจะบอกกล่าวคำทำนายให้ชาวบ้านได้รับทราบ พิธีเลี้ยงขึ้น ประกอบ
 พิธีกรรมเช่นเดียวกับ พิธีกรรมเลี้ยงลง แต่กระทำในวันพุธ เดือน 3 ขึ้นแรมไม่กำหนด แต่ไม่ตรง
 กับวันพระ

5. ท้าวคำโต ส่องแสง: ทรัพยากรที่สำคัญในฤดูฝน

5.1 สภาพและการทำมาหากินในส่องแสง

ส่องแสง ตามความหมาย หมายถึง ร่องน้ำจากแม่น้ำ ห้วย หนอง คลองบึง ที่มีระยะสั้น
 แต่จากการสำรวจส่องแสง ชาวไทยย้อให้ความหมายรวมถึงอาณาบริเวณป่าบุงป่าทามและพื้นที่ชุ่มน้ำ
 ทั้งหมด ส่องแสงนี้ขนานไปตามลำห้วยทวย เกิดจากธรรมชาติ เรียกว่า “ส่องผีแปลง” ชาวบ้านนิยม
 ไปจับปลา เรียกว่า “ตีปลา” ซึ่งชาวบ้านหลายคนจะจับปลาด้วยกันในช่วงน้ำขึ้นเดือน มิถุนายน-
 กรกฎาคม น้ำจะหลากเข้าส่อง ก่อนน้ำลงจะกั้นปากส่องด้วย “ฝาเฟียก” เมื่อน้ำลงน้ำจะออกจากส่อง
 จะมีปลาจำนวนมากให้จับปลา ป่าบุงป่าทามในบริเวณส่องแสง มีพื้นที่ประมาณ 3,000 ไร่ เป็น
 ระบบนิเวศที่หลากหลายทางชีวภาพ ทั้งพืช และสัตว์ ในฤดูน้ำหลาก น้ำในแม่น้ำ โขงจะเอ่อไหล
 ย้อนเข้ามาในห้วยทวย และค่อย ๆ เอ่อล้นและท่วมพื้นที่ลุ่มต่ำไล่ระดับขึ้นมา จนท่วมพื้นที่ทั้งหมด
 น้ำจะท่วมขังราว 3-4 เดือน ลักษณะเด่นของพืชมีลักษณะเป็นพุ่ม ทนทานต่อน้ำท่วมขังและทนแล้ง
 ได้เป็นอย่างดี ในฤดูน้ำหลากเป็นพื้นที่เหมาะแก่การเพาะพันธุ์และอนุบาลปลา และสัตว์น้ำ เป็น
 ที่หลบภัยของสัตว์หลายชนิด ตั้งแต่ไก่ป่า กระต่าย นก หนู กบ เขียด อึ่ง หอย งู และแมลงนานาชนิด
 ซึ่งถือเป็นแหล่งอาหาร โปรตีนที่สำคัญของท้องถิ่น มีพรรณไม้ที่มีคุณค่าทางด้านอาหาร เช่น
 หน่อไม้ กระโดน หว่า มันแขง เห็ดต่าง ๆ ผักเหมือดแ่อ ผักตีนเป็ด ผักติ้ว พืพวน คุณค่าด้านเชื้อเพลิง

นำไปเผาถ่าน เช่น ไม้हुลึง ฝ้ายน้ำ เหมือดแฮ เสียว คุณค่าด้านเครื่องใช้สอย เช่น กก ผือ เครื่องชุด เครื่องตาปลา คุณค่าทางสมุนไพร เช่น กระเดา เสียว สาบเสื่อ หญ้าคา หลังจากน้ำลดระดับลงแล้ว พื้นที่ร่องแซงจะมีหญ้าเกิดขึ้นเต็ม เอื้อต่อการเป็นแหล่งเลี้ยง สัตว์ โดยปล่อย วัว และควาย ให้หากินตามธรรมชาติในเวลาเช้า พอตกเย็น ชาวบ้านจะไปคอยรับวัวควายของตน ที่ถนนทางเข้าหมู่บ้าน เป็นวิถีชีวิตที่เรียบง่าย

การต้มเกลือ ถือเป็นทรัพยากรที่เกิดขึ้นในป่าบุงป่าทาม มีลักษณะกระจายกระจาย โดยช่วงฤดูแล้ง ประมาณ เดือน มีนาคม-พฤษภาคม น้ำแห้งลง จะมีสำเกลือ หรือคราบเกลือผุดขึ้น ชาวบ้านจึงทำการต้มเกลือ เพื่อนำมาบริโภครวมและแบ่งปันเครือญาติ ชาวบ้านบางคนไม่มีข้าวบริโภค ไม่เพียงพอ จะนำเกลือไปแลกข้าวกับชุมชนที่ไม่มีการต้มเกลือ การแลกเปลี่ยนไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว อาศัยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ทำให้เกิดความสัมพันธ์อันดีต่อกัน เกลือที่ต้มได้จากป่าบุงป่าทามนี้เชื่อว่าเป็นเกลือที่หมักปลาร้าได้คุณภาพดี (จอห์น วงศ์คำบาย, สัมภาษณ์, 1 พฤศจิกายน 2555) ไม่ทำให้ปลาร้าเน่าเสีย มีรสชาติอร่อย การต้มเกลือจึงเปรียบเหมือนตัวกลางเชื่อมโยงความสัมพันธ์อันดี ให้เกิดขึ้นระหว่างคนภายในและภายนอกชุมชน

การเลี้ยงควาย ในพื้นที่ป่าบุงป่าทาม ถือเป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญต่อการเกษตร โดยในอดีตชาวบ้านเลี้ยงวัวควายไว้ใช้งาน และบริโภค เช่นใช้ไถนา ลากเกวียนขนข้าว และใช้แลกเปลี่ยน เกิดระบบตลาดวัวควาย จนถึงปัจจุบัน นอกจากนั้นมูลวัวควายเป็นปุ๋ยใส่ในนาข้าวหรือแปลงเกษตร บางครั้งเมื่อเกิดความเจ็บไข้ได้ป่วย หรือใช้หนี้ จำเป็นต้องขายควาย เพื่อนำเงินมาใช้จ่าย วัวควายยังถือเป็นมรดกที่สืบทอดให้ลูกหลาน โดยแบ่งให้เมื่อแยกครอบครัว การเลี้ยงควายในป่าบุงป่าทามประมาณเดือน พฤศจิกายน-มิถุนายน

อาหารในป่ามีมากมายทั้งสัตว์บก เช่น นกเป็ดน้ำ นกไก่อ้นา นกกรด นกแซว นกเขาไฟ นกแจนแวน กระต่ายป่า ไก่ป่า มดแดง จักจั่น กูดจี่ จิหล่อ จิโปม ต๊กแตน จิ้งหรีด แมงแคง แมงเมา ฯลฯ สัตว์น้ำ เช่น ปลาเขื่อน ปลาถั่ว ปลาช่อน ปลาดุก ปลาดอง ปลากด ปลาทาดโทง ปลาหางปลาค้าง ปลาสา ปลาเต่า กุ้ง หอย ฯลฯ พืชอาหาร เช่น ผักกระโดน ยอดและผลนำไปกินกับน้ำพริก ต้นผักกุ่ม ยอดนำไปทำส้มผักกินกับน้ำพริก ปนปลา เห็ดเผาะ เห็ดหัวหญ้า เห็ดน้ำหมาก เห็นยาง เห็ดดิน

การหากบ สามารถหาได้ตลอดปี เนื่องจาก กูด หนอง บวก ในป่านั้นเป็นแหล่งเพาะพันธุ์กบ ได้เป็นอย่างดี วิธีการหากบมีดังนี้

1. ใส่เบ็ดกบ โดยนำไส้เดือนมาใส่เบ็ดล่อให้กบมากินเหยื่อแล้วคิดเบ็ด เริ่มช่วงปลายฤดูฝนเดือน กันยายน เพราะกบจะโตเต็มที่ การใส่เบ็ดกบจะใส่ในพื้นที่ชื้น กวาดพื้นที่ให้เป็นลานโคลน เบ็ดกบมี 2 ลักษณะ คือ เบ็ดคัน กับ เบ็ดหลัก

2. ใส่ตุ้มกบ โดยนำ ปลาตัวเล็กๆ หรือปลาที่เนาแล้วมาสับให้ละเอียด แล้วนำไป เป็นเหยื่อหล่อในตุ้มกบ ตุ้มกบนี้ใส่ในแทงที่สามารถเข้าไปข้างในได้แต่อกไม่ได้ เมื่อกบได้กลิ่น จะเข้ามาเข้าตุ้มกบ โดยใส่ในพื้นที่ชื้น มีน้ำบ้างเล็กน้อย พอเป็น โคลนตม

3. หากบเบา เป็นการขุดหากรูที่จำศีลในฤดูแล้ง พร้อมกับการขั้วหอยไปด้วย การใช้ประโยชน์จากพืชพรรณ ต้นขี้มอด ถากเปลือกมาซักผ้า ต้นหมีใช้สระผม เปลือกไม้คูนนำมาต้มย้อมผ้าได้สีแดง เปลือกเครื่องกระจาย ย้อมผ้าได้สีฟ้า ต้นมะเกลือ ต้น โกย้อมผ้า ได้สีดำ ต้นขี้เหล็กเหลือง ต้นเขย ย้อมผ้าได้สีเหลือง ต้นหมากลิ้นฟ้า ได้สีเขียว นำต้นคามาสาน กระติบข้าว ใบตาล ใบอ้อ ใบตองกุง มาเย็บตอกทำเป็นฝ้ายบ้าน การเก็บสมุนไพร อาทิ ต้นเสียว ใช้ล่าต้นตัมกินแก้เจ็บท้อง แก้โรคกระเพาะอาหาร เปลือกแดง ถากต้มน้ำอาบสำหรับ คนอยู่ไฟ หลังคลอดบุตร ต้นน้ำนมพระฤๅษี ต้มกินสำหรับผู้หญิงต้องการมีน้ำนม เปลือกแค ต้มกินแก้เจ็บท้อง รากหญ้าคา ต้มกินรักษาโรคไต ในอาณาบริเวณสองแฉง ชาวไทยเชื่อว่ามี ท้าวคำไค เป็นผี อารักษ์ ดูแลรักษาทรัพยากรทั้งหมด การเข้าใช้ทรัพยากร จึงต้อง ร้องขอกับเจ้าของด้วยทุกครั้ง ไม่เช่นนั้นถือว่า “เป็นขโมย” และอาจเกิดอันตรายต่าง ๆ ได้

5.2 ท้าวคำไคอารักษ์ประจำสองแฉง

ท้าวคำไค สถิตอยู่ปากสองแฉง ชาวไทยเชื่อว่าเป็นผู้ช่วยญาพ่อเจ้าโต่งใน การตะเวนด่านเมืองท่าอุเทน และดูแลสองแฉงตลอดแนว พลังอำนาจของท้าวคำไครักษาทั่วบริเวณ ป่าบุงป่าทามทั้งหมด เพราะว่าเดิมนั้นชาวไทยยังไม่ทราบถึงขอบเขตอำนาจของท้าวคำไค ต่อมา มีการละเมิดกฎในป่าบุงป่าทาม ทำให้ท้าวคำไค โกรธ และลงโทษ ทำให้ชาวบ้านเชื่อต่อมามี พลัง อำนาจในป่าบุงป่าทามทั้งหมด นอกจากนั้น ท้าวคำไคเคยไปเข้าสิงร่างชาวบ้านและพูดออกปาก บอกชื่อเสียงเรียงนาม ท้าวคำไคจะไม่มีศาลถาวร จะเดินตรวจตราในฐานะนายตะเวนด่าน หากต้องการเช่นไรก็ให้เรียกหาในพื้นที่ดังกล่าวได้ตลอดเวลา

5.3 จะล้าการใช้สองแฉง

- 5.3.1 ห้ามจับสัตว์ทุกชนิดในขอบเขตของท้าวคำไค
- 5.3.2 การใช้ทรัพยากรทุกอย่าง ต้องร้องขออนุญาต
- 5.3.3 การหาอยู่หากินในเวลากลางคืนควรให้ระมัดระวัง ห้ามให้เด็กอยู่ตามลำพัง
- 5.3.4 ห้ามเสพสิ่งเสพติด และอนาจาร
- 5.3.5 ห้ามทิ้งขยะและสิ่งสกปรกในพื้นที่
- 5.3.6 ห้ามชาวบ้านจากที่อื่นเข้าใช้ทรัพยากร โดยไม่ร้องขออนุญาต และต้อง ขออนุญาตกับชาวบ้านในพื้นที่นั้นด้วย

กฎกติกาข้างต้นเป็นคำบอกเล่าของชาวบ้านที่มีประสบการณ์เข้าใช้ทรัพยากร

เป็นประจำ หากมีการละเมิด ท้าวคำไคจะแสดงปาฏิหาริย์

5.4 ลักษณะการถือครองที่ดินและการจัดการทรัพยากรของชุมชน

อาณาบริเวณช่องแซงถือเป็นที่สาธารณะ ต่อมามีการบุกรุกเพื่อใช้ทำกินเป็นจำนวนมาก ดูเหมือนว่า พลังอำนาจของท้าวคำไคจะถูกทำลาย จึงทำให้ ชุมชนไทยย้อ หมู่ที่ 3 ได้เข้าจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีกติกาของชุมชน ดังนี้

1. ห้ามบุคคลนอกพื้นที่หาของป่า จับสัตว์ ฝ่าฝืนมีโทษปรับ 500-1000 บาท
2. ห้ามทิ้งขยะ ห้ามรถเทสั้วมาเทพื้นที่ ฝ่าฝืน ตักเตือนและปรับตามขั้นตอน
3. ห้ามเสพล้างเสพติดและทำอนาจารในพื้นที่ ฝ่าฝืน ตักเตือนและแจ้งตำรวจจับ

ภาพที่ 4-5 ประกาศของผู้ใหญ่บ้านในการใช้ทรัพยากร

ข้อห้ามของชุมชนเกิดขึ้นหลังการรุกรานพื้นที่อย่างหนัก ในขณะที่ชาวบ้านหลายคนไม่เกรงกลัวพลังอำนาจของท้าวคำไคอีกต่อไป แม้ว่าจะมีเรื่องเล่าปาฏิหาริย์และอันตรายที่เกิดขึ้นจากอำนาจของท้าวคำไคก็ตาม โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ ที่มีความคิดทางวิทยาศาสตร์ อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านยังเชื่อว่า แม้ว่าการละเมิดจะไม่ใช่ผลแต่จะส่งผลถึงลูกถึงหลาน ในอนาคตต่อไป

6. ลักษณะสำคัญของระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชาวไทยย้อ

จากการศึกษาทั้ง 5 กรณี พบว่า หลักการสำคัญของแหล่งหาอยู่หากิน คือ “ผีเป็นเจ้าของคนเป็นผู้ใช้ประโยชน์” เป็นลักษณะวัฒนธรรมความเชื่อเป็นตัวกำหนดวิถีและการใช้ทรัพยากรของชุมชน ความเชื่อผีอารักษ์ มีอยู่ เกิดขึ้นอย่างไรไม่ปรากฏ แต่ชาวไทยย้อเชื่อว่า มีอยู่จริง หากมองในมิติวัฒนธรรม จะเห็นความสัมพันธ์ ระหว่าง ผี คน และธรรมชาติ ที่มีการอิงอาศัยกันอย่างเป็นระบบ ได้ถูกปลูกฝังผ่านเรื่องเล่า ประสบการณ์ คำบอกเล่าของผู้คน ทำให้ผู้คนเกรงกลัวและหาอยู่หากินอย่างระมัดระวัง เคารพ กตัญญู รู้คุณ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกสังคมต้องการ แม้ในปัจจุบัน

ความเชื่อศีอรักษ์ถูกท้าทายจากความรู้วิทยาศาสตร์ ผลประโยชน์ของนายทุน รวมทั้งปัจจัยภายนอก ทำให้พื้นที่ลดน้อยลงบ้าง แต่หากวิเคราะห์แล้วพบว่า ระบบศีอรักษ์มีองค์ความรู้ท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน อย่างเป็นระบบ ที่น่าสนใจ ดังนี้

6.1 การนับถือศีอรักษ์ : อำนาจดั้งเดิมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

จากการศึกษา 5 กรณีดังกล่าวชาวไทยย้อเชื่อว่า ศีอรักษ์มีอำนาจเหนือทรัพยากรทั้งหมด อยู่นอกเหนือความเข้าใจ เนื้อเหตุผล การสัมผัสรู้ของมนุษย์ ทรัพยากรในความเข้าใจของคนไทยย้อ ไม่ใช่ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเพียงอย่างเดียว แต่มีศีอรักษ์เป็นเจ้าของความอุดมสมบูรณ์เกิดจากอำนาจของศีอรักษ์ส่วนหนึ่ง เหตุการณ์ต่าง ๆ ในอาณาบริเวณ ไม่ได้เกิดขึ้นตามธรรมชาติทั้งหมด แต่เป็นอำนาจและปาฏิหาริย์ของศีอรักษ์ เพื่อแสดงให้ผู้คนหวาดกลัว ย่ำเกรง

ศีอรักษ์มีตำแหน่งในระบบโลกทัศน์และจักรวาลวิทยาของชาวไทยย้ออย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะคำอธิบายปรากฏการณ์ที่ไม่สามารถอธิบายด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ จึงทำให้คนไทยย้อเชื่อโดยไม่มีข้อโต้แย้งหรือถกเถียง คนไทยย้อบางคนยืนยันว่าเคยเห็นศีอรักษ์ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เป็นสัตว์คู่ร้าย เป็นงูใหญ่ หมีดำ หมาป่า ฯ

ศีอรักษ์มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวไทยย้ออย่างชัดเจน เพราะชาวไทยย้อใช้ทรัพยากรในอาณาบริเวณเพื่อดำรงชีวิต ในขณะเดียวกัน ศีอรักษ์อาจมีผลต่อความเจ็บไข้ได้ป่วย ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณ ทั้งนี้ขึ้นกับเงื่อนไขและเหตุผลที่ทำให้ศีอรักษ์พึงพอใจหรือไม่พอใจ หากชาวบ้านคนใดสามารถเก็บของป่า หาอยู่หากินได้ในปริมาณมากเพียงพอ เชื่อว่าเป็นอำนาจของศีอรักษ์ หากชาวบ้านคนใดหาอยู่หากินได้ในปริมาณน้อยหรือไม่ได้เลย อาจเกิดจากชาวบ้านคนนั้นละเมิด หรือทำกิริยาที่ไม่เป็นที่พอใจของศีอรักษ์ เห็นได้ว่าเป็นระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้าน โดยมีความเชื่อศีอรักษ์เป็นกลไกสำคัญ เป็นความสัมพันธ์ระหว่าง “คน (ไทยย้อ)” “ธรรมชาติ(ทรัพยากร)” และ “อำนาจเหนือธรรมชาติ (ศี)” โดยที่ศี เป็นเจ้าของคนเป็นผู้ใช้ประโยชน์ ดูแล ปกป้อง รักษา ในเชิงประจักษ์ อย่างไรก็ตาม อำนาจของศีอรักษ์เหนือแหล่งทรัพยากรเป็นอำนาจอย่างไม่เป็นทางการ เป็นข้อตกลงร่วมกันของชุมชน ศีคอยลงโทษหากมีการละเมิด หรือใช้ทรัพยากรอย่างไม่เห็นคุณค่า

การวิจัยครั้งนี้ สอดคล้องกับงานการศึกษาการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านในภาคอีสาน อาทิ ในการวิจัยของ จูติรัตน์ เวทย์ศิริยานันท์ (2545, หน้า 100-101) พบว่า ป่าและหนองน้ำ หากมีผู้ใดไปล้วงล้าหรือบุกรุกเข้าไปในป่าโดยไม่ขออนุญาตก่อน ผีปูดจะใช้อำนาจดลบันดาลให้คนนั้นล้มเจ็บป่วยหรือถึงแก่ชีวิตได้ เห็นได้ว่าชาวภูวนำความเชื่อมาเป็นกุศโลบายในการรักษาป่าและ

รักษาแหล่งน้ำการศึกษาของ อดิษฐ์ ยืนชีวิต (2536, หน้า 33-34) พบว่า ความอุดมสมบูรณ์ไม่ได้ขึ้นกับธรรมชาติเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผลมาจากอำนาจของผีเจ้าบ้าน หากมีปฏิบัติถูกต้อง จะคลบับดาลความอุดมสมบูรณ์ พิษพรรณ ให้เพียงพอต่อการบริโภค ฝนตกตามฤดูกาล ข้าวกล้าในนาเจริญงอกงามดินนอกจากนั้น ต้นไม้ สัตว์ป่า แม่น้ำ ภูเขา มีเจ้าของคอยปกป้องรักษาอยู่ โดยเฉพาะบริเวณใกล้ ๆ หอเจ้าบ้าน ถือว่าสิ่งเหล่านี้เป็นของผีเจ้าบ้าน หากใครทำลาย หรือเอามาเป็นของตนเองโดยไม่ขอหรือบอกกล่าว ผีเจ้าบ้านจะทำให้มีอันเป็นไป ต้องนำสิ่งของนั้นมาคืน หรือต้องเช่นไหว้ การศึกษาของ พวงทอง พูลเรือง (2536, หน้า 27-28) พบว่า จากความเชื่อผีปุตตาของชาวบ้าน ส่งผลให้องค์กรภายในชุมชนได้ร่วมมือร่วมใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่กำลังวิกฤติ เป็นภูมิปัญญาในการจัดการป่าชุมชน โดยการนำเอาระบบความเชื่อมามาใช้ ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าเป็นสมบัติของทุก ๆ คน เป็นที่อยู่ของคนที่คุณเองรัก เคารพ หากใครบุกรุกจะเป็นการรบกวน ดังนั้น ชาวบ้านทุกต้องช่วยเหลือกันปกป้องดูแลรักษา

อาจกล่าวได้ว่า ศีลารักษ์ของชาวไทยยังมีหน้าที่และดำรงอยู่ในระบบโลกทัศน์และจักรวาลวิทยาท้องถิ่น แม้ว่าชาวไทยจะยอมรับนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก อาจเป็นเพราะพุทธศาสนามุ่งสนใจเรื่อง บุญ กรรม ชาตินี้ ชาติหน้า นิพพาน มากกว่าการทำความเข้าใจชีวิตความเป็นอยู่ ความเจ็บไข้ได้ป่วย ซึ่งเป็นเรื่องของโลกยุคปัจจุบัน จึงทำให้ระบบศาสนาของชาวไทยยังมีตำแหน่งและหน้าที่ที่ชัดเจนในระบบโลกทัศน์และจักรวาลวิทยา ลักษณะดังกล่าวเป็นโครงสร้างความคิดทางวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวบ้านอีสาน (สุริยา สมุทคุปดี, 2536, หน้า 281) จากความเชื่อและการนับถือผีอารักษ์สะท้อนวิถีชีวิตชาวไทยในอดีตที่ยึดถือการทำมาหากินแบบยังชีพ หาอยู่หากินแบบแบบพื้นบ้าน อาทิ ไล่เบ็ด ขอสะดุ้ง ทอดแห ไล่ลอบ หาหน่อไม้ เก็บเห็ด แหะไข่มัดแดง ต้มเกลือ ขั้วหอย ขุดจี๋หล่อ ยิงกระปอม หาพิน หาสมุนไพรรักษาโรค ฯลฯ เหล่านี้เป็นวิถีชีวิตที่จำเป็นต้องพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก จึงจำเป็นต้องใช้อย่างรู้คุณค่า โดยเฉพาะธรรมชาติที่เป็นสมบัติของผีอารักษ์ ทำให้ชาวไทยขอเข้าใจ รู้คุณค่า ให้ความเคารพ กับเจ้าของเป็นระบบโครงสร้างวัฒนธรรมทั้งหมด ไม่ได้แยกส่วน หรือมุ่งทำความเข้าใจทรัพยากรในลักษณะความรู้วิทยาศาสตร์เพียงอย่างเดียว การปฏิบัติตามฮีต คอง ชะล้า มีผลต่อการดำเนินชีวิตทั้งระบบของชุมชน หากใครคนใดกระทำผิดฮีตคอง ผีอารักษ์อาจไม่ประทานความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณให้ หรือทำให้เกิดโรคระบาด ซึ่งมีผลกระทบกับผู้คนทั้งสังคม

การวิจัยครั้งนี้ค้นพบข้อแตกต่างจากงานอื่นคือ ผีอารักษ์ทั้ง 5 แห่ง อยู่ภายใต้การปกครองของ ญาพ่อเจ้าโต้ง ผีประจำเมืองท่าอุเทน เห็นได้จากในพิธีกรรมทรงเมือง ญาพ่อศรีสุทโธ มีอาวุธไล่ลำดับที่ 5 นางแอกไค้ มีอาวุธไล่ลำดับที่ 9 และเมื่อชาวบ้านละเมิดข้อปฏิบัติในอาณาบริเวณของผีอารักษ์ ญาติพี่น้องจะแต่งขันดอกไม้ไปคอบบอกกล่าว ญาพ่อเจ้าโต้งให้มาไกล่

เกลียดความผิด ข้อพิพาท และได้ผลสำเร็จทุกครั้ง เห็นได้ว่า ฝอาร์กซ์เมืองท่าอุเทน และฝอประจำเมือง ความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กัน เป็นเครือข่าย ญาติมิตร ไม่ได้แบ่งแยกอยู่อย่างโดดเดี่ยว

การนับถือฝอาร์กซ์เมืองท่าอุเทน ยังดำรงอยู่ท่ามกลางกระแสวิกฤติของแหล่ง ทรัพยากร แม้ว่าเกิดการขยายตัวของประชากร การตั้งบ้านแห่งใหม่ ทำให้มีความต้องการใช้ ทรัพยากรมากขึ้น กรอบกับ อำเภอท่าอุเทนเป็นศูนย์กลางของระบบตลาด แหล่งท่ามาหากิน สาธารณะถูกบุกกรุกมากขึ้น ชาวไทยย้อเชื่อว่า ฝอาร์กซ์ยังคงทำหน้าที่อย่างเข้มแข็ง แม้ว่าจะมีการบุก รุก ละเมิด แต่ชาวไทยย้อเชื่อว่า สักวันฝอาร์กซ์จะลงโทษ ไม่สามารถถล่มล้างได้

6.2 เครือญาติทางพิธีกรรมและการควบคุมทางสังคม

แหล่งทรัพยากรทั้ง 5 แห่ง มีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ผู้คนจากหมู่บ้านอื่นเข้ามาใช้ ทรัพยากร คนบ้านอื่น อาจเป็นไทยย้อที่ย้ายถิ่นไปอยู่และตั้งบ้านเรือนที่อื่น หรือมาแต่งงาน เข้ามาอยู่ในพื้นที่ มีการหาอยู่หากินตามอัตภาพ การเข้ามาใช้ทรัพยากรในอาณาบริเวณของฝอาร์กซ์ จำเป็นต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบ ประกอบพิธีกรรม หรือเข้าร่วมในพิธีกรรม เพื่อสร้างความเข้าใจ เชื่อมสัมพันธ์ไมตรีระหว่าง ฝอาร์กซ์ กับ คน ถือเป็นเครือญาติ เพื่อนบ้าน พี่น้อง จากการลงพื้นที่ ภาคนาม พบว่า มีคนหลายกลุ่มที่เข้าร่วมในพิธีกรรมเพื่อเป็นสมาชิกดังนี้

ตารางที่ 4-3 การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องฝอาร์กซ์

การนับถือฝอ ไทยย้อ	พิธีกรรม	วันเวลา	ผู้เข้าร่วม	ความต้องการ
ญาพ่อเจ้าศรี สุทโธ	- ทรงเมือง (ลำดับที่5)	ครั้งที่ 1 ขึ้น 3-4 ค่ำ เดือน 3	-ชาวไทยย้อท่าอุเทน	-ขอความปกป้องรักษา
		ครั้งที่ 2 ขึ้น 3-4 ค่ำ เดือน 6	-ประชาชนในอำเภอ ท่าอุเทน	ให้ญาพ่อดูแลผู้ที่ทำ มาหากินบริเวณบึงมอ และดลบันดาลให้มีปลา
		ครั้งที่ 3 แรม 1-2 ค่ำ เดือน 11	-ชาวบ้านที่ทำมาหา กิน	และสัตว์น้ำให้เพียงพอ

ตารางที่ 4-3 (ต่อ)

การนับถือผี ไทยย้อย	พิธีกรรม	วันเวลา	ผู้เข้าร่วม	ความต้องการ
	-ร้องบอกขอ ทรัพยากร	-ทุกครั้งที่ใช้		-ขอทรัพยากรสำหรับ เลี้ยงชีพ
นางจันทา	-ร้องขอปลา	-ทุกครั้งที่มีการจับ ปลาในห้วยทวย	-ชาวบ้านบ.ท่าอุเทน บ.น้อยทวย	-ให้นางจันทาแบ่งปัน ปลาให้
	-ร้องไล่ (คอบบอก)	-ทุกครั้งที่ผ่านมา ห้วยทวย	บ.นาฝักปอด บ.น้อยนาเหนือ บ.ธาตุ บ.โพน บ.ปากทวย	-บอกกล่าว (รายงานตัว)
นางแอกไค้	-ทรงเมือง (ลำดับที่ 9)	แรม 1-2 ค่ำ เดือน 11	-ชาวไทยย้อยท่าอุเทน -ประชาชนในอำเภอ ท่าอุเทน	-มาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ อาหาร หลังฤดูเก็บเกี่ยว และมาละเล่นส่วงเฮือ ก่อนมีการแข่งขันเรือ ยาวประเพณี
	-ส่วงเฮือ		-ชาวไทยย้อย	
	-ไหลเรือไฟ	วันออกพรรษา	บ.ท่าดอกแก้ว บ.ท่าจำปา	-บูชาพระยานาค รวมทั้ง นางแอกไค้ ให้มีความ พึงพอใจ
ท้าวอำคา	-ร้องไล่ (คอบ บอก)	-ทุกครั้งที่ต้องการใช้ ทรัพยากร	-ชาวบ้านไปใช้ ทรัพยากรใน ส่อง แขง และอาณาบริเวณ	-บอกกล่าวเพื่อมา ขอทรัพยากร หรือ รายงานตัว
	-ร้องขอ		บ.ท่าอุเทน บ.น้อย ทวย บ.นาฝักปอด บ.ปากทวย	
ท้าวคำโค	-เลี้ยงลง	วันพุธ เดือน 6	-ชาวไทยย้อย บ. หัวบึงทุ่ง บ.ท่าอุเทน บ.ท่าดอกแก้ว	-เลี้ยงทวยความอุดม สมบูรณ์ และบอกกล่าว ก่อนทำนา

ตารางที่ 4-3 (ต่อ)

การนับถือผี ไทยย้อย	พิธีกรรม	วันเวลา	ผู้เข้าร่วม	ความต้องการ
	-เลี้ยงขึ้น	วันพุธ เดือน 11		-บอกกล่าวผลผลิตที่ได้ และเฉลิมฉลองตอบ แทนให้แก่ท้าวคำไค

จากตารางที่ 4-3 เห็นได้ว่า แนวปฏิบัติและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผีอารักษ์ในอาณาบริเวณ มีตั้งแต่ระดับบุคคล จนถึงการรวมกลุ่มประกอบพิธีกรรม ซึ่งเกิดเครือญาติทางพิธีกรรม กล่าวคือ เมื่อชาวบ้านที่ใช้ทรัพยากรร่วมกัน มีการนัดหมาย วันเวลา เมื่อถึงกำหนด จะเดินทางมาร่วมกัน เมื่อเสร็จสิ้นขั้นตอนกระบวนการ ชาวบ้านจะรับประทานอาหารร่วมกัน โดยนำของมาเช่น ไหว้ มารับประทานร่วมกัน พอเป็นพิธี ถือว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ระหว่างนั้นเกิดการสนทนากัน สอบถามสารทุกข์สุกดิบ การทำมาหากิน อาจรวมถึงแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การหาอยู่หากิน ในพื้นที่ ส่วนในระดับบุคคล การทำมาหากินในอาณาบริเวณ อาจพบปะกับ ชาวบ้านกลุ่มอื่น ๆ ที่มาหาอยู่หากินเช่นเดียวกัน มีการพบปะ พูดคุย รวมถึงเรื่องราวต่าง ๆ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ต่าง ๆ รวมถึงขั้นตอนพิธีกรรม หรือการนัดหมาย ประกอบพิธีกรรมเช่น ไหว้ หรือเรียนรู้วิธีการ อีตงขอ เอ็นใส่เจ้าที่เจ้าฐาน ชาวบ้านถือว่า การได้พบกัน พูดคุย ถือเป็นเครือญาติในพื้นที่ทำมาหากิน หากเกิดอันตราย หรือ ต้องการความช่วยเหลือ ขณะทำมาหากินในอาณาบริเวณ ชาวบ้านจะช่วยเหลือกัน แล้วแต่เหตุกรณี

6.3 กฎระเบียบ ข้อห้าม

กฎระเบียบ ข้อห้าม เรียกว่า ขะลำ เป็นส่วนหนึ่งของระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้าน จากการศึกษา 5 กรณีพบว่า ขะลำต่าง ถูกกำหนดขึ้นก่อน แล้วชาวไทยย้อยได้เรียนรู้ เข้าใจ ผ่านประสบการณ์ จนเกิดขะลำที่เป็นแนวทางในการควบคุมพฤติกรรม ของคนในระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านในอาณาบริเวณแหล่งทรัพยากรเมืองท่าอุเทน ข้อขะลำต่าง ๆ ถูกห้ามอย่างเด็ดขาด หากมีการละเมิดจะนำไปสู่การลงโทษ จากผีอารักษ์ประจำถิ่น เป็นอำนาจที่อยู่เหนือการควบคุมของมนุษย์ ถ้าชาวบ้านปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ผีอารักษ์จะประทานความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร เพื่อเพียงพอต่อการใช้สอย มีรายละเอียดสรุปเป็นตารางดังนี้

ตารางที่ 4-4 ภาพรวมข้อห้ามของฝออาร์กซ์

ขะล่ำ	ญำพ้อศรีสุทโธ บิ่งมอ	นางจันทา ห้วยทวย	นางแอกไค้ แม่น้ำโขง	ท้าวอำคา หนองสูง	ท้าวคำไค ฮ่องแขง
ห้ามจับปลาวันพระ	/	/	/	/	/
ห้ามจับหรือฆ่างู					
ฮ้องไล่ (รายงานตัว)	/	/		/	/
ต้องฮ้องขอ		/			
ห้ามเล่นน้ำเสียงคัง	/				
ห้ามดื่มเหล้าไปในบริเวณ		/			
ห้ามเสพลิ่งเสพติด	/				
ห้ามทักท้วงเมื่อเจอ		/			
เหตุการณ์ประหลาด					
ห้ามเด็กอยู่ตามลำพัง		/			
ห้ามพูดจาทำทายอำนาจ	/	/	/	/	/
มีความเคารพเจ้าของ	/	/	/	/	/
สถานที่					
ห้ามชาวบ้านนอกพื้นที่มา					/
ใช้สอย					
ห้ามทำอนาจาร					/
ห้ามทิ้งขยะ					/

จากตารางที่ 4-4 พบว่า ขะล่ำมีความเกี่ยวข้องในมิติต่าง ๆ สามารถแยกประเภทของได้ คือ 1. ขะล่ำเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร ได้แก่ ห้ามจับปลาวันพระ ห้ามจับหรือฆ่างู ห้ามชาวบ้านพื้นที่อื่นเข้ามาใช้ทรัพยากร 2. ขะล่ำเกี่ยวกับจริยธรรมและศีลธรรม ได้แก่ ฮ้องไล่ ฮ้องขอ ห้ามดื่มสุรา ห้ามเสพลิ่งเสพติด ห้ามทักท้วงเมื่อเจอเหตุการณ์ประหลาด ห้ามพูดจาทำทายอำนาจ ให้ความเคารพเจ้าที่ ห้ามทำอนาจาร ห้ามเด็กอยู่ตามลำพัง ห้ามไปเล่นน้ำเสียงคัง

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ฝออาร์กซ์มีสิทธิอำนาจเหนือทรัพยากรในการควบคุมพฤติกรรมของคนเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรของส่วนรวมแล้ว ยังมีบทบาทในการควบคุมจริยธรรมและศีลธรรมของชุมชนอีกด้วย โดยใช้สิทธิอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์เป็นเครื่องมือสำคัญ นอกจากนั้น การลงโทษสำหรับผู้ละเมิดจากเรื่องเล่าต่าง ๆ ในชุมชนทำให้ความศักดิ์สิทธิ์และพลังอำนาจของฝออาร์กซ์ยังคงเข้มแข็ง อาทิ เจ็บป่วยเล็ก ๆ น้อย ๆ ปวดหัว ปวดท้อง

เป็นไข้ เดินไม่ได้ พุดจาไม่ได้ หวาดกลัว ประสบอุบัติเหตุ การละเมิดทะเล่า สามารถรับรู้ได้ด้วยตนเอง ญาติพี่น้อง ร่าง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะความผิด ระดับความรุนแรง

6.4 เปรียบเทียบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชุมชนชาวไทยย้อ

จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่า ระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชุมชนชาวไทยย้อกับระบบการจัดการทรัพยากรของรัฐ สามารถเปรียบเทียบกัน ในมิติต่าง ๆ ดังนี้

ตารางที่ 4-5 เปรียบเทียบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติระหว่าง ชุมชนไทยย้อกับรัฐ

ประเด็นเปรียบเทียบ	ชุมชนชาวไทยย้อ	รัฐ
สถานะภาพทรัพยากร แหล่งทำมาหากิน	เป็นของชุมชน	กรมป่าไม้ กรมชลประทาน สำนักงานปฏิรูปที่ดิน ตามประเภททรัพยากร
อำนาจและสิทธิอำนาจในการจัดทรัพยากร ระบบการจัดการทรัพยากร	ฝืออาร์กัย เป็นตัวแทนสิทธิอำนาจของชุมชน	อำนาจกฎหมายและระเบียบข้อบังคับ
1. องค์ความรู้	1. ภูมิปัญญาชาวบ้าน เน้นการอยู่ร่วมกัน	1. ความรู้หลักการจัดการจากการศึกษาอย่างเป็นระบบ
2. กลไก	2. ความเชื่อและพิธีกรรมและความสัมพันธ์ของคนในชุมชน	2. เครือข่ายความร่วมมือของหน่วยงานต่าง ๆ
3. ตัวแทน	3. จะจ่า นางเทียม ร่าง	3. ข้าราชการ เจ้าหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย
4. กฎระเบียบ	4. จะล่า ข้อห้ามจากประสบการณ์	4. กฎหมาย ประกาศ ระเบียบทางราชการ
5. การลงโทษ	5. การกระทำของฝือ	5. ลงโทษตามกฎหมายระบุ
6. การใช้ประโยชน์	6. ชุมชน	6. นายทุนสัมปทานมากกว่าชาวบ้าน

จากตารางที่ 4-5 เห็นว่า สถานภาพทรัพยากร ระหว่างชุมชนและรัฐมีมุมมองที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด รัฐมองเห็นและจัดการทรัพยากรในลักษณะที่แบ่งแยก ตามพื้นที่และประเภท อาทิ การจัดการป่า โดยกรมป่าไม้ แหล่งน้ำเป็นงานของกรมชลประทาน ที่ดินทำกินเป็นงานของสำนักงานที่ดิน เป็นต้น ในขณะที่ชาวไทยย้อเข้าใจทรัพยากรมีลักษณะเป็นองค์รวม กล่าวคือ ทรัพยากรในอาณาบริเวณ อาทิ ดันไม้ แหล่งน้ำ พุงหญ้าเลี้ยงสัตว์ สัตว์ป่า พืชพรรณ

ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีความแตกต่างหลากหลายตามสภาพภูมิศาสตร์และสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่น ต่อมา มโนทัศน์ว่าด้วยสิทธิอำนาจในการจัดการทรัพยากร รัฐใช้อำนาจ และกลไกของอำนาจทางกฎหมาย ส่วนชาวไทยย้อใช้สิทธิอำนาจในการจัดการทรัพยากรจาก ผีอารักษ์ เป็นรูปธรรม จากการศึกษาของ สุริยา สมุทคุปติ และคณะเห็นว่า ผี คือรูปแบบของอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ที่เต็มไปด้วยความชอบธรรม เป็นสิ่งที่ชาวบ้านยอมรับร่วมกันและที่สำคัญสิทธิอำนาจดั้งเดิมมีมานานในรากเหง้าของวัฒนธรรมชุมชน ชาวบ้านจึงพากันกราบไหว้ สิทธิอำนาจของผี และในหลาย ๆ กรณีชาวบ้านกลับปฏิเสธและต่อต้านอำนาจรัฐ เพราะอำนาจรัฐหลาย ๆ กรณีไม่มีความชอบธรรมและไม่สอดคล้องกับผลประโยชน์ของชาวบ้านซึ่งผูกพันกับทรัพยากรอย่างใกล้ชิดมานาน

ระบบการจัดการทรัพยากร ชุมชนไทยย้อ ใช้องค์ความรู้ของคนพื้นบ้านเป็นภูมิปัญญา เป็นรากฐานสำคัญในการจัดการทรัพยากร เป็นผลมาจากการสั่งสมประสบการณ์ เรียนรู้จากสภาพแวดล้อม เน้นหลักการอยู่ร่วมกันระหว่างคน กับทรัพยากรให้เกิดความสมดุล ใช้ความเชื่อ และพิธีกรรมเป็นกลไก รวมทั้งเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคนในชุมชน ตัวแทนคือ ร่าง ผู้นำท้องถิ่น เป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทในพิธีกรรม สื่อสารระหว่าง คน กับ ผี ใช้ชะล่า เป็นมาตรการควบคุมพฤติกรรมของคนในการเข้าใช้ทรัพยากร จริยธรรมและศีลธรรม มีผีอารักษ์ เป็นผู้ลงโทษ และชุมชนเป็นเจ้าของร่วมกัน สามารถเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากรภายใต้ข้อตกลงร่วมกัน ในขณะที่ รัฐมีองค์ความรู้มาจากความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มีหน่วยงานของรัฐเป็นกลไกสำคัญ ข้าราชการเป็นตัวแทนของรัฐ ใช้อำนาจของกฎหมายเป็นข้อบังคับ และบทลงโทษ มีแนวโน้มที่จะเปิดโอกาสให้นายทุนเข้าไปใช้ประโยชน์มากกว่าชาวบ้าน

7. สรุป

จากการศึกษาการนับถือผีอารักษ์ ทั้ง 5 กรณี ชาวไทยย้อเชื่อว่า ผีอารักษ์ทำหน้าที่ ดูแลปกป้องรักษาอาณาบริเวณ ป่า ห้วย หนอง ต่าง ๆ ตามขอบเขตอำนาจของตนเอง ก่อนชาวไทยย้อมาอาศัยและตั้งเมืองท่าอุเทน เมื่อ พ.ศ. 2376 ผีอารักษ์ที่รักษาอาณาบริเวณ คือ ญาพ่อศรีสุทโธ รักษา บึงมอ นางแอกไค้ เป็นลูกสาวพญานาค รักษาแม่น้ำโขง นางจันทา สถิตอยู่วังมน รักษาห้วยทวย ท้าวอำคา รักษาหนองสูง ท้าวคำไค้ รักษาฮ่องแซงและพื้นที่ชุ่มน้ำ โดยผีอารักษ์มีอำนาจเด็ดขาดในการตัดสิน ลงโทษ แก่ผู้กระทำผิด หลบหลู่ ในขณะเดียวกัน ผีอารักษ์ทั้งหมด ถือเป็นบริวารของ ญาพ่อเจ้าโต้ง เป็นผีที่มีอำนาจในเมืองท่าอุเทน เมื่อชาวบ้านเข้าใช้ทรัพยากรทุกอย่าง ต้องใช้อย่างระมัดระวัง มีความเคารพเจ้าของ และปฏิบัติตาม ชะล่า อย่างเคร่งครัด นอกจากการปฏิบัติชะล่าแล้ว บางพื้นที่มีพิธีกรรม เลี้ยงขึ้น เลี้ยงลง เช่น ไหว้ ผีอารักษ์ เพื่อให้เกิดความพึงพอใจและประทานความอุดมสมบูรณ์เพียงพอต่อการดำเนินชีวิต นอกจากชาวบ้านไทยย้อที่เข้าใช้ทรัพยากรแล้ว

ยังมีชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่น ๆ อาทิ น้อยทวย โพน ปากทวย น้อยหัวบึง มาใช้ทรัพยากร ทำให้เกิด
เครือข่ายทางสังคมอย่างไม่เป็นทางการ

ข้อเข่าต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เป็นผลมาจากประสบการณ์ การเรียนรู้ของ ชาวบ้านที่เข้าไป
ใช้ทรัพยากร เมื่อพิจารณาแล้ว สามารถแยกเป็น ข้อเล่าที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
โดยตรง อาทิ ห้ามจับปลาวันพระ ห้ามฆ่าสัตว์บางชนิด ข้อเล่าที่เกี่ยวกับการควบคุมพฤติกรรมตาม
ฮีตคอง อาทิ ฮ้องไล่ ฮ้องขอ ห้ามดื่มสุรา ห้ามเสพสิ่งเสพติด ห้ามทักท้วงเมื่อเจอเหตุการณ์ประหลาด
ห้ามพูดจาทำร้ายทนายอำนาจ ให้ความเคารพเจ้าที่ ห้ามทำอนาจาร ห้ามเด็กอยู่ตามลำพัง

เมื่อเปรียบเทียบระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ระหว่าง ชุมชนไทยย้อ และรัฐ
พบว่ามีความแตกต่างกัน การจัดการโดยชุมชน ถือเป็นการใช้ภูมิปัญญาในการจัดการ แก้ไข อธิบาย
สิ่งต่าง ๆ รอบตัว เป็นชุดความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ อาจมองได้ว่า เบื้องหลังปรากฏการณ์
เป็นถือเป็นการอนุรักษ์ รักษาสมดุล ระหว่าง ธรรมชาติ และมนุษย์ เพื่อให้เกิดความเพียงพอต่อ
การบริโภค และแบ่งปันให้ประชาชนได้เข้าถึงทรัพยากรอย่างทัดเทียม และมีการพัก เพื่อให้
ธรรมชาติได้พักฟื้น และเกิดประโยชน์ต่อชุมชนมากที่สุด ในขณะที่ รัฐ เข้าใจและจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อต่อระบบทุนมากกว่า นายทุนจึงเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์ การเข้าใจ
ระบบคิดของชุมชน จะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต และประยุกต์ภูมิปัญญามาใช้ให้เกิด
ประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคมและร่วมกันหาทางออกของปัญหาทรัพยากรที่จะเกิดขึ้นใน
อนาคตต่อไป

สรุป

จากการศึกษาวิจัยเพื่อทำความเข้าใจเบื้องหลังปรากฏการณ์การนับถือผีของชาวไทยย้อ
พบว่า ชาวไทยย้อมีระบบ โลกทัศน์ จักวาลคติ มุมมองในชีวิต ภูมิปัญญา ในการจัดการกับกลุ่ม
แบบพึ่งพาตนเองอย่างเหมาะสม ในลักษณะของสหวิทยา การมองความจริงในลักษณะองค์รวม
ความเชื่อและการนับถือผีจึงเป็นความรู้ชุดหนึ่งในการอธิบายปรากฏการณ์ คำตอบของปัญหาใน
ยุคสมัยที่ใช้ได้ผลมาแล้ว เบื้องหลังปรากฏการณ์ที่น่าสนใจนำไปสู่ประเด็นการศึกษาค้นคว้าวิจัย
คือ ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อ และนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ผู้วิจัยสรุปได้ดังนี้

การนับถือผีเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับความเชื่อคล้ายคลึงกับความเชื่อในของชุมชนลุ่มแม่น้ำ
โขง กล่าวคือ ชาวไทยย้อนับถือญาพ่อเจ้าโต่งที่สัมพันธ์กับความเชื่อของชุมชนในลุ่มแม่น้ำโขง คือ
1. ชุมชนลวงลุ่มแม่น้ำโขง ปากน้ำเซบั้งไฟ สปป.ลาว นับถือ เจ้าโต่งกว้าง ในฐานะเจ้าเฮือนสาม
รักษาพระธาตุพนม อดีตเป็นกษัตริย์ 3 พี่น้องสละชีวิตเพื่อเป็นเจ้าเฮือนสาม มีขอบเขตอำนาจบริเวณ
แม่น้ำโขงตอนกลางทั้งหมด 2. ชุมชนบ้านธาตุน้อย ข้าโอกาสพระธาตุพนม อำเภธาตุพนม

จังหวัดนครพนม นับถือ เจ้าโตน่งกว้าง ในฐานะเจ้าเฮือนสามรักษาพระธาตุพนม หลังจากสถาปนาพระธาตุพนมเรียบร้อยแล้ว ได้เข้ามาถวายการรักษาพระธาตุพนม 3. ประชาชนเมืองหลวงพระบาง สปป.ลาว เชื่อว่า เจ้าโตน่งกว้างเป็น พญานาค สถิตอยู่ปากแม่น้ำคาน 4. ชุมชนจังหวัดสกลนครนับถือเจ้าโตน่งมหะศักดิ์ เป็นอุปฮาดเมืองสารวันพันทอง มารักษาพระธาตุเชิงชุม หนองหาน และแม่น้ำก่ำ จนไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่ อำเภอนครพนม 5. ชาวบ้านศรีครเตา อำเภอยักษ์ภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม เชื่อว่าเจ้าโตน่งกว้าง เป็นบริวารของเจ้าพ่อศรีครเตา ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า พื้นที่ทางกายภาพของ ญาพ่อเจ้าโตน่งไทยย้อ มีขอบเขตอำนาจทับซ้อนภายใต้ขอบเขตของเจ้าโตน่งกว้าง เจ้าเฮือนสามองค์พระธาตุพนม แต่ชาวไทยย้อยืนยันว่า เป็นคนละองค์กัน อาจเป็นเพราะชาวไทยย้อได้รับการถ่ายทอดความทรงจำร่วมในพิธีกรรม การผลิตซ้ำ รื้อ สร้างความหมาย เพื่อสร้างตัวตนของชาวไทยย้อเอง และในพิธีกรรมทรงเมืองเป็นกุศโลบายให้คนที่มีความเชื่อหลากหลายในเมืองทำอุเทนมาประสานกันเป็นความเชื่อชุดเดียว มีพื้นที่จินตนาการร่วมกัน การรื้อยัดชาวบ้านในพื้นที่อำนาจของญาพ่อเจ้าโตน่งด้วยความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยเชื่อมโยงคนในพื้นที่ ไม่เฉพาะผู้อยู่ทำอุเทน แต่รวมถึงอาณาบริเวณ แสดงให้เห็นถึงพื้นที่ทางความคิดและสร้างความสัมพันธ์ในพื้นที่สังคม

ชาวไทยย่อนับถือผีบรรพบุรุษและวีรบุรุษในสถานที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ อาทิ ญาพ่อหงสา สถิต ณ เมืองหงสา ท้าวแสนตาสถิต ณ เมืองไชยบุรี ญาพ่อสุวรรณราช สถิต ณ เมืองหลวงปู่แดง ญาอ้ายคำไหลสถิต ณ วังฆ้อง แม่น้ำหินบูน ช่วยเหลือในการเดินทาง ท้าวขอล่อสถิต ณ เมืองหินบูน ญาอ้ายคำแดง และผู้ช่วย ญาอ้ายหาญสะค่อง ญาอ้ายเจียวค่อม ญาอ้ายเฟี้ยพื้นที่ ญาอ้ายบุญเหลือ คอยช่วยเหลือระหว่างการเดินทางข้ามแม่น้ำโขง มายังเมืองท่าอุเทน ญาพ่อแท่นคำสถิต ณ เมืองท่าอุเทน สถานที่ดังกล่าวมีความสำคัญในฐานะที่อยู่อาศัยและเส้นทางการเคลื่อนย้ายผู้คน ได้รับการดูแล ปกป้องคุ้มครองจาก ผีศักดิ์สิทธิ์ในสถานที่นั้น ๆ ประเด็นที่น่าสนใจคือการกล่อมเกล่า สร้างความทรงจำร่วมกับสถานที่ดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง ผ่านพิธีกรรม ดำเนิน ร้าง ที่เคลื่อนไหวตลอดเวลา เป็นชุดความรู้ท้องถิ่นที่เติมแต่งประวัติศาสตร์ไทยย้อให้มีชีวิตชีวา ในขณะที่เดียวกันยังปลูกฝังให้ชาวบ้านมีความรู้ความเข้าใจในรากเหง้าของตนเองอย่างเป็นระบบ อนึ่งผีญาพ่ออาจเป็นศูนย์รวมจิตใจและรวมไทยย้อเหนือและไทยย้อใต้ให้เกิดความรักสามัคคี รักใคร่ปรองดอง ภายใต้หลักการผีตัวเดียวกัน ได้รู้สึกซาบซึ้งในความเป็น ตัวตนไทยย้อ ร่วมกัน และสร้างความทรงจำร่วมกัน เกิดเป็นชุดความรู้ท้องถิ่นที่มีพลัง

การนับถือผีของชาวไทยย้อสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของท้องถิ่น โดยบทบาทหน้าที่แรกที่เกี่ยวข้องกับระบบโครงสร้างการปกครอง ผู้ปกครองใช้ความเชื่อและศรัทธาของผีญาพ่อกับผู้คนเป็นเครื่องมือในการปกครองบ้านเมืองให้สงบสุข ประหนึ่งว่า คำสั่ง หรือความต้องการ

ของผู้ปกครองเปรียบเหมือนคำประสงค์ของญาพ่อ และถูกควบคุมด้วยระบบฮีดคอง ต่อมาเมื่อระบบการปกครองเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย ฝิญาพ่อ ยังดำรงและมีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของชุมชนแม้ว่าจะเป็นที่ริกรรมที่เกิดขึ้นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว คือ งานนมัสการพระธาตุทำอุเทน ผู้อาวุโสจะแต่งขันดอกไม้มาคอบ เจริญญาพ่อไปเที่ยวงาน ซึ่งเป็นการผสมผสานความเชื่ออย่างลงตัว ในงานเทศกาลแข่งเรือยาวประจำปี ต้องสว่างเชื้อให้ญาพ่อเจ้าโต้งและนางแอกไค้ก่อนทุกครั้ง เพื่อความปลอดภัยของผู้ร่วมแข่งขัน ในแต่ละปี ญาพ่อจะนำพาผู้คน ชาวไทยย้อ และชาวทำอุเทน ทำบุญอุทิศ เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับญาติพี่น้อง ส่วนชาวไทยย้อก็อุทิศให้กับญาพ่อ ด้วย เห็นได้ว่า การนับถือฝิญาพ่อ เป็นการผสมผสาน และสร้างชุดความเชื่อที่ต่อรองประนีประนอม ให้ผู้คนในเมืองทำอุเทนที่มีความหลากหลายความเชื่อ มีความเชื่อในชุดเดียวกันอย่างลงตัวโดยไม่เกิดข้อขัดแย้ง อย่างไรก็ตาม บทบาทของฝิญาพ่อในระดับบุคคลจะนำเสนอต่อไปในบทที่ 5

การนับถือฝิไทยย้อกับเครือข่ายทางสังคมไทยย้อ พบว่า มีชุมชนไทยย้อที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้อง คือ ชุมชนไทยย้อทำอุเทน ชุมชนไทยย้อไชยบุรี ชุมชนไทยย้อหินบูน สปป.ลาว ชุมชนไทยย้อท่าดอกแก้ว ชุมชนไทยย้อตาลปากน้ำ ชุมชนไทยย้อบ้านโพน ชุมชนไทยย้อหัวบึงทุ่ง มีความเชื่อและนับถือฝิไทยย้อเหมือนกัน โดยเฉพาะญาพ่อหงสา เป็นความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลมาจากชาวไทยย้อทำอุเทน คือ เมื่อชาวไทยย้อได้อพยพมาตั้งเมืองทำอุเทนแล้ว บางครอบครัวได้ขอลกลับไปตั้งถิ่นฐานที่เมืองไชยบุรี และบ้านตาลปากน้ำ ซึ่งเป็นกลุ่มไทยย้อที่ไม่ได้ตามไปเมืองหลวงปุงเลง ได้ตั้งบ้านเรือนเกิดเป็นชุมชนขึ้น และต่อมาได้ตั้งเป็นบ้านตาลปากน้ำ ต่อมา ลูกหลานเจ้าเมืองทำอุเทนได้แยกตัวออกไปจากเมืองทำอุเทน โดยตั้งถิ่นฐานในหัวไร่ปลายนาของเจ้าเมือง และต่อมาได้ตั้งเป็นบ้านโพน ชาวไทยย้อบางส่วนได้อพยพขึ้นไปทางด้านเหนือเกิดเป็นชุมชน และตั้งบ้านท่าดอกแก้วขึ้น ส่วนชาวไทยย้อเมืองหินบูน สปป.ลาว นั้น เคยเป็นที่พำนักพักพิงของชาวไทยย้อก่อนเดินทางข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งเมืองทำอุเทน มีความสัมพันธ์กันเหนียวแน่น โดยเจ้าเมืองหินบูนได้ถวายพระบาง มาประดิษฐานที่วัดพระธาตุทำอุเทน และได้อัญเชิญมาไว้ที่วัดไตรภูมิ เป็นการกระชับความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้น จนกระทั่งการเข้าปกครองประเทศลาวของฝรั่งเศส ทำให้รัฐสยามในขณะนั้นได้ปักปันเขตแดน เกิดเป็นรัฐชาติ ชาวไทยย้อทำอุเทนและไทยย้อหินบูนจึงมีความยากลำบากในการติดต่อกัน เป็นต้นมา เมื่อเทียบกับชุมชนไทยย้อกลุ่มอื่นในประเทศไทย อาทิชุมชนไทยย้อท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม นับถือฝิที่สำคัญคือ เจ้าพ่อพิลือ เจ้าพ่อสำราญ และเจ้าแม่สองนาง ชุมชนไทยย้อใน อำเภอรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว นับถือฝิที่สำคัญคือ ศาลน้กตาเจ้าเมืองเพชร ศาลน้กตาพระครูจันทร และศาลน้กตาเจ้าพ่อเขาน้อยสีชมพู ฯ ผู้วิจัยมองว่า อาจเป็นเพราะว่า ชุมชนไทยย้ออื่นได้เข้ามาท่ามกลางชุมชนไทยลาว จึงได้รับ

วัฒนธรรมไทยลาวเข้ามาผสมผสาน และการปรับตัวเข้ากับลักษณะภูมิประเทศ หรือ ชาวไทยย้อ ทำอุเทนสร้าง ญาพ่อขึ้น เพื่อต้องการหลอมรวมจิตใจของผู้คนในเมืองท่าอุเทนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียว ท่ามกลางความเชื่อที่หลากหลาย หรือเพื่อสร้างตัวตนของชุมชนเพื่อต่อรองกับกลุ่มอื่น

จากการศึกษาการนับถือผีอารักษ์ ทั้ง 5 กรณี ชาวไทยย้อเชื่อว่า ผีอารักษ์ทำหน้าที่ ดูแลปกปักรักษาอาณาบริเวณ ป่า ห้วย หนอง ต่าง ๆ ตามขอบเขตอำนาจของตนเอง ก่อนชาวไทยย้อมาอาศัยและตั้งเมืองท่าอุเทน เมื่อ พ.ศ. 2376 ผีอารักษ์ที่รักษาอาณาบริเวณ คือ ญาพ่อศรีสุทโธ รักษาบึงมอ นางแอกไค้ เป็นลูกสาวพญานาค รักษาแม่น้ำโขง นางจันทา สถิตอยู่วังมน รักษาห้วยทวย ท้าวอำคา รักษาหนองสูง ท้าวคำโค รักษาช่องแขงและพื้นที่ชุ่มน้ำ โดยผีอารักษ์มีอำนาจเด็ดขาดในการตัดสิน ลงโทษ แก่ผู้กระทำผิด หลบหลู่ ในขณะที่เดียวกัน ผีอารักษ์ทั้งหมด ถือเป็นบริวารของ ญาพ่อเจ้าโต่ง เป็นผีที่มีอำนาจในเมืองท่าอุเทน เมื่อชาวบ้านเข้าใช้ทรัพยากรทุกอย่างต้องใช้อย่างระมัดระวัง มีความเคารพเจ้าของ และปฏิบัติตาม ขะลำ อย่างเคร่งครัด นอกจากการปฏิบัติชะล่าแล้ว บางพื้นที่มีพิธีกรรม เลี้ยงขึ้น เลี้ยงลง เช่น ไหว้ ผีอารักษ์ เพื่อให้เกิดความพึงพอใจและประทานความอุดมสมบูรณ์เพียงพอต่อการดำเนินชีวิต นอกจากนี้ชาวบ้านไทยย้อที่เข้าใช้ทรัพยากรแล้ว ยังมีชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่น ๆ อาทิ น้อยทวย โพน ปากทวย น้อยหัวบึง มาใช้ทรัพยากร ทำให้เกิดเครือข่ายทางสังคมอย่างไม่เป็นทางการ

ข้อชะล่า ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เป็นผลมาจากประสบการณ์ การเรียนรู้ของ ชาวบ้านที่เข้าไปใช้ทรัพยากร เมื่อพิจารณาแล้ว สามารถแยกเป็น ขะลำที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยตรง อาทิ ห้ามจับปลาวันพระ ห้ามฆ่าสัตว์บางชนิด ขะลำที่เกี่ยวกับการควบคุมพฤติกรรมตามฮีดคอง อาทิ ฮ้องไล่ ฮ้องขอ ห้ามดื่มสุรา ห้ามเสพลิงเสพลิด ห้ามทักท้วงเมื่อเจอเหตุการณ์ประหลาด ห้ามพูดจาร้ายทนายอำนาจ ให้ความเคารพเจ้าที่ ห้ามทำอนาจาร ห้ามเด็กอยู่ตามลำพัง เมื่อเปรียบเทียบระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ระหว่าง ชุมชนไทยย้อ และ รัฐ พบว่ามีความแตกต่างกัน การจัดการโดยชุมชน ถือเป็นการใช้ภูมิปัญญาในการจัดการ แก้ไข อธิบายสิ่งต่าง ๆ รอบตัว เป็นชุดความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ อาจมองได้ว่า เบื้องหลังปรากฏการณ์ เป็น ถือเป็นการอนุรักษ์รักษาสมดุล ระหว่าง ธรรมชาติ และมนุษย์ เพื่อให้เกิดความเพียงพอต่อการบริโภค และแบ่งปันให้ประชาชนได้เข้าถึงทรัพยากรอย่างทัดเทียม และมีการพัก เพื่อให้ธรรมชาติได้พักฟื้น และเกิดประโยชน์ต่อชุมชนมากที่สุด ในขณะที่ รัฐ เข้าใจและจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อต่อระบบทุนมากกว่า นายทุนจึงเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์ การเข้าใจระบบคิดของชุมชน จะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต และประยุกต์ภูมิปัญญามาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคมและร่วมกันหาทางออกของปัญหาทรัพยากรที่จะเกิดขึ้นในอนาคตต่อไป

บทที่ 5

บทบาทและความสำคัญของการนับถือผีต่อวิถีชีวิตชาวไทยยุคปัจจุบัน

การนับถือผีของชาวไทยช้อย์ทำอุเทนเป็นมรดกภูมิปัญญาที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ มีการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย ดังกล่าวไว้แล้วในบทที่ 3 มาจนถึงปัจจุบันด้วยเหตุปัจจัยหลายประการ พิธีกรรมทรงเมืองเป็นกลไกสำคัญ ที่คอยผลิตซ้ำทางความคิด หล่อ หลอม กล่อมเกล้า ผู้คนในชุมชนทำอุเทนให้เกิดความรักสามัคคี และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มไทยช้อย์เข้าด้วยกัน และกลุ่มคนอื่น ๆ ที่มาตั้งถิ่นฐานจากภาวะสงครามและการหาที่อยู่ใหม่ อาทิ กลุ่มคนจากเมืองพิน เมืองนอง กลุ่มคนเวียคนาม เมื่อครั้งเกิดสงครามอินโดจีน

เดิมนั้น การนับถือผีของชาวไทยช้อย์มีบทบาทสำคัญในรองรับสถานภาพของคณะอาญาสี่ ในการปกครองเมืองทำอุเทน ถือว่าเจ้าเมืองคือผู้ที่ได้รับอาญาสิทธิ์จากญาพ่อในการปกครอง อิงอำนาจจากญาพ่อ อาศัยความศรัทธาของประชาชนเป็นเครื่องสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง อนึ่งลักษณะทางภูมิศาสตร์เมืองทำอุเทน เป็นชุมชนชายแดนอยู่ห่างไกล กันดาร ต้องเผชิญกับโจรผู้ร้าย อันตรายจากสงคราม การนับถือผีญาพ่อจึงเป็นการที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนชาวไทยช้อย์ทำอุเทนให้มีขวัญและกำลังใจที่ดี ในปัจจุบัน การนับถือผีของชาวไทยช้อย์ได้ปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงของระบบการปกครอง สังคมและเศรษฐกิจ ชาวไทยช้อย์ยังมอบหมายบทบาทและหน้าที่ให้กับผีญาพ่ออย่างต่อเนื่องผ่านตำนาน พิธีกรรม ความเชื่อ และสถาปนาเป็น ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองทำอุเทน ทำให้ผีญาพ่อมีความสำคัญในชุมชนทำอุเทนอย่างเห็นได้ชัดเจนขึ้น มีผู้คนมาขอพึ่งอำนาจบารมีของญาพ่ออย่างต่อเนื่อง โดยเชื่อว่าจะสามารถแบ่งเบา ขจัด ปลดแอก ความรู้สึก คลายความกังวล และสร้างขวัญกำลังใจให้มีความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย พร้อมทั้งจะต่อสู้และดำเนินชีวิตต่อไปอย่างสงบสุข มีรายละเอียดดังนี้

การสร้างความมั่นคงทางจิตใจ

การสร้างความมั่นคงทางจิตใจ หรือเรียกขวัญกำลังใจ มีความสำคัญต่อระบบสมดุลของร่างกาย เพราะเมื่อไหร่ก็ตามหากจิตใจอ่อนล้า ร่างกายมักไม่ตอบสนอง การพึ่งพาอำนาจบารมีของผีญาพ่อเป็นหนทางที่สร้างขวัญ กำลังใจให้กับชาวไทยช้อย์ได้เป็นอย่างดี ท่ามกลางความรู้สึกกดดัน บีบรัด เกิดภาวะความเครียด จากระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคมในปัจจุบัน บทบาทของผีญาพ้อมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชุมชนทำอุเทน มีรายละเอียดดังนี้

1. บทบาทต่อการรักษาโรค

ความเจ็บไข้ได้ป่วย เป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งต่อการดำเนินชีวิตอย่างปกติสุข อนึ่งชุมชนไทยย่อในอดีตอยู่ห่างไกลความเจริญ เมื่อเกิดความเจ็บป่วย ต้องพึ่งพาตนเองและหมอพื้นบ้านเป็นหลัก จึงทำให้เกิดภูมิปัญญาต่อสู้กับโรค และความเจ็บป่วยที่หลากหลาย ในขณะที่ความเชื่อเรื่องความเจ็บป่วยอยู่ภายใต้โลกทัศน์ความเชื่อดั้งเดิม อันเกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติ ชาวชุมชนไทยย้อจึงพึ่งพา อำนาจของญาพ่อเจ้าโต้ง เพื่อรักษาความเจ็บป่วย

ในปัจจุบันชุมชนท่าอุเทน จังหวัดนครพนมมีสถาบันทางการแพทย์ที่ทันสมัย อาทิ โรงพยาบาลท่าอุเทน คลินิก โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล เจ้าหน้าที่ทางการแพทย์ ร้านเภสัช ฯ และชาวไทยย้อมีความรู้ด้านการพยาบาลที่มากขึ้น แต่มุมมองและการเข้าใจเกี่ยวกับสาเหตุของความเจ็บป่วย ยังคงมีกรอบของอำนาจเหนือธรรมชาติ พลังลึกลับ อำนาจของผี ที่มีผลต่อความเจ็บป่วย และเชื่อว่าการรักษาในระบบแพทย์แผนปัจจุบัน ไม่ได้ผล จึงทำให้ ชาวบ้านบางคน เข้ามาพึ่งอำนาจของญาพ่อเจ้าโต้ง อาทิ มาบนบาน รับการรักษา กับญาพ่อและเข้าร่วมเป็นลูกเหี้ยลูกเทียน ในพิธีกรรมทรงเมือง แม้ว่าจะไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่า การรักษาโรคจากพลังอำนาจของญาพ่อเจ้าโต้ง จะได้ผลเพียงไร แต่สิ่งที่พบประการแรกของผู้ป่วย และญาติผู้ป่วย คือ ความรู้สึกสบายใจ คลายกังวล อดทน บูดุมาก (สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555) ผู้เคยรับการรักษาให้สัมภาษณ์ว่า เป็นโรคปวดหัว เรื้อรัง บางครั้งหนาว บางครั้งร้อนไปพบแพทย์ที่โรงพยาบาลท่าอุเทนเป็นประจำ อาการไม่หาย เคยซื้อน้ำสมุนไพร ที่โฆษณาในวิทยุ อาหารเสริมต่าง ๆมารับประทาน อาการไม่หายขาด ญาติที่ทราบข่าวแนะนำให้มาบนบานกับ ญาพ่อเจ้าโต้ง ในวันที่ประกอบพิธีกรรมทรงเมือง จึงได้เดินทางมา เตรียมดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่ มายกยอบอกกล่าวกับญาพ่อเจ้าโต้งขณะลงร่าง (ลงร่าง คือ เวลาที่ญาพ่อเจ้าโต้ง ประทับร่าง) สอดคล้องกับ มยุรี ไชไพบวัน (สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555) มีอาการปวดตามข้อ ตามขา ตามแขน ตามร่างกาย ไปหาหมอที่คลินิก วินิจฉัยว่าเป็นโรคเก๊าท์ ได้ยามารับประทาน ต่อมาเมื่อรับประทานเป็นเวลานาน เกรงว่าจะมีผลต่อระบบขับ ระบายอาหาร ในร่างกาย ได้เปลี่ยนไปพบหมอสมุนไพร วินิจฉัยว่าเป็นประดง นำยาต้ม มาดื่มรับประทาน ต่อมาเกรงว่าจะมีผลต่อระบบไต จึงหันมารับประทานอาหารเสริม น้ำมิ่งคุณสกัด ต่อมามีคนทักท้วงว่า อาจเกิดจากการกระทำของผีร้าย หรือของไม่เห็นตัว จึงได้เดินทางมา บนบานให้หายความเจ็บป่วย ในพิธีกรรมทรงเมือง โดยนำ ดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่ หากหายขาด หรืออาการทุเลา สามารถประกอบอาชีพได้บ้าง จะมาแก้บน โดยไม่ได้ระบุว่าแก้บนด้วยสิ่งของหรือวิธีการใด แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านมีความรู้ด้านการแพทย์มากขึ้น ไม่ได้ปฏิเสธระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน เมื่อเกิดความเจ็บป่วยจะเดินทางไปพบแพทย์แผนปัจจุบัน และหมอยาพื้นบ้าน รวมทั้ง การดื่มน้ำสมุนไพร

อาหารเสริมต่าง ๆ แล้ว จึงหันมาพึ่งอำนาจของญาพ่อโต่ง เป็นอีกหนึ่งทางเลือกของผู้ป่วย โดยเฉพาะโรคที่การแพทย์แผนปัจจุบันไม่สามารถรักษาให้หายขาดได้ ในขณะที่ อรอนงค์ สุวรรณมาโจ (สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555) ว่า เดินทางมาร่วมในมณฑลพิธีเตรียม ดอกไม้ห้าคู่ เทียนห้าคู่ อาหารการกิน ผลไม้ เหล้า เบียร์ มาคอบบอก ญาพ่อเจ้าโต่ง เพื่อให้ปกป้องรักษา คุณไสย ผีร้ายต่าง ๆ ที่จะก่อให้เกิดความเจ็บป่วย แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านบางคนมีความเชื่อในสาเหตุของความเจ็บป่วยในระบบโลกทัศน์แบบดั้งเดิม จึงต้องป้องกันไว้ดีกว่าแก้ในกรณีของ วันดี สิริศักดิ์ (สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555) ให้สัมภาษณ์ว่า ได้เตรียมดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่ มาคอบบอกญาพ่อเจ้าโต่งให้ลูกสาวหายป่วย ซึ่งลูกสาวได้ศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาอยู่จังหวัดมหาสารคาม ห่างไกลจากครอบครัว และได้ทราบข่าวว่า ลูกสาวเกิดเจ็บป่วย เป็นเวลาหลายวัน ในขณะที่พ่อแม่ไม่สามารถเดินทางไปเยี่ยมหรือดูแลลูกสาวได้ จึงมาคอบบอก และบนบานให้ลูกสาวหายจากความเจ็บป่วย หากหายเป็นปกติ จะให้ลูกสาวมาสมมาด้วยตนเองผู้วิจัยเห็นว่า มุมมองความเจ็บป่วยของชาวบ้านถือเป็นเรื่องระดับครอบครัว โดยเฉพาะเมื่อเกิดขึ้นกับบุคคลที่อยู่ในการอุปการะของผู้ปกครอง การบนบาน ถือเป็น การสร้างกำลังใจให้กับตนเอง ช่วยคลายความกังวล และจากการสังเกตการณ์ในมณฑลพิธีกรรมทรงเมือง พบว่า ลูกเผิงลูกเทียนที่นำดอกไม้ ธูปเทียนมาคอบ คารวะ ญาพ่อองค์ต่าง ๆ นั้น หลายคนเคยหายจากความเจ็บป่วยที่เชื่อว่าจะเกิดจากอำนาจของญาพ่อ นับจากนั้นเป็นต้นมาจึงเดินทางมาสมมาคารวะ อยู่ของสักขา กับ ญาพ่อเป็นประจำ โดยจะเตรียมดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่ มาขกถวาย บางครั้งจะรับฝากมาจากญาติพี่น้องมาขกถวายแทนด้วย ผู้วิจัยเห็นว่า ประสิทธิภาพจากการรักษาด้วยพลังอำนาจของญาพ่อเจ้าโต่งไม่สามารถพิสูจน์ได้ แต่ผู้ศรัทธาเชื่อว่าหายจากความเจ็บป่วยจริงและเดินทางมาขอบคุณ พร้อมกับเข้าร่วมในระบบลูกเผิงลูกเทียนของญาพ่อเจ้าโต่ง โดยหลังจากนี้ญาพ่อเจ้าโต่งจะดูแลคุ้มครองให้อยู่รอดปลอดภัยจากภัยอันตรายทั้งปวง แตกต่างจากการรักษาในระบบโรงพยาบาล เมื่อผู้ป่วยหายป่วยจะจ่ายค่ารักษาเป็นเงิน ถือว่าสิ้นสุดความสัมพันธ์ แต่ในกรณีพิธีกรรมทรงเมือง ถือเป็น การเริ่มต้นของความสัมพันธ์ เพราะผู้ป่วยรายนี้จะต้องมาขึ้นของสักขา ผูกค้ายผูกแขน หรือมีส่วนร่วมและรับรู้พิธีกรรมต่อไป เป็นการสร้างความสัมพันธ์กับญาพ่อเจ้าโต่ง ร่าง ผู้คน และชุมชน

จากการสัมภาษณ์ สำลี อุปะแก้ว (สัมภาษณ์, 2 พฤศจิกายน 2555) ร่างของญาพ่อศรีสุทโธ ให้สัมภาษณ์ว่า การบนบานเกี่ยวกับความเจ็บป่วยบางครั้งมาบนบานด้วยตนเอง บางครั้งมาเชิญ ร่าง ให้เป็นตัวแทนพากล่าว อาการของผู้ป่วยที่พบมักเกี่ยวข้องกับโรควิกรณจริต ประสาทเจ็บป่วยเรื้อรัง โรคหาสาเหตุไม่ได้ เจ็บป่วยเล็กน้อย ผู้ป่วยส่วนมากเคยรักษาจากโรงพยาบาล นครพนม โรงพยาบาลท่าอุเทน โรงพยาบาลจิตเวช นครพนม มาแล้ว หลายคนดื่มน้ำสมุนไพร ผลิตภัณฑ์เสริมอาหาร ผลิตภัณฑ์สุขภาพ ๆ ควบคู่ไป การมาบนบานกับญาพ่อเจ้าโต่งถือเป็น

ทางเลือกหนึ่ง เมื่อหายจากความเจ็บป่วยแล้ว ผู้ป่วยมักจะมาอยู่ของฮักษาคด้วย โดยไม่ได้บังคับ หรือเรียกเรื่องอามิสสินจ้างใด ๆ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ชาวบ้านไทยย้อมมีความรู้ความเข้าใจในระบบสุขภาพมากขึ้น การเข้าฟังพลังอำนาจของญาพ่อเจ้าโต้ง ถือเป็นลักษณะการให้กำลังใจ ผ่อนคลายความกังวลมากกว่า และการที่ผู้ป่วยใช้ผลิตภัณฑ์เสริมอาหาร ผลิตภัณฑ์สุขภาพ น้ำดื่มสมุนไพรที่ได้รับข้อมูลข่าวสารจาก สถานีวิทยุ สื่อโฆษณาต่าง ๆ ควรศึกษาและพิจารณาอย่างรอบคอบ หรือปรึกษาแพทย์ก่อนการรับประทาน เพราะเกรงว่าถูกหลอกลวง ในขณะที่เดียวกันควรแจ้งให้สำนักงานสาธารณสุขเข้าตรวจสอบด้วย

2. บทบาทต่อการประกอบอาชีพ

บทบาทของพิธีกรรมทรงเมือง มีความเกี่ยวข้องกับอาชีพเกษตรกรรมโดยตรง สอดคล้องกับอาชีพหลักของชาวไทยย้อมในอดีต ต้องพึ่งพาธรรมชาติและไม่แน่นอน ชาวไทยย้อมจึงต้องการที่พึ่ง เพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจ อนึ่ง ในพิธีกรรมทรงเมืองที่สืบทอดต่อกันมา ยังคงรูปแบบกิจกรรมเสี่ยงทายความอุดมสมบูรณ์ ใน แรม 1-2 ค่ำ เดือน 6 (ราวเดือนพฤษภาคม) ก่อนฤดูทำนา ญาพ่อต้องรำคาบต่อสู่มือเปล่า ระหว่างญาพ่อหงสา กับญาพ่อเจ้าโต้ง หากญาพ่อเจ้าโต้งสามารถแย่งคาบมือเปล่าได้ ถือว่า ปีนี้จะเกิดเภทภัย และความเดือดร้อน หากญาพ่อเจ้าโต้ง ไม่สามารถแย่งคาบได้ ถือว่า จะมีความอุดมสมบูรณ์ ระบบสัญลักษณ์และการให้ความหมายดังกล่าว ชาวบ้านที่เข้าร่วมพิธีกรรม มีความเข้าใจเป็นอย่างดี และนำไปบอกต่อกับชวานาอื่น เพื่อเตรียมพร้อม รับมือกับสถานการณ์ต่าง ๆ ที่จะมีผลกระทบต่อผลผลิตทางการเกษตร

การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในพิธีกรรมทรงเมืองพบว่า ระหว่างที่ญาพ่อพบปะกับชาวไทยย้อม มักมีคำถามเกี่ยวกับฟ้าฝน ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณต่าง ๆ และการเพาะปลูก จะได้ผลผลิตอย่างไรเช่นไร จอน วงศ์คำบาย (สัมภาษณ์, 15 มกราคม 2556) ชาวไทยย้อม คุ่มวัดไทรภูมิ เดินทางมาร่วมในพิธีกรรมทรงเมือง เดือน 6 ให้สัมภาษณ์ว่า มีอาชีพทำนา เป็นหลัก เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ จับปลา เก็บของป่าขายเข้าร่วมในพิธีกรรมทรงเมืองเป็นประจำทุกครั้ง ในเดือน 6 เพื่อรอฟังการเสี่ยงทาย ในพิธีรำคาบเสี่ยงทายระหว่าง ญาพ่อหงสากับญาพ่อสุวรรณราช หากญาพ่อหงสาสามารถต่อสู่มือเปล่าแย่งคาบจากญาพ่อสุวรรณราชได้ แสดงว่าพืชพรรณจะไม่อุดมสมบูรณ์ หาก ญาพ่อหงสาไม่สามารถแย่งคาบได้ แสดงว่า พืชพรรณจะอุดมสมบูรณ์ แล้วจะนำความไปบอกเล่าให้กับเพื่อนบ้านรับฟังเพื่อเตรียมความพร้อมในการปักดำนาในฤดูกาลต่อไป นอกจากนี้ หากปีใดมีผลทำนายน่า พืชพรรณจะไม่อุดมสมบูรณ์ ญาพ่อจะมีวิธีการแก้ไข ผู้วิจัยเห็นว่า สัญลักษณ์ในพิธีกรรมที่สร้างความหมายให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจและรู้สึกคลายกังวล หากเป็นไปได้ในทิศทางที่ดี การแก้ไขปัญหของญาพ่อไม่สามารถยืนยันว่าได้ผลดีเช่นไร แต่สามารถผ่อนคลายความกังวลได้ในระดับหนึ่ง เมื่อเสร็จสิ้นฤดูกาลผลิต และชาวบ้านได้รับผลผลิตที่ดี จะมา

เฉลิมฉลอง ขอบคุณญาพ่อในการประกอบพิธีกรรมครั้งต่อไป กรณีการปฏิบัติตามคำบอกของ ญาพ่อแล้ว แต่ไม่เป็นผลดี ชาวไทยยังไม่คิดว่าเป็นความผิดพลาด หรือทำนายไม่ถูกต้อง เพราะถือว่าญาพ่อได้ช่วยเหลือเต็มที่แล้ว ภาวะความเครียดจากการประกอบอาชีพการเกษตร ไม่เพียงเฉพาะ ความอุดมสมบูรณ์เท่านั้น ยังต้องเผชิญกับปัญหาราคาข้าวและหนี้สิน ยิ่งทำให้กลุ่มชวานาหันหน้า เข้าหาที่พึ่งพา ญาพ่อ เพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ในวิถีชีวิตเกษตรกรรมมากยิ่งขึ้น และเป็นคำตอบที่ว่าเหตุใดความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีญาพ่อและการประกอบพิธีกรรมทรงเมืองยังคงต่อเนื่องและ ขยายวงกว้างออกไปเรื่อย ๆ

ภาวะความรู้สึกไม่มั่นคงทางใจในการประกอบอาชีพ ยังปรากฏและขยายวงออกไปสู่กลุ่มอาชีพค้าขายพ่อค้าแม่ค้ามักมาขอพึ่งบารมีของญาพ่อเพื่อขอให้ประสบความสำเร็จจากการทำ ธุรกิจจากการสัมภาน์ ถนิม เจริญมาศย์ (สัมภาน์, 2 พฤศจิกายน 2555) ร่างของญาพ่อหงสา และญาพ่อแทนคำ ให้ข้อมูลว่า ชาวไทยย่อมมาปรึกษาเกี่ยวกับการลงทุน ค้าขาย ซึ่งจะแนะนำ ตามความรู้ความสามารถและแนะนำให้ไปบนบานกับญาพ่อที่ หอญาพ่อเจ้าโต่งทุกครั้ง หลายราย ที่ประสบผลสำเร็จ จะมาเตรียมอาหารการกินมาช่วยในพิธีกรรมทรงเมือง บางรายที่ไม่ประสบผลสำเร็จ ก็ไม่เคยกล่าวโทษญาพ่อแต่อย่างใด ทั้งนี้ขึ้นกับวาสนาของแต่ละคน นอนจากนั้นก็มีเคย ผู้ศรัทธามบนบานเกี่ยวกับการสอบเข้ารับราชการครู ทหาร ตำรวจ การทำงานต่างประเทศ ผู้วิจัย เห็นว่า ความเชื่อความศักดิ์สิทธิ์ของญาพ่อ เกิดขึ้นจากประสบการณ์ความสำเร็จ เรื่องเล่า ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เป็นมูลเหตุสำคัญทำให้ชาวเชื่อถือและมาบนบาน ในขณะที่เดียวกัน หากไม่ประสบผลสำเร็จ มักมีชุดคำตอบว่า เกิดจาก บุญ กรรม วาสนา ซึ่งเป็นโลกทัศน์ของผู้คนชาวอีสานทั่วไป จากการวิเคราะห์บทบาทต่ออาชีพ เห็นได้ว่า เดิมบทบาทของพิธีกรรมทรงเมืองและผีญาพ่อเกี่ยวข้องกับ อาชีพเกษตรกรรมต่อมาได้ปรับเปลี่ยนไปตามระบบเศรษฐกิจของสังคม และยังคงเป็นที่พึ่ง ความหวัง ทางออก ของผู้คนที่ต้องเผชิญกับระบบเศรษฐกิจที่บีบรัด กดดัน แม้ว่า ไม่สามารถยืนยันพลังอำนาจของผีญาพ่อจะสามารถทำให้เกิดผลสำเร็จได้จริง แต่ชาวไทยย่อมสร้างขวัญกำลังใจให้กับตนเองอยู่เป็นนิจ ผู้วิจัยเห็นว่า การสร้างกำลังใจให้กับตนเอง จะเป็นคนมองโลกในแง่ดี และส่งผลต่อระบบร่างกายที่จะนำไปสู่การดำเนินชีวิตที่มีความสุข

3. บทบาทต่อการเดินทาง

บทบาทของผีญาพ่อเดิมนั้น เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นเพื่อตั้งถิ่นฐาน เพื่อแสวงหาที่อยู่ใหม่ ด้วยเงื่อนไขของจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น บทบาทของญาพ่อจึงเป็นลักษณะของการบอกกล่าว บอกลา เพื่อย้ายถิ่นฐาน การแต่งงานที่ ลูกเขยต้อง ไปอยู่บ้านสะใภ้ (ประเพณีไทยย้อ เมื่อแต่งงานแล้ว ฝ่ายชายจะต้องไปอยู่ที่บ้านฝ่ายหญิง และผู้หญิงจะเป็นผู้สืบครองมรดกจากบุพการีการเดินทาง ไปอยู่บ้านของฝ่ายภรรยา นั้น ชาวไทยย้อจะต้องแต่งขันดอกไม้ มาครอบบอกลาญาพ่อ

ก่อน เพื่อให้เกิดความสงบร่มเย็น ปลอดภัย และดำเนินชีวิตให้มีความสุข การครอบงำกลานนั้น อาจมีทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิง อาจกระทำก่อนการจัดงานแต่งงาน หลังจากนั้นจึงครอบงำทีละส่วน การเดินทางย้ายถิ่น ชาวไทยย่อจะมากอบบอกลงไปค้าขาย หรือ เดินทางไปรับตำแหน่งอื่น โดยผู้เดินทางมักเดินทางไปหานางเทียม เพื่อให้นางเทียมเป็นผู้สื่อสารหรือพาทออกกล่าว ในบางครั้งการเดินทางมีโอกาสได้หาฤกษ์ยาม ซึ่งผู้เป็นนางเทียมใช้ประสบการณ์และความรู้ด้านโหราศาสตร์เอง ในการคำนวณ หากนางเทียมทักท้วงวันเวลาที่ไม่ว่าสมควร ผู้เดินทางจะหยุดทันทีและหาฤกษ์ที่เหมาะสม

บทบาทของญาพ้อเกี่ยวกับการเดินทางในปัจจุบัน เกี่ยวข้องระบบเศรษฐกิจมากขึ้น เช่น กรณี การเดินทางไปค้าขาย ของพันธุ์ พันธจักร (สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2555) พ้อค้าขายเร่ มีดพร้า ให้สัมภาษณ์ว่า ตนเองและครอบครัวทำอาชีพเสริม เมื่อหมดฤดูกาลทำนาจะไปรับ มีด จอบ เสียม คราด ฯ จาก หมู่บ้านดีเหล็ก บ้านนาถ่อน ตำบลนาถ่อน อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ไปเร่ขายตามจังหวัดต่าง ๆ ก่อนการเดินทางจะมากอบบอกลงญาพ้อด้วยตนเอง ต่อหน้าหอเจ้าโต่ง ไม่ได้ผ่านนางเทียม เพื่อขอให้ญาพ้อช่วยเหลือให้ค้าขายได้ผลกำไรดี และคุ้มครองป้องกันให้เดินทางปลอดภัย เส้นทางเร่ขาย เริ่มจาก จังหวัดสกลนคร จังหวัดอุดรธานี จังหวัดขอนแก่น จังหวัดชัยภูมิ จังหวัดมหาสารคาม จะพักค้างคืนที่วัดต่าง ๆ ตอนกลางวันจะเดินขายไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ เมื่อสินค้าหมด จะเดินทางกลับเพื่อรับสินค้าใหม่ หรือสิ้นสุดการเดินทางขายเร่มีดพร้า ส่วนมาก พ้อค้าจะเก็บสินค้าให้เพียงพอต่อการเดินทางครั้งหนึ่ง การเดินทางขายเร่มีดพร้าแต่ละครั้งใช้เวลา ประมาณ 3-4 เดือน แล้วจะนำดอกไม้ รูปเทียน น้ำหวาน มาคารวะญาพ้อ และในพิธีกรรมทรงเมืองมักจะนำเหล้าเบียร์ ไปร่วมเลี้ยงคนในมณฑลพิธีทุกครั้ง

จากการสัมภาษณ์ สุดา ไชยศรี (สัมภาษณ์, 1 เมษายน 2555) แม่ค้าขายปลาสดงาน OTOP (ปลาสดเจ้าตา) ชาวไทยย้อ ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม มีอาชีพทำปลาสดผลิตภัณฑ์ปลาที่มีชื่อเสียง ได้รับการสนับสนุนจากนโยบายของรัฐบาล การเดินทางไปขายผลิตภัณฑ์ปลา ใช้เรือขายเดิมที่มีอยู่แล้ว ที่มีความมั่นคงเหนียวแน่น โดยในแต่ละจังหวัดจะมีงาน OTOP เกี่ยวข้อง อาทิ เทศกาลธงฟ้า งานอาหารสี่ภาค งานแสดงสินค้า งานกาชาด เหล่านี้เปิดโอกาสให้ พ้อค้าได้นำสินค้า OTOP ไปจำหน่าย การเดินทางไปค้าขายนั้น บางครั้งได้กำไร บางครั้งไม่ได้กำไร นางสุดา ไชยศรี จะมาบนบานกับ ญาพ้อเจ้าโต่ง โดยมีนางสีพจันทร์ ริมสกุล ร่างของญาพ้อ เป็นผู้สื่อสาร ที่บ้านพักของนางสีพจันทร์ เอง เมื่อได้รับผลกำไรดี จะนำปัจจัยมาแก้บน เพื่อใช้สนับสนุนกิจกรรมงานของญาพ้อ ต่อไป สีพจันทร์ ริมสกุล (สัมภาษณ์, 1 เมษายน 2555) ให้สัมภาษณ์ว่า ผู้ที่ศรัทธาญาพ้อเจ้าโต่ง มักมาให้ตนเองเป็นผู้ดำเนินการบนบานญาพ้อ เมื่อจะต้องเดินทาง ทั้งการเดินทางไปทำงานต่างประเทศ ให้ได้งานและเงินที่ดี ไปเกณฑ์ทหาร

และเดินทางไปเรียนต่อต่างจังหวัด ผู้วิจัยเห็นว่า การบนบานกับญาพ่อ เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจ ต่อเหตุการณ์ที่ไม่สามารถคาดคะเนล่วงหน้าได้ ทำให้เกิดกำลังใจที่ดี และมีความมุ่งมั่นพยายามที่จะประกอบกิจกรรมให้บรรลุวัตถุประสงค์

5. บทบาทต่อประเพณี 12 เดือน และประเพณีชีวิตในปัจจุบัน

ชาวไทยช้อยในอดีตมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับการนับถือผีเป็นอย่างมาก คล้ายคลึงกับระบบโลกทัศน์ของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงทั่วไป และดังที่กล่าวไว้แล้วในบทที่ 2 เป็นเบื้องต้นในปัจจุบัน ชาวไทยช้อยมีความเชื่อเรื่องผีที่มีลักษณะผสมผสานกับความเชื่อผีในภาคอีสานทั่วไปบ้าง โดยเฉพาะลักษณะของพิธีกรรมที่มีการประยุกต์ เปลี่ยนแปลงตามยุค สมัย แต่สิ่งที่เหนียวแน่นในจิตใจของชาวไทยช้อย และชาวอำเภอท่าอุเทน ถือได้ว่าเป็น ผีที่มีบทบาทสำคัญในเกือบทุกกิจกรรม ไม่ว่าจะเป็นการหาอยู่หากิน เดินทาง ทำบุญ มักเรียกหา “ญาพ่อเจ้าโต่ง” เพื่อเป็นขวัญ กำลังใจในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เมื่อชาวไทยช้อยประสบเจอกับปัญหา หรือความไม่แน่นอน เกิดสถานะเสี่ยงภัย แม้ว่าชาวไทยช้อยหลายคนไม่สามารถยืนยันการมีอยู่ของ ญาพ่อเจ้าโต่งได้ แต่ทุกคนเชื่อว่า ความสำเร็จหลายครั้งเกิดจากอำนาจของญาพ่อเจ้าโต่ง

จากการศึกษาภาคสนาม พบว่า ญาพ่อเจ้าโต่งมีความสัมพันธ์กับประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน ที่น่าสนใจดังนี้ คือ งานนมัสการพระธาตุท่าอุเทน เป็นงานที่จัดขึ้น ราวเดือน เมษายน ของทุกปี เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้คนที่มีความเคารพศรัทธามากกราบไหว้นมัสการ โดยก่อนจะมีงาน ผู้นำชุมชนจะแต่งขันดอกไม้ มาสมมาคารวะเพื่อบอกกล่าว และอัญเชิญญาพ่อทุกพระองค์ไป “เอาบุญนำกัน” แม้ในงานญาพ่อจะไม่มีบทบาทสำคัญ แต่ชาวไทยช้อยเชื่อว่า การสมมาคารวะญาพ่อ ณ หอเจ้า เป็นการบอกกล่าวผู้อาวุโส ก่อนลงมือทำกิจกรรมต่าง ๆ ในเมืองท่าอุเทน เพื่อให้เกิดความราบรื่น เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจงานนมัสการพระธาตุท่าอุเทน ชาวไทยช้อยหลายคนมักเดินทาง มากราบไหว้หรือญาพ่อเจ้าโต่ง เป็นการกราบไหว้เป็นส่วนตัว ไม่มีรูปแบบกิจกรรมที่ตายตัว และสามารถเดินทางมาได้มีระยะห่าง ราว 1 กิโลเมตร

บุญแข่งเรือ ก่อนงานบุญแข่งเรือ ชาวไทยช้อยจะสว่างเฮือ (สว่าง เป็นคำภาษาอีสานโบราณ และภาษาลาวในปัจจุบัน หมายถึง ลอย, ไหล) ให้ญาพ่อเจ้าโต่ง และ นางแอกไค้ก่อนทุกครั้ง (แรม 3-4 ค่ำ เดือน 11) พิธีกรรมเส็งเฮือ เป็นกิจกรรมย่อยใน พิธีกรรมทรงเมือง ในวันแรม 3-4 ค่ำ เดือน 11 พิธีกรรมทรงเมืองในครั้งนี้จะอัญเชิญนางแอกไค้มาร่วมในงาน รูปแบบกิจกรรม เมื่อถึงวันที่สองของงาน ผู้เตรียมงานจะนำเรือพาย รอไว้อยู่หน้าหอเจ้าโต่ง แล้ว ใ้ร่างของ ญาพ่อเจ้าโต่ง และนางแอกไค้ ลงมาพายเรือเล่นในแม่น้ำโขง ไปมา ราว 5-10 นาที แล้วจะพัก และกลับขึ้นมายังมณฑลพิธีประกอบพิธีกรรมทรงเมือง ถือเป็นเสร็จพิธี เชื่อว่า การประกอบพิธีกรรมเช่นนี้ ญาพ่อเจ้าโต่ง และ นางแอกไค้จะพิทักษ์รักษางานแข่งเรือที่จะเกิดขึ้นในหลังจากนี้ ไม่ให้เกิดอันตราย ใน

ปัจจุบัน การสว่างเชื้อในปัจจุบัน ร่างของญาพ่อเจ้าโต่งมีอายุมาก เกรงว่าจะเกิดอันตรายระหว่างการพายเรือ จึงได้ปรับเปลี่ยนพิธีกรรมครั้งนี้ ไม่ให้พายเรือแต่มีการกล่าวถึง ต่อมา มีผู้ศรัทธาได้นำหัวเรือมาถวายญาพ่อเจ้าโต่ง และเก็บรักษาไว้ที่หอญาพ่อเจ้าโต่งแทน

บุญกฐินในพิธีกรรมทรงเมือง (แรม 3-4 ค่ำ เดือน 11) หอเจ้าโต่งจะมีการตั้งกองกฐินทุกปี โดยการนำพาของร่าง เป็นผู้รวบรวมเชิญชวนผู้คนที่รู้ร่วมทำบุญกฐิน โดยอ้างถึงความต้องการของญาพ่อ ในขณะที่ญาพ่อลงร่างนั้น จะสั่งสอนบริวารที่มาร่วมในงาน ถึงบุญกุศลที่จะเกิดขึ้นจากการทำบุญทำทาน การทำบุญกฐินขึ้นทุกปี ไม่เคยขาด โดยจะปักกฐินที่วัดโพนแก้ว หากปีใดร่างกฐิน และวัดอื่น ๆ ในหากปีใดวัดโพนแก้วมีคนปักกฐินแล้ว ระหว่างการรวบรวมปัจจัยและเงินกฐิน ไม่มีการเชิญพระมาเจริญพระพุทธมนต์สมโภชเหมือนทั่วไป แต่มีพิธีกรรมทรงเมืองอัญเชิญญาพ่อมาเทียมร่าง เหมือนทุกครั้ง และเมื่อถึงเวลาทอดถวาย ญาพ่อจะอนุโมทนาที่หอเจ้าโตนัดินทางไปถวายด้วย ร่างจึงเป็นผู้นำในการไปทอดถวาย

ถนิม เจริญมาตย์ (สัมภาษณ์, 15 มกราคม 2556) ร่างของญาพ่อหงสา ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่าในปัจจุบันการจัดงาน ประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ หรือกิจกรรมต่าง ๆ ต้องมีการบอกกล่าวแก่ญาพอก่อน โดยเดิมนั้น แม้แต่ คณะมาลาชนกกลางแปลง ต้องมาขอบอกญาพ่อทุกครั้ง แต่ในปัจจุบันได้ละเลยไปบ้างแล้ว การขอบอกญาพอนั้น แม้ว่า ประเพณีพิธีกรรมนั้นเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนา ยังต้องขอบอกญาพ่อ เพื่ออัญเชิญญาพ่อไปเอาบุญนำกัน ประเพณีที่ควรบอกกล่าว อาทิ บุญบั้งไฟ บุญสะเทวด บุญช่าชะ ประเพณีแข่งเรือยาว บุญสงกรานต์ บุญช่าชะ ประเพณีที่ควรขอบอกอัญเชิญไปเอาบุญนำกัน คือ บุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษา บุญข้าวสาก ประเพณีที่ควรบอกกล่าวให้รับทราบ เพื่อให้ญาพ่ออนุโมทนาบุญด้วย คือ งานบวช บุญข้าวสาก บุญข้าวประดับดิน บุญคูณลาน บุญข้าวจีส่วน ผู้วิจัยเห็นว่า บทบาทของญาพ่อในมิติทางวัฒนธรรมมีความชัดเจน และขยายวงกว้างไปยังประเพณี 12 เดือนอื่น ซึ่งเกิดจากความเข้าใจของร่างที่สร้างความสำคัญของญาพ่อในทุกกิจกรรมของชุมชน ประการหนึ่งอาจเกิดจากความกตัญญู รู้คุณต่อบรรพบุรุษ การกระทำกิจกรรมต่าง ๆ จึงอยากบอกกล่าวแม้ว่า ประเพณีพิธีกรรมบางอย่างไม่เกี่ยวข้องเลย แต่มีความพยายามเชื่อมโยงให้มีความสำคัญ จนในปัจจุบันเกิดเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมงานบุญ

การแสดงผลและการอบรมระเบียบสังคม

การนับถือผีญาพ่อในอดีตถือว่าเป็นสถาบันที่รับรองอำนาจอันชอบธรรมของคณะอาณาใช้ในการปกครองบ้านเมืองโดยใช้ความศรัทธาของชาวไทยเชื้อที่มีต่อผีญาพ่อเป็นเครื่องมือเพื่อสานความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง ได้เป็นอย่างดี ต่อมาการดำเนินนโยบายการ

ปกครองของรัฐ เกิดการล่มสลายของระบบการปกครองแบบดั้งเดิมและพัฒนาการตามยุคสมัย จนถึงในปัจจุบัน “สถาบันศิญาพ่อ” ได้ปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

สถาบันศิญาพ่อในสังคมสมัยใหม่ ที่ปราศจาก เจ้าเมืองและคณะอาญาสี่ ยังดำรงอยู่ กลุ่มชนท่าอุเทนในรูปแบบของประเพณีพิธีกรรมท้องถิ่นที่ปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ผู้อาวุโสและปราชญ์ท้องถิ่นยังคงถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจ สถาบันศิญาพ่อจากรุ่นสู่รุ่นอย่างต่อเนื่อง จาก เรื่องเล่า ประสบการณ์ ปาฏิหาริย์ มีส่วนกล่อมเกล่า ชักเกล่าให้ผู้คนยึดถือ เป็นฮีตคอง ส่งผลให้ชาวไทยช้อย มีอุปนิสัยใจคอเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี มีความรักสามัคคี ซึ่งเป็นความคาดหวังของสังคมที่มีความสงบสุข ผู้วิจัยเห็นว่า ความเชื่อและการนับถือผี ผ่านพิธีกรรมทรงเมืองมีภาพสะท้อนความคิดที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ในกรอบประเด็นการควบคุมและจัดระเบียบทางสังคม แยกเป็นประเด็นในการนำเสนอ ดังนี้

1. ความเข้าใจและถ่ายทอดหลักธรรมทางพุทธศาสนาผ่านพิธีกรรมการนับถือผี

ในชุมชนไทยช้อยปัจจุบันมีความสลับซับซ้อนทางความเชื่อที่หลากหลาย เป็นผลมาจากการรับรู้ข่าวสารต่าง ๆ การแลกเปลี่ยนทางความเชื่อ ความสิ้นไหลทางวัฒนธรรม ส่งผลให้เกิดการผสมผสานทางความเชื่อที่ลงตัว สอดคล้องกับข้อสรุปของนักมานุษยวิทยาที่ศึกษาชุมชนภาคอีสานว่า มีความเชื่อในลักษณะ พุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Popular buddhism) โดยชาวไทยช้อยยอมรับนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักและอยู่เหนือความเชื่ออื่น ๆ ด้วย แม้ว่าในพุทธศาสนาจะสอนให้ละทิ้งความเชื่ออื่น ๆ ทิ้งมลาย แต่ในชุมชนไทยช้อยเกิดเป็นชุดความรู้ความเชื่อที่ลงตัว

หากพิจารณาในระดับอุดมคติแล้ว พุทธศาสนาและการนับถือผีมีความสัมพันธ์แบบแยกส่วนอย่างชัดเจน โดยภาพของพระสงฆ์ เป็นภาพของลักษณะคุณงามความดี ตั้งอยู่ในศีลธรรม มีความหมายในทางให้คุณ ส่วนญาพ่อเป็นภาพของวิญญูณ ไม่มีตัวตน จัดอยู่ในจำพวกผี ทำหน้าที่ปกครองหมู่บ้าน และเกี่ยวข้องกับอำนาจเหนือธรรมชาติ มีความหมายให้คุณและให้โทษ ยกตัวอย่างเปรียบเทียบในประเด็นการทำบุญตักบาตรของพระสงฆ์เป็นการอุทิศส่วนกุศลที่จะได้รับเอง เมื่อเสียชีวิตไป ส่วนการถวายเครื่องเซ่นไหว้ เลี้ยงในพิธีกรรมทรงเมืองเป็นการแก้บนเมื่อบรรลुวัตถุประสงค์ การกระทำเช่นนี้ เพื่อเอาใจ ญาพ่อ หากไม่ปฏิบัติตาม จะถือว่า ผิดผี (ถนิม เจริญมาตย์, สัมภาษณ์, 5 พฤศจิกายน 2556) ในประเด็นด้านการประกอบพิธีกรรม พุทธศาสนาจะมุ่งเน้นจัดพิธีกรรมที่สำคัญของชุมชน อาทิ บุญเข้าพรรษา ออกพรรษา สงกรานต์ วิสาขบูชา บุญกฐิน ฯ โดย มีพระสงฆ์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรม การทำบุญในงานต่าง ๆ เหล่านี้เพื่อสนับสนุน หรือ สะสมบุญ ให้มากเพียงพอและมุ่งหวังสู่การเกิดในภพภูมิหน้าที่ดีกว่า ส่วน พิธีกรรมของการนับถือญาพ่อ

อาทิ การแก้บน บนบานศาลกล่าว เสี่ยงทาย ขอความอุดมสมบูรณ์ ตัดกรรมตัดเวร โดยผู้ประกอบ พิธีกรรมคือ ร่าง นางเทียม ที่มุ่งเน้นแก้ปัญหาชีวิตในปัจจุบันให้ดำรงอยู่ได้อย่างปกติสุข

อย่างไรก็ตาม ในสภาพจริงของสังคมไทยข้อทำอุเทน การดำรงอยู่ของพิธีกรรมทรงเมือง ที่เป็นพิธีกรรมฝ่ายการนับถือผี ยังมีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมอย่างลงตัว จากการศึกษาภาคสนาม พบว่า บุญกฐิน เป็นกิจกรรมหนึ่งในพิธีกรรมทรงเมือง เดือน 11 โดยการนำพาของ ญาพ่อ (ในฐานะผี) และเป็นเจ้าภาพ (ผ่านร่าง) ณ หอเจ้าโต่ง เทศบาลท่าอุเทน จังหวัดนครพนม คลวัฏฐ์ ธนคณาธร (สัมภาษณ์, 5 พฤศจิกายน 2556) ให้สัมภาษณ์ว่า หอเจ้าโต่ง จะตั้งกองกฐินทุกปี ในปีนี้ (พ.ศ. 2556) ได้ทอดถวายที่วัดโพนแก้ว เพื่อเป็นการอุทิศส่วนกุศล ให้กับญาพ่อและเชษฐชน ลูกเลี้ยงลูกเทียบ ผู้ศรัทธาได้ทำบุญร่วมกันกับญาพ่อ นอกจากบุญกฐิน ที่ปฏิบัติเป็นประจำ พบว่า ผู้ศรัทธาที่บนบานสำเร็จตามความต้องการ จะมาบวชแก้บน ตามคำแนะนำของ ญาพ่อ ลำลี อุปปะแก้ว (สัมภาษณ์, 5 พฤศจิกายน 2556) ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า การบนบานกับผีญาพ่อ หากเป็นเรื่องที่ยากมาก มักจะแก้บนด้วยการบวชในพุทธศาสนา ภาพ ปรากฏการณ์ในพิธีกรรมที่ผสมผสานความเชื่อเรื่องผีญาพ่อ และพุทธศาสนา ได้สอดคล้องลงตัวกัน จนชาวไทยย้อยไม่ได้แยกออกจากกันตามหลักการอุดมคติ นอกจากนั้นในระหว่างการดำเนิน พิธีกรรมทรงเมือง ญาพ่อ มักสั่งสอน ให้โอวาทแก่ผู้ศรัทธาในการทำมาหากิน การดำเนินชีวิต อย่างมีหลักธรรม โดยใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนามาแสดงแก่ผู้ศรัทธา อาทิ สัมมาอาชีพ ทาน สีล ภาวนา บุญ กรรม ฯ เป็นข้อคิด หลักธรรมที่เข้าใจง่าย

จากปรากฏการณ์ข้างต้นผู้วิจัยเห็นว่าการสร้างบทบาทหน้าที่ของการนับถือผีให้มี ความสำคัญที่มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับพุทธศาสนา จนคนในชุมชนเกิดความเข้าใจร่วมว่าเป็น ส่วนหนึ่งหรืออยู่ภายใต้พุทธศาสนา โดยไม่คิดแปลกแยก จึงทำให้ ประเพณีพิธีกรรมยังคงดำรง อยู่ได้ เพราะยังได้เอบอิงกับพุทธศาสนา อันเป็นความเชื่อกระแสหลัก ในส่วนของหลักธรรม ที่ญาพ่อ ใช้ในการแสดงนั้น เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต บุญ กรรม และใช้อธิบายปรากฏการณ์ ชีวิตให้เข้าใจ อาทิ ความยากดีมีจน เกิดขึ้นเพราะกรรมเก่า ทำให้ชาวบ้านที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ แตกต่างกัน ยอมรับสภาพ ไม่เกิดสภาวะเครียด อิจฉาริษยา ในตรงกันข้าม กลับมีกำลังใจใน การทำงานและการทำบุญ เพื่อยกระดับความมั่นคงทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้น ปัญหาชีวิตต่าง ๆ คำถามได้รับคำตอบเป็นที่น่าพึงพอใจ ในขณะที่ พระสงฆ์และวัดในฐานะผู้เผยแพร่พุทธศาสนา มักนำเสนอหลักธรรมเพื่อมุ่งเน้น โลกุตระ ทำให้ชาวบ้านบางกลุ่มไม่เข้าใจหลักธรรมที่ลึกซึ้ง และมองว่า เป็นเรื่องไกลตัว อนึ่ง การสนทนา พูดคุย แก้ปัญหาต่าง ๆ ระหว่าง ญาพ่อและผู้ศรัทธา มักยกธรรมะทางพุทธศาสนามาปลอบประโลม ในกรณีมีปัญหาไม่มีทางออก ใช้การบนบานกับ ญาพ่อ เพื่อคลายความกังวล เป็นการผสมผสานให้เกิดประ โยชน์สูงสุดแก่ ผู้คน ที่มาขอพึ่งบาร

มีของญาติ นอกจากนั้น ร่าง ในฐานะเป็นคนในชุมชน จะเข้าใจปัญหา และเห็นอกเห็นใจกัน รวมทั้งการบอกเล่าเรื่องราวปัญหาต่าง ๆ สู้กันฟัง เป็นการระบายความรู้สึกอัด คับแค้นใจ อะไรบางอย่าง และเป็นสิ่งจำเป็นต้องพูดคุยกับคนอื่นเพื่อผ่อนคลาย การใช้หลักธรรมมาอธิบายปัญหา จึงเป็นทางออกหนึ่งที่ใช้ได้ผล

โลกทัศน์ของชาวบ้านไทยย้อ ได้รวมเอาพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิม เข้ารวมกันไว้ อย่างแนบเนียนในการปฏิบัติพิธี ด้วยบทบาทที่สนับสนุนซึ่งกันและกันมาเป็นเวลาช้านาน ย่อม เป็นเครื่องยืนยันได้เป็นอย่างดีในการชี้ให้เห็นถึงระบบความเชื่อตามแนวคิดที่เป็นจริงภายในสังคม ชาวบ้าน โดยความขัดแย้งระหว่างพุทธศาสนากับการนับถือผีญาพ่อไม่ได้เป็นอุปสรรคจนทำให้เกิด การแบ่งแยกความเชื่อทั้งสองฝ่ายในสภาพความเป็นจริงแต่อย่างใด ตรงกันข้ามชาวบ้านไทยย้อ สามารถผสมผสานเข้ารวมกันได้อย่างเป็นระบบ

2. ผู้สูงอายุ และเพศวิถี: พื้นที่แสดงตัวตนในพิธีกรรม

ข้อสังเกตบางประการในพิธีกรรมทรงเมือง พบว่า ร่าง และนางเทียม ส่วนมาก เป็นผู้สูงอายุ มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปจำนวน 6 คน หญิงอายุ 40 ปีขึ้นไป 1 คน และ ชายที่มีนิสัยและ กิริยาลักษณะคล้ายหญิง จำนวน 2 คน และผู้ทำหน้าที่ต่าง ๆ ในมณฑลพิธี รวมทั้งผู้ศรัทธาส่วนมาก มักเป็นผู้สูงอายุในชุมชน หนึ่ง ผู้สูงอายุในอดีตที่เคยเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาชุมชนทำอุเทน เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ชีวิตที่มีมุมมองที่น่าสนใจ ในขณะที่องค์ความรู้จากผู้สูงอายุ ถือเป็น คลังสมองที่มีคุณภาพจากประสบการณ์ในอดีต

จากการศึกษาภาคสนาม พิธีกรรมทรงเมือง ในบรรยากาศแห่งความศักดิ์สิทธิ์ ยังพบว่า เป็นบรรยากาศของการรวมกันของผู้สูงอายุ ที่มีโอกาสได้บอกเล่าประสบการณ์ต่าง ๆ ที่หลากหลาย รวมทั้งเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ของ ความศักดิ์สิทธิ์ของญาพ่อแต่ละองค์ การรวมตัวกันของผู้สูงอายุ ในชุมชนทำอุเทน มักเป็นคนแก่คนแก่ในชุมชน เพราะยังคงรักษาและสืบทอดความเชื่อของชุมชน ไว้ และเป็นกลุ่มที่มีขนาดใหญ่กว่าการ มารับเงินช่วยเหลือผู้สูงอายุประจำเดือน ที่แยกจ่ายชุมชน ตามบ้านเลขที่ ผู้วิจัยเห็นว่า ในพิธีกรรมทรงเมือง ที่มีการรวมตัวกันของผู้สูงอายุ แสดงถึงพลังของ ชุมชนที่มีความเหนียวแน่น และยังคงรักษาประเพณีของชุมชนไว้ได้เป็นอย่างดี ในพิธีกรรมจึง ถือเป็นพื้นที่ทางความคิด ความเชื่อ ในการแสดงตัวตน โดยเฉพาะคลังสมองของชุมชน ผู้สูงอายุ ในพื้นที่จึงมีโอกาสดูถูกดูขย กล้าคิด กล้าพูด ทำให้เกิดความรู้สึกว่ามีความสำคัญต่อชุมชน ซึ่งใน ปัจจุบันผู้สูงอายุในหลายพื้นที่ถูกละเลย ไม่ให้ความสำคัญ องค์ความรู้หลายอย่างจากผู้สูงอายุจึง หายไป

ข้อสังเกตในประเด็นต่อมาคือ ร่างของญาพ่อ เป็นชายที่มีนิสัยและกิริยาคล้ายผู้หญิง แตกต่างจากเดิม เมื่อ พ.ศ. 2542 จากการศึกษาของ วิศิษฐ์ ดวงสงค์ (2542 ข, หน้า หน้า 3877-3889)

ไม่พบร่างที่มีลักษณะเป็นเพศที่สามเลย ถนิม เจริญมาตย์ (สัมภาษณ์, 5 พฤศจิกายน 2555) ให้ข้อมูลว่า นายคลวัฏ ร่างญาพ่อสุวรรณราช และนายทอม ร่างญาพ่อเป็ง เป็นลูกหลานของชาว ไทยย้อ มีนิสัยและกิริยาแบบผู้หญิง เริ่มเข้ามามีบทบาทในพิธีกรรม ประมาณ ปี พ.ศ. 2549 ซึ่งมาแทนร่างที่ชราแล้ว เข้ามาช่วยเหลือทุกอย่าง จัดเตรียมงาน สามารถช่วยแบ่งเบาภาระของร่างคนอื่น ๆ ได้เป็นอย่างดีเพราะมีความชรามากแล้ว นอกจากนั้นยังเป็นผู้นำสร้างศาลเจ้าพ่อหลักเมือง แทนหอเจ้าไต่่งที่ทรุดโทรม ผู้วิจัยเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ไม่มีความซับซ้อน อาจเป็นเพราะขาดแคลนบุคลากร ที่มาเป็นกำลังในการดำเนินกิจกรรมที่มีความชรามากแล้ว ส่วน คลวัฏ ธนคณาธร (สัมภาษณ์, 5 พฤศจิกายน 2556) ให้สัมภาษณ์ว่า การมาร่วมในกิจกรรมของญาพ่อ ถือเป็นบุญวาสนา และก่อนการมาเป็นร่าง ได้เจ็บป่วยไม่ทราบสาเหตุ เมื่อมารักษากับญาพ่อ จึงหายเป็นปกติและเชื่อว่าเป็นผู้ที่ถูกเลือก ผู้วิจัยเห็นว่า การสร้างความชอบธรรมในการเข้าร่วมในพิธีกรรม โดยอ้างอิงถึงญาพ่อ เป็นการแสดงให้เห็นให้ผู้อื่นยอมรับตัวตนเพื่อเข้าร่วมในพิธีกรรม หนึ่ง ชุมชนไทยย้อเดิมนั้นยังไม่ยอมรับเพศที่สามในการประกอบกิจกรรมของชุมชนเท่าที่ควร โดยเฉพาะวาทกรรมเรื่อง บาป บุญ ผ่านวัด และพระสงฆ์ ที่ถ่ายทอดเรื่องราวบุญกรรม ว่า เพศที่สาม เกิดจากการกระทำผิดในศีลข้อ 3 การละเว้นประพฤติดิฉันในกาม ผู้วิจัยเห็นว่าเพศที่สาม ได้รับการยอมรับและเข้าร่วมในพิธีกรรมความเชื่อเรื่องผีต่าง ๆ อาทิ พิธีกรรมเหยา พิธีกรรมลำผีฟ้า พิธีกรรมทรงเจ้าเข้าผี มากในปัจจุบัน เช่นเดียวกับกิจกรรมอื่น ๆ แสดงให้เห็นว่า เพศที่สามต้องการแสดงศักยภาพ หรือความสามารถของตนเองให้สังคมยอมรับ เพื่อสร้างความรู้สึกรักดีเทียม หรือมีความสามารถไม่น้อยกว่าบุคคลอื่น โดยเฉพาะในสังคมชนบทที่มีการยึดมั่นในจารีตประเพณีแบบดั้งเดิม หนึ่ง ยังไม่พบข้อห้าม หรือชะล่าเรื่องเพศที่สามในพิธีกรรมเรื่องผีเลย จึงเป็นช่องทางหนึ่งในการแสดงออก ปราบปรามการผิดศีลดังกล่าวหากชุมชนไหนสามารถทำความเข้าใจและดึงศักยภาพที่มีของเพศที่สามมาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างรวดเร็ว จะทำให้สังคมเกิดการพัฒนา และอยู่อย่างปกติสุข

3. จากตำนานสู่ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองไทยย้อ

ตำนานไทยย้อ (ธวัช ปุณ โนนทก, 2542, หน้า 3694-3695) มีการเล่าขานสืบต่อกันมา เป็นรากฐานสำคัญในการสร้างพลังความเชื่อความศรัทธา จุดเด่นของตำนานที่มีลักษณะ กึ่งประวัติศาสตร์บ้านเมืองและกึ่งความเชื่อในเรื่องราวจะพบการบอกเล่าผูกเรื่องให้สอดคล้องกับสถานที่ที่ปรากฏในปัจจุบัน อาทิ เมืองหงสา เมืองไชยบุรี เมืองหินบูรณ อันล้วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของผีญาพ่อทั้งสิ้น จึงเป็นหลักฐานยืนยันให้บังเกิดความเชื่อถือแก่ชาวไทยย้อได้เป็นอย่างดีว่าเรื่องราวเหล่านั้นเป็นความจริง รวมทั้งมีตัวตนอยู่จริง เนื้อหาข้างบนนี้ให้ผู้คนบังเกิดความภาคภูมิใจ และมีสำนึกร่วมผูกพันอยู่ในบรรพบุรุษเดียวกัน ผู้วิจัยเห็นว่า การสร้างวีรบุรุษขึ้นมาพร้อมกับการสร้างบ้านแปงเมือง จึงเสมือนเอกลักษณ์หรือตัวแทนของทุกคนที่สร้างความผูกพันบนสำนึก

แห่งชุมชน ในความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของหรือเป็นส่วนหนึ่งของบ้านเมือง โดยมีญาพ่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวในฐานะวีระบุรุษแห่งประวัติศาสตร์ สิ่งเหล่านี้หมายถึง สำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของกลุ่มคนที่จะส่งผลถึงความเป็นเอกภาพ อันจะสามารถให้ดำรงอยู่ต่อไป

การนับถือผีญาพ่อของชาวไทยย้อ มีพัฒนาการด้านความคิด ความเชื่อ มาตามยุคสมัย เดิมนั้น เจ้าเมืองและคณะอาญาสี่เป็นผู้นำในการดำเนินกิจกรรมพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผีญาพ่อเท่านั้น อาทิ พิธีเช่นบวงสรวง การเดินทางไกล การออกรบ ฯ การดำเนินนโยบายของรัฐและการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทำให้การนับถือผีญาพ่อในความรู้และความเข้าใจรู้สึกนึกคิดของชาวไทยย้อรุ่นใหม่ต้องการยกระดับ พัฒนา สร้างชุดความรู้ใหม่ จากการได้รับข้อมูลข่าวสาร เรียนรู้วัฒนธรรมต่าง ๆ เมื่อ พ.ศ. 2554 คลวัฒน์ คงชนคณาพร (สัมภาษณ์, 5 พฤศจิกายน 2556) เห็นว่า หอญาพ่อแท่นคำ หอญาพ่อหงสา เก่า และชำรุด จึงได้รวบรวมศรัทธาสร้างศาลเจ้าพ่อหลักเมืองขึ้นมาแทน และสถานปนา ญาพ่อแท่นคำเป็น เจ้าพ่อหลักเมืองท่าอุเทน โดยเดิมนั้น เรียกว่าหอญาพ่อเจ้าไต่่ง ซึ่งมีมาพร้อมกับเมืองท่าอุเทน ราว พ.ศ. 2376 เดิมตั้งอยู่ริมฝั่งโขงปากห้วยบึงมอ มีการบูรณะย้ายหอหลายครั้ง พ.ศ. 2538 มีการสร้างเขื่อนริมฝั่งแม่น้ำโขง จึงได้ย้ายหอญาพ่อเจ้าไต่่งมาไว้ในที่ปัจจุบัน (ถนิม เจริญมาตย์, สัมภาษณ์, 5 พฤศจิกายน 2556)

วันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2554 นายคลวัฒน์ คงชนคณาพร พร้อมญาติพี่น้องชาวท่าอุเทน และผู้ศรัทธาญาพ่อเจ้าไต่่ง ได้ทำการบูรณะใหม่ โดยสร้างครอบหอญาพ่อเจ้าไต่่งหลังเดิม ประกอบพิธีพิธียกฉัตรหลังศาลเจ้าพ่อหลักเมือง และตั้งเสาหลักเมือง เมื่อวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2554 โดย นายทรงศักดิ์ จันทรสาขา นายอำเภอท่าอุเทน เป็นประธานฝ่ายฆราวาส พระมหาสมัย สิทธิชัย เจ้าคณะอำเภอท่าอุเทน และพระครูพิพัฒน์สิริ โภธิ เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ เสร็จสิ้นเมื่อ วันที่ 10 กันยายน พ.ศ. 2554 ผู้วิจัยเห็นว่า การยกระดับผีท้องถิ่น ขึ้นเป็น เจ้าพ่อหลักเมือง ไม่ได้คำนึงถึงรูปแบบ พิธีกรรมหลัก แต่เกิดจากความเข้าใจและความรู้สึกนึกคิด เช่นเดียวกับการยกระดับผีท้องถิ่นอื่นๆขึ้นเป็นมเหศักดิ์หลักเมือง อนึ่งการประกอบพิธีกรรมตั้งศาลหลักเมืองเป็นพิธีกรรมของพราหมณ์ แต่ชุมชนไทยย้อ ได้ประกอบพิธีกรรมตั้งศาลหลักเมืองที่เกิดขึ้นใหม่ โดยการนิมนต์พระสงฆ์และนายอำเภอมาเป็นผู้เปิดศาลหลักเมืองครั้งแรก เป็นการผสมผสานความเชื่อ การเมือง วัฒนธรรม ศาสนา เข้าด้วยกันอย่างลงตัว ประเพณีนับถือมเหศักดิ์หลักเมือง ปรากฏในวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน อาทิ ท้าวฮุ่งท้าวเจือง ขูลุนางอ้าว หน้าผากไกลกระด้น และกำพราฝีน้อย ซึ่งมเหศักดิ์หลักเมืองมีบทบาทสำคัญต่อการปกครอง ช่วยเหลือเจ้าเมืองพระมหากษัตริย์ในการปกครองบ้านเมือง

4. การจัดการความขัดแย้งในสังคม

การปฏิบัติตามฮีตคอง ภายใต้กฎหมายบ้านเมือง ถือเป็นการควบคุมทางสังคมที่ใช้

ประเพณีวัฒนธรรมอีกชั้นหนึ่งที่คอยกำหนดพฤติกรรมของผู้คนในสังคม ซึ่งเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมที่ชาวไทยยึดถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน การจัดการความขัดแย้งในสังคมเป็นผลมาจากกลยุทธ์ในอดีต ที่สร้างความรักความสามัคคีของผู้คนไทยย้อยหลายกลุ่มในชุมชนท่าอุเทนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และหลอมรวมผู้คนในชุมชนท่าอุเทนที่มีหลายชุดความเชื่อให้ประนีประนอมเกิดเป็นความรู้ในชุดของศิญาพ่อ ที่มีความสัมพันธ์กับทุกกิจกรรมและความเชื่อ อาทิ สนับสนุนพุทธศาสนา กิจกรรมของชุมชนต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วชาวไทยย้อยในอดีตมักไม่ค่อยมีความขัดแย้งกัน เพราะเชื่อในผีตัวเดียวกัน ต่อมาเมื่อผู้คนมากขึ้น ความขัดแย้งจึงเกิดขึ้นส่วนหนึ่งเกิดจากความไม่เชื่อในผีตัวเดียวกัน และการพัฒนาเกิดขึ้นของชุมชนเมืองชายแดน

จากการศึกษาภาคสนามในพิธีกรรมทรงเมืองในปัจจุบันเป็นกลไกลดระดับความรู้สึกของความเป็นพวกเดียวกันให้แก่คนในชุมชน ในท่ามกลางความขัดแย้งในช่วงเกิดวิกฤตการณ์อันหนึ่งความเกรงกลัวการถูกลงโทษจากอำนาจของญาพ่อ ทำให้ผู้คนในชุมชนไม่เกิดความขัดแย้งมากนัก มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีน้ำใจไมตรี จากการสัมภาษณ์ วันชาติ ทิพย์พูล (สัมภาษณ์, 5 พฤศจิกายน 2556) ให้ข้อมูลว่า ลูกหลานของชาวไทยย้อยเอง ไม่ค่อยมีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกัน เพราะพ่อแม่ ผู้ปกครอง เป็นชาวไทยย้อยด้วยกัน ถือเป็นพี่น้องกันทั้งหมด และหากทะเลาะหรือมีเรื่องกัน ญาพ่อเจ้าโต้งจะลงโทษ ต้องมีการขอขมากัน ความเข้าใจเรื่องของเครือญาติและการนับถือผีตัวเดียวกัน เกิดขึ้นจากพ่อแม่ ได้ถ่ายทอดปลูกฝังให้กับลูกหลาน นอกจากนั้นในระดับเครือญาติที่เห็นได้ชัดเจน หากเกิดความขัดแย้ง หรือถกเถียงระหว่าง พี่น้อง ลูกเขย สะใภ้ พ่อตา แม่ยาย ลุง ป้า น้า อา เหล่านี้ จะทำให้ผีแฉ ประจำบ้านเรือนไม่พอใจและจะลงโทษให้เกิดความไม่สบาย (มงคล คำเมือง, สัมภาษณ์, 5 พฤศจิกายน 2556) นอกจากนั้น ในพิธีกรรมทรงเมืองผู้ศรัทธามักใช้สรรพนามทางเครือญาติใช้เรียกศิญาพ่อว่า “ญาพ่อ” และเรียกตนเองว่า “ลูกหลาน” ซึ่งชี้ให้เห็นถึงการเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างโลกเหนือธรรมชาติกับโลกมนุษย์ ด้วยการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมจากประสบการณ์ของมนุษย์เอง ผู้วิจัยเห็นว่า การสร้างความสัมพันธ์กับญาพ่อโดยอาศัยความเชื่อและการใช้สรรพนาม ช่วยปลูกฝังความรู้สึกของการเป็นพวกเดียวกันให้แก่คนในชุมชน ด้วยสำนึกของความผูกพันฉันเครือญาติที่มีต่อบรรพบุรุษร่วมกัน ซึ่งจะส่งผลให้ลดความขัดแย้งในชุมชน

สรุป

บทบาทและความสำคัญของการนับถือผีต่อวิถีชีวิตชาวไทยย้อยท่าอุเทน จังหวัดนครพนมปัจจุบัน เป็นภาพสะท้อนจากปรากฏการณ์ในระหว่างการเก็บข้อมูลภาคสนาม และจากคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เมื่อมาลำดับในช่วงเวลา พบสิ่งที่น่าสนใจคือ มีการปรับเปลี่ยนบทบาท

และสร้างความสำเร็จของผีญาพ่อในทุกกิจกรรมของชุมชน

บทบาทของผีญาพ่อต่อการสร้างความมั่นคงทางจิตใจ เมื่อชาวไทยย้อนเกิดความรู้สึกกังวล เกิดความเครียด หัวน่วิตก ต่อสภาพการณ์ในปัจจุบันในกรณีต่าง ๆ ซึ่งอาจนำไปสู่การเกิดโรคภัย ที่รุนแรงและไม่ทันการณ์ต่อการรักษา อาทิ ความเจ็บป่วย ฝนแล้ง น้ำท่วม ค้าขายไม่ได้กำไร การสอบ การเกณฑ์ทหาร ของหาย ย้ายถิ่น เหล่านี้กระทบต่อชีวิตและทรัพย์สิน ชาวไทยจึงพึ่งพาอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของญาพ่อเพื่อต้องการความมั่นคงทางจิตใจ แม้ว่าไม่สารทพิสูจน์หรือรับประกันได้ว่า เมื่อบนบานกับญาพ่อแล้ว จะเกิดผลสำเร็จ แต่ชาวไทยยังได้รับความสบายใจ การได้ระบาย พุดคุยปัญหาเกี่ยวกับ ร่วง เป็นการแลกเปลี่ยนความรู้สึกในภาวะต่าง ๆ อนึ่ง ชาวบ้านไทยย้อนในปัจจุบัน มีความรู้ความเข้าใจต่อความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นอย่างดี ได้รับข้อมูล ข่าวสาร ความเป็นเหตุเป็นผล อย่างเหมาะสม แต่เมื่อถึงภาวะวิกฤติที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ไม่สามารถอธิบายได้ จึงมาพึ่งอำนาจของญาพ่อ

วิถีชีวิตของชุมชนไทยย้อนในปัจจุบันเป็นชุมชนเมืองชายแดน มีสถานที่ราชการต่าง ๆ ตลาด ร้านค้า ร้านสะดวกซื้อ ตลาดนัด จุดผ่อนปรนตลาดชายแดน ฯ แสดงถึงความซับซ้อนของ ระบบเศรษฐกิจ อาชีพการงาน ที่หลากหลาย การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทำให้ผู้คนชาวไทยย้อน คั่นร่น กับค่าครองชีพที่สูงขึ้น ทำมาหากิน ต้องพบกับปัญหาความเครียดต่าง ๆ ชาวไทยย้อนบางคน ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และประกอบอาชีพเสริมรายได้ ภาวะเคร่งเครียด ความกังวลต่อระบบ เศรษฐกิจ ได้เกิดขึ้น ชาวไทยย้อนต้องพบเจอกับปัญหาที่ไม่แน่นอน เลี่ยงภัยต่าง ๆ ชาวไทยย้อนส่วน หนึ่งหันไปพึ่งพึ่งอำนาจของญาพ่อ การบนบานศาลกล่าวเพื่อให้ประสบผลสำเร็จ จึงเป็น การผ่อนคลายความกังวลทางจิตใจ หากไม่ได้รับผลสำเร็จชาวไทยย้อนไม่ได้ตำหนิหรือกล่าวโทษ พลังอำนาจของญาพ่อแต่อย่างใด แต่กลับเข้าใจในระบบกฎแห่งกรรม บุญ วาสนา

บทบาทของญาพ่อต่อการแสดงพลังและการอบรมระเบียบสังคม เป็นผลมาจากการยึดถือฮีต คอง ชะล้า หลักธรรมทางพุทธศาสนา มาปฏิบัติใช้ โดยญาพ่อเป็นผู้ควบคุมลงโทษ สำหรับผู้ที่กระทำผิด การอบรมของญาพ่อ ผ่าน ร่วง ได้ใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนา มุ่งเน้นสั่งสอน ในระดับโลกิยะ เพื่อให้ประกอบสัมมาอาชีพ และดำรงชีวิตอย่างสงบสุข แตกต่างกับ พุทธศาสนา ในระดับอุคคคติ ที่ชาวไทยย้อนมองว่าเป็นเรื่องไกลตัว อาทิ การปฏิบัติเพื่อเข้าสู่นิพพาน ในขณะที่เดียวกัน ชาวไทยย้อนมีความเข้าใจว่า การนับถือผีญาพ่อมีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนา อย่างไม่ขัดแย้งกัน ในพื้นที่พิธีกรรมจะมีผู้สูงอายุและชายที่มีลักษณะนิสัยคล้ายหญิงมาร่วมใน พิธีกรรม แสดงถึงพลังของชุมชนที่มีความเหนียวแน่น และยังคงรักษาประเพณีของชุมชนไว้ได้เป็น อย่างดี ในพิธีกรรมจึงถือเป็นพื้นที่ทางความคิด ความเชื่อ ในการแสดงตัวตน โดยเฉพาะคลังสมอง ของชุมชน การที่ได้มีโอกาสพูดคุย แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ทำให้เกิดความรู้สึกที่มีความสำคัญต่อ

ชุมชน ซึ่งในปัจจุบันผู้สูงอายุในหลายพื้นที่ถูกละเลย ไม่ให้ความสำคัญ

สิ่งที่แสดงถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนในช่วงการศึกษาวิจัยคือการเปลี่ยนผ่านจาก ตำนานผีประจำชาติพันธุ์สถาปนาเป็นศาลเจ้าพ่อหลักเมือง จึงเสมือนเอกลักษณ์หรือตัวแทนของทุกคนที่สร้างความผูกพันบนสำนึกแห่งชุมชน ในความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของหรือเป็นส่วนหนึ่งของบ้านเมือง โดยมีญาพ่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวในฐานะวีระบุรุษแห่งประวัติศาสตร์ สิ่งเหล่านี้หมายถึง สำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของกลุ่มคนที่จะส่งผลถึงความเป็นเอกภาพอันจะสามารถให้ดำรงอยู่ต่อไป การยกระดับผีท้องถิ่น ขึ้นเป็น เจ้าพ่อหลักเมือง เพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เมื่อชาวไทยย่อมมีความสำนึกรักในผีตัวเดียวกัน โดยมี ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ทำให้ลดความขัดแย้ง อีกทั้งในพิธีกรรมทรงเมืองเป็นกลไกลดกระชับความรู้สึกของความเป็นพวกเดียวกันให้แก่คนในชุมชน ในท่ามกลางความขัดแย้งในช่วงเกิดวิกฤตการณ์ อันึงความเกรงกลัวการถูกลงโทษจากอำนาจของญาพ่อ ทำให้ผู้คนในชุมชนเกิดความรักสามัคคีกัน ไม่เกิดความขัดแย้ง และสืบจนถึงในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ในสถานการณ์ปัจจุบัน สถาบันผีญาพ่อถูกท้าทาย ต่อสู้ ต่อรอง กับกลุ่มผู้คนที่มีความเชื่อที่สลับซับซ้อนและหลากหลาย กลุ่มคนรุ่นใหม่ มองว่า การนับถือผีญาพ่อเป็นเรื่องงมงาย ไร้สาระ ขัดแย้งกับหลักวิทยาศาสตร์ กลุ่มนักวิชาการเมืองท้องถิ่น กลับให้การสนับสนุน อาทิงบประมาณ หรือสิ่งของ เพื่ออำนวยความสะดวกในการจัดพิธีกรรม ซึ่งน่าจะคล้ายกับกลยุทธ์ในอดีตเพื่อใช้ความสัมพันธ์ของผีญาพ่อและผู้ศรัทธาเป็นเครื่องมือในการหาเสียงเลือกตั้ง กลุ่มองค์กรด้านการศึกษา โรงเรียน ศูนย์วัฒนธรรม สืบค้น รวบรวมข้อมูลและให้มีการศึกษาในรูปแบบวิชาการ รวมทั้งการนำเสนอในรูปแบบของข้อมูลด้านการท่องเที่ยวในชุมชน จึงถือได้ว่าสถาบันผีญาพ่อ เปรียบเป็น องค์กรความรู้ชุมชน เพื่อชุมชน ที่มีลักษณะเป็นสหวิทยา และใช้ในการแก้ไขปัญหาชุมชนในยุคหนึ่งอย่างได้ผล การทำความเข้าใจในระบบคิดของคนไทยย้อท่าอุเทนจะทำให้เกิดความเข้าใจและเป็นข้อมูลเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตต่อไป

บทที่ 6

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง การนับถือผีของชาวไทยย้อ : ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อและนิเวศวิทยาวัฒนธรรม มีวัตถุประสงค์ประกอบด้วย 1. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงการนับถือของชาวไทยย้อ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม 2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ด้านความเชื่อกับชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงและนิเวศวิทยาวัฒนธรรมผ่านการนับถือผีของชาวไทยย้อ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม และ 3. เพื่อศึกษาบทบาทและความสำคัญของพิธีกรรมการนับถือผีต่อวิถีชีวิตชาวไทยย้ออำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม โดยวิธีการดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ เริ่มด้วยการการวิจัยเชิงเอกสาร เพื่อศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับคติความเชื่อการนับถือผี พิธีกรรมทรงเมืองของชุมชนชาวไทยย้อท่าอุเทน จากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น เอกสารงานวิจัย วิทยานิพนธ์ เอกสารวิชาการ หนังสือ ฯ และการวิจัยภาคสนาม (Field work) เพื่อศึกษาเฉพาะกรณีในระดับลึก โดยการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วม กับผู้รู้ ปราชญ์ท้องถิ่น ร่าง นางเทียม ผู้นำพิธีกรรม ผู้ศรัทธา และใช้กรอบความคิดเรื่องผี และวิญญาณ (Animism) ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า (Oral history) จักรวาลวิทยา (Cosmology) นิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural ecology) ในการวิเคราะห์ สรุปผลการวิจัยดังนี้

สรุปผลการศึกษา

ผู้วิจัยสรุปผลการศึกษาตามจุดประสงค์การวิจัย ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงการนับถือผีของชาวไทยย้อท่าอุเทน

ชาวไทยย้ออำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม มีประวัติศาสตร์การย้ายถิ่นเพื่อตั้งถิ่นฐานหลายที่ ระหว่างการเดินทางต้องเผชิญกับอันตรายและความยากลำบาก จึงพึ่งพาอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ และสืบทอดกันมายาวนาน จนกระทั่งเมื่อครั้งตั้งถิ่นฐานและยกฐานะขึ้นเป็นเมืองท่าอุเทน (พ.ศ. 2376) เจ้าเมืองได้เช่นบวงสรวง สถาปนาขึ้นเป็นผีประจำเมืองคือ ญาพ่อแท่นคำ ญาพ่อหงสา ญาพ่อเจ้าโต่ง และอัญเชิญผีประจำสถานที่เคยพักพิงและให้ความช่วยเหลือ คือ ญาพ่อสุวรรณราช ญาอ้ายคำแดง ท้าวขอล้อ ญาอ้ายคำไหล ญาเจ้าน้อยยอดทอน ญาอ้ายบุญเหลือ ญาอ้ายเฟียพัน ญาอ้ายเขียวค่อม ญาท้าวแสนตา และจัดพิธีกรรมทรงเมืองตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา อนึ่งเจ้าเมืองท่าอุเทนได้ อิงอำนาจของญาพ่อ เพื่อรองรับสถานภาพและใช้อำนาจสิทธิอำนาจในการปกครองบ้านเมือง การสั่งการ ออกคำสั่งใดๆ อังเป็นความประสงค์ของ

ญาพ่อ เป็นกลยุทธ์อาศัยความศรัทธาของประชาชนต่อญาพ่อเป็นเครื่องมือสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง ส่วนชาวบ้านผู้ได้รับการปกครองทั่วไปนับถือผีแจ เป็นผีประจำบ้านเรือน เครื่องญาติ ดันตระกูล

ต่อมารัฐบาลสยามปฏิรูปการปกครองได้ยกเลิกระบบอาญาสี่ (พ.ศ. 2442) และในเวลาใกล้เคียงกันได้ปราบปรามกบฏผีบุญภาคอีสาน (พ.ศ. 2444-2445) เสร็จสิ้นลง ได้มีประกาศห้ามนับถือ ทรงเจ้าเข้าผี และวางโทษหนัก เมื่อระบบอาญาสี่ที่อิงอำนาจของญาพ่อสิ้นสุดลง กรอบกับเกรงกลัวโทษในการทรงเจ้าเข้าผี ทำให้พิธีกรรมทรงเมืองของญาพ่อไม่ได้รับการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ในส่วนของชาวบ้านชาวไทยช้อยยังคงนับถือผีแจอย่างมั่นคง ประกอบพิธีกรรมในเฉพาะครอบครัวเป็นที่ลับตา ขาดต่อการตรวจสอบของเจ้าหน้าที่ของรัฐ หลังจากนั้น พ.ศ. 2456 พระอาจารย์สีหัตถ์ สุวรรณมาโจ พระเกจิอาจารย์ได้พัฒนาพุทธศาสนาในเมืองท่าอุเทน เห็นว่าชาวไทยช้อยนับถือผีแจ เป็นเรื่องมมงาย จึงได้สั่งสอนให้เข้าใจในหลักธรรมทางพุทธศาสนา และสร้างพระธาตุท่าอุเทนขึ้น เป็นของอภัยแทนการนับถือผีแจ ทำให้ชาวไทยช้อยผ่อนคลายการนับถือผีลง

ในปัจจุบัน ชาวไทยช้อยอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม นับถือผีอย่างหนาแน่น มีจำนวน 21 องค์ คือ ญาพ่อแท่นคำ ญาพ่อหงสา ญาพ่อเจ้าโต่ง ญาพ่อสุวรรณราช ญาพ่อเป็ง ญาพ่อศรีสุทโธ ท้าวขอล้อ ญาอ้ายคำแดง ญาอ้ายหาญสะด่อง ญาอ้ายคำไหล ญาพ่อโต่งกว้างป่ากระดิ่ง ญาเจ้าน้อย ยอดทอน ญาอ้ายบุญเหลือ ญาอ้ายเฟียพัน ญาอ้ายเขียวค่อม ญาท้าวแสนตา นางแอกไค้ นางจันทาท้าวคำไค้ ท้าวอำคา ท้าวคำเหลียง มีการประกอบพิธีกรรมทรงเมืองเป็นประจำ 3 ครั้งต่อปี โดยครั้งแรก ระหว่าง วันขึ้น 3-4 ค่ำ เดือน 3 เป็นพิธีชำระบ้าน ปิดเป่าสิ่งเสียดจัญไรออกจากเมืองท่าอุเทน ครั้งที่ 2 ระหว่าง วันขึ้น 3-4 ค่ำ เดือน 6 เป็นการทำนาศวมุขมสมบูรณก่อนลงมือทำนาและให้ญาพ่อดลบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และครั้งที่ 3 ระหว่าง วันแรม 1-2 ค่ำ เดือน 11 เพื่อบอกกล่าวญาพ่อถึงผลผลิต อัญเชิญญาพ่อมาแข่งเรือ และทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับญาพ่อผู้คนที่เข้าร่วมในพิธีกรรมเป็นประจำชนชาวอำเภอท่าอุเทน ต่างคนมีจุดมุ่งหมายในการเข้าร่วมพิธีกรรมที่แตกต่างกัน อาทิ เพื่อความสงบร่มเย็น การสนับสนุนธุรกิจการค้า เพื่อความเจริญก้าวหน้าทางหน้าที่การงาน การเลื่อนขั้นตำแหน่ง ส่วนการนับถือผีอารักษ์ประจำแหล่งท่ามาหากิน คือ ญาพ่อศรีสุทโธ ประจำบึงมอ นางแอกไค้ ประจำแม่น้ำโขง ท้าวอำคา ประจำสองแขง ท้าวคำไค้ ประจำหนองสูง ในฐานะเจ้าของทรัพยากร ชาวไทยช้อยเป็นเพียงผู้อาศัยใช้สอย และต้องคอยบอกทุกครับ ตามคติ “บ่เอิ้นบ่ขาน บ่วานบ่ช้อย” อีกทั้งผีอารักษ์มีหน้าที่ลงโทษผู้กระทำความผิด การเปลี่ยนแปลงการนับถือผีของชาวไทยช้อยท่าอุเทน จังหวัดนครพนม จากอดีตจนถึงปัจจุบันเกิดจากเหตุปัจจัยหลายประการ คือ 1. ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ เดิมนั้นชาวไทยช้อยมีระบบเศรษฐกิจแบบ

ยังชีพ มีความเคารพธรรมชาติ เชื่อว่าญาพ่อเป็นผู้รักษาห้วยหนอง คลอง บึง แหล่งทำมาหากิน ชาวไทยต้องให้ความเคารพในฐานะเจ้าของทรัพยากร และมีกฎเกณฑ์ในการควบคุมดูแล ต่อมาในยุคพืชพาณิชย์ แหล่งทำมาหากินสาธารณะ ถูกบุกเบิกพื้นที่ เกิดการแข่งขัน ชาวไทยย้ายบางกลุ่มได้ละเมิดกฎเกณฑ์ไม่ยึดถือปฏิบัติดั้งเดิม เมื่อการละเมิดแต่ละครั้งไม่ได้รับการลงโทษ ทำให้ความเชื่อผีญาพ่ออ่อนคลายความศักดิ์สิทธิ์ลงไปด้วย 2. ปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรม โดยดั้งเดิม ชาวไทยยังเป็นกลุ่มเดียวที่มาตั้งถิ่นฐานในเมืองท่าอุเทน ที่มีวัฒนธรรมร่วมและเครือญาติไปในทิศทางเดียวกัน จึงสามารถธำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมได้อย่างครบถ้วน ต่อมามีการขยายของเมือง ผู้คนต่างเชื้อชาติ ภาษาได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้นในเมืองท่าอุเทน อาทิ คนเวียดนาม การแต่งงานกับกลุ่มอื่น และย้ายออกไปทำมาหากินในที่อื่น ทำให้การนับถือผีของชาวไทยอยู่ถูกท้าทายจากแนวคิดของกลุ่มอื่น 3. ปัจจัยด้านการรับข้อมูลข่าวสาร เดิมชาวไทยอยู่ได้รับการอบรมสั่งสอนจากผู้อาวุโส พ่อ แม่ ปู่ย่าตายาย เริ่มแรกของการเรียนรู้คือการประกอบอาชีพผ่านประสบการณ์ การสั่งสอนศีลธรรมโดยยึดถือฮีต คองบ้านเมือง ต่อมาชาวไทยอยู่ได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียน การรับรู้ข่าวสารผ่านโทรทัศน์ วิทยุ อินเทอร์เน็ต ทำให้ชาวไทยอยู่รุ่นใหม่มีทัศนะด้านลบต่อการนับถือผี โดยเฉพาะการนำเสนอข่าวการหลอกลวงด้วยการทรงเจ้าเข้าผี ชาวไทยอยู่รุ่นใหม่เห็นว่าการนับถือผีเป็นเรื่องงมงาย เป็นเรื่องของผู้เฒ่าผู้แก่ พระภิกษุสงฆ์ ในอำเภอท่าอุเทน เห็นว่าเป็นเรื่องไม่ใช่สาระ ในปัจจุบัน สถานการณ์ด้านความเชื่อมีความหลากหลาย การนับถือผีของชาวไทยอยู่ได้สร้างความหมายใหม่ ๆ เพื่อตอบรับภาวะการณ์เปลี่ยนแปลงและดำรงอยู่ในสังคมไทยอยู่อย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

2. การนับถือผีชาวไทยอยู่ที่สัมพันธ์กับความเชื่อของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง

การนับถือผีของชาวไทยอยู่ท่าอุเทน จังหวัดนครพนม มีความสัมพันธ์กับความเชื่อในมิติต่าง ๆ ที่สะท้อนวิถีคิดของคนไทยอยู่ ประการแรก การนับถือผีญาพ่อเจ้าโต่ง คล้ายคลึงกับความเชื่อในชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงอื่น คือ 1. ชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ปากน้ำเซบั้งไฟ สปป.ลาว นับถือ เจ้าโต่งกว้าง ในฐานะเจ้าเฮือนสามรักษาพระธาตุพนม อดีตเป็นกษัตริย์ 3 พี่น้องสละชีวิตเพื่อเป็นเจ้าเฮือนสาม มีขอบเขตอำนาจบริเวณแม่น้ำโขงตอนกลางทั้งหมด 2. ชุมชนบ้านธาตุน้อย ข้าโอกาสพระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม นับถือ เจ้าโต่งกว้าง ในฐานะเจ้าเฮือนสามรักษาพระธาตุพนม หลังจากสถาปนาพระธาตุพนมเรียบร้อยแล้ว ได้เข้ามาถวายการรักษาพระธาตุพนม 3. ประชาชนเมืองหลวงพระบาง สปป.ลาว เชื่อว่า เจ้าโต่งกว้าง เป็น พญานาค สถิตอยู่ปากแม่น้ำคาน 4. ชุมชนเก่า จังหวัดสกลนครนับถือเจ้าโต่งมหัศจรรย์ อดีตเป็นอุปฮาดเมืองสารวันพันทอง รักษาพระธาตุเชิงชุม หนองหาน และแม่น้ำเก่า จนไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่ อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

5. ชาวบ้านศรีครเตา อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม เชื่อว่าเจ้าต่งกว้าง เป็นบริวารของ เจ้าพ่อศรีครเตา เมื่อพิจารณาขอบเขตพื้นที่ทางกายภาพของ ญาพ่อเจ้าโต่งไทยย้อ มีขอบเขตอำนาจ ทับซ้อนในพื้นที่ของเจ้าโต่งกว้างเจ้าเฮือนสามองค์พระธาตุพนม แต่ชาวไทยย้อยืนยันว่า เป็นคน ละองค์กัน ทั้งนี้เป็นเพราะชาวไทยย้อได้รับการถ่ายทอดความทรงจำร่วมในพิธีกรรม การผลิตข้าว รื้อ สร้างความหมาย เกิดเป็นตัวตนความคิดของชาวไทยย้อเอง และในพิธีกรรมทรงเมืองยังเป็นกุศโลบายให้คนที่มีความเชื่อหลากหลายในเมืองท่าอุเทนมาประสานกันเป็นความเชื่อชุดเดียว มีพื้นที่ จินตนาการร่วมกัน การรื้อยัดชาวบ้านในพื้นที่อำนาจของญาพ่อเจ้าโต่งด้วยความเชื่อและการ ประกอบพิธีกรรมเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยเชื่อมโยงคนในพื้นที่ ไม่เฉพาะผู้คนชาวไทยย้อเท่านั้น แต่รวมถึงกลุ่มคนอื่น ๆ ในเทศบาลท่าอุเทนด้วย แสดงให้เห็นถึงพื้นที่ทางความคิดและสร้างความสัมพันธ์ในพื้นที่สังคม

ประการที่สอง ชาวไทยย่อนับถือผีในสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ อาทิ ญาพ่อหงสา สถิต ณ เมืองหงสา ท้าวแสนตาสถิต ณ เมืองไชยบุรี ญาพ่อสุวรรณราช สถิต ณ เมืองหลวงปู่แดง ญาอ้ายคำไหลสถิต ณ วังฆ้อง แม่น้ำหินบูน ช่วยเหลือในการเดินทาง ท้าวข่อล่อ สถิต ณ เมืองหินบูน ญาอ้ายคำแดง และผู้ช่วย ญาอ้ายหาญสะค่อง ญาอ้ายเขี้ยวค่อม ญาอ้ายเผี้ยพื้น ญาอ้ายบุญเหลือ คอยช่วยเหลือระหว่างการเดินทางข้ามแม่น้ำโขง มายังเมืองท่าอุเทน ญาพ่อแท่นคำ สถิต ณ เมืองท่าอุเทน การนับถือผีดังกล่าวได้ถูกสร้างความทรงจำร่วมของสังคมอย่างต่อเนื่อง ผ่านพิธีกรรม ดำเนิน ว่าง ที่เคลื่อนไหวดตลอดเวลา เป็นชุดความรู้ท้องถิ่นที่เติมแต่งประวัติศาสตร์ไทยย้อให้มี ชีวิตชีวา ในขณะเดียวกันยังปลูกฝังให้ชาวบ้านมีความรู้ความเข้าใจในรากเหง้าของตนเองอย่างเป็นระบบ อนึ่งการนับถือผีญาพ่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวไทยย้อให้เกิดความรักสามัคคี รักใคร่ ประองคอง ภายใต้หลักการผีตัวเดียวกัน ได้รู้จักซาบซึ้งในความเป็น ตัวตนไทยย้อ เกิดเป็นชุดความรู้ ท้องถิ่นที่มีพลัง

ประการสุดท้าย การนับถือผีไทยย้อสัมพันธ์กับเครือข่ายทางสังคมไทยย้ออื่น คือ ชุมชน ไทยย้อท่าอุเทน ชุมชนไทยย้อไชยบุรี ชุมชนไทยย้อหินบูน สปป.ลาว ชุมชนไทยย้อท่าดอกแก้ว ชุมชนไทยย้อตาลปากน้ำ ชุมชนไทยย้อบ้านโพน ชุมชนไทยย้อหัวบึงทุ่ง มีความเชื่อและนับถือผี ไทยย้อเหมือนกัน โดยเฉพาะญาพ่อหงสา เป็นความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลมาจากชาวไทยย้อท่าอุเทน เพราะชุมชนไทยย้ออื่นได้ขยายตัวออกจากเมืองท่าอุเทน จึงนำความเชื่อและการนับถือผีญา พ่อ ไปยึดถือด้วย โดยแต่ละชุมชนเป็นเครือญาติของชาวไทยย้อด้วยกัน โดยมีไทยย้อท่าอุเทนเป็น ศูนย์กลาง

3. การนับถือผีกับนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

จากการศึกษาการนับถือผีอารักษ์ ทั้ง 5 กรณี ในอาณาเขตเมืองท่าอุเทนเดิม คือ ฉญาพ่อ ศรีสุทโธ รักษาบึงมอ นางแอกไค้ เป็นลูกสาวพญานาค รักษาแม่น้ำโงง นางจันทา สถิตอยู่วังมน รักษาห้วยทวย ท้าวอำคา รักษาหนองสูง และ ท้าวคำโค รักษาฮ่องแขงและพื้นที่ชุ่มน้ำ ชาวไทยเชื้อเชื่อว่า ผีอารักษ์ทำหน้าที่ ดูแล ปกป้องรักษาอาณาบริเวณ ป่า ห้วย หนอง ต่าง ๆ ตามขอบเขตอำนาจของตนเอง ก่อนชาวไทยย้ายมาอาศัยและตั้งเมืองท่าอุเทน เมื่อ พ.ศ. 2376 โดยผีอารักษ์มีอำนาจ เต็ดขาดในการตัดสิน ลงโทษ แก่ผู้กระทำความผิด หลบหลู่ ในขณะที่เดียวกัน ผีอารักษ์ทั้งหมด ถือเป็น บริวารของ ฉญาพ่อเจ้าโตน่ เป็นผีที่มีอำนาจในเมืองท่าอุเทน เมื่อชาวบ้านเข้าใช้ทรัพยากรทุกอย่าง ต้องใช้อย่างระมัดระวัง มีความเคารพเจ้าของ และปฏิบัติตาม จะล่า อย่างเคร่งครัด นอกจาก การปฏิบัติจะล่าแล้ว บางพื้นที่มีพิธีกรรม เลี้ยงขึ้น เลี้ยงลง เช่น ไหว้ ผีอารักษ์ เพื่อให้เกิดความ พึงพอใจและประทานความอุดมสมบูรณ์เพียงพอต่อการดำเนินชีวิต การเข้าใช้ทรัพยากรตามหลัก “บ่เอิ้น บ่ขาน บ่วาน บ่ช้อย” หากชาวบ้านคนใดใช้ทรัพยากร โดยไม่บอกกล่าว ถือว่าลักขโมย และอาจถูกลงโทษจากอารักษ์

ข้อชะล่า ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เป็นผลมาจากประสบการณ์ การเรียนรู้ของ ชาวบ้านที่เข้าไปใช้ทรัพยากร เมื่อพิจารณาแล้ว สามารถแยกเป็น ชะล่าที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยตรง อาทิ ห้ามจับปลาวันพระ ห้ามฆ่าสัตว์บางชนิด ชะล่าที่เกี่ยวกับการควบคุมพฤติกรรมตาม ฮีตคอง อาทิ ฮ้องไล่ ฮ้องขอ ห้ามดื่มสุรา ห้ามเสพสิ่งเสพติด ห้ามทักท้วงเมื่อเจอเหตุการณ์ประหลาด ห้ามพูดจาทำร้ายท้าวอำนาจ ให้ความเคารพเจ้าที่ ห้ามทำอนาจาร ห้ามเด็กอยู่ตามลำพัง ชะล่าทั้งหมดถือเป็นกฎเกณฑ์ในการควบคุมพฤติกรรมที่มีเบื้องหลังเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

เมื่อเปรียบเทียบระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ระหว่าง ชุมชนไทยเชื้อ (ในระบบ คัดผีอารักษ์) และ รัฐ พบว่ามีความแตกต่างกัน การจัดการ โดยชุมชน ถือเป็น การใช้ภูมิปัญญา ในการจัดการ แก้ไข อธิบายสิ่งต่าง ๆ รอบตัว เป็นชุดความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ อาจมองได้ว่า เบื้องหลังปรากฏการณ์ เป็น ถือเป็น การอนุรักษ์ รักษาสมดุล ระหว่าง ธรรมชาติ และมนุษย์ เพื่อให้เกิดความเพียงพอต่อการบริโภค และแบ่งปันให้ประชาชน ได้เข้าถึงทรัพยากรอย่างทัดเทียม และมีการพัก เพื่อให้ธรรมชาติได้พักฟื้น และเกิดประโยชน์ต่อชุมชนมากที่สุด ในขณะที่ รัฐ เข้าใจ และจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อต่อระบบทุนมากกว่า นายทุนจึงเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์ การเข้าใจระบบคิดของชุมชน จะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต และประยุกต์ภูมิปัญญามาใช้ให้เกิด ประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคมและร่วมกันหาทางออกของปัญหาทรัพยากรที่จะเกิดขึ้นในอนาคตต่อไป

4. บทบาทและความสำคัญของพิธีกรรมทรงเมืองในชุมชนไทยปัจจุบัน

บทบาทและความสำคัญของการนับถือผีต่อวิถีชีวิตชาวไทยย้อนท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ปัจจุบัน เป็นภาพสะท้อนจากพื้นที่พิธีกรรมและจากคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เมื่อมาลำดับในช่วงเวลา พบสิ่งที่น่าสนใจคือ มีการปรับเปลี่ยนบทบาทและสร้างความสำคัญของผีญาพ่อในทุกกิจกรรมของชุมชน ข้อมูลที่ค้นพบประการแรก คือ บทบาทต่อการสร้างความมั่นคงทางจิตใจ เมื่อชาวไทยย้อนเกิดความรู้สึกกังวล เกิดความเครียด หวั่นวิตก ต่อสภาพการณ์ในปัจจุบันในกรณีต่าง ๆ ซึ่งอาจนำไปสู่การเกิด โรคภัยที่รุนแรงและไม่ทันการณ์ต่อการรักษา อาทิ ความเจ็บป่วย ฝนแล้ง น้ำท่วม ค่าขายไม่ได้กำไร การสอบ การเกณฑ์ทหาร ของหาย ย้ายถิ่น เหล่านี้กระทบต่อชีวิตและทรัพย์สิน ชาวไทยย้อนจึงพึ่งพาอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของญาพ่อเพื่อต้องการความมั่นคงทางจิตใจ แม้ว่าไม่สามารถพิสูจน์หรือรับประกันได้ว่า เมื่อบนบานกับญาพ่อแล้ว จะเกิดผลสำเร็จ แต่ชาวไทยย้อนได้รับความสบายใจ การได้ระบาย พุดคุยปัญหา กับ ร่าง เป็นการแลกเปลี่ยนความรู้สึกในภาวะต่าง ๆ อนึ่ง ชาวบ้านไทยย้อนในปัจจุบันมีความรู้ความเข้าใจต่อความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นอย่างดี ได้รับข้อมูลข่าวสาร ความเป็นเหตุเป็นผล อย่างเหมาะสม แต่เมื่อถึงภาวะวิกฤติที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ไม่สามารถอธิบายได้

บทบาทของญาพ่อต่อการแสดงพลังและการอบรมระเบียบสังคัม เป็นผลมาจากการยึดถือฮีด คอง ขะลำ หลักธรรมทางพุทธศาสนา มาปฏิบัติใช้ โดยญาพ่อเป็นผู้ควบคุมลงโทษสำหรับผู้ที่ทำผิด การอบรมของญาพ่อ ผ่าน ร่าง ได้ใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนา มุ่งเน้นสั่งสอนในระดับโลกียะ เพื่อให้ประกอบสัมมาอาชีวะ และดำรงชีวิตอย่างสงบสุข แตกต่างกับ พุทธศาสนาในระดับอุดมคติ ที่ชาวไทยย้อนมองว่าเป็นเรื่องไกลตัว อาทิ การปฏิบัติเพื่อเข้าสู่นิพพาน ในขณะเดียวกัน ชาวไทยย้อนมีความเข้าใจว่า การนับถือผีญาพ้อมีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาอย่างไม่ขัดแย้งกัน ในพื้นที่พิธีกรรมจะมีผู้สูงอายุและชายที่มีลักษณะนิสัยคล้ายหญิงมาร่วมในพิธีกรรม แสดงถึงพลังของชุมชนที่มีความเหนียวแน่น และยังคงรักษาประเพณีของชุมชนไว้ได้เป็นอย่างดี ในพิธีกรรมจึงถือเป็นพื้นที่ทางความคิด ความเชื่อ ในการแสดงตัวตน โดยเฉพาะคลังสมองของชุมชน การที่ได้มีโอกาสพุดคุย แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ทำให้เกิดความรู้สึก มีความสำคัญต่อชุมชน ซึ่งในปัจจุบันผู้สูงอายุในหลายพื้นที่ถูกละเลย ไม่ให้ความสำคัญ

สิ่งที่แสดงถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนในช่วงการศึกษาวิจัยคือ การเปลี่ยนผ่านจาก ตำนานผีประจำชาติพันธุ์สถาปนาเป็นศาลเจ้าพ่อหลักเมือง จึงเสมือนเอกลักษณ์หรือตัวแทนของทุกคนที่สร้างความผูกพันบนสำนึกแห่งชุมชน (Community sense) ในความรู้สึก ร่วมเป็นเจ้าของหรือเป็นส่วนหนึ่งของบ้านเมือง โดยมีญาพ่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวในฐานะวีระบุรุษแห่งประวัติศาสตร์ สิ่งเหล่านี้หมายถึง สำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของกลุ่มคนที่จะส่งผลถึง

ความเป็นเอกภาพ อันจะสามารถให้ดำรงอยู่ต่อไป การยกระดับพื้นที่ท้องถิ่น ขึ้นเป็น เจ้าพ่อหลักเมือง เพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เมื่อชาวไทยย้อมมีความสำนึก รักในผีตัวเดียวกัน โดยมี ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ทำให้ลดความขัดแย้ง อีกทั้ง ในพิธีกรรมทรงเมืองเป็นกลไกลดระดับความรู้สึกของความเป็นพวกเดียวกันให้แก่คนในชุมชน ในท่ามกลางความขัดแย้งในช่วงเกิดวิกฤตการณ์ อันถึงความเกรงกลัวการถูกลงโทษจากอำนาจ ของญาพ่อ ทำให้ผู้คนในชุมชนเกิดความรักสามัคคีกัน ไม่เกิดความขัดแย้ง และสืบจนถึงในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ในสถานการณ์ปัจจุบัน สถาบันผีญาพ่อถูกท้าทาย ต่อสู้ ต่อรอง กับกลุ่ม ผู้คนที่มีความเชื่อที่สลับซับซ้อนและหลากหลาย กลุ่มคนรุ่นใหม่ มองว่า การนับถือผีญาพ่อ เป็นเรื่องมมงาย ไร้สาระ ขัดแย้งกับหลักวิทยาศาสตร์ กลุ่มนักวิชาการเมืองท้องถิ่น กลับให้ การสนับสนุน อาทิงบประมาณ หรือสิ่งของ เพื่ออำนวยความสะดวกในการจัดพิธีกรรม ซึ่งน่าจะ คล้ายกับกลยุทธ์ในอดีตเพื่อใช้ความสัมพันธ์ของผีญาพ่อและผู้ศรัทธาเป็นเครื่องมือในการหา เสี่ยงเลือกตั้ง กลุ่มองค์กรด้านการศึกษา โรงเรียน ศูนย์วัฒนธรรม สืบค้น รวบรวมข้อมูลและให้มีการ ศึกษาในรูปแบบวิชาการ รวมทั้งการนำเสนอในรูปแบบของข้อมูลด้านการท่องเที่ยวในชุมชน จึงถือได้ว่า สถาบันผีญาพ่อ เปรียบเป็น องค์ความรู้ชุมชน เพื่อชุมชน ที่มีลักษณะเป็นสหวิทยา และ ใช้ในการแก้ไขปัญหาชุมชนในยุคหนึ่งอย่างได้ผล การทำความเข้าใจในระบบคิดของคนไทยย้อม ท่าอุเทนจะทำให้เกิดความเข้าใจและเป็นข้อมูลเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตต่อไป

อภิปรายผล

ความเชื่อและการนับถือผีของชาวไทยย้อมท่าอุเทน เป็นข้อมูลทางวัฒนธรรม มีลักษณะ เป็นสหวิทยาการต่าง ๆ ที่คอยสนับสนุน อธิบาย ให้ความรู้ ช่วยเหลือ คุ้มครอง ป้องกัน ชาวไทยย้อม จากภาวะการต่าง ๆ อย่างได้ผล และมีการปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย เพื่อตอบ โจทย์ความต้องการของชาวไทยย้อมเมื่อประสบปัญหาต่าง ๆ ยามหมดที่พึ่ง สอดคล้องกับ กลุ่มอื่นที่สืบทอดวัฒนธรรมการนับถือผีมาใช้แก้ปัญหาในชีวิต อาทิ สถาบันผีปู่ตา การลำทรง รักษาโรค ลำผีฟ้ารักษาโรค การเหย้าผีหอม แสงสะนาม แสกเต็นสาก มะมีวด ฯ เหล่านี้มีรากฐาน มาจากวัฒนธรรมการนับถือผีที่สืบทอดมาจนเกิดเป็นมรดกทางวัฒนธรรม

สิ่งที่น่าสนใจของการนับถือผีไทยย้อมที่แตกต่างจากงานการวิจัยเรื่องผีที่ผ่านมา คือ การศึกษาระบบคิดของคนไทยย้อมในการนับถือผี กล่าวคือ การนับถือผีญาพ่อเจ้าโต่งของไทยย้อม มีความคล้ายคลึงกับความเชื่อของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ที่ตั้งถิ่นฐานริมฝั่งแม่น้ำโขงหรือแม่น้ำสาย สำคัญ ซึ่งชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อผีญาพ่อเจ้าโต่ง อาจมีรากฐานวัฒนธรรมในฐานะผีประจำพื้นที่จาก ตำนานอุรังคธาตุ แต่เมื่อเวลาผ่านไป เรื่องเล่า ประสบการณ์ อาจส่งผลให้เกิดความเชื่อญาพ่อเจ้าโต่ง

แตกต่างกัน การศึกษาระบบคิดของคนไทยย้อนประเด็นต่อมา คือ การนับถือผีญาพ้อมีลักษณะกึ่งประวัติศาสตร์บ้านเมืองและกึ่งความเชื่อ ในเรื่องราวจะพบการบอกเล่าผู้เรื่องให้สอดคล้องกับสถานที่ที่ปรากฏในปัจจุบัน อาทิ เมืองหงสา เมืองไชยบุรี เมืองหินบูรณ์ อันล้วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของผีญาพ้อมทั้งสิ้น จึงเป็นหลักฐานยืนยันให้บังเกิดความเชื่อถือแก่ชาวไทยย่อได้เป็นอย่างดีว่าเรื่องราวเหล่านั้นเป็นความจริง รวมทั้งมีตัวตนอยู่จริง เนื้อหาขังเน้นให้ผู้คนบังเกิดความภาคภูมิใจและมีสำนึกร่วมผูกพันอยู่ในบรรพบุรุษเดียวกัน จึงเสมือนเอกลักษณ์หรือตัวแทนของทุกคนที่สร้างความผูกพันบนสำนึกแห่งชุมชน ในความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของหรือเป็นส่วนหนึ่งของบ้านเมือง ประการสุดท้ายคือการนับถือผีที่สัมพันธ์กับเครือข่ายทางสังคมของชุมชนไทยย่อในบริเวณใกล้เคียง พบความสัมพันธ์ในลักษณะเครือญาติ เมื่อสร้างเส้นทางการเคลื่อนย้ายผู้คน พบว่า ชุมชนทำอุเทนเกิดขึ้นจากผู้คนหลายกลุ่ม คือ กลุ่มไทยย่อที่อพยพมาจากเมืองไชยบุรี กลุ่มไทยย่อที่อพยพมาจากเมืองหลวงปู่และมีความสัมพันธ์เครือญาติกับไทยย่อไชยบุรี กลุ่มไทยย่อ ภูไท จากเมืองพิน เมืองนอง การติดต่อสัมพันธ์กับไทยย่อเมืองคำเกิดคำม่วน เมืองท่าขอนแก่น ในขณะที่เดียวกัน กลุ่มไทยย่อทำอุเทน ยังมีความสัมพันธ์กับ กลุ่มไทยยอบ้านท่าดอกแก้ว บ้านน้อยหัวบึง บ้านโพน บ้านไชยบุรี บ้านตาลปากน้ำ บ้านโพน ในลักษณะเครือข่ายทางสังคมที่นับถือผีตัวเดียวกัน

ข้อค้นพบอีกประการหนึ่งในการนับถือผีของชาวไทยย่อทำอุเทนคือ การใช้ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยมี ศีอาร์กษเป็นเจ้าของ ชาวบ้านไทยย่อเป็นผู้อาศัยใช้สอย และทุกครั้งการใช้สอยจะต้องปฏิบัติตามชะล่ำอย่างเคร่งครัด ตามหลัก “บ่เอ็ง บ่ขาน บ่วาน บ่ช้อย” หากไม่บอกกล่าวจะถือว่าเป็นการลักขโมย จะตำในการใช้ทรัพยากรมีส่วนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนและเป็นระบบ และการควบคุมพฤติกรรมของคนในการใช้ทรัพยากรโดยใช้ฮีดคองของชุมชนเป็นตัวกำหนด และศีอาร์กษเป็นผู้ควบคุมลงโทษ เมื่อเปรียบเทียบกับจัดการทรัพยากรจากภาครัฐ เห็นความแตกต่างว่า ชุมชนมองทรัพยากรว่ามีชีวิต มีเจ้าของ การใช้สอยต้องคำนึง รู้คุณค่า อนุรักษ์ รักษาสมดุล เพื่อให้เกิดความเพียงพอต่อการบริโภค และแบ่งปันให้ประชาชนได้เข้าถึงทรัพยากรอย่างทัดเทียม และมีการพัก เพื่อให้ธรรมชาติได้พักผ่อน และเกิดประโยชน์ต่อชุมชนมากที่สุด ในขณะที่ รัฐ เข้าใจและจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อต่อระบบทุนมากกว่า นายทุนจึงเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์ การเข้าใจระบบคิดของชุมชน จะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต และประยุกต์ภูมิปัญญามาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคม และร่วมกันหาทางออกของปัญหาทรัพยากรที่จะเกิดขึ้นในอนาคตต่อไป

บทบาทและความสำคัญของการนับถือผีของชาวไทยย่อในปัจจุบัน เป็นภาพสะท้อนที่ยังคงตอบรับและการทำหน้าที่ของผีญาพ้อมในบริบทใหม่ที่ปราศจากคณาจารย์ การประกอบพิธีกรรมทรงเมืองจึงอยู่ในรูปแบบพิธีกรรมท้องถิ่น สอดคล้องกับการศึกษาวิจัยการนับถือผีของ

กลุ่มอื่นที่ผ่านมา แต่ประเด็นปัญหาและความต้องการในรายละเอียดมีความแตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพื้นฐานทางสังคม ประสบการณ์ต่าง ๆ สิ่งที่น่าสนใจกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นที่อาจส่งผลกระทบต่อบทบาทหน้าที่ที่สำคัญในอนาคตคือ การสถาปนาสัญญาพ้องขึ้นเป็นศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ซึ่งหมายถึง สำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกลุ่มคนในเขตเทศบาลท่าอุเทนที่จะส่งผลถึงความเป็นเอกภาพ อันจะสามารถให้ดำรงอยู่ต่อไป การยกระดับสี่ท้องถิ่น ขึ้นเป็น เจ้าพ่อหลักเมือง เพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เมื่อชาวไทยย่อมีความสำนึกรักในผีตัวเดียวกัน โดยมี ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ทำให้ลดความขัดแย้ง อีกทั้งในพิธีกรรมทรงเมืองเป็นกลไกกระตุ้นความรู้สึกของความเป็นพวกเดียวกันให้แก่คนในชุมชน ในท่ามกลางความขัดแย้งในช่วงเกิดวิกฤตการณ์ อันเนื่องความเกรงกลัวการถูกลงโทษจากอำนาจของญาพ่อ ทำให้ผู้คนในชุมชนเกิดความรักสามัคคีกันไม่เกิดความขัดแย้ง และสืบจนถึงในปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง การนับถือผีของชาวไทยฮ่อท่าอุเทน: ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อและนิเวศวิทยาวัฒนธรรม พบว่ามีประเด็นสำคัญในการศึกษาอื่น ๆ ที่น่าสนใจหลายประเด็น ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. การเมืองในระบบการนับถือผีของชาวไทยฮ่อ เพื่อศึกษาเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ด้านการเมืองการปกครอง โครงสร้างทางสังคม ระบบอุปถัมภ์ ระบบเศรษฐกิจ รวมทั้งการศึกษาเพื่อให้เข้าใจในระบบความสัมพันธ์กับการเมือง หรือสถาบันการเมืองที่สัมพันธ์กับระบบอื่นๆ
2. การศึกษาเปรียบเทียบการนับถือผีของชาวไทยฮ่อในประเทศไทย และประเทศลาว เพื่อศึกษาเหตุปัจจุบัน บริบท เงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมที่ส่งผลให้เกิดความเหมือนและความแตกต่างกัน
3. บทบาทและความคิดเห็นของเยาวชนชาวไทยฮ่อต่อความเชื่อและการนับถือผีที่ส่งผลต่อการควบคุมจริยธรรมในสังคมอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

บรรณานุกรม

- กองสภา บุญรมี. (2555, 31 ตุลาคม). สัมภาษณ์.
- กองสี่ บุญศิริ. (2556, 25 ตุลาคม). สัมภาษณ์.
- แก้วใจ บุญสำราญ. (2556, 25 ตุลาคม). สัมภาษณ์.
- แก้วมงคล ชัยสุริยันต์. (2546). *ผีของชาวไทยล้านนาโบราณ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์บุรี.
- แก้วตา จันทรานุสรณ์. (2551). *คนจีนกับการผลิตสร้างวัฒนธรรมสาธารณะในเทศบาลนครขอนแก่น*. คุยฐิบัณฑิตปรัชญาคุยฐิบัณฑิต, สาขาวิชาโทศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- กลุ่มเสขิยธรรม. (2547). *ธรรมยาตรา รักษาผู้นำโจง “คอนผีหลง: บ้านของปลา พี่พันธุ์ และผู้คนแห่งสายน้ำ”*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- เกรียงไกร เกิดศิริ. (2551). *ชุมชนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: อุษาคเนย์.
- เกรียงไกร ภาสุตะ. (2551). *แนวคิดเชิงปรัชญาในพิธีกรรมลำทรง ในเขตอำเภอมัธยาศิรีและอำเภอพระยืน จังหวัดขอนแก่น*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- คณะกรรมการอำเภอท่าอุเทน. (2540). *หนังสือที่ระลึกพิธีเปิดที่ว่าการอำเภอท่าอุเทน*. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์.
- งามจิตร ห่อเจ้าไต่่ง. (2555, 1 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.
- จอห์น วงศ์คำบาย. (2555, 1 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.
- จอห์น วงศ์คำบาย. (2556, 15 มกราคม). สัมภาษณ์.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2530). *ตลอดพงศาวดารลาว*. มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2534). *พงศาวดารแห่งประเทศไทยลาว เวียงจันทน์ หลวงพระบาง จำปาศักดิ์*. มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- จันดา บุญแก้ว. (2556, 23 ตุลาคม). สัมภาษณ์.
- จิตราณัฐ ปานขาว. (2551). *ผู้หญิงมอญกับพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับผี กรณีศึกษาชุมชนมอญบางขันหมาก อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2545). *ผีเจ้านาย (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. เชียงใหม่: มิ่งเมือง.

- เฉลียว ดอนกวนเจ้า. (2543). *การปรับเปลี่ยนพิธีกรรมเลี้ยงผีของชาวไทยอุ้อ จังหวัดนครพนม*. การศึกษาค้นคว้าอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ชาติชาย ฉายมงคล. (2543). *การปรับเปลี่ยนพิธีกรรมการพ้อนผีหมอของชาวไทยโส้ อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร*. การศึกษาค้นคว้าอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- คลวัฏส์ ธนคณาธร. (2554, 7 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์.
- คารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2548). *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น*. ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- คารารัตน์ เมตตาริกานนท์ และอัครยา สังขจันทร์. (2546). *การสำรวจสภาพองค์ความรู้เบื้องต้น จากงานวิจัยเกี่ยวกับวิถีชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคอีสาน พ.ศ. 2500-2545*. ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2542). *ประวัติศาสตร์อีสาน* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ถนิม เจริญมาตย์. (2554, 4 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์
- ถนิม เจริญมาตย์. (2555, 1 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์
- ทอม. (2554, 5 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์
- ทอม. (2554, 6 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์
- ทิพวรรณ คำมา. (2546). *การดำรงอยู่ของความเชื่อเรื่องผีกะเหรี่ยงคริสต์*. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ทิพย์สุดา พรรณสหพานิชย์. (2545). *บทบาทสตรีชาวไทยในพิธีกรรมเหยา ตำบลบ้านไร่ อำเภอดอนตาล จังหวัดมุกดาหาร*. การศึกษาค้นคว้าอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ธวัช ปุณโณทก. (2530). *ศิลาจารึกอีสานสมัยไท-ลาว*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ธวัช ปุณโณทก. (2534). *ความเชื่อพื้นฐานอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน*. *วัฒนธรรมไทย*, 30(1), 67-70.
- ธวัช ปุณโณทก. (2542 ก). *ผีเจ (ผีเชื้อ): ความเชื่อ*. ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่มที่ 8* (หน้า 135-139). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ธวัช ปุณโณทก. (2542 ข). *ผีเป่า: ความเชื่อ*. ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่มที่ 8*. (หน้า 152-158). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

- ชวิช ปุณโณทก. (2542 ค). เมืองหลวงปุงลึง: ตำนาน. ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่มที่ 11* (หน้า 3694-3695). มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย: ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ชวิช ปุณโณทก. (2542 ง). ศรีโคตรบอง: ตำนาน. ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 12*. (หน้า. 3479-3482). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ธาดา สุทธิธรรม. (2544). *การใช้ที่ดินและผังเมืองสายวัฒนธรรมเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*.
ขอนแก่น: คลังนาโนวิทยา.
- ธิดา สาระยา. (2525). *ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น*.
กรุงเทพฯ: พิทักษ์การการพิมพ์.
- ธิดา สาระยา. (2546). *อาณาจักรเจนละ : ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ:
มติชน.
- นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). *ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325-2445*. วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้,
บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- นาฏนภา ปัจจกะโต. (2536). *บทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุนนโยบาย
การปกครองของรัฐ ระหว่าง พ.ศ. 2435-2505*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต,
สาขาวิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- น้อย. (2554, 5 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์.
- นิตยา วงศ์ล้ำ. (2554, 7 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์.
- นิสากร บุพศิริ. (2555, 1 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.
- นุชฎาภรณ์ แก้วรักษา. (2547). *การดำรงอยู่ของคนทรงเจ้าในชนบท*. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร
มหาบัณฑิต, สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นิกม พูลผล. (2556, 24 ตุลาคม). สัมภาษณ์.
- นิยม วงศ์พงษ์คำ และกจิวัฒน์ แสนศรีระ. (2544). *ภูมิปัญญาศาลผีปู่ตาอำเภอสีชมพู จังหวัด
ขอนแก่น*. ขอนแก่น: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- บุญยงค์ เกศเทศ. (2534). *วัฒนธรรมชาวไทยฮ่อ กรณีศึกษาบ้านท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย
จังหวัดมหาสารคาม*. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- บุญยงค์ เกศเทศ. (2536). *พิธีกรรมของชาวผู้ไท : ศึกษากรณีกิ่งอำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร*.
มหาสารคาม: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

- บุญยงค์ เกศเทศ. (2537). ปู่ตา: ฝึผู้อนุรักษ์ทรัพยากรชุมชน ใน *หนังสือชีวิตไทยชุดบูชาพญาแถน* (หน้า 16-25). กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ.
- บุญยงค์ เกศเทศ. (2550). *ผีป่าดงภู เจ้าปู่ขุนน้ำ*. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- บุศย์ จินตนา. (2520). *ตำนานเมืองท่าอุเทน และตำนานเมืองไชยบุรี*. ม.ป.ท.
- บังอร ปิยะพันธุ์. (2529). *ประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- บัญญัติ สาลี. (2551). *ฮากเหง้าเผ่าพันธุ์ผู้อู้อาขอนยาง*. มหาสารคาม: อภิชาติการพิมพ์.
- ประสิทธิ์ คุณรัตน์. (2530). *ภูมิศาสตร์กายภาพอีสาน*. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ปฐม หงส์สุวรรณ. (2550). *กาลครั้งหนึ่ง: ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400*. (2503). พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.
- ประทีป แชรรัมย์. (2535). *พิธีกรรมมะม่วงของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยเขมร : กรณีศึกษาบ้านตะโกราย ตำบลบ้านบัว อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ประมวล พิมพ์เสน. (2539). หมอลำผีฟ้ากับพิธีกรรมรักษาผู้ป่วย ใน *สุขภาพจิตกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น 1* (หน้า 55-76). ขอนแก่น: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น.
- ประสิทธิ์ คุณรัตน์. (2530). *ภูมิศาสตร์กายภาพอีสาน*. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ปรีชา พิณทอง. (2532). *สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ*. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม.
- ป้อ จันทะมาตย์. (2556, 25 ตุลาคม). สัมภาษณ์.
- พระครูพิพัฒน์ศิริโพธิ. (2554, 7 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์.
- พระเทพรัตนโมลี. (2516). *ตำนานพระธาตุพนม* (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา.
- พรรษา สีนสวัสดิ์. (2521). *ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองเวียงจันทน์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว 2367-2370*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พวงทอง พูลเรือง. (2536). *ดอนปู่ตา : ศึกษากรณีบ้านโคกสี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น*. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. (รายงานรายวิชาโลกทัศน์ของคนไทยในท้องถิ่น).
- พันธุ์ พันธจักร. (2555, 15 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.

- พันธุ์ พันธจักร. (2556, 25 ตุลาคม). สัมภาษณ์.
- พิสิฏฐ์ โคตรสุโพธิ์. (2549). *ศาสนาเบื้องต้น*. เชียงใหม่: ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พิระ บุพศิริ. (2556, 6 มิถุนายน). สัมภาษณ์.
- แพง บุพศิริ. (2554, 4 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์.
- แพง บุพศิริ. (2554, 6 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์.
- ไพฑูถย์ มีกุศล. (2515). *การปฏิรูปมณฑลอีสานสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ. 2436-2453)*. ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร.
- การดี พันธะรักษ์. (2555, 5 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.
- การดี มหาจันทร์. (2553). *คู่มือการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์*. ชลบุรี: มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ภูงศม์ มหาวงสนันท์. (2545). *ลัทธิถือผีกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนไทยลื้อบ้านแฮะ*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรมนุษย์ กับสิ่งแวดล้อม, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ภูมิจิตร เรืองเดช. (2546). *ความเชื่อและการนับถือผีในกลุ่มชาติพันธุ์ไทยเขมร*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการวิจัยและการพัฒนาท้องถิ่น, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.
- ภูริภูมิ ชมพูนุ. (2549). *พัฒนาการของเมืองในแอ่งสกลนคร ระหว่าง พ.ศ. 2371 – 2436*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มงคล คำเมือง (2554, 7 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์.
- มณี พะยอมยงค์. (2529). *ประเพณี 12 เดือน*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- มยุรี ไช้ไพวัน. (2555, 2 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.
- มหาสีลา วีระวงศ์. (2535). *ประวัติศาสตร์ลาว* (สมหมาย เปรมจิตต์, แปล). เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- มหาคำ จำปาแก้วมณี และคณะ. (2539). *ประวัติศาสตร์ลาว* (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, แปล). ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- มาลินี กลางประพันธ์. (2555). *เครือข่ายทางสังคม ข้าโอกาสพระธาตุพนม ในชุมชนสองฝั่งโขง*. วิทยานิพนธ์ปรัชญาคุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาลาวศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

มูลมรดกชนชาติอ้ายลาว. (2528). *อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระยอดแก้วพุทธ*

ชินโรตสกลมาหสังฆปาโมกข์. กรุงเทพฯ: มูลมรดกชนชาติอ้ายลาว.

เมธี ดวงสงค์. (2514). *ภูมิศาสตร์-ประวัติศาสตร์ท่าอุเทน*. นครพนม: โรงพิมพ์ ส.วัฒนา.

เมธี ดวงสงค์. (2515 ก). *ประวัติพระธาตุท่าอุเทน*. นครพนม: โรงพิมพ์ ส.วัฒนา.

เมธี ดวงสงค์. (2515 ข). *ประวัติพระอาจารย์สีห์ทัตต์ท่าอุเทน*. นครพนม: โรงพิมพ์ ส.วัฒนา.

เมธี ดวงสงค์. (2516). *ประวัติพระบางท่าอุเทน*. นครพนม: โรงพิมพ์ ส.วัฒนา.

ยุทธภัณฑ์ เตชะแก้ว. (2540). *พิธีกรรมและระบบความเชื่อการล่ำฟ้าในภาคอีสาน*.

วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ, บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. (ม.ป.ป.). (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรม
และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

รุ่งอรุณ ทิทชุนหเถียร และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2532). *รายงานการวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลง
ทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมในหมู่บ้านชาติพันธุ์ : กรณีศึกษาไทญ้อ
บ้าน โพน*. ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

วันชาติ ทิพย์มุล (2554, 4 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์.

วันดี สิริศักดิ์. (2555, 2 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.

วิญญู ผลสวัสดิ์. (2536). *พิธีกรรมการเลี้ยงผีบรรพบุรุษของชาวผู้ไทยตำบลคำชะอี อำเภอคำชะอี
จังหวัดมุกดาหาร*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา,
บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

วิศิษฐ์ ดวงสงค์. (2542 ก). *ลงนางเทียม (ชื่อ-ท่าอุเทน): พิธีกรรม” ใน สารานุกรมวัฒนธรรม
ไทยภาคอีสาน เล่มที่ 11* (หน้า 3877-3889). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย
ธนาคารไทยพาณิชย์.

วิศิษฐ์ ดวงสงค์. (2542 ข). *ชื่อ (ท่าอุเทน): ชาติพันธุ์ ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน
เล่มที่ 11* (หน้า 3727-3737). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย
ธนาคารไทยพาณิชย์.

วีรยุทธ ไชยเพชร. (2542). *ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับเจ้าแม่สองนางพี่น้องจังหวัดมุกดาหาร*.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

เวหา บุญศรี. (2555, 1 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.

ศิริกมล สายสร้อย. (2547). *ชุมชนชาวญ้อในอรัญประเทศ*. *วารสารเมืองโบราณ*, 30(4), 53-60.

- ศิริรักษ์ จรรย์ยานนท์. (2549). *ความเชื่อผีปอบตาของชาวบ้านหนองต้น อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ศุภลักษณ์ ปัญโญ. (2551). *การศึกษาบทบาทของผีในนิทานพื้นบ้านล้านนา*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ศรีศักร วัลลิโกดม. (2534). *ความเชื่อเรื่องแถนในไทยดำศาสนาดั้งเดิมของคนไทย*. *วารสารเมืองโบราณ*, 13(3), 12-35.
- ศรีศักร วัลลิโกดม. (2550). *ตำนานเป็นมายาคติหรือเป็นประวัติศาสตร์ชีวิต*. *วารสารเมืองโบราณ*, 33(1), 7-10.
- ศรีศักร วัลลิโกดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2551). *นครแพร์ จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมินิเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: สำนักงานสนับสนุนกองทุนวิจัย (สกว.).
- ศุภชัย สิงห์ชะบาศย์. (2553). *หลวงพระบางเมืองมรดกโลก ราชธานีแห่งความทรงจำและพื้นที่พิธีกรรมในกระแสโลกาภิวัตน์*. กรุงเทพฯ: สายธาร.
- ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอท่าอุเทน โรงเรียนอุเทนพัฒนา .(ม.ป.ป.). *เอกสารไทลู้*. อัดสำเนา.
- ศันสนีย์ แสงบำเพ็ญ. (2529). *การศึกษาปราสาทนารายณ์เจงเวง อำเภอมือง จังหวัดสกลนคร*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สงวน รอดบุญ. (2526). *พุทธศิลป์ลาว*. พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา.
- สงวน สุวรรณมาโจ. (2556, 5 มิถุนายน). สัมภาษณ์.
- สมชาติ มณีโชติ. (2554). *พระธาตุพนม : ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ในมิติด้านสัญลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรม*. คุษฎีนิพนธ์ปรัชญาคุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาไทยศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สมชาย นิลอาธิ. (ถอดความ). (2545). *ประวัติศาสตร์ลาว ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สมโภชพระธาตุท่าอุเทน 100 ปี. (2554). นครพนม: วัดพระธาตุท่าอุเทน.
- สมรักษ์ บุพศิริ. (2555, 1 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.
- สนิท สมัครการ. (2546). *การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับพัฒนาการของสังคม (พิมพ์ครั้งที่ 6)*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.

- สพสันต์ เพชรคำ. (2554). *ดวงคู่ม่าน้ำโขง : พื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนบริเวณพรมแดน ไทย-ลาว*. คุษณินพนธ์ปรัชญาคุษณินบัณฑิต, สาขาวิชาโทศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สวย (ชาวลาว). (2555, 14 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.
- สายป่าน ปุริวรรคชนะ. (2552). *ตำนานประจำถิ่นริมแม่น้ำและชายฝั่งทะเลภาคกลาง: ความสมานฉันท์ในความหลากหลาย*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สีพจันทร์ ริมสกุล. (2555, 31 ตุลาคม). สัมภาษณ์.
- สีพจันทร์ ริมสกุล. (2556, 1 เมษายน). สัมภาษณ์.
- สุจิตต์ จันทร์สาขา. (2542 ก). ทำอุเทน: เมือง ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่มที่ 5* (หน้า 1586-1590). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- สุจิตต์ จันทร์สาขา. (2542 ข). นครพนม: เมือง ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 6* (หน้า 1432-1456) กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- สุดา ไชยศรี. (2556, 1 เมษายน). สัมภาษณ์.
- สุเทพ สุนทรเกสัช. (2511). *สังคมวิทยาหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- สุภณ สมจิตศรีปัญญา. (2542). ฝิปปอบ: ความเชื่อ ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่มที่ 8* (หน้า 1332-1342). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- สุมิตร ปิติพันธ์. (2545). *ศาสนาและความเชื่อไทดำในสิบสองจุไท สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ (2536 ก). *จากยอดห้วยถึงบุญบึง : สิทธิอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชุมชนชาวนาลุ่มน้ำชี*. นครราชสีมา: โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทางมานุษยวิทยาของอีสาน สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ (2536 ข.) *พิธีกรรมทางศาสนาในฐานะที่เป็นกลไกการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชาวนาอีสาน*. ขอนแก่น: ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสาน ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ (2540). *วิถีคิดของคนไทย: พิธีกรรมช่วงผีฟ้อนของลาวข้าวขาว จังหวัดนครราชสีมา*. นครราชสีมา: ห้องไทยนิทัศน์ สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.

- สุรัตน์ วรารัตน์. (2537). *ประวัติศาสตร์สกุลนคร*. สกุลนคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์
วิทยาลัยครูสกุลนคร.
- สุรัตน์ วรารัตน์,บรรณาธิการ.(2523). *ตำนานพงสาวดารเมืองสกุลนคร ฉบับพระยาประจันต
ประเทศธานี (โง่นคำ พรหมสาขา ณ สกุลนคร)*.สกุลนคร: สกุลนครการพิมพ์.
- สุวิทย์ ชีรสาศวัต. (2552). *จักรวรรดินิยมเหนือแม่น้ำโขง*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุวิทย์ ชีรสาศวัต. (2549). *ประวัติศาสตร์อีสาน พ.ศ. 2322-2488*. ขอนแก่น: ภาควิชาประวัติศาสตร์
และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ลำดี อุปปะแก้ว. (2554, 6 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์.
- ลำดี อุปปะแก้ว. (2555, 2 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.
- เสถียร โกเศศ นาคะประทีป.(2515). *เมืองสวรรค์และสี่สาวเทวดา*.กรุงเทพฯ: บรรณาการ.
- เสถียร พันธะรังสี. (2513). *ศาสนาเปรียบเทียบ*. กรุงเทพฯ: แพร่วิทยา.
- แสง จันทร์งาม. (2531). *ศาสนศาสตร์*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- แสงดาว วัฒนาพร. (2545). *ความเชื่อเรื่องผีในชุมชนบึงทากเหนือ*. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์
มหาบัณฑิต, สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ. (2551). *พลวัตของชุมชนลุ่มน้ำนครชัยศรี มิติทางนิเวศวัฒนธรรม*.
กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- เหลิม. (2554, 6 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์.
- อมรรัตน์ แก่นสาร. (2554, 6 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์.
- อมาวสี เกียรธาวร. (2532). *เจ้าพ่อศรีครเตา : บทบาทและความสำคัญของการนับถือผีในภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ กรณีศึกษา บ้านเมืองเตา ตำบลเมืองเตา อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย
จังหวัดมหาสารคาม*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชามานุษยวิทยา,
บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อรนุช จันดาประดิษฐ์. (2550). *ภูมิปัญญาท้องถิ่นแผ่นดินไถญ้อ*. นครพนม: โรงเรียนอุเทนพัฒนา
- อรนุช จันดาประดิษฐ์. (2554, 4 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์.
- อรทัย บุญมาก. (2555, 2 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.
- อรอนงค์ สุวรรณมาโจ. (2555, 2 พฤศจิกายน, สัมภาษณ์).
- อภิวัฒน์ โปธิสาร. (2552). *สารัตถะคติความเชื่อและพิธีกรรมลาวโซ่ง*. มหาสารคาม:
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

- เอกสิทธิ์ ไชยปิ่น. (2546). *พลวัตลัทธิพิธีกรรมลงผี : กรณีศึกษาปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่าง ม้าขี่
ลูกเลี้ยง และผีเจ้านายในจังหวัดเชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร มหาบัณฑิต,
สาขาวิชาการพัฒนาสังคม, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เอี่ยมกมล จันทะประเทศ. (2538). *สถานภาพเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานี ระหว่างปี พ.ศ. 2425-
2476*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

1. นายถนิติม เจริญมาตย์ อายุ 85 ปี ณ หอเจ้า ศาลญาพ่อเจ้าโต่ง อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนมเมื่อวันที่ 4-7 กุมภาพันธ์ 2554, 1-2 พฤศจิกายน 2555.
2. นางแพง บุพศิริ ณ หอเจ้า ศาลญาพ่อเจ้าโต่ง อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เมื่อวันที่ 4-7 กุมภาพันธ์ 2554
3. นายทอม ณ หอเจ้า ศาลญาพ่อเจ้าโต่งอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เมื่อวันที่ 4-7 กุมภาพันธ์ 2554
4. นายคลวัฏส์ ธนคณาธร ณ หอเจ้า ศาลญาพ่อเจ้าโต่งอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เมื่อวันที่ 4-7 กุมภาพันธ์ 2554
5. นางสาวลี อุปปะแก้ว ณ หอเจ้า ศาลญาพ่อเจ้าโต่งอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เมื่อวันที่ 4-7 กุมภาพันธ์ 2554,1-2 พฤศจิกายน 2555.
6. นางน้อย ณ หอเจ้า ศาลญาพ่อเจ้าโต่งอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เมื่อวันที่ 4-7 กุมภาพันธ์ 2554
7. นางเฉลิม ณ หอเจ้า ศาลญาพ่อเจ้าโต่ง อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เมื่อวันที่ 4-7 กุมภาพันธ์ 2554
8. นางนิตยา วงศ์ล้ำ ณ หอเจ้า ศาลญาพ่อเจ้าโต่งอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เมื่อวันที่ 4-7 กุมภาพันธ์ 2554
9. อาจารย์มงคล คำเมือง ณ หอเจ้า ศาลญาพ่อเจ้าโต่งอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เมื่อวันที่ 4-7 กุมภาพันธ์ 2554
10. อาจารย์วันชาติ ทิพย์พูล ณ หอเจ้า ศาลญาพ่อเจ้าโต่งอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เมื่อวันที่ 4-7 กุมภาพันธ์ 2554
11. อาจารย์อมรรัตน์ แก่นสาร โรงเรียนบ้านคอนแดง อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม
12. อาจารย์อรนุช จันดาประดิษฐ์ โรงเรียนอุเทนพัฒนา อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม
13. พระครูพิพัฒนศิริโพธิ วัดป่าโพธิ์ศรีท่าอุเทน อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม
14. อาจารย์กองผกา บุญรมี คุ่มวัดกลาง อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 31 ตุลาคม 2555
15. นางสาวจันทร์ ริมสกุล บ้านไชยบุรี ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 31 ตุลาคม 2555, 1 เมษายน 2556
16. อาจารย์สมลักษณ์ บุพศิริ คุ่มวัดกลาง อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2555

17. อาจารย์นิสากร บุพศิริ คຸ້ມວັດกลาง อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2555

18. อาจารย์เวหา บุญศรี บ้านตาลปากน้ำ ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2555

19. นางจอน วงศ์คำบาย คຸ້ມວັດไทรภูมิ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2555, 15 มกราคม 2556

20. อาจารย์ภารดี พันธะรักษ์ คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม

อ.เมือง จ.นครพนม สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน 2555

21. นางสาว ชาวลาว (นามสมมุติ) ตลาดลาว จุดผ่อนปรนการค้าชายแดน เทศบาล

ท่าอุเทน จังหวัดนครพนม สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน 2555

22. นายพีระ บุพศิริ คຸ້ມວັດไทรภูมิ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม สัมภาษณ์เมื่อ

วันที่ 6 มิถุนายน 2556

23. นายนิคม พูลผล บ้านหัวบึง ตำบลท่าอุเทน อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม 2556

24. นางแก้วใจ บุญสำราญ สวนสาธารณะบึงมอ บ้านท่าอุเทน เทศบาลท่าอุเทน

จังหวัดนครพนม สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2556

25. นายจันดา บุญแก้ววัดบ้านธาตุ ตำบลบ้านโพธิ์ อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 23 ตุลาคม 2556

26. นายกองสี บุพศิริ ริมฝั่งแม่น้ำโขง คຸ້ມວັດไทรภูมิ บ้านท่าอุเทน เทศบาลท่าอุเทน

จังหวัดนครพนม สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2556

27. นายป้อ จันทะมาตย์ ริมฝั่งแม่น้ำโขง คຸ້ມວັດไทรภูมิ บ้านท่าอุเทน เทศบาลท่าอุเทน

จังหวัดนครพนม สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2556

28. นายสงวน สุวรรณมาโจ บ้านหัวบึงทุ่ง ตำบลท่าอุเทน อำเภอท่าอุเทน จังหวัด

นครพนม สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน 2556.

29. นายพันธุ์ คຸ້ມສາລເຈົ້າເວີຍດນາມ บ้านท่าอุเทน เทศบาลท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2556

30. นางงามจิตร หอเจ้าโต่ง เทศบาลท่าอุเทน จังหวัดนครพนม สัมภาษณ์เมื่อ

วันที่ 1 พฤศจิกายน 2555

31. นางสาวอรทัย บุญมาก หอเจ้าโต่ง เทศบาลท่าอุเทน จังหวัดนครพนม สัมภาษณ์

เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน 2555

32. นางสาวยุรี ไช้ไพวัน หอเจ้าโต่ง เทศบาลท่าอุเทน จังหวัดนครพนม สัมภาษณ์

เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน 2555

33. นางอรอนงค์ สุวรรณมาโจ หอเจ้าโต่ง เทศบาลท่าอุเทน จังหวัดนครพนม สัมภาษณ์

เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน 2555

34. นางวันดี สิริศักดิ์ หอเจ้าโต่ง เทศบาลท่าอุเทน จังหวัดนครพนม สัมภาษณ์

เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน 2555

35. นายพันธ์ พันธจักร คุ่มวัดกลาง เทศบาลท่าอุเทน จังหวัดนครพนม สัมภาษณ์เมื่อ

วันที่ 15 พฤศจิกายน 2555

36. นางสุดา ไชยศรี บ้านไชยบุรี ต.ไชยบุรี อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม สัมภาษณ์เมื่อ

วันที่ 1 เมษายน 2556

ภาคผนวก ข
แบบสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์
สำหรับงานวิจัยเพื่อชุมชน เรื่อง
การนับถือผีของชาวไทยย้อ: ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อและนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

สัมภาษณ์วันที่..... เดือน ..... พ.ศ. ....

1. ข้อมูลทั่วไป

ชื่อ ..... นามสกุล .....

อายุ .....ปี เพศ..... อาชีพหลัก .....

ระดับการศึกษา .....

ภูมิลำเนาบ้านเลขที่... หมู่บ้าน..... ตำบล ..... อำเภอ ..... จังหวัด.....

ความเชื่อและการนับถือผีญาพ่อ

ผีญาพ่อกี่องค์ ใครบ้าง มีประวัติความเป็นมาอย่างไร

.....

.....

.....

.....

ผีญาพ่อสถิตอยู่สถานที่ใด และมีความสำคัญอย่างไร

.....

.....

.....

ผีญาพ่อเกี่ยวข้องกับชาวไทยย้ออย่างไร

.....

.....

.....

ศิญาพ่อเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวไทยย้อนในปัจจุบันอย่างไร

.....

.....

.....

พิธีกรรมทรงเมืองเริ่มจัดขึ้นเมื่อใด และปัจจุบันจัดเวลาใด

.....

.....

.....

การประกอบพิธีกรรมทรงเมืองมีจุดประสงค์อย่างไร

.....

.....

.....

วัสดุอุปกรณ์ในพิธีกรรมอะไรบ้าง

.....

.....

.....

สมาชิกที่เข้าร่วมในพิธีกรรมทรงเมืองมีใครบ้าง

.....

.....

.....

ลำดับขั้นตอนของพิธีกรรมเป็นอย่างไร

.....

.....

.....

พิธีกรรมทรงเมืองมีบทบาทอะไรบ้างต่อวิถีชีวิตชาวไทย

.....

.....

.....

ภูมิศาสตร์และนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

พื้นที่ (ระบุ)

.....

.....

.....

เคยทำมาหากินอยู่บริเวณนี้กี่ปี

.....

.....

.....

ทรัพยากรที่พบ

.....

.....

.....

ช่วงเวลาทำมาหากิน ช่วงเวลาที่สามารถใช้ทรัพยากรได้มากที่สุด (ปลา ของป่า สัตว์ป่า)

.....

.....

.....

ท่านเชื่อว่ามี ศีอรักษ์คอยคุ้มครองรักษาในบริเวณนี้หรือไม่ โปรดระบุชื่ออารักษ์

.....

.....

.....

ศีอรักษ์ที่รักษานี้ มีนิสัยเป็นอย่างไร

.....

.....

.....

การใช้ทรัพยากรนี้ มีข้อห้ามอย่างไร

.....

.....

.....

หากทำผิด จะได้รับโทษอย่างไรและแก้ไขอย่างไร

.....

.....

.....

ประสบการณ์ปาฏิหาริย์ที่เกิดขึ้นในบริเวณนี้

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ภาคผนวก ค
แบบสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม

แบบสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม
สำหรับงานวิจัยเพื่อคุณูปการเรื่อง
การนับถือผีของชาวไทยย้อ: ความสัมพันธ์ด้านความเชื่อและนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

บันทึกเมื่อวันที่..... เดือน ..... พ.ศ. ....

กิจกรรม หรือพิธีกรรม

.....
.....
.....

กิจกรรมประกอบด้วยจำนวนสมาชิก และมีสถานภาพอย่างไรบ้าง

.....
.....
.....
.....
.....

วัสดุ อุปกรณ์

.....
.....
.....
.....
.....

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม

.....
.....
.....
.....
.....

บทสวด หลักธรรม ข้อคิด ที่แสดงออก

.....

.....

.....

.....

.....

.....

จุดประสงค์ของกิจกรรม หรือพิธีกรรม

.....

.....

.....

.....

.....

.....